

84(2p=Банк)

М 556

С 19741

Кызул

Жазым

کلیله و دمنه

EP

Кызыл

Назмула
Зикирле
Поэмала

С-199347

«ЭЛЬБРУС» - НАЛЬЧИК

1996

Госиздат

г. Нальчик, ул. Погосова, 42

С(Балк)2

М 556

Жыйышдырып, басмагъа хазырлагъан,
ал сёзюн, ангылатыуларын жазгъан —
Бегийланы Абдуллах

Суратланы этген —
Бгажноков Заурбек

К $\frac{4702100200-051}{М 125(03)-96}$ 106

ISBN 5-7680-1097-1

© Бегийланы А. Жыйышдырылгъаны,
ангылатыулары, тафсирлери. 1996
© Бгажноков З. Суратлары. 1996

*Бу китап Кязимни назмуларын,
зикирлерин кёлден билип,
кѐп жылланы
жюреклеринде сакълагъанлагъа
аталып чыгъады*

Кязим (Мёчуланы Беккини жашы Кязим), халкыбызны закый назмучусу, халкы акылманы. 1859 жылда Холам-Бызынгы аузунда — Шыкыда тууганды.

Сабийлигинден арабча окъуганы, къажар (фарси), тюрк, араб тиллени уста билгени Кязимге дуняны эшиклерин кенг ачханды. XX ёмюрню башында Арабда, Тюркде, Мисирде, Шамда бир ненча кере болганы, Шаркыны оюм хазнасын, жашауун да жүрегине алганы Кязимни фахму сёзюн битеу дунягъа айтылган закыйлени даражаларына чыгъарганды.

Кязимни жазучулукъ иши — халкыбызны сау бир ёмюр жашаууну суратыды. Кязимни сёзю хар таулуну жүрегинде Къуранны аятлары бла тенг жүрюгенди, бююн да жүрүйдю.

Кязимни чыгъармачылыгы жыйырманчы ёмюрде малкъар адабиятны мурдору болганды. Аны юлгюсюнде, аны ызындан фахмулу жазучула — назмучула ёсгендиле. Сёз усталыгына, оюм теренлигине алыкыа бири да жеталмагъан закыйлей къалады.

Кязим

«Бисмилляхий» деп башлайма сёзюмю...

Кязим

Бу Китап Кязим ёлгенли 50 жыл толгъанда, закий назмучубуну ёлюмсюзлюгюне дагъыда бир жангы шагъат болуп чыгады.

Кязимни жашыгъан жылла бизден узая баргъанлары сайын, Кязимни сёзю, иши, мъадары бизге аллай бир жууукъ бола, ачыла барады.

Кязимни кертилигин, тюзлюгюн, билгичлигин заман кёюбюзге тутуп къойгъанды. Биз «энди таныгъан» Кязимибиз «эндиге дери таныгъан» Кязимибизден уллу да, бийик да болгъанын билдиргенди.

Сылтауу — Керти Кязим толу басмаланмай тургъаны эди.

Алай Кязимни энчилиги да андады: сёзю, назмусу, кеч къалып чыкъгъанлыкъгъа, — заманында айтылады.

Ол — сёзюню кертилиги.

Бюгюн — Кязимни заманыды.

Бу Китап да кезиунде чыгады.

Кязим — тамбланы да назмучусуду. Аны сёзюне озгъан заман жокъду. Бизден узая баргъанладан туююл — бизни аллыбызгъа келе тургъанладанды.

Кязим — Акъылман Кязим — Закий Кязим — Назмучу Кязим — Кязим хажы — Хажы — бу бары да бир адамны атыды. Бир сёздю. Аны бир кыйырын эшитгенлей окъуна, къайсы таулу да, кеси да билмей, башын ёргеракъ тутады, белин тюзетирек этеди.

Кязим десенг — халкъ ёрге турады.

* * *

Кязимни чыгъармалары — аны туугъан элини хуналарыча, оюлуп эдиле...

Қязимни кесини юсюнден а кёп зат билебизми, Қязимни жашауу, жолу — халкыбызны жашаууду, жолуду дегенден башха? Халкыбызны жашауу жолун а?.. XX ёмюрде тарыхын — кертисин, тюзюн кыйсы китапта окыргыа болдукбуз?

Хау, Қязим 1859 жылда Холам-Бзынгы аузунда тууганды, Бекки деген жарлы кишини юйюнде. Аны билебиз. Атасын кыулгыа юч кере сатханларын билебиз (керти эсе). Кыачан, кыалай ёлгенин а — угъай. Анасыны кыадары уа?.. Сабийлигин, кыалай окырганын, кыалай юйленгенин?... Анасындан акысакылай тууганы себепли, дейди, арабча окытургыа, эфенди (молла) этерге кюрешгендиле (кыйналмай жашарча!) — болмаганды. Болганмыды, болмаганмыды? Мекка-Мадинагыа уа ючмю, экими кере барганды? Темирчи болганды. Совет быласт келгенине кыууанып тюбегенди, керти эсе. Колхозну, пионерлени махтаганды, керти эсе. Андан сора не билебиз? Жокыгы саналып турган кыабырын 1989 жылда (44 жылдан сора) «төречиле» излеп тапханларын билебиз — Кызахстанда, Кыум-Тёбеде. Қязимни анда кыалай «жашаганын» а билебизми? Кыалай ёлгенин? 14 сабийини кыадарын а?.. «Ёз халалы Кыанийтат» кыйда асыралганын а?.. Аллаи соруула кёпдюле, асыры кёп.

Қязимни ёмюрбаяны, кыадары, жашауу — аны чыгъармачылыгындады дерге да болдук болур, баям. Алай чыгъармачылыгындан тышында «харкюнлюк» жашауу, эли-жамуаты, сёзю-иши, жарынуу-кыууанчы жолоучулугу (экими? ючмю?), хакимлиги, чамы-оюну тынгылы тинтилмей кыалганды («турады» угъай — «кыалганды»!).

Ол жаны бла кыараганды, хар кюн да бизни Қязимден узакъ эте, кеч эте барады...

Қязимни, уллу назмучубузну, ёмюрбаяны сартындан битеу билгенибизни бирге тийишдирсек (китаплада айтылганны), не — бир, не — бир бла жарым чапыракъ болады. «Аллыбызда, биргебизге» жашап кетген, тюнене ауушхан закий назмучуну юсюнден биз билген жаланда олду.

Қязимча уллу назмучуну алай билмейдиле!

Тууган эли, жатхан жери, жазганылары не халдадыла?

Хар зат да тамам этилгенди, тынгылы болгъанды, битгенди деп турсакъ, ол — уллу жангылыч болур эди. Жарсылу да иш.

Мен ангылагъандан, ишни уллусу алыкъа алдады.

Кязимни экитомлугъунму, ючтомлугъунму — жангыдан чыгъарууну къайгысын кёрюр заман болгъанды. Аны алайлыгына бу китап да шагъатды. Андан сора да ол затны излетген, къысха айтханда, бу шарт оюмладыла:

— «жангы жашауну игилигине», быластны «аламатлыгына», бачамаланы «акъылманлыкъларына» махтау салгъан, Кязим жазмагъан жалгъан назмула Кязимни аты бла басмаланып тургъанлары (Кязимни сорууу — «Мени ючюн ким жазгъанды?»);

— кён чыгъармасы заманнга кёре тюрлендирилип, булулуп-бузулуп чыккъланы, жарты-кърту басмаланганы;

— керти да халкъ чыгъармала, жырла Кязимни китапларына «ажашып» тюшгенлери («Апсаты», «Къар жауды», д. б.);

— чыгъармаланы жазылгъан жыллары ким къалай тап кёрсе, алай салынып кългъанлары;

— дин чыгъармаларын басмалар онг чыккъланы;

— совет быластны «ахшылыкъларын» кёрюзтген назмаларын басмалар онг чыккъланы («Оу балшибик, шау кадетле», «Муратлагъа жетдирмейле», д. б.);

— жангы къл жазмалары табылгъанлары...

Андан тышында да — Кязимден сора туугъан халкъ Кязимни керти сёзюм эрттеден кюсеп турады. Ол аны къланына, жанына сингерге керекди. Андан сора да — закий назмучуну чыгъармалары тийишлисича окъулмайдыла, тинтилмейдиле. Ала болур ючюн а кълубузда тынгылы жарашдырылгъан, сюзюлюп чыккълан китап болургъа кереги шартды. Энтда да аны чыгъарын жыйырма, жыйырма бла он жыл сакълап туруп заман кълмагъанды. Ол — бу ёмюрню ахырына дери, кесгин айтханда — Кязим туугъанлы 140-жыллыгына — 1999 жылгъа. Кязимни да, халкъны да аллында ол бизни уллу борчубузду!

«Ал сёзде», «арт сёзде» да бу мен айтыргъа кюрешген затла «илму излемле» туююдюле. Мен ёз оюму, Кязимни жазгъанларыны юсюнден сагъышымы, соруп, сурап табалгъланымы, Кязимни таныгъан адамладан эшитгеними айтама.

«Жазама» угъай — «айтама». «Жазгъанны» сартындан а илмучула кюреширге керекдиле — Қязимни сүйген, ангылагъан, иши, сагъышы да ол болгъан. Ол адам ким (кимле) болса да, халкъгъа, кесине да уллу намыс-сый келтирлик иш этерик эди. Қязимни аллында барыбыз да борчлубуз да, аз-кёп болса да, мен да борчуму тёлерге кюрешгенлигимди. Терсими-тююмю сюзерик да ол мен айтхан, ол энди чыгъарыкъ (келлик, табыллыкъ) илмучуду, олимди.

* * *

Мен бу къысха ал сёзде Қязимни чыгъармаларына неда жашау жолуна багъа бичер акъылдан узакъма. Анга багъаны халкъ эртте бичгенди. Болсада...

Болсада, халкъыбызны бек белгили назмучусу бек белгисизлей турады.

Қязим бла халкъ? Қязим бла заман? Қязим бла быласт? Қязим бла дин? Қязим бла ынгкылап?.. Бу сорууланы тюбюн ким ачханды да, ким ачарыкъды? Қъачан?..

Хау, Қязимни юсюнден кёп жазылгъанды. Кёп фикир айтылгъанды. Алай хар айтылгъаны, Қязимни назму сёзюне къарап угъай, быластны кёзюне къарап айтылгъанды. Қязимни къабыргъасын заманга, быластха жарашдырыгъа кюрешгендиле.

Қязимни хар китабы — ол китап чыкыгъан заманны — быластны заманыны кюзгюсю болуп баргъанды. Қязимни неда жашауну — керти жашауну кюзгюсю угъай. Назмула алай сайлангандыла, алай тюрлендирилгендиле.

Китапны ичине тюшген назмула, ёз магъаналарындан тышында, халкъ къаллай жашау сургенин билдирип турадыла. Айтыргъа, «Мени сёзюм» деген китап (аны Қязим кесими «жазгъанды», «жазмагъанмыды» — былайда иш анда туююлдю) кеси заманыны китабы эди. Шёндюгю дунягъа келишмейди, аллай зат бюгюнлюкде чыгъаллыкъ да туююл эди (десем да, бу бошланган заманда болмазлыкъ да не барды!)

Экитомлукъ да «Мени сёзюмю» заманында чыгъалмазлыкъы хакъ эди.

«Динни жакълагъан», «совет быластны сёкген» бу китап да Экитомлукъну заманында не хазна чыгъар эди!

Бу затла заманны тюрлене барыуун билдирген шартладыла. Алай эсе уа, Қязим кеси жашагъан ёмюрюнден кенг эди, эсе

да — уллу эди, — деу, деменгили. Хар заманга да келишген затла жазганды. Кеси ёмюрюнден тышында, бизни ёмюрню да жюрегине сыйындыралган, болганны, боллукну да билген.

Кязим 1859 жылда тууганын эсге тюшюрсек, керти назмулары зарфха урулуп Кязимни 100-жыллыгына чыкыгандыла — 1959 жылда, Къайсыны кючю бла.

Кязимни биринчи китабы чыкыганлы (1896) 100 жыл болады. Кеси ауушханлы — 50 жыл. Окъугуз керти назмуларын, «эскисин», «жангысын» да, — бюгюн жазылганча туюлмюдю?

Алайды. Не — жюз жыл (андан да кёп) алгъа къарап кёралганды. Не — биз тюрленмегенбиз.

Алайды, Кязим быластха, заманына сыйымаган назмучу эди. Аны алайлыгы уа жангылычха, ангылаусулукгъа саналганды.

Керти сёзю заманы кетмейди. Ол не заманга да кертилей къалады. Заман кетеди. Керти сёз къалады. Фахму къалады.

Кязим къартлыгында да сабийча жарсыганды, сабийча ийнанганды, сабийча къууанганды. Аны къарт болургъа къоймаган, сёзюн, фахмусун жангылай тутхан жюрегинде тюрленмеген, тюгенмеген сабийлиги эди. Кязим кеси да сабийли адам эди — 14 сабийни атасы!

Эшта да, андан болур эди, суу бойнунда жангыз ёсген тал терекчик бла, къыш арбазына къонган чорбат чыпчыкъ бла «ушакъ этгени», жапсарыгъа, болушургъа кюрешгени. Къара парийи бла, эски къумганы бла, къолан ийнеги бла «ушагъы». Ташха сёлешгени. Адамла бла сёлешгенча. Сабийлиги, жашлыгы, къартлыгы бири бирин тутуп тургандыла, бирге жашагандыла.

«Кязим сабийчик заманда, тенгчиклери аш юлешген жерге чабып кетедиле. Кязим, аякъчыгындан болалмай, къалып къалады. Сора, келе турган атлыны аллына барып: «Мен уллу жаш болуп, арабча иги юйренсем, сени ючюн Къуранны он кере окъурма, мени ол аш юлешинген жерге элт», — дегенди. Атлы аны аш юлешинген жерге элтгенди. Кязим да, — дейди, — уллу болганда, ол киши ючюн деп, Къуранны он кере окъуп чыкыганды». (Шауаланы Миналдан.)

Бу затдан сора не айталлыкъса?!

Кязимни китапларында, 17-чи жылдан бери атлап, «сиги совет властыдан» башха, не «уллу ач жыл» (1921—1922) жокъду, не «гитче ач жыл» жокъду (1933), не диннге, дин ахлулагъа этилген зулмулукъ, не тюз жерлеринде ачыгъанла, жалгъан дау... Кизим а барыны юсюнден да жазгъан эди — ачлыкъны да, динни да, жангы зулмулукъну да...

Бир жол, дейди, «Нальчикки паркында Кязим тюбеп къалгъан эди да: «Динибизни, тилибизни сыйыра туралла», — деп, Кязим, мени къучакълап, жияп къалгъан эди» (Чапаланы А.)...

Дин ахлусуна дууа жаздырыргъа келгенча, келе эдиле назму, жыр такъдырыргъа Шыкъыгъа, Кязимни таш юйчюгюне. Келе эдиле эл-элледен, узакъладан; кими кюйген сюймеклигин алып, кёз жашлары тёгюле; кими жигитлик жыр такъдыра, ийнаныуу, ышаныуу бла; кими жюрек жарасына бакъдырыргъа, жапсарыу, себеплик излей; керти сёз эшитирге кюсей, — келе эдиле Кязимни кесин кёрюрге... Кязим да дарман эте эди алагъа, таба эди «жатып ёлюп къалмазча» сёзлени. Хар бирини жарсыуун, бушууун кеси жюрегине ала эди...

Къуранны аятларын азбар билген, дууаныча, жанларында жюрютген, намазгъа сюелгенде, назмуларын, зикирлерин тилек къатыш шыбырдап айтхан къартла туудукъларына Кязимни осуят этип кетгендияе.

«Бу назмуланы Кязимни къулагъына Аллах кеси шыбырдап жаздыргъан болур ансы...» — деп назмучула сейирсингендиле. Болгъанны, боллукъну да биле эди да...

Елюрюнден юч кюн алгъа: «Энди мени Кёчменланы Харун тургъан элге элтип асырагъыз, — деп кюйгъан эди, кюзгюге къарап. — Ёз халалым Къанийтат сизге аманат, сиз Аллахха аманат», — деген эди. Сора жазгъан эди «Осуят» деген назмусун...

Кёп зат тилемей эди къадардан — таш болуп окъуна туугъан журтуна къайтырын тилей эди... Къазахстанны къум тюзлеринде «Шыкъыгъа къарамазгъа» кете туруп, кёзюне кёрюне болур эди таш юйчюгю, аны аллында улуй тургъан парийи, иеси къайтырын сакълап тургъан мудах гюрбежиси... Сагъышы, къарама бери — туугъан ташына — жутула, кетген болур эди узакъ Къазахстанда, Къум-Тёбеде...

Кёп зат тилей эди къадардан.

Кязимни дин чыгъармалары энди басмаланадыла, толуракъ. Сейир этедиле: была къайдан табыладыла деп. Ол аз да сейир этерча туйюлдю — биринчиден, Кязимни битеу жазгъанын халкъ кёлден биледи. Экинчиден, иш этип, ол халкъ кёлден билгенни — дин бла, быласт бла байламлы назмулары, икирлерин ол заманлада жыйып киши да кюрешмегенди, кюрешаллыкъ да туйюл эдиле — заман алай эди. Андан сора да аз да Кязимни таныгъанлагъа сорсанг — не бир назмусун (сау, жарты назму болса да), не бир сейирлик шартны айтмай къоймагъандыла, китаплада зат тюбемеген, киши да жазмагъан. Анга мен кесим шагъатма. Ма сейир олду! Кязимге суюмекликни, Кязимни уллудугъуну сейири!

Бу — Кязим жазгъанлары барын да сыйындыргъан китап тюпюлдю. Ала кёпдюле. Бери киргени жаланда 10 минг назму тигинди. Китап ол ёлчем бла жарашдырылгъанды. Иш кесети китапха биринчи кере тюшеди. Андан сора да Кязимни кёп назмусу «кеси кесин табып», «эс жыйып» чыгъады...

Бу китап жууукълашдыргъан китапды десек да, дурусду. — Кязимни бизге жууукълашдырады, бизни — Кязимге.

Кязимни ачхан, дунягъа белгили этген Къайсын болгъанды дейбиз. Тюздю. Къайсынын улуу фахмусу Кязимни бек алгъа сезгенди. Аны алайлыгъын айтдыргъан да этгенди. Къайсынча болургъа къыйынды.

Къайсынын улуу фахмусун бек алгъа сезген а ким эди?

Кязим.

Къайсынын келгенин бек алгъа Кязим сезгенди.

«Кесиме ушаш тели Къайсын келгенди». Халкъгъа, суююнчюлюк айтханча, айтханды. Жырны кезиуюн бергенча, этгенди...

Жыр юзюлмегенди..

Кязим ёсдюрген, Кязим бийикге кётюрген, чыгъаргъан назму сёзюбюзню тамыры теренге кетеди. Теренден келеди.

Кязимге дери болуп кетген, Кязимден сора келген назмучуланы бек закийлери, биз билип, — Кязимди.

Эки ёмюрню арасында бош сюелмейди. Ары жаны — эки жыйырма жыл бла бир кесекле. Бери жаны — эки жыйырма жыл бла бир кесекле.

Кязим — эки жанында эки уланны къолларындан тутуп баргъан атачады. Эки ёмюрню. Эки дуняны.

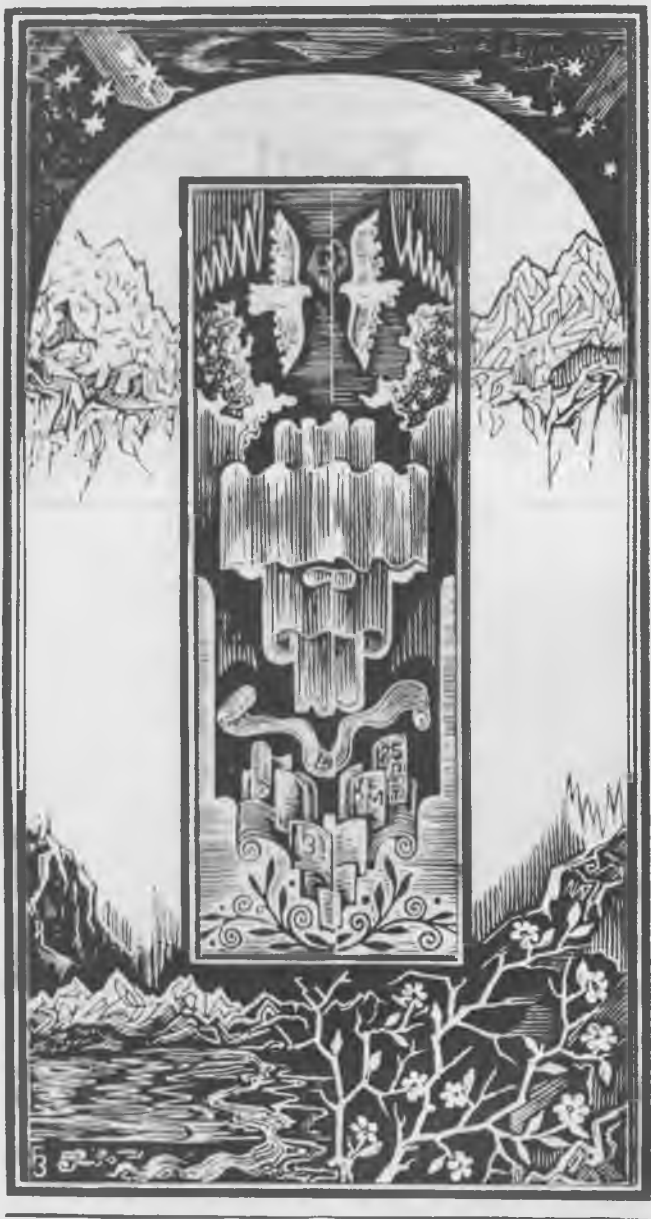
Қязимге бағъа бичерге кимни кълундан келликди?!
Қязим уллу назмучуду. Бек уллу. Поэзиябызны диниди.
Не кѐп айтсакъ да, аны айталлыкъбыз.
Ким бла, не бла тенглешдираллыкъса?!
Қязим — Қязимди.

АБДУЛЛАХ БЕГИЙ УЛУ

*С юй меклик — жаннет
чыпчыкѡ...*

Тау башында тау болмаз,
Жангыз терек бау болмаз.
Кылыч жара сау болса да,
Сюймеклик жара сау болмаз.

1890

44567-2

Санга кьайыкъ бла барырга
Умут этгенем. Кьайыгьым,
Тюбю башына бурулуп,
Мен жарты жолумда кьалдым.

Мени ёнюю эштмейсе,
Атынгы айта, жолгьа чыкъсам.
Жалан кьая зынгырдаун
Эштеме, сени чакьырсам.

1890

Къоншубуз. Ожакъ тютюнюнг
Дайым кёрюнюп турады.
Алай санга узакъ жолум —
Чегемден Багъдадхачады.

Атанг бла къарындашынг
Арабызны кенг этдиле.
Мен санга жарсый тургъанлы,
Энишге кёп суула кетдиле.

Юйюнгю эшиги манга
Ачылырыкъ болмаз алай —
Гюняхлылагъа жаннетни
Эшиги ачылмагъанлай.

1890

Арбазынга къарай озама,
Отуннга бара, танг алада.
Сени жилягъан тауушунгу
Эшитеме мен къаялада.

Адамла угъай, къаяла да
Жазыкъсыналла экибизге.
Сени атаңг бла къарындашыңг
Бир да эримейдиле бизге.

1890

Атанг келди да гюрбежиге,
Атына кишен ишлетди.
Аны биргесине юйюне
Мени жүрегими да элтди.

Сюеме — кишеним жарасын,
Жүрегим да юйюнде кълалсын.
Атанг эмилик атын тыяр,
Сени уа не хазна тыялсын!

1890

Аллах бизге суймеклик жазды, —
Адамла сыйыралла аны.
Кёкдеги Аллахдан кючлюмюд
Жердеги адамны айтханы?

Аллах бизге насып буюрду —
Адамла унамайла аны.
Биз алай тилейбиз, табынып, —
Нек болмайды Аллахны айтханы?

1890

Тели болуп, жулдузлагъа къарайма,
Отуз жылда акъылымы къурутуп.
Жангыз сени зикир этип айтама,
Оразама, намазыма унутуп.

Кюйсюз болуп айлангандан не файда —
Атанг сени манга берир халы жокъ.
Къалын берип, бизге жолну ачаргъа
Мени жарлы атам да малы жокъ.

1890

Жал борчум салып тузакъ,
Чабырым, тонум бузлап,
Мен, жарлы, элден узакъ
Турама, билмей бир зат.

Элдеги жашла — жарыкъ,
Тойгъа, оюннга барып,
Сюйген суйгенден къанып,
Отлары жарыкъ жанып.

Мени жокъ аллай кюнюм,
Къошдады кюнюм-тюнюм.
Ангылап, улуйду итим,
Ким билир къызны ичин?!

Кетмедим белги берип,
Не — тойда эркин кёрюп.
Секиртип кетерлеми,
Мени отуму кёмюп?..

Бели инчге — субай назы,
Агъачы — тюз, къара — къашы!
Бек огъурсуз — къарындашы.
Къайгъылыды мени башым.

Элифледен жангылама,
«Мим» жазсам да, «лам» сунама,
Этерими унутама.
Мен былай болуп турама.

Кёзю — къара, бою — субай,
Тангны Чолпан жулдузунлай!
Аны манга тюк онгсунмай,
Жияталла, тюймей, урмай.

Мен нетейим? — Къолум къысха,
Амалым жокъ чыдамазгъа,
Аллах бурсун насып ызгъа,
Жаны ауруп жашха, къызгъа!

Салам жаздым санга артыкъ,
Сени бек суйгеним сартын.
Берме манга созгъан алтын,
Суймекликни ириатын.

Сен бир юнню чырагъыса,
Тийребизни ийнагъыса,
Суйген болсанг — кыйналырса,
Сёзлериме кёл салырса.

Угъай десенг, чалгъым ташха
Тиерми деп, ичим — тасха!
Къарамазса акъсакъ жашха,
Сан этмезсе, алып башха.

Эй-хей, жаным, хур мёлегим,
Акылынгы терк билейим!
Келечиле жиберейим,
Аллахдан да бек тилейим!

Қъара къашынг, къара кёзюнг,
Бал-шекерден татлы — сёзюнг!
Сакълап турсам сени, тёзюп,
Келирмисе манга ёзюнг?!

Суугъа бара кёрдюм — азып,
Бетинг да — саз, нюрюнг — къачып...
Болмазмы, экен, къысха насып,
Аллах бизге жазыу жазып?

Къарап турдум баргъанынга, —
Чачынг жете табанынга!
Бюсюрейме бек халынга,
Сен да къара айтханыма:

Атанг, ананг энчи турур,
Башха тюрлю оноу къурур,
Байгъа-бийге акъыл бурур,
Мен жазыкъны юйюм къурур.

Эки суйген бир болайыкъ,
Игилеча къуралайыкъ,
Насып табып, къууанайыкъ,
Бирден ожакъ чыгъарайыкъ!

Сакълагъанынга юлюш къайда?
Бу туруудан жокъду файда,
Малым, жерим, юйюм — майна,
Къачырайым къурман айда!

Къоннган къушха, базынып,
Мениди деп айтма сен.
Учуп кетсе, ызындан
Жетерме деп, чапма сен.

Ариу сѣзге алданып,
Алырма деп айтма сен.
Арада кюн оздурмай,
Аны юйюне къайтма сен.

«Сенден ариу жокъду», — деп,
Жаш кызыны терилтмегин.
Шекер да, бал да татлы, —
Ариу — жүрек суйгенинг!

Къаламым, салтам — мюлкюм,
Жюрюдюм, кёрдюм, билдим:
Зулмусу кёп дуняда
Азапды сүймеклигинг.

Ол келди, мени тутду,
Борбайдан алды, жыкъды.
Манга кёп душман чыкъды,
Сынадым айрылыкъны.

Ажымлы ажал кибик,
Бир келсе, тыйыу болмаз.
Кетерсе кийик болуп,
Адебинг, бетинг къалмаз.

Жюрюрсе, итча, улуп,
Бетингде нюрюнг къуруп,
Жууугъунг келмез туруп,
Болурса къуру тулукъ.

Аллах манга чачны узунун
Берип, насып бермей къойгъанд.
Анам, къара кёзле берип,
Сюймеклигими сыйыргъанд.

Сюйгенимден айырдыла, —
Жюрегиме кирди къама.
Адамла къайгъырмайдыла, —
Къаялагъа тарыгъама.

1908

Эки челек суу алгъанма
Къара къобанны бузундан,
Мени къанлы суймеклигим
Къарап къалгъанды ызындан.

Терезеден къарап кѳрген —
Къоншубузну уа юйюдю.
Жилямайын не этерикме —
Бюгюн кыйынлы кюнюмдю.

Сабан ора тургъанымлай,
Оракъ жетгенди къолума.
Жангыз тонсуз къалгъанда да, —
Сизден сыйлыракъ болурма.

Жабалакъла, къара жауун —
Онг бермез къозу, къоюнга.
Мени къоюп, башханы алсанг,
Жиляй барлыкъма тоюнга.

Сюе эдим бир уланны,
Жарлы юйюрге туугъанны.
Аны дурус кёрмедиле,
Сюйгениме бермедиле.

Кюн тиймесе, мутхуздула
Къарлы тауланы башлары.
Таш жүрекге учуздула
Термилгенни кёз жашлары.

Тюз адамла, ой, не этейим, —
Сюймегениме бердиле?!
Чал сакъаллы къарт кишини
Манга тийишли кёрдюле.

Угъай деп жууап этмедим,
Жаныма къоркъуп, уялып.
Бёлек жылны мен термилдим,
Жюрегим ауруп, кыйналып.

Не кыйынлыкъ, не учузлукъ
Къалмады мен сынамагъан.
Къадар жылда шо бир кече
Озмады мен жилямагъан!

Секирип ёрге туруучем
Мен, жиягъыма ургъанлай.
Тангым атып кетиучю эди,
Босагъада олтургъанлай.

Уку кычырыкыгъа жууап —
Жилягъаным кечеледе.
Жарсыууму киши эсге
Алмай бизни тийреледе.

Алай бла, жиляй-жиляй,
Талай жылларым кетдиле.
Бири сатып, бири алып,
Мени малгъа тенг этдиле.

Мен сынагъан зор жашауну
Шо бир тенгим да кёрмесин.
Сюйген тенг кызларым, сизге
Шо быллай кюнле келмесин!

Жюрек суююп сиз кёрсегиз,
Сюйгенинден сиз тыймагъыз.
Эркин учхан къанатлыны
Сиз тар чалдишге жыймагъыз.

Атам, анам этдиле деп,
Сюймейин эрге бармагъыз.
Жууукъладан къркъама деп,
Жюрек суюгенден кълалмагъыз.

1898

Жашлыкъ, сен садакъ окъ эдинг,
Мен сени жибердим атып.
Къайсы сырт артына аудунг?
Не къаягъа тийдинг, барып?

Жашлыкъ, сен бек ушай эдинг
Жаз жумарукъну бойнуна.
Не уа ол кесим ёлтюрген
Кийикми болур эдинг сен?

*„Бисмилляхий“ деп
башлайма сёзюмю...*

Иса хажи айтханды:
«Биз Меккагъа барайыкъ,
Мухаммат файгъамбаргъа
Салауатла салайыкъ,
Уллу Аллахны жолунда
Тазаланып къалайыкъ,
Хар муслимге, жолукъсакъ,
Тюз ниетден къарайыкъ».

Жолугъуп муслимлеге,
Саламлаша баргъанбыз.
Аллах-карим жолунда
Жаназыла къылгъанбыз.

Иса хажи айтханды:
«Биз Меккадан келебиз,
Жахиллени барына
Тюз шагъатлыкъ этербиз.
Ийнанмагъан болса да,
Уллу Аллах кёреди.
Буслийманны барына
Шафауатын береди».

Адамла, уялмагъыз
Сиз Меккагъа барыргъа,
Хукмучуну юйюнде
Сууаплыкъла алыргъа.

Иса хажи айтханды:
«Биз Мисирге барайыкъ,

Суусуз-юзмез жоллада
Уллу Аллахны таныйыкъ...»

Сагъынганбыз Аллахны,
Кааба ташны кѳргенбиз,
Бызынгыда къартлагъа
Земзем суу келтиргенбиз.

Аллахны жолу бла
Барыр кюннге жетгенбиз,
Меккадан, Мадинадан
Нюрле алып келгенбиз.
Сан минг адам кѳргенбиз,
Тамашагъа къалгъанбыз,
Андан сора ниетни
Хакъ жолуна бургъанбыз.

Көкге, жерге кыарасам

Көкге, жерге кыарасам, хайран болуп кыалама;
Уллу Аллахха табынып, керти ийман салама.

Көккю, жерни юсюнде ненча сейирликле бар!..
Аллахлыгын танытыр ючюн жаратхан жаббар!

Биз юсюнде жашагъан жер — биринчи далилди.
Аны ишлеп, хауада тутхан — Аллах жалилди.

Төртден ючюсю — тенгиз, кыалгъаны — төгерек жер.
Аллах аны тутмаса, ким тутар эд, жууап бер?

Багъана жокъ, аркыау жокъ — жукъну юсюнде
турмайды,
Ары-бери чайкыалып, жукъгъа кесин урмайды.

Багъана жокъ, тиреу жокъ — жукъгъа да
такмагъанды;
Көп заманла кетсе да, ол энишге акмагъанды.

Энди аны кючюнден турлукъду сууу, жери —
Жолларындан ажашмай, кыыямат кюннге дери.

Биз көрген бу фалакла, ол тыймайын кыуюлса,
Ким тыяр эди аланы, бары бирден оюлса?

Не гитче зат да турмаз бош хауада тыйылып,
Бир тыйуучу болмаса, ёз орнунда жыйылып.

Хар бир фалак турады, межымындан кетмейин,
Кете барып, арада бир бирине жетмейин.

Барына чыракъ болуп, Кюн турады жарытып,
Хар бир затны кёргюзтюп, жанлылагъа танытып.

Аны жарыгъы бла хар ким ишине кетед,
Ол батхынчы, дуняда хар жан жашауун этед.

Ол батханлай, къалабыз къап-къарангыгъа кирип,
Хар жан уясын табад, тыйчайыр жерин билип.

Ол кюнню жүрююуне кече, кюндюз да шагъат.
Ол экиси хар заман — жыйырма бла тёрт сагъат.

Аллахны сагъатыды ол — ууахтыны танытхан,
Аны бла биргелей фалакланы жарытхан.

Адам, сагъатын ишлеп, аны дайым къурмаса,
Бош хауа да болмайды, ол кётюрюп турмаса

Кюн да аны кибики, бир иеси барды аны,
Сагъатны къуруп тургъан — ол Аллахды деп таны!

Бир Аллахдан киши жугъун жашырмаз,
Гюняхлыгъа жаннет эшик ачылмаз.

Сокъураныр Ибилисге алдатхан,
Себеп болмаз къыямат кюн Аллахдан.

Ахыратда азап токъмакъ тийдирир,
Андан сора жаханым от кюйдюрю.

Харам болур кеси кесин ёлтюрген,
Тиширыугъа саякъ ниет келтирген.

Къайтышханнга болур кечим, мархаба,
«Аллах бир» деп, кёлюн анга салгъаннга.

Сауал жокъду мурдаргъа жол къояргъа,
Буслийманнга буслийманны жояргъа.

1899

Бисмилляхий-рахман-рахим

Бу дуняда сакъ болайыкъ намазгъа,
Къыямат кюн жаханымге бармазгъа.

Бек тутайыкъ оразаны, рекятны —
Къыямат кюн сен табарса хар затны.

Ойлашмасанг бу дуняны халындан, —
Кёзюнг тоймаз бу дуняны малындан.

Чархынг кьоркъмаз жаханымни отундан,
Айланырса, шайтан сюрюп артынгдан.

Аллах, мени сен иймандан айырма,
Мен жарлыны дин исламдан айырма...

Топурагъынг басар мени санымы,
Къафырлыкыгъа кыйнап алыр жанымы.

Атам, апам билмез анда халымы,
Къара жиян ичер анда къанымы.

Гюняхланы тар къабырда жетдирир,
Намазланы кызгъан темирде этдирир.

Хар намазын къатлап-къатлап тёлетир,
Ургъан сайын сен жарлыны кюл өтер.

Кёрмеймисе адамланы кетгенин,
Къолларына не зат алып элтгенин?

Буслийманла, ийман жолгъа къайтайыкъ,
Тоба этип, «Аллах, Аллах» айтайыкъ.

Бу дуняда ким, бай болуп, менсинмеди?
Жашау излеп, кюрешледе ким куймеди?
Жалангачлыкъ, ачлыкъ, бушуу ким кёрмеди?
Бир тау кыймай, бийигине ким ёрледи?

Кыйсы факыр артмакъларын унутду?
Кыйсы залим бар душманын кьурутду?
Аны ючюн а барабыз биз куюла —
Алай татлыды ахырзаман бу дуня!

Жаннет деген олду, халын айтайым,
Къулакъ салып тынгылагъыз хар дайым.
Хадиследе кѳргениме къайтайым, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Ачып жерде бизни ючюн жаннетин,
Жаратханды ашын, сууун, шербетин,
Земзем сууун, алхам-тюрлю кѳгетин, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Ишлегенге жаннет эшик ачылыр,
Нюр тѳгюлюр, шафауатла чачылыр,
Махтау, рахму, кечгинлик да табылыр, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Зулмучула жаханымге кирирле,
Сюеклери жаннган отда кюерле,
Кеч билирле, тобукъларын тюерле, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Сыйлы къулла сафарларын сюерле,
Жетмиш тюрлю дарий кийим кьерле,
Бир бирине салат-салам иерле, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Хар адамны тюзлюгю терк билинир,
Ахыратда юлюш болуп келинир,
Анга кѳре сайлау, къуллукъ берилир, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Тюплерине алтын тахта салыныр,
Тюбю бла татлы суула барылыр,
Хар бир ичги анда халал болунур, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Кьолларында нюр сыйылмаз жарыкъдан,
Къыйналмазла не жылыдан, сууукъдан,
Инжилмезле бир да анда тарлыкъдан, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Көгетлери тюрсюнюнде бир болуп,
Чайнагъанда, хар бириси минг болуп,
Ол зауукъгъа жетиширик ким болур? —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Неден суйсе, келип андан ашарла,
Тюплерине атлес тешек атарла,
Бу зауукъгъа кирип, анда жашарла, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Ол зауукъгъа насыплыла жетерле,
Сыйлы Аллахха зияратла этерле,
Ассы къулла андан узакъ кетерле, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Кюрешейик ийман бла ёлюрге,
Сыйлы Аллахны анда нюрюн кёрюрге,
Жаныбызны хакъ жолуна берирге, —
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Кязим хажи шашханлагъа кюеди,
Амал бла жукъ тапмазын биледи,
Гюняхлары кечилсин деп тилейди,
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Сыйлылыгъы жарты болмаз не такъыр,
Кязимни да женнетинге сен чакъыр,
Къайры барса, рахмат тилейд ол факъыр,
Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Келингенди бу дуняда хыйсапха:
Я-раппана, салма уру азапха,
Атма бизни харап бла илкъапха, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Хар адамны сыйрат бла къууарла,
Гюняхларын, сууапларын сурарла,
Ахыр-ауал, анда сюдню къууарла, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Китапларын алып келип берирле,
Гюняхларын, сууапларын кёрюрле,
Гюняхлыны кер агъачха керирле, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Кимни келир онг жанындан китабы,
Хар ишини анда болур хыйкъабы,
Кимни къууанч, кимни жилиу хыйсабы, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Кимни артдан, солдан алып келирле,
«Окъучу!» — деп, бетин ачып берирле,
Бу дунягъа ойлашмагъан телиле, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Ол деп, бу деп, сылтау этип башларла,
Сокъуранып, эсигизни ташларла,
Башыбызгъа жетиширик ишлелле, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Хазыр сылтау къабыл болмаз биреуге,
Себеп келмез жал барыудан, тилеуден,
Башха къалмаз жаханымге сюрюуден, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Не ючюн Аллах кёкню, жерни жарытды?
Акъыл берип, аны бизге танытды? —
Барын толу адам ючюн жаратды, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Бизни ючюн Къуран, китап эндирди,
Гюнях, сууап, ахшы, аман билдирди,
Жерни, сууну аны кирик суйдюрдю, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Алдадыкъ биз файгъамбарны кѣп кере.
Чархыбызны Аллах этдик кѣз кѣре,
Энди бизге ол чархыбыз не бере? —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Келигиз, биз асылыкъдан къачайыкъ,
Жюрекдени игиликге ачайыкъ,
Кѣзюбюзден къан жилимукъ чачайыкъ, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Айбат ише арытайыкъ санланы,
Ийман бла кетерейик жанланы,
Кѣп жыймайыкъ къолгъа фитна малланы, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Кязим хажы жалгъан зикир этмейди,
Игилик — аз, гюнях бизден кетмейди,
Факъыр сѣзю чапыракъдан ѳтмейди, —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

Кѣпле кетген дунядан кетербиз,
Сакъ жауунлай, юркген атлай ѳтербиз,
Дуня малын, хазналарын не этербиз? —
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа.

1912

Къуранны алабыз къолубузгъа,
Аллах деп, чыгъабыз жолубузгъа,
Къарайбыз онгубузгъа, солубузгъа, —
Дин къарындашлабыз биз.

Уллу Аллах бир кюн жаратханды,
Жанланы, тиллени танытханды,
Билебиз, Куранда жазылгъанды, —
Дин къарындашлабыз биз.

Хакъ, жанны бары бир кюн туугъанды,
Бир жазуу, бир ёмюр салыннганды,
Шукур, мажюсюлюк къалгъанды, —
Дин къарындашлабыз биз.

Буслийман, гяуур деп кюрешмейик,
Игиге, аманнга юлешмейик.
Тюз болуп, бир бирге илешейик, —
Дин къарындашлабыз биз.

Тиллени, халкъланы айырмайыкъ,
Къарыусузгъа жалкъа къайырмайыкъ,
Тюз болайыкъ, жарлыгъа къайгъырайыкъ, —
Дин къарындашлабыз биз.

Кевсер суулай болсун ниетибиз,
Ачыкъ болсун дунягъа бетибиз,
Онг тапсын, тюзелсин миллетибиз, —
Дин къарындашлабыз биз.

Алам тилин Сулейманча билейик,
Ырысхы — не, огъурлулукъ тилейик,
Дунияны жалгъанлыгъын билейик, —
Дин къарындашлабыз биз.

Ёксюзлеге къарыу-къанат берейик,
Аллах бирди, хатерлерин кёрейик,
Ассы болмай, даулет бла ёлейик, —
Дин къарындашлабыз биз.

Байгъа сен байлыкъ кѣп бердинг,
Жарлыгъа тарлыкъ тежединг.
Аллах, олмуду тюзлюгюнг,
Биз жарлылагъа берлигинг?

Кючлюге сен кюч къошаса,
Кючсюзю унутуп къояса.
Аллах, олмуду къадарынг,
Биз жарлылагъа мадарынг?

Жауунну кѣлге тѣгесе,
Жарлыны жерге кѣмесе.
Аллах, олмуду буйругъунг,
Емюрге этип турлугъунг?

1900

Жарасы болмай — жүреги күймез,
Тыякъ тиймеген — зулмуну билмез.

Къан жараладан, тыякъдан бездик.
Аллах, кѳресе, барына тѳздюк.

Аллах, кѳресе, барына тѳздюк,
Барына тѳздюк, къайдады тюзлюк?!

Огъесе, анга къарымай кючюнг,
Бизними къыйнайса бары да ючюн?

«Сюйгенлеге узакъ тюйюлдю Багъдад», —
Дейдиле, Арабда шахарны махтап.
Мен да келдим, Кааба ташха баш урдум,
Бу сыйлы къабырны аллында тохтап.

Файгъамбарны сыйлы жерин таныдым,
Тобукъланып, намаз этдим, жарыдым.
Кёп шыйыхла болуп кетген бу юйде
Кёзюм кёрдю бий Аллахны жарыгъын.

Межгитледе намаз минчакъ санадым,
Михрапдан ууаз эшите, кёп къалдым,
Бу жабышмакъ тыягъыма тыянып,
Шыйыхлача, Кааба ташха къарадым.

*1902,
Багъдад*

Муссаны кьатлап, Тур таууна чыккыдым,
Файгьамбардан изми излеп, талчыккыдым,
Тобукъланып, кьол жайып тилек этдим,
Изми жокъ, мухажир азабын чекдим.

Турдан кьарадым, Иричи башындан
Элге кьараучумча эрттен чагъында.
Кёрдюм: адамла — палах тузагъында,
Аллахны жууугъунда, узагъында.

Кёреме: кёпдю бахча, ашлыкъ, сабан;
Жокъ кьуллагъа белни тюзетир заман.
Тохтагъаннга бай кётюреди табан,
Жарлыны сабийи ач, юсю жалан.

Жер иеси — жут, тебинеди кёзге,
Амал жокъду жарлыгъа ишлемезге,
Мангылайгъа жазылгъанын кёрмезге,
Ишлей-ишлей, аман бла ёлмезге!

Араб жерин кыдырып, аны кёрдюм,
Тур таууна кёп кьарап, сейирсиндим:
«Жер кьайда да не ариу эди!» — дедим.
Аллах, сен барын адам ючюн бердинг.

Да сора былай кыйынлы некди ол?
Кёзю сокъур, кёлю такъыр некди ол?
Туууп, жашап, былай факъыр некди ол?
Юйсюзледен, факъырладан толуп жол?

Аны кёре, жүрек жауум бошалды,
Аллах бла узакъ болду ушагъым.
Къарыусузгъа инжиде жокъ
кышагъым, —
Жел кюйдюрген кыу агъачха ушадым.

1902

Арабда да шашхынланы кёрдюк биз,
Ала кибик, шашхын болуп келдик биз.

Керти кьулла, — дунялыкьдан азатла, —
Жаннет излеп, кюн кёрмеген жазыкьла.

Кьуюлгьанбыз буслийманла жоллагьа,
Эшикдеди юйде кюню болмагьан.

Рахму этер Аллах адам улуна, —
Терек салгъан, жер да сюрген кьулуна.

Файгъамбарла амин этип турурла,
Тазалагъа таза межам кьурурла.

Ишлегенге жаннет эшик ачылыр,
Ишлемеген жаханымге атылыр.

Артыкълыкъгъа болмаз кечим, шафауат,
Ай, мискинле, нек этесиз къазауат?

1903

Ийнанма дунягъа

Дуняя бла бек дос болуп не этерсе?
Бир кесекге бу дуняяны элтирсе.
Душман болуп, айырылып кетерсе, —
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Шат болурса, къууанырса, кюлюрсе,
Тауусулмаз узакъ ёмюр тилерсе,
Барын къоюп, къара жерге кирирсе, —
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Жан алмакъны халларындан безерсе,
Азырайылны кёрсенг, умут тизерсе.
Дуняядан къууанчынг бла кетерсе.
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Азырайыл келир, алыр жанынгы,
Жан алгъанда къалтыратыр санынгы,
Жууукъларынг талар жыйгъан малынгы.
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Сенден Адам ийнамлы эди — айырды,
Кёрдюнг — Хауагъа да не ишле буюрду,
Ненчауланны, алдап, жерге кийирди.
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Бир файгъамбар мында отан этмеди.
Ненча алим муратына жетмеди!
Ненчауланны умутлары битмеди!
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Айырмады не кьул, не бий, не залим,
Мухаммат кьалмады мында, не Алий,
Къарачы сен — кьоярчамыды хали?..
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Бир бирлерин артда кьоюп кертиле,
Абу-Бекир, Омар, Осман кетдиле,
Алдауду бу сени кибик кёплеге.
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Юч жыйырма төрт минг набий кьойлады,
Ненчалары кетгенде да — тоймады.
Бирине да дуня: «Тохта!» — демеди.
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Сен турурса къардаш болуп, дос болуп, —
Ол да санга къадалгъанлай, къаст болуп.
Ахырында сен къалырса тас болуп.
Ийнанма дунягъа: алдар ол мискин.

Аллах, сен кеч. сейир этгеним уллу:
Санга табына эсе адам улу,
Мухажирле, хаж кылыргъа келгенле,
Пагчахла да эселе сени кьулунг,

Сен жаратдынг эсе жанланы барын,
Кырдыкланы, ташланы, жер сууларын,
Сангыраула, сокъурла, гитче-уллу
Санга санай эселе жарсыуларын,

Сёзюнгю да айтдынг эсе Мухаммат
Алейхусаламгъа сен, берип кьууат,
Ол эсе сени бу жерде келечинг,
Ол эте эсе ишибизге сауал,

Сора нек юлешинеди сени сёзюнг,
Жюрекледе кьалдырмайын бир тёзюм?
Кими — сюфю, кими шейит, кими сюннет,
Барын кёре, тынгылайса сен ёзюнг?!

1904

Хаж кыылгъан иги, — дауум жокъ анга,
Тийишлиди хаж кылыу инсаннга.

Алай ачыкъды Кязимге бу заг:
Адам жүреги Каабадан узакъ.

Жолу да кыйын — сыйрат тарынлай,
Кимлери ёталыр, барырма абынмай?

Минг бир эшиги, бу деп ганылмай,
Кимлери ачып, барып жангылмай?

Кааба ташха жол салдым мен мискин,
Жеталырмамы, болурму изми?

Мухажир жолда айтады Кязим:
Билмейди, харип, билмейди ёзюн.

Къачханнга — къач, къутул деген Аллах,
Къуугъаннга — къуу, жет, кѣм деген Аллах,
Къачханны, къуугъанны да биргесине
Узакыѳа, кенгге жетген Аллах,

Мени биргеме намаз къыласа,
Кѣзюме, къашыма къарап тураса,
Мен кѣрмейме, сен туурадаса,
Ийнегими саусам — къууанаса.

Тик арбазыма къарангы тюше,
Сени къачынг — кюн жарыкъды бизге,
Шош къарайса къыйынлы жерибизге,
Сенге бюсюремейсе хатерибизге.

Акъ къаяла башындан жол саласа,
Жауун булутла къаралып чыкъсала,
Элия отла жашнап чакъсала,
Иебиз санга жалынчакъ салам.

Билебиз сени барлыгъынгы,
Кѣребиз кючюнгю, жарыгъынгы,
Аны ючюн айтабыз тарыгъуубузну,
Кетмеген, азаймагъан жарсыуубузну.

Зинданда жесирни таукеллиги.
Шашхан къулну умуту, къайтышыуу,
Сау адамны тилеги, ашы-сууу,
Аллах, жокъду бизге ашыгъууунг!

Барына кёл берирге жарагъан,
Къаяладан, сууладан да къарагъан
Аллах, къайгъырмадынъ шо бир кере,
Къим жиягъанда, терсликни кёре.

Зинданига тюшдюнг, ийман нёгерим,
Хан къаласына, кёкге ёрлединг,
Аллах, барына кёзлеринг жютю, —
Жерде зулмуну бир нек кёрмединг?

Санга тарыгъа, жалбара къарыйбыз,
Себеplik жокъ, тарыкъгъандан арийбыз,
Аллах, энди ахырыбызгъа тыяндыкъ,
Жокъмуд сенден, жокъмуд бизге тыянчыкъ?

Бир Аллахны ташда, сууда излейбиз,
«Терекде да, кырдыкда да — ол!» — дейбиз.
Аллах керти жүрекледе болгъанын
Унутабыз, сурай келсек — билмейбиз!

1905

Къарындашым, тынгыла манга:
Бир хапар айтайым санга,
Сен шексиз ийнансанг анга —
Кече жукъламазса тангнга.

Ёлюм келир бизге билмей,
Алып кетер бизни суймей,
Биз барырбыз жилий-кюлмей,
Киши къалмаз мында ёлмей.

Къангагъа салып жуудурур,
Басхычха салып къуудурур,
Юсюбюзге къум къуйдурур,
Мункар, Накирге буюрур.

Мункар, Накир келир бизге,
Сууал этер бизге, сизге,
Бюсюремей сёзюбюзге,
Тебинирле кёзюбюзге.

Биз не этербиз ол заманда, —
Бизде къарыу къалмагъанда?
Жууабыбызны алмагъанда,
Бир болушлукъ болмагъанда?

Къысса бизни къабырыбыз,
Нечик тёзер сабырыбыз?
Юфгюрюлгенде сурубоз —
Биз къымыжалай турубоз.

Сюрдюрюле артыбыздан,
Жюкле салыр сыртыбыздан,
Герле агъар чархыбыздан,
Айырыла жартыбыздан.

Бу ишлени биз кёре туруп,
Нек жюрюйбюз ёре туруп,
Не этерикбиз ёле туруп,
Жаныбызны бере туруп?

Биз кёрлюкбюз бу халланы,
Биз берликбиз бу жанланы,
Къоярыкъбыз бу малланы,
Чиритирбиз бу санланы.

Нек жаншайса, Кязим харип,
Гъафилликге мугътариф,
Кёп гюняхлагъа мугътариф,
Кечсин гюняхларын Латиф.

Аллах аны керти этсин,
Муратлагъа тамам элтсин,
Сыйратындан чабып ётсюн,
Ахырда жаннетге кирсин!

Къарындашым, беш намазны, кел, таны, —
Беш намазны къылмаучуну — бил аны —
Бетинде болмаз аны халал къаны,
Харамдан тыйылмаз аны хар саны.

Не харипди беш намазны этмеген,
Китап айтхан къулагъына ётмеген,
Дунияда муратына жетмеген,
Еле туруп, ийман бла кетмеген.

Бир сагъатны ырахатланын жашамаз,
Бар малындан, кёзю къыйып, ашамаз,
Дунияны къайгъысындан бошамаз,
Этген иши шериятха ушамаз.

Аякъ жолгъа барыр — къумгъан суу алмаз,
Аллахны кёргенин билип, уялмаз.
Аман тилин фитна сёзден тыялмаз,
Шартын билип, юсюне суу къуялмаз.

Ахыратын дуниясына ол сатар,
Жассы намаз этмегенлей ол жатар,
Узунуна жатып жукълар, сын къатар,
Жукълай кетсе, бир заманда танг атар.

Танг атханын къарап кёрюп туралмаз,
Ол ууахты фарыз намазын къыралмаз,
Къылмаса да, бир Аллахдан уялмаз,
Жети санын харам затдан тыялмаз.

Кюн тийгенде кьобар, киер кёлегин,
Къууандырыр кяфыр шайтан халегин,
Мудах этер сууап жазгъан мёлегин,
Ашар-ичер, тамам этер керегин.

Ашан битсе, этер ишине турур:
Дунияны кьайгъысын бек кьаты кьурур,
Ашар битсе, ныгъышлада олтурур,
Ныгъышланы фитна бла толтурур.

Адамла тургъанлай, кьычырса намаз,
Ныгъышдан айырылып кьалалмаз,
Кёлю суююп жамагъатха баралмаз,
Барса да, анда шартын билип кьылалмаз.

* * *

Аллах, кюч бер Китап айтханны этерге,
Къыямат кюн жаннетлеге кетерге.

Хаж кылыргъа атлансанг да, мал жыйып,
Къайтып келип, болгъан болсанг да шыйых,

Намазлыкъгъа туююп мангылайынгы,
Аллах бла бир этсенг да жанынгы,

Бу жашауну тирменлерин къурмасанг,
Адамлагъа къардаш болуп турмасанг,

Бары да бош, кыйынынга сууан аз,
Тефтеринге ыразылыкъ жазылмаз.

1906

Биз чыкъгъанек хажи жолгъа — сафаргъа,
Тынгылагъыз шейит ёлген хапаргъа.

Хажи Дауут шейит болуп ёлгенди —
Жюреклеге кёп къайгъыла келгенди.

Аз башланды Мадинада маразы,
Аллах болсун ол шейитге ыразы.

Мадинадан чыкъды, кёлю ойнамай,
Жаммогъа жетишди, адам къыйнамай.

Аз-аз ауруй, алты кюннге жетди ол,
Жетинчи кюн осуятын этди ол.

Къарап кёрдю кёзлерими кёзлери,
Былай болду манга айтхан сёзлери:

«Хажи, — деди, — мен дуниядан кетеме,
Жетишдирсенг, осуятымы этеме.

Мен ёллюкме, сен саламат къайтырса,
Мен айтханны ахлулагъа айтырса.

Кёп жашасакъ да, ахыр бир кюн ёллюкбюз,
Къайда да биз бу кезиуге келликбиз.

Бу ёлюмге къайгъы алмайды жюрегим,
Илля-биллях, къабыл болду тилегим.

Мени ючюн жахил адет тутмагъыз,
Къолда болса, садакъамы унутмагъыз.

Жиляп, манга къабыр азап салмагъыз,
Ахыратны азапларын алмагъыз.

Осман — тели огъурсузду, билеме,
Мында ёлюп, къара жерге киреме.

Эгечим Къызай, халалым Кермахан,
Гюняхларын кечсин халикъу Рахман.

Этген гюняхланы Аллах жашырсын,
Бу дунядан ийман бла ашырсын.

Бир хожагъа аз садакъа бергенем,
Ол хожаны мен тюшюмде кёргенем

Келип тутду хожа мени къолуму,
Артха бурду бара тургъан жолуму.

Тынч жолубуз, узун болуп, тыйылды,
Башыбызгъа мазаифле къуюлду.

Кийимими факъырлагъа берсинле,
Сени, ёлгюнчю, мени кибик кёрсюнле».

Бу назмуну Кязим харип этгенем,
Къолум бла жерге салып кетгенем.

1910

Узакъ къалып тауларыбыз,
Къыйып болду сафарыбыз,
Арыдыла санларыбыз,
Аз къалдыла сауларыбыз.

Былай болду къадарыбыз,
Неди анга мадарыбыз,
Ийман излеп ажашханбыз,
Эштилирми хапарыбыз?

Терекни бутакъларын
Желле чайкъагъан чакълы,
Тийгени макъам бола,
Жюрюген сайын дагъы —

Расул Ахматха болсун
Махтау, салауат, салам —
Луал, ахыр да заман,
Кече, кюн да — хар заман!

Я Раббий, изми да бер
Рахматны булутуна.
Агъарып, рахмат жаусун
Ол Расулну умутуна!

Олтурама, ауур ишимден талып,
Биргеме тыягъым, кьаламым кьалып,
Айтама, жюрегим отча жанып:
Биз — бу дуняны кьонакълары!

Жашайбыз, мал кютюн, чалгъы чалып,
Окъуйбуз, жукъ билмей, кьара танып,
Тилек этебиз, кёкге аралып, —
Биз — бу дуняны кьонакълары!

Къарайбыз жерге, суугъа, кьууанып,
Къатдырабыз оракъ, чалгъм, сугъарып,
Тапханыбыз — бир тон, эки чарыкъ, —
Биз — бу дуняны кьонакълары!

Кёп этебиз бийикде журтланы,
Жыябыз байлыкъланы, жутланып,
Болмайбыз тюзлюкню, динни танып, —
Биз — бу дуняны кьонакълары!

Къыйналабыз, къул, ёзден саналып,
Тыякъ кётюребиз, кьаралып,
Къара дерт жетдиребиз, кьан алып, —
Биз — бу дуняны кьонакълары!

Къыз беребиз, сормай, кьалын алып,
Ол жазыкъ жиляса, жанын алып,
Азапха салабыз, гюняхха кьалып, —
Биз — бу дуняны кьонакълары!

Къуанабыз, отларыбыз жанып,
Жашларыбыз, кызыбыз махталып,
Билебиз не болганын бет жарыкъ, —
Биз — бу дуняны кьонакълары!

Кюрешебиз, кюннге кыйюп, таралып,
Ох демей бир кюнню, солуу алып,
Дагы кетмейбиз биз жашаудан кьанып, —
Биз — бу дуняны кьонакълары!

1912

Азырайыл агъач атха жер салса,
 Минерикме, бермей кишиге тасха.
 Эл жыйылыр ахыр кюн жаназыма,
 Ол да — хакъды, амал жокъ унамазгъа.

Шош барырма, жюк болурма бир азгъа,
 Ол барыучу жолумда тюш намазгъа,
 Кёзлерими кёр къарангысы жумар,
 Кирирме мен Шыкъыгъа къарамазгъа.

Тергемедим ашымы кёбюн-азын,
 Кётюрдюм жашау жюгюн, этмей жагъын,
 Ёлдюм деп да къоркъмам, биле дуняны
 Хаухлугъун, кезиулюгюн, азатлыгъын.

Билдим Уллу Аллахны да бирлигин,
 Жерни башын кёрген — тюбюн
кёрлюгюн,
 Жашау этдим, къадар берди берлигин,
 Сёзюм къалыр да, басылыр кёрюгюм.

Игиликге болуп этген муратым,
 Жюрюялгъан эселе эки агым, —
 Жарарла да кёп садакъам, зекятым,
 Аллах да тынч этер къыйын сыйратын.

1913

*Аллах бла узакъ болду
ушагъым*

Махтау болсун бир Аллахха бу келям!
Файгъамбаргъа болсун салауат-салам!

Сора болсун — асхабына, алина!
Андан сора — буслийманны барына!

Ай, мукъмин ай, тынгыла бу сёзлеге;
Жилямукъла келир, эшитсенг, кёзлеге.

Алдатмай тур кесинги дуня малгъа,
Ышанмай тур келип къаллыкъ ажалгъа.

Амал эт, эркинлик къолдан кетгинчи,
Къайгъынгы кёр, ажал санга жетгинчи.

Узун тутма бу дуняда амалны,
Унутмай тур санга келлик ажалны.

Кёп жыйма бу дуняны кир малындан,
Санга айтама ёлмекликни халындан:

Ёлюр ауруу тийип, алай жатарса,
Бир заманда, уянып, кёзюнгю ачарса.

Къаргъанырса — кьоймай намаз кылыргъа,
Мюлкюнгю берип, башынгы жулургъа.

Этгенлеринг тюше башлар эсинге,
Къоркъуу келир ол заманда кесинге.

Къабыл болмаз ол заманда сѣзлеринг,
Бу дунягъа къарай кетер кѣзлеринг.

Азырайыл алыр сени жанынгы,
Олсагъатдан тюзетирле санынгы

Моллала къангагъа салып жууарла,
Жети къаты акъ бла да чулгъарла.

Жансыз атха салып, жолгъа чыгъарла,
Ахлуларынг сени ызынгдан жилярла.

Жамауатынг санга намаз къылырла.
Элтип сени тар къабыргъа салырла.

Терк къуярла юсюнге анда топуракъ...
Жан кирир да, къобарса сен къоркъаракъ.

Ол заманда билirse ёлгенинг,
Кѣрюрсе тар къабыргъа киргенинг.

Къулакъ салырса анда келямлагъа,
«Сауман!» — деп кычырырса адамлагъа.

Бир адам да эшитмез анда сѣзюнгю,
Кѣрюрсе къабырда жангыз ѳзюнгю.

Адамла да, кѣмюп, къайтып кетерле.
Мычымайып Мункар, Накир жетерле.

Аллах, файгъамбардан сууалла этерле,
Уллу, гитче къоймай, алай тинтирле.

Ахшы болсанг, сени ариу кѣрюрле,
Бири соруп, бири жууап берирле.

Бек сурарла: «Айтчы!» — деп намазынгдан,
Хайыуанла жилярла ауазынгдан.

Хар бир затны къалдырмайып сорурла,
Жууап бералмасанг — токъмакъ урурла.

Мункар урса — сени кёкге миндирир,
Накир урса — сени жерге сингдирир.

Мункарны аузундан отла чачылыр,
Къабыргъа жаханым эшик ачылыр.

Мункар сорур санга «сурияний» тил,
Бу ишлени кёрлюгюнгю шексиз бил.

Къабыр къысар, кючлю тарлыкъ жетдирир,
Жиклеринги бир биринден ётдююр.

Окъусанг — Къуран анда нёгер болур,
Намаз къылсанг, къабырынг нюрден толур.

Тамам этсенг хаж, ораза зекятны, —
Къууанып табарса анда хар затны.

Мункар, Накир тынч сууаллар этерле,
Жубата, жукълатып, берип кетерле.

Сен — махшаргъа дери анда къалырдан,
Къобар ол кюн хар адам да къабырдан.

Санга ол кюнню халларындан айтайым, —
Махшар халкъны таурухуна къайтайым.

Къобарса къабырдан, сур юфгюрюлюп,
Къалырса ол жерде минг жыл тирилип.

Къобарса къабырдан кесинг жаланлай,
Махшар кюнде сен жюрюрге жаяулай.

Къоркъгъандан, анда кёзюнгю къакъмазса,
Бир сёз сёлеширге изми тапмазса.

Тузча болур ол кюн анда эриуюнг,
Табалмазса кирирге бир сериюун.

Жууукъгъа энер кюн да, бир атым къадар ¹,
Табалмазса ол кюн къутулур мадар.

Кюн иссиден ол кюн мийсинг къайнар,
Ачыуунгдан ол кюн жүрегинг жанар.

Жюклерсе ол кюн аркъанга адамынгы,
Билалмазса ол кюн боллукъ халынгы.

Батарса белинге дери терениге,
Башха сагъыш келмез кёлюнге.

Къайгъы алыр ол сени башынгы,
Ганымазса, кёрсенг, кеси жашынгы.

Элгенirse ол кюн этген хатангдан,
Енгелерсе ол кюн кёрген атангдан.

Эки жыйырма он сууалгъа барырса,
Жууап бермегенде, минг жыл къалырса.

Жууап бергенинглеi, женгил ётерсе,
Андан сора сен хыйсапха жетерсе.

Барырса хыйсапха, аман къыйналып,
Турусан Аллахны аллында уялып.

Къарарла, тефтеринги санга берип,
Жилярсан, ичиндегилерин кёрюп.

Аллах санга хыйсап этер сагъатха,
Санларынгы сёлешдирир шагъатха.

Барырса анда сыйратха терк сюрюлюп,
Кетерсе сыйратдан энишге юрюлюп.

Эмерле жилинла, юсюнге жыйылып,
Жанарса жаханымде жыйырылып.

¹ Атым — садакъ окъ учхан узакълыкъ.

Шайтан бла сени бирге байларла,
Этинги жаханым итле чайнарла.

Жилярса ол кюн: «Суу беригиз, — деп, — манга!»
«Жаншай тур!» — деп жууап этерле санга.

Сюе болсанг жаханымге бармазгъа,
Кюреш Ибилисге боюн салмазгъа.

Дуняа бла нафс айтханнга айланма,
Жаханымде шайтан бла байланма.

Нек алмайса бу сёзлени эсинге,
Нечик жазыкъ эталмайса кесинге?

Къарындашым, бу сёзлени ариу ал,
Китап айтхан хар бир сёзге боюн сал.

Ахшылыкъ этсенг, дуняада бир берип,
Къууанырсан, ахыратда он кёрюп.

Хайыр этсенг бу дуняада къуллагъа,
Эркин болурса жаннетде хурлагъа.

Къонакъ келсе сени юйюнге — ариу кёр,
Аз-кёп болсун, садакъаны бираз бер.

Аллах буюргъанны къоймай эталсанг,
Буюрмагъан ишлеринден кеталсанг,

Жаннетлени сыйлыларын алырса,
Жаханымден узакъ болуп къалырса.

Ариу болса хар адамгъа къылыгъынг, —
Къабыл болур сени этген къуллугъунг.

Чомарт болсанг, нюр жаннетге кирirse,
Сыйратда кёк жашнагъанлай жүрюрсе.

Эринмейин, жамагъатха жүрюсенг,
Халкъ къатында сыйлыладан бири — сен.

Болсанг мында беш намазны этерге сакъ,
Къыямат кюн болур бетинг сютден акъ.

Инжилтмесенг ананг бла атангы —
Аллах кечер сени этген хатангы.

Дунияда не суйсенг къарындашынга —
Ахыратда ол келликди башынга.

Ексюзге, факъыргъа келсе жазыгъынг —
Бек кѣп болур сени ахырат азыгъынг.

Ахшыланы ахшылыгъын унутма,
Санга аманлыкъ этгенлеге дерт тутма.

Хайыр берсе халкъгъа аузунг бла къолунг,
Тюз болур ахыратда барлыкъ жолунг.

Адамлагъа, тил жюрютюп, сѣз салма,
Ахыратны азабын сатып алма.

Эсириклик этген болсанг юмметге —
Ёталмазса жаханымден жаннетге.

Тенглеринге этген болсанг изарлыкъ —
Ахырында сынарыкъса бек тарлыкъ.

Къызгъанч болсанг, азы-кѣпню санарса,
Къыямат кюн жаханымде жанарса.

Сакъ бол, адамны ызындан иш сѣгерсе —
Ахшылыкъларынгдан берип тѣлерсе!

Намаз къылсанг адамлагъа кѣзбаугъа, —
Алырса Аллахны сен кесинге жаугъа.

Жалгъан айтсанг, сен аузунга келтирип,
Ийман тохтар сенден кенгнге секирип.

Адам хакъын алгъан болсанг сен, урлап, —
Алыр сенден къыямат кюн он къарлап.

Бу дуняда этсенг шо бир артыкълыкъ,
Келир санга ахыратда жазыкълыкъ.

Бу дуняда барсанг нафсынг жолуна,
Эркин этсенг Ибилисни къолуна, —

«Намаз къылма!» — деп арсарсыз буюрур,
Еле туруп, ийманынгы сыйырыр.

Алдар сени, дуняда кючюн жайып,
Этер санга къыямат кюн бек айып.

Лйтыр ол кюн: «Айып этме, — деп, — манга,
Айып гийишлиди менден бек санга!

Дуняда бай болуп, санга бармадым,
Къуру уасуас бла сени алдадым.

Салдым сени къутулмазлыкъ тузакъгъа,
Къачарыкъма сенден бюгюн узакъгъа».

Нек къоркъмайса, бу ишлени кёре-биле,
Нек тураса дуняда ойнай-кюле?

Мени жаным, намазынгы къалдырма,
Ибилисни тузагъына салдырма.

Сен алдатсанг Ибилисге, душманнга —
Ахырында сен къалырса бушманнга.

Бушманлыкъдан артда файда тапмазса,
Артха айланып бу дунягъа къайтмазса.

Бу дунягъа къайтырынгы сюерсе,
Къайталмайын, жаханымде кюерсе.

Аллах бла сакъланабыз биз ма андан,
Тергеу алгъан, харип адам, сен мындан.

Беш намазны къалдырмайын эталгъан,
Харам затдан кесин сакълап кеталгъан —

Ибилисге бойсунургъа унамаз,
Ахыратда бу ишлени сынамаз.

Алдатмай тур кесинги Ибилисге,
Хакъ ийнан файгъамбар айтхан хадисге.

Файгъамбар айтханланы иги ангыла,
Мен да айтама, сен да, ийнанып, тынгыла.

Беш намазны жамауатда кългъаннга,
Беш ахшылыкъ барды аны эталгъаннга:

Дунияда анга факъыралыкъ кърюлмез,
Елгенинде, къабыр азап берилмез.

Ючюнчюсюн баян этмем мен санга —
Берирле тефтерин он кюнден анга.

Сыиратда кек жашнагъан кибик жюрюр,
Хыйсапсыз, азапсыз жаннетге кирир.

Кязим хариш бу назмуну этгенде,
Къойду, гынды, бейтлери жюз жетгенде.

* * *

Аллах анга жаннет кийим кийдирсин,
Хар бирине жаны кибик суйдюрсюн.

1910

Мухаммат файгъамбарны туугъаны

Буслийманла, айтайым —
Маулютха тынгылагъыз.
Файгъамбарны хапарын
Башдан аякъ ангылагъыз.

Алын башлап айтайым
Болушуну ал бурун.
Халкъдан алгъа жаратды
Файгъамбар боллукъ нюрюн.

Аны ючюн жаратды
Жети кёкню, жерлени,
Аны ючюн болдурду
Тишилени, эрлени.

Жаратхан — хар затындан
Аны артыкъ суйгенди.
Махлукъатха Аллах аны
Рахмат этип ийгенди.

Аллах сурат этгенди
Аны нюрюн жаяргъа.
Аны нюрю башланды
Бирден бирге таяргъа.

Таза болгъан атадан —
Сыйлы анагъа айланды.
Ата-ана ахшысы
Файгъамбаргъа сайланды.

Бир файгъамбар озмады
Китабында кѳрмейин,
Аны бла кѳоймады,
Сюйюнчюлюк бермейин.

Бу сыфатда, бу халда
Кѳече-келе кетдиле.
Кѳурайишли Меккада
Абдуллахха жетдиле.

Аны нюрю атадан —
Аминатха эннгенди.
Сыйлы болгъан ананы
Бууазлыгъы женгнгенди.

Файгъамбарла тюшюнде
Кезиу-кезиу кѳайтдыла, —
Кѳарнындагъы жашындан
Сюйюнчюлюк айтдыла:

«Сенден сыйлы Уллу Аллах
Бир кѳатынны кѳрмеди.
Санга берген баланы
Бир кѳатыннга бермеди.

Инша-Аллах, кѳоркъьма сен,
Ырахатланып жатарса,
Кѳарнындагъы туугъанда,
Сен Мухаммат атарса».

Бууаз болуп анасы
Эки ай тамам болгъанда,
Елдю атасы Абдуллах,
Мадинагъа баргъанда.

Кѳайын ата жюк болду
Аминатха, кѳараргъа, —
Аямайын кюрешди
Хар ишине жараргъа.

Аллах суйген фыйгъамбар
Тууар кезиую жетгенде,
Аны тапхан анасы
Кюченнгисин этгенде,

Сыйлы болгъан мѣлекле
Жан-жанындан чапдыла,
Башхаладан жашырып,
Къанатларын жапдыла.

Мариям бла Асият
Мычымайын жетдиле.
Эки хур къыз келдиле,
Аначылыкъ этдиле.

Анасындан тууду ол —
Лурутмайын, арытып.
Бу дуниягъа келди ол,
Толгъан айлай жарытып.

Тууду таза жууулуп,
Тамам киндик кесилип,
Кѣзю сурма сюртюлюп,
Ариу суннет этилип.

Башын ёрге кѣтюрюп,
Къолун жерге жетдирип,
Кѣзюн кѣкге къаратып,
Тилин тасбих этдирип.

Он экинчи баш кече,
Раббигъул ауал айда,
Тууду, къууанч кѣп болду
Кѣкде, жерде — хар къайда.

Аны нюрю жарытды
Кюн чыкъгъанны, батханны,
Сыйлы этди Уллу Аллах
Аны бизге тапханны.

Жети кёкде мёлекле
Мархабагъа турдула.
Андан сора шайтанны
Кёкде кьоймай кьуудула.

*Маула я сва салли ца саллим
Даиман абада
Гъала хабибика
Хайрилхалкъ и киллихим...*

«Мархаба, я мархаба,
Ой, ахыраг юйюбюз,
Эсен келгин, сау келгин,
Халкъдан сыйлы бийибиз.

Ол дунягъа чыкьгъанын
Саулай алам билгенди,
Хар бир къайгъы тас болуп,
Уллу кьууанч келгенди», —

Деди аланы хар бири,
Таууш этип мархаба.
Мархаба, я мархаба,
Бади-шахим мархаба.

Мархаба, я мархаба,
Кёз жарыгъым мархаба,
Мархаба, я мархаба,
Жан тамырым мархаба.

Мархаба, я мархаба,
Дуня уллусу мархаба,
Мархаба, я мархаба,
Халкъ сыйлысы мархаба.

Мархаба, я мархаба,
Сенсе халкъны суйгени.
Мархаба, я мархаба,
Сенсе халкъны суйгени.

Мархаба, я мархаба,
Маулютюнгю кьургъанбыз,
Мархаба, я мархаба,
Сени алынга тургъанбыз.

Къабыл азап кьоргюзтмей,
Къабырлада жатдырлыкь,
Гюняхланы кечдирип,
Жаннетдени тапдырлыкь.

Мархаба, я мархаба,
Шафагъатны билебиз,
Мархабагъа биз туруп,
Сенден аны тилейбиз.

Ол туугъанлай, ёчюлдю
Мажюс оту — жанмады.
Фарис сууу кьуруду,
Бир тамычы таммады.

Арсар болуп къалдыла
Кяфырланы башлары.
Муру-чуру болдула
Кьуллукь этген къачлары.

Кьутулгъанлай, Аминат
Бир суйюнчю жиберди:
«Келсин, кьрсюн атабыз,
Аллах бизге жаш берди!»

Абдул-Муталиф, барып,
Жашны алып кьргенди.
Хар кьргенин Аминат
Анга айтып бергенди.

Жашын алып кьойнуна,
Кёп сёзлеге жетди ол.
Кьууанып, Уллу Аллахха
Кёп шукурла этди ол.

Алты ай жукка ичирди
Ез анасы Аминат...
Тынгылагъыз, айтады
Сют анасы Халиймат.

«Бану-Сагъит атлыды
Биз жашагъан элибиз.
Жауун жаумай, кюн къысып,
Къайгъылыды кёлюбюз.

Элибизни ахшысы
Жыйылдыла, толдула.
Къатын, киши къалмайын,
Оноу-кенгеш болдула.

Оноулары ол болду:
Биз Меккагъа барайыкъ,
Къурайишли тукъумдан
Эмчек улан алайыкъ.

Берекетли туююлдю
Биз жашагъан жерибиз.
Къурайишли бийледен
Берекетле кёрюбюз.

Бу оноуну юсюнден
Ашыгъышлы тебрдик.
Асыры ашыкыъандан
Бир бирге оні бермедик.

Къарыусуздан эшегим,
Мени оздула, кетдиле.
Менден алгъа хар бири
Мекка элине жетдиле.

Менден алгъа хар бири
Эмчек улан алдыла.
«Жеталмадыңг, къалдыңг», — деп,
Манга айып салдыла.

Болалмадым алача
Мен кесими кьураргъа.
Барып кирдим мен элге —
Эмчек улан суаргъа.

Бир себепсиз болмайды
Уллу Аллахны хар иши,
Мени аллыма жолукъду
Жарыкъ бетден бир киши.

Бир жанына бурулуп,
Манга ётерге кьойду жол,
Абдуллахны атасы
Абдул-Муталиф эди ол.

Улан излеганими
Айтханымда мен анга:
«Сен сьуйгенлей болсун!» — деп,
Жууап берди ол манга.—

Менде барды бир ёксюз,
Уланымдан туугъанды.
Алыр болсанг — берейим,
Алты ай тамам болгъанды».

Айтды манга: «Къант артха,
Сени бла барайыкъ.
Алыр болсанг, аны биз
Ишлерине къарайыкъ».

Къайтып бардыкъ юйюне,
Мени сыйлы кёрдюле.
Дарийлеге бёленген
Жашны манга бердиле.

Жашны алгъанлай кьойнума,
Кёзюн ачып къарады.
Кёзлеринден нюр чыгып,
Жюрегиме жарады.

Айтхан эдим алагъа.
«Мен ызыма къайтайым,
Бу жашчыкъны болушун
Мен эриме айтайым».

Барып айтдым эриме:
«Кел, барайыкъ, кёрейик,
Мен суйгенни сен суйсенг, —
Эмчек алып келейик».

Эрим айтды, кёргенлей:
«Нек алмадынг муну сен!
Манга сормай алсанг да,
Ыразы боллукъ эдим мен».

Женгил болду хар саным --
Аны эмчекге алгъанлай.
Ешюнлерим къыздыла,
Аны аузуна салгъанлай.

Жашны алып тебиредик,
Къабыл болуп тилекле.
Нёгерлеге жетишип,
Ырахатланып жүрекле.

Нёгерлерим келдиле,
Жашны алып кёрдюле,
Алгъыш этип хар бири,
Жашны манга бердиле.

Къууанышып барыбыз,
Эмчеклеге къапландыкъ.
Эшеклеге минишип,
Жолубузгъа атландыкъ.

Баралмагъан эшегим
Барын озуп башлады.
Жашчыкъ бла миннгенлей —
Алгъын халын ташлады.

Аны эмчекге алгынчы —
Такыр эди жашауум.
Ол юйюме киргенлей —
Эркин болду ашауум.

Аны эмчек алгынчы —
Кеси жашым тоймаучед.
Кече жатсам, төшекде
Кёз кысаргъа кёймаучед.

Аны нюрю бла мен
Бютюнлендим жарыкъдан.
Бёлек кёюм бар эди —
Бек къарыусуз, арыкъдан.

Кёйларымы жыйдырып,
Аны аллына элтдирдим,
Сыйлы сабий кёлларын
Сыртларына жетдирдим.

Арыкъ болгъан малларым —
Къалмай семиз болдула.
Къуруп тургъан желинле —
Къызып, сютден толдула.

Бир табакъгъа аш салып,
Анга ашатсам башындан, —
Тоюучу эди юйюрюм
Аны къалгъан ашындан.

Ол табакъны толтуруп,
Бирер-бирер бергенде,
«Тоярламы, — деп, — андан?» —
Кесим сынап кёргенде, —

Ашаучу элле бирерин,
Бир затын да кёймайын,
Къалыучу элле къарашып,
Биреринден тоймайын.

Жашларыма айтыучем:
«Мухамматны урмагъыз!
Мухамматдан алгъа сиз
Ашха тие турмагъыз».

Кезиуюне келгенде
Жумушуму этерге,
Чыкъды бир кюн жаш бала
Къойчукъланы кютерге.

Къууулуп келди жашчыкъ,
Бети сары-акъ болуп,
Хахай этди ол манга,
Жилямукъдан кёз толуп.

Айтды манга: «Ой, анам,
Мухамматха жетиш сен, —
Сау табарса деп аны
Умут эталмайма мен».

Чабын бардым мен анга,
Жюрегим бек таралып,
Тапхан эдим мен аны
Кёзю кёкге аралып.

Ол къыртышха олтурду,
Баргъанымы кёргенлей.
Жюрегими жазды ол,
Манга айланып кюлгенлей.

Жюрегим бек туююлдю,
Аны алай кёргенде.
Ырахат этди мени
Айтып хапар бергенде.

Айтды манга: «Ой, анам,
Эки мёлек чыкъдыла,
Къолларымы тутдула,
Тюз сыртымдан жыкъдыла.

Жютю бичакъ алдыла,
Жюрегими жардыла,
Аман къанын кетерип,
Жарыкъ нюрю салдыла.

Ёшюнюмю тикдиле,
Олсагъат сау этдиле.
Сен келгенни кёргенлей,
Мени кёюп кетдиле».

Аны кибик мен анда
Кёп алаамат кёргенем,
Къоркъгъандан, элтип аны
Мен юйюне бергенем.

Хапарын айтдым сизге, —
Жюреклеге салыгъыз.
Салауатла кёп салып,
Шафагъатын алыгъыз...»

*Файгъамбарны кёкге чыкъгъан
хапары*

Тынгылагъыз, айтайым
Кёкге чыкъгъан сафарын.
Эсигизде тутугъуз
Файгъамбарны хапарын.

Бир баш кече Меккада
Кесим жукълап тургъанлай,
Мен элгенип уяндым,
Жабырайыл кычыргъанлай.

Чыкъдым эшик аллына,
Къайгъы этип, къоркъаракъ.
Кёрдюм эшик аллында —
Жер салынып бир боракъ.

Кёрдюм — аны жанында
Ёре туруп бир мёлек.

Айтды манга. «Я расул,
Къабыл болду хар тилек».

Бийик эди къадырдан,
Атдан бираз гитчерек,
Нюр жаухардан къуралып
Юсюндеги ат керек.

«Мин атынга, я расул,
Биз атланып кетейик.
Инша-Аллах, бюгече
Жети кёкден ётейик».

Миндим, анга тутдуруп,
Аякъларын алдырып,
Кёз жетмеген жерлеге
Атламларын салдырып.

Биз ёрлесек тик ёрге —
Узун болуп арт жаны,
Тигелесек баш эншге —
Бийик болуп ал жаны.

Бир сагъатны ичинде
Биз Къуддусха жетишдик.
Файгъамбарла келдиле,
Салам-келям ётишдик.

Файгъамбарла барысы
Мени нйманнга салдыла,
Эки рекят намазны
Мени бла къылдыла.

Андан чыгъып, боракъны
Бир тогъайгъа байладыкъ.
Андан ёрге экибиз
Жыяулукъну сайладыкъ.

Мигираща чыгъып, биз
Жети кёкден ётгенде,
Жети кёкден къутулуп,
Ситиратха жетгенде,

Айтды манга Жабырайыл:
«Мындан ары баралмам,
Изми болмай мен барсам,
Ачымайын кьалалмам».

Жабырайылгъа мен айтдым:
«Энди кьалай этейим?
Танымагъан жериме
Кесим кьалай кетейим?»

Биз ол сезде тургъанлай,
Бир жашил раф-раф жетди,
Андан ары ол манга
Ариу нёгерлик этди.

Жашил раф-раф бла мен
Кёк жабыудан ётгенбиз.
Кёк жабыудан кьутулуп,
Кьутусугъа жетгенбиз.

Биз жетгинчи, Уллу Аллах
Хар айтырын арз этди,
Юметиме ол мени
Элли намаз фарыз этди.

Мусса бла кенгешип,
Хар ишими тындырдым.
Къайтып барып тиледим,
Беш намазгъа жыйдырдым.

Къайтып келип Къуддусха,
Ала бла кёрюшдюм.
Жатхан жерим сууумай,
Мен Меккагъа жеришдим.

Тынч чыгъарын суюсегиз,
Еле туруп жаныгъыз —
Маулют этип, сиз Анга
Салауатла салыгъыз.

Къыямат кюн сиз Аны
Шафагъатын алыгъыз,
Жаханымни отундан
Узакъ болуп къалыгъыз.

*Маула я салли уа саллим,
Даиман абада
Гъала хабака хабибика
Хайрилхалкъ и куллихим...*

*Маула я салли уа саллим
Даиман абада
Гъала хибибика
Хайрилхалкъ и куллихим.*

Сыйлы суйген къулуна
Рахмат этсин Уллу Аллах.
Ахлу-асхапларына
Ыразы болсун бир Аллах.

Маулют этген адамла,
Биз тилейбиз, я Аллах,
Муну жазгъан адамны
Гюняхларын кеч, Аллах!

Биз жыйылгъан къулланы
Жаннет ахлу эт, Аллах!
Амин, амин, я Аллах!
Амин, амин, я Аллах!

Адам — адам болургъа
Динни жарыгъы керек.
Хатерлиге, игиге
Ачылсын жаннет эшик.

Дин къардашла, ахлула,
Бирден болургъа керек.
Файгъамбарны саламын
Бирден сорургъа керек.

Файгъамбарны туугъанын,
Кёкге учханын санадым.
Аны ёлген хапарын
Айталырмы къаламым?..

Файгъамбарны ёлген хапары

Тынгылагъыз, айтайым, —
Жюреклеге алыгъыз,
Шафагъатын эсгерип,
Салауатла салыгъыз.

Дуния уллусу Мухаммат
Алтмыш юнге жетгенди.
Жилямукъла тёгююз —
Ол дуниядан кетгенди.

Жууукъ болгъан заманда
Ол дуниядан кетерге,
Аллах ийди келечи
Анга хапар этерге.

Келип айтды келечи:
«Мени Аллах ийгенди,
Сени суйген Уллу Аллах
Тансыкъ болуп излейди».

Бу хапарны эшитгенде,
Къайтып келди юйюне,
Тансыкъ болгъан Аллахны
Буйругъуна суйюне.

Келип, юйде тура эди
Уллу къызы Фатимат.
Аны алай кёргенде,
Чабып келди къатына.

— Атам, жаным, къалайды
Сени бюгюн халларынг?
Нек мудахса сен былай,
Ауруймуду санларынг?

— Не этейим, Фатимат,
Саным кызып кюеме.
Тансыкъ болгъан Аллахха
Жаным барса сюеме.

Бу хапарны эшитгенлей,
Асхапары жетдиле.
Дауаф этип хужрасын,
Жиляй-жиляй кетдиле.

Билял эди хар эрттен
Файгъамбаргъа келиучю.
Жукълаймыды, уяумуду —
Халын соруп билиучю.

Келип айтды: *ассалату*
Я хабибу зул жалал.
Жууап этди файгъамбар:
«Мен баралмам, ай Билял,

Иймам болсун, Аубекир,
Энди бар да, хапар айт.
Анга уюсун асхапла,
Заман болду, энди къайт».

Билял деген, баш ачып,
Жиляй-жиляй къайтханды,
Файгъамбарны хапарын
Асхаплагъа айтханды.

Аубекир ёрге турду —
Иймамчылыкъ этерге.
Жилямай чыдамады —
Михрабына жетерге.

Жиляу болуп межгитде —
Кычырыкъдан толгъанды.
Асхапланы тауушу
Файгъамбаргъа баргъанды.

«Тутугъуз, мен турайым,
Межгитиме барайым,
Асхаплагъа жетишип,
Халларына къарайым».

Ере туруп, барды ол
Межгитини аллына,
Мудах болуп къарады
Асхапланы халына.

«Елюм мени айырса
Сизден, — деди Мухаммат, —
Асхапларым, этеме
Сизни Аллахха аманат.

Аны зикир этип, сиз
Ол айтханны этигиз.
Ийман бла, дин бла
Бу дуниядан кетигиз...

Жаханымден, суюсегиз,
Узакъ болур жаныгъыз,
Маулют этип, сиз Анга
Салауатла салыгъыз».

*Маула я салли уа саллим
Даиман абада
Гъала хабибика
Хайрилхалкъ и куллим...*

Былай айтып, Файгъамбар
Къайтды юйюне, орнуна.
Жиляу болуп, Фатимат
Къапланганды бойнуна.

«Атам, жаным, ёлме сен,
Мен сени ючюн ёлейим.
Сен сау бол да, сени ючюн
Мен жанымы берейим».

«Жаным, кызым, Фатимат,
Кёпдю энди, жиляма.
Кёзлеринги сууун сюрт,
Кёпдю, кызым, кыйналма.

Хасан бла Хусейин
Келсинлечи кыатыма.
Хапар берчи алагъа,
Сюйген кызым Фатимат.

Еле туруп, кыатымда
Мен аланы кёрейим,
Къууанч болуп, Аллахха
Мен жанымы берейим».

Жашла чабып келдиле
Файгъамбарны аллына,
Туудукъларын кёргенде,
Тынчлыкъ келди санына.

«Амал жокъмуду, атабыз,
Сен жанынги бермезге?
Туумай кялсакъ, ахшы эди,
Сени былай кёрмезге».

Хасан бла Хусейин
Бу сёзлени айтдыла.
Жиляй-жиляй, экиси
Ызларына кяйтдыла.

Былай эте тургъанлай,
Жабырайыл кяйтханды,
Уллу Аллахны саламын
Файгъамбаргъа айтханды.

«Сор, — дегенди Уллу Аллах, —
Мен тилегин кёрейим,
Не тилесе Файгъамбар —
Аны анга берейим».

«Юмметими тилейме,
Айт Аллахха, къайт кери,
Олду мени тилегим
Туугъан кюнюмден бери».

Жабырайыл къайтханды,
Мычымайын келгенди,
«Юмметинги кечди», — деп
Сюйюнчюлюк бергенди.

Хар бир адам къабырда
Арасатха къайтханды,
Файгъамбаргъа хар бири
«Нафсым-нафсым» айтханды.

Файгъамбарым Мухаммат
«Юммет-юммет» дерикди.
Хар тилегин Уллу Аллах
Ол кюн анга берликди.

Юммет эсенг сен анга, —
Хукматынгы эт тамам,
Айт, жүрекни таралтып,
«Ассалату уа ассалам».

Сиз сүйсегиз жаннетни,
Ырахат болур жаныгъыз,
Маулют этип, сиз анга
Салауатла салыгъыз.

Файгъамбарым бир шексиз
Кетеригин билгенди,
Асхапларын кёрюрге
Жаны бла сүйгенди.

Асхаплары, терк болуп,
Чабып анга жетдиле.
Салам берип, анга ала
Уллу хурмет этдиле.

Баян этди осуят,
Асхаплагъа сѣлешип.
«Къууанайыкъ, — деди ол, —
Жаннетледе тюбешип.

Хасан бла Хусейин —
Жандан суйген балала,
Хасан бла Хусейин —
Фатиматха къалгъанла.

Келтиригиз жашланы,
Тобугъума салыгъыз.
Жаннетледе кѳрейим,
Сау-саламат къалыгъыз.

Чакъырыгъыз Билялны,
Келсин мени къатыма.
Жюгюмю анга жюклетип,
Кѳп миннгенме атына.

Сѣлешигиз, айтыгъыз,
Ыразылыкъ алыгъыз,
Айшат бла Фатимат,
Сау-саламат къалыгъыз.

Билял салах кычырсын
Халкъгъа хапар берирге,
Асхапларым, жыйылып,
Жаназыма келирле.

Фазий къуйсун суууму,
Алий жуусун санымы,
Узайтмайын, береме
Бир Аллахха жанымы.

Аубекирни, Алийни
Жаназыма салыгъыз.
Асхапларым, барыгъыз
Сау-саламат къалыгъыз.

Жанны берген излейди,
Мен кесине берейим.
Юмметлерим, мен сизни
Жаннетледе кёрейим.

Сиз сүйсегиз кьалмайын
Жаннетлеге барыргъа —
Ашыгъыгъыз, унутмай,
Салауатла салыргъа...» —

Бу сёзледе тургъанлай
Бир кычырыкъ келгенди.
Азырайыл болгъанын
Мухаммат да билгенди.

«Манга изми бармыды
Юйюгюзге кирирге?
Ол нюр болуп жарытхан
Бетигизни кёрюрге?»

«Ауруйд сыйлы Файгъамбар,—
Деди анга Фатимат, —
Санга изми табылмаз
Кирирге аны кьатына.

Биз турабыз кьатында
Аны халын сурашып,
Бар ишинге, кьардашым,
Биз турабыз жияшып».

Дагъыда бир кычырды:
«Мен кеталмам, кёрмейин,
Сюйюлюннген затны, алып,
Сюйгенине бермейин»...

«Кимди, атам, билмейме,
Сени кёрмей кетмейди.
Артха кьайт деп айтсам да,
Айтханымы этмейди».

«Жан алычу Азырайыл
Олду, кызым, Фатимат.
Сен тыймачы, кирме кьой,
Келсин мени кьатыма.

Ата бла ананы,
Эгеч, кьарнаш, баланы —
Айырычу, кьоймаучу,
Бир бири бла аланы.

Олду сыйсыз этдирген,
Жанын алып, сауланы.
Ата-ана кьоймайын,
Ёксюз этген баланы».

Эшикни ачды, кел деди
Азырайылгъа Фатимат.
Кирип келди Азырайыл
Файгъамбарны кьатына.

«Келгенмисе сен манга,
Зияратны битдирип,
Угъай болса, — келдингми
Жанымы алып кетерге?»

«Мен келгенме, буюрсанг,
Жанынгы алып кетерге.
Зияратны битдирип,
Сен айтханны этерге».

«Мен айтханны сен этсенг,
Сыйлы кьонакъ мёлегим,
Юмметими жазыкъсын, —
Олду сенден тилегим...»

Уллу Аллахдан ол заман
Анга таууш жетгенди,
Хар тилегин Уллу Аллах
Анга кьабыл этгенди.

Асхаплагъа билдирди
Хар бир затны тамамын,
Айтыгъыз деп, буюрду
Юмметлеге саламын.

«Суннетими тутсунла
Жандан суйген юмметим.
Ала ючюн хазырды
Шафагъатым, жаннетим».—

Былай айтып, Файгъамбар
Жанын берди Аллахха.
Юммет этген бизни анга —
Шукур болсун Аллахха.

Сиз суйсегиз, юмметим,
Шафагъатын алыргъа,
Керек болур хар заман
Салауатла салыргъа.

Жилямукъла сиз тегюп,
Салауатла салыгъыз,
Осуятын тюз тутуп,
Ыразылыкъ алыгъыз.

Тынгылагъыз сёзюме —
Мындан оюм алайыкъ,
Анга ойлашып, тюзелип,
Жарыкъ бетден барайыкъ.

Бир жан умут этмесин
Бу дуняда жашаргъа, —
Узакъ, узун хар заман
Дунядагъын ашаргъа.

Расул кетген дуняда
Амал тапмаз къалыргъа,
Файгъамбаргъа бермеген
Эркинликни алыргъа.

Энди, жаным, къарагъыз.
Бу дуняны халына,
Халал, харам айырмай,
Алданганбыз малына.

Биз алдандыкъ дунягъа,
Къалай болур халыбыз?
Айырылып жаныбыз,
Топуракъ болур саныбыз.

Ахыратны унутуп,
Ахшы амал этмейбиз,
Аллах айтхан тюз жолдан
Биз барыбыз кетмейбиз.

Келигиз, дин къардашла,
Бу халланы къояйыкъ,
Харам затны биз къоюп,
Халал ашдан тояйыкъ.

Бу дуняны артха атып,
Ахшы амал этейик.
Гюняхланы кечдирип,
Бу дунядан кетейик.

Аллах айтхан затланы
Биз барысын этейик,
Аны бла биз аны
Рахматына жетейик.

Умут этип тилейбиз:
«Рахматынгдан эт бизни,
Сыйлы болгъан Файгъамбар,
Хатерингден кеч бизни».

Салат-салам айтайыкъ
Файгъамбарны жанына,
Асхап-асхап айтайыкъ
Юмметлени барына.

Салауатла салыгъыз,
Шафагъатын алыргъа.
Уллу Аллахдан тилейбиз —
Жарыкъ бетден барыргъа.

Аллах, Аллах, я Аллах,
Гюняхланы кеч, Аллах,
Аллах, Аллах, я Аллах,
Рахматынгдан эт, Аллах.

Аллах, Аллах, я Аллах,
Тилеклени кёр, Аллах.
Аллах, Аллах, я Аллах,
Жаннетлени бер, Аллах.

*Маула я салли уа салим
Даиман абада
Гъала хабибика
Хайрилхалкъ и куллим.*

Жюреклени таза этип,
Уллу Аллахха къайтайыкъ.
Ай, къарнашла, барыбыз
«Аллах, Аллах» айтайыкъ.

Хар тилеги табылыр
Уллу Аллахха къайтханны,
Жаннетлеге баш этер
«Аллах, Аллах» айтханны.

Зикир саны болмайын,
Кёп зикирге къайтайыкъ,
Бу дуняда, тохтамай,
«Аллах, Аллах» айтайыкъ.

Олду, гюнях къурутуп,
Муратлагъа жетдирлик.
Бармыд сизде, чакъырып,
«Аллах, Аллах» этдирлик?

Олду зикир жарыгъы, —
Сиз кёрмейсиз кёз бла.
Хар ауруудан сау болур
«Аллах, Аллах» сёз бла.

Сыйратдан тынч ётмебиз,
Аллах бизге «кет» демей.
Бу дуниядан кетмебиз,
Аллах бизге «кет» демей.

Амал жокъду жашаргъа,
Ол дуниягъа къайтманын,
Жаннетлени тапмабыз,
«Аллах, Аллах» айтмайын.

Ийман бла, дин бла
Ол дуниягъа къайтайыкъ.
Кече, кюндюз, тохтамай,
«Аллах, Аллах» айтайыкъ.

Сыйрат, мизан къутулуп,
Жаннетлеге ётейик,
Сабий къалмай, къарт къалмай,
«Аллах, Аллах» этейик.

Инша-Аллах, къутулуп,
Жаннетлеге кетербиз,
Анда къалмай юмметлер
«Аллах, Аллах» этербиз.

Хар къайгъыдан къутулуп,
Жаннетлеге жетишип,
Хурла бла къычырып:
«Аллах, Аллах» этишип.

Сыйрат-мизан къутулуп,
Жаннетлеге киргенде,
Къалмай мукъмин къычырып:
«Аллах, Аллах», — дегенде,

Қыалдырмасын Уллу Аллах
Бир жамалын кёрмейин,
Гуура айланып, биз анга:
«Аллах, аллах», — демейин.

Амин, амин, я Аллах,
Амин, амин, я Аллах,
Амин, амин, я Аллах,
Амин, амин, я Аллах,

Муну жазгъан жетгенди
Юч он бла жетиге.
Жаннет ююш тилейди
Мёчюланы Беккиге.

Амин, амин, я Аллах,
Амин, амин, я Аллах,
Амин, амин, я Аллах,
Амин, амин, я Аллах.

Кязим, харип, сен жаздыңг
Файгъамбарны халларын.
Санга Аллах жол берсин,
Узакъ болсун саламынг.

Амин, амин, я Аллах,
Амин, амин, я Аллах,
Амин, амин, я Аллах,
Амин, амин, я Аллах.

*Я архама ррахимия.
Бирахматика.*

1896

Ф А Р Ы З Л А

Бисмилляхий деп башлайма сёзюмю,
Хакъ жолуна къарат, Аллах, кёзюмю.

Билгеним жокъ, ай мен харип, не этейим? —
Сыйлы Аллахха махтау-ыспас этейим!

Файгъамбаргъа салат-салам салайым,
Къыямат кюн шафауатын алайым.

Буслийманла, Ийман-ислам билигиз,
Ёлген кюнде ийман бла ёлюгюз.

Билмегенле — буслийманнга саналмаз,
Ёле турун, ийман бла жан алмаз.

Ийман-ислам юйретеме — алгъаннга,
Эркек-тиши, акъылбалыкъ болгъаннга!

Амал жокъду, тамам билип санамай, —
Жыйырма бла онеки фарыз танымай.

Мен айтайым, тынгыласын ийнанган:
Алты фарыз тамам барды ийманда.

Исламда да беши барды — кертиси,
Абидезде барды аладан тёртюсю.

Юч фарызны жууунмакъгъа алдыла,
Эки фарыз таяммумда къалдыла.

Онекиси намаздады, айтайым.
Иймандагъы алтысына къайтайым.

ИЙМАННЫ АЛТЫ ФАРЫЗЫ

1. Аллахха ийнанмакъ

Алты фарыз ауалына тынгыла,
Бири — Аллахха ийнанмакъды, ангыла.

Аллах бирди, къошагъы жокъ — бу хакъды.
Хар ким анга керекли болажакъды.

Ауалы жокъ — андан алгъа зат болмаз,
Ахыры жокъ — андан артха зат къалмаз.

Ушамайды, анга ушагъан жокъ киши,
«Бол» дегенлей — болуп къалыр хар иши.

Кёкде туйюл, жерде туйюл уллу Аллах,
Артада туйюл, алда туйюл сыйлы Аллах.

Онда туйюл, солда туйюл бир Аллах,
Хар бир жерде таза хакъды бий Аллах!

Хар инсанны жаратхан — ол, сёзюмю ал,
Бир Аллахха сен бу кюйде ийман сал!

2. Мёлеклеге ийнанмакъ

Билиу керек мёлеклени халларын,
Аллах билир, киши билмез санларын.

Бир Аллахны ала сыйлы къуллары,
Кёкде къуллукъ этедиле хар бары.

Буйрукъланы бир да жарты къоймайла,
Кёзню жумуп ачхынчы ассы болмайла.

Ашамайла, ичмейле, жукъламайла,
Эркеклик, тишилик деп ойламайла.

Сиз билигиз дагъыда, мукъмин къулла,
Аладан да тёртюсю бек сыйлыла:

Бири Жабырайыл, бири да Микъайыл,
Бири Исрафил, бири да Азырайыл.

Кими кёкде жюрюйдю, кими жерде,
Мункар, Накир сууал этелле кёрде.

Хар адамгъа эки мёлек жетеди,
Гюнях-сууап тефтерлени элтеди.

«Сыйлы жазыучуду» аланы атлары,
Башдан аякъ нюр болур хар затлары.

Унутмай тур мен айтханланы алда,
Ийнанайыкъ мёлеклеге бу халда.

3. Китаплагъа ийнанмакъ

Ючюнчюсю — сен, ийнанып, эт хыйсап:
Аллах кёкден тюшюрдю жюз тёрт китап.

Аладан да бир жюзюсю — чапыракъ,
Тёртюсю да — уллу китап, бары хакъ.

Тёртюсюнден бири — Таурат, бири — Инжил,
Бири — Забур, бири — Сыйлы Къуран, бил!

Жюзден онун алгъын Адам алгъанды,
Жыйырма ону Идирисге баргъанды.

Жюз жарымын Шиш файгъамбар алгъанды,
Онусу да Ибрахимге къалгъанды.

Тауратны да Аллах берди Муссагъа,
Инжилни да сыйлы кёрдю Иссагъа.

Забурну да ол Дауутха бергенди,
Къуранны Мухамматха тюз кёргенди.

Барыны да хукмуларын бузгъанды,
Хукмулары бузулмагъан Къуранды.

Халларынгы шериятха ушатхан,—
Ийнанырса китаплада бу затха!

4. *Файгъамбарлагъа ийнанмакъ*

Тынгылагъыз бурунгу хапарлагъа:
Тёртюнчюсю — ийнанмакъ файгъамбарлагъа.

Ауаллары — уллу атабыз Адамды,
Артлары — Мухаммат алейхусаламды.

Кёп файгъамбар келгенди араларында,
Сыйлы Аллахны нюр жарыгъы — барында.

Къуранда бар жыйырма бла сегиз,
Атларын да айтайым, тюз билсегиз.

Адам, Исхакъ, Нух файгъамбар, Идирис,
Ибрахим бар, Исмайыл бар, бар Жюнюс.

Салих, Юсуф, Дауут, Харун, Мусса да,
Зекерия, Зул-Къуфулу, Исса да.

Якубну да сыйлылыгъын билейик,
Аны кибик болайыкъ деп тилейик.

Алияссагъ, Аюб бла Сулейман,
Хызыр, Ильяс, бири Локъман-акъылман!

Узейирни, Зулкъарнейни айтайыкъ,
Лут, Шогъайып, Рахиягъа къайтайыкъ.

Барыны да Аллах берген аты бар,
Ахырлары — хакъ Мухаммат файгъамбар.

Кёкден тюшюп бизни ючюн келдиле,
Жерни, сууну татлылыгъын бердиле.

Игиликни, халаллыкъны айтдыла,
Мажюсюле тобалагъа къайтдыла.

5. *Къадаргъа ийнанмакъ*

Энтда айтайым, тынгылагъыз хапаргъа, —
Бешинчиси — ийнанмакъды къадаргъа.

Къулла иши — бу дуняда мадарды,
Ахшы-аман ишле кёрюу — къадарды.

Къадар деген — бир Аллахны ишиди,
Ийман салгъан — Аллах суйген кишиди.

Мукъмин къулун Аллах ариу кёреди,
Къуллукъ этсе, ыразылыгъын береди.

Кяфыр къулун Аллах ариу кёрмейди,
Кяфырлагъа ыразылыгъын бермейди.

Сиз суйсегиз кёрде жууап табаргъа —
Бу сыфатда ийнаныгъыз къадаргъа.

6. *Къыяматха ийнанмакъ*

Алтынчысы болур муну къыямат,
Борчду бизге къыяматха ийнанмакъ.

Ол кюн сурун аузуна алыр Исрафил,
Хар бир сауну жанын алыр Исрафил.

Сора къыркъ жыл турур дуня бузулуп,
Бу дагъыда алыр сурун узалып.

Биягъы сур экинчи да юфгюрюлюр,
Ёлгенлени бири къалмай тирилир.

Хар кимни тефтери сыртына урулур,
Хакъ жолуна сыйрат кёпюр къурулур.

Саналырла анда сууап ишлери,
Анга кирмей киши кеталмаз кери.

Къылдан инчге, къылычдан а жютюдю,
Андан кетген — жаханымни итиди.

Бешжюзжыллыкъ жол болур аны ёрю,
Тюбю — жаханым, къафырланы жери!

Бешжюзжыллыкъ жол болур аны энши,
Башха тюрлю жюрюр анда хар киши.

Кимле, жулдуз учхан кибик, учарла;
Кимле да кёк жашнагъаннга ушарла.

Кимле жюйрюк атла кибик жюрюрле,
Терк къутулун, нюр жаннетге кирирле.

Кимле да тёрт аякъланып ётерле,
Кимле, ёталмай, тюбюне уруп кетерле.

Аллах бла сакъланайыкъ андан биз,
Ахыр кюннге ийнанайыкъ бир шексиз.

ИСЛАМНЫ БЕШ ФАРЫЗЫ

Исламдагъы беш фарызы алгъаннга:
Шагъадатды бири — ийман салгъаннга.

Экинчиси — оразады, кёргеннге,
Ючюнчюсю — зекятды, мал бергеннге.

Тёртюнчюсю — беш намазды, этгеннге,
Бешинчиси — хар бир кючю жетгеннге —

Жолгъа чыгып, хаж къылыргъа барыуду,
Файгъамбарны хар измисин алыуду.

АБИДЕЗНИ ТЁРТ ФАРЫЗЫ

Абидезни тёрт фарызына барайыкъ,
Тёртюсюн да башха-башха санайыкъ.

Къолун жуумакъ, жингирикден ётдюрюп,
Бетин жуумакъ, хар чегине жетдирип.

Башыны төртден бирине мес этер,
Аякъларын ашыкъдан жуууп кетер.

ЖУУУНМАКЪНЫ ЮЧ ФАРЫЗЫ

Жууунмакъны юч фарызына ётеме,
Ючюсюн да бир-бир баям этеме.

Сюннет абидезин алыр, олтуруп,
Аузун чайкъар, таза суудан толтуруп.

Бурнун чайкъар, кемирчекден ётдюрюп,
Чархын жууар, барына суу жетдирип.

ТАЯММУМНУ ЭКИ ФАРЫЗЫ

Таяммумну эки фарызын билейик,
Уллу Аллахдан кечмекликни тилейик.

Ниет этип, кыбылагъа бетни бур,
Къолларынгы таза жерге эки ур.

Бир ургъанынг бетиш къатыш бир кетер,
Экинчиси билеклеге мес этер.

НАМАЗНЫ ОНЕКИ ФАРЫЗЫ

Онеки фарыз намаздады, кёрейик,
Сурагъаннга тамам жууап берейик:

Онекиден тышындады жартысы,
Ол намазны ичиндеди алтысы.

Тышындагъы алтысына тынгыла,
Къарындашым, барын эштип, ангыла:

Абдез алмакъ, сууну излеп тазасын,
Хар жеринден тайдырмакъ хар нажасын.

Ууахты билмек, кыбылагъа айланмакъ,
Аурат жапмакъ, хакъгъа ниет байламакъ.

Ичиндеги алты фарыз — белгили,
Алгыннгысы — кьулакь кьакьмакь —
ол бири.

Ёре турмакь, алхам сура окьумакь,
Сежде этип, аттахиятха олтурмакь.

Салам бермек хакьлыгьын да билейик,
Сыйлы Аллахдан тамамлыгьын тилейик.

* * *

Тамам этсин Аллах жарты кьалгьанны,
Аллах суйсюн сёзлерими алгьанны.

Ариу кёрюп, бейтлерими алгьанны,
Кьабыл этип, жүрегине салгьанны.

Бир ишинде Аллах кьайгьы бермесин,
Ёлгенинде кьабыр азап кёрмесин.

Ахыратда гьакьубагьа тутмасын,
Мен харипни дууадан унутмасын.

Айыпларын Аллах кеси жашырсын,
Бу дуниядан ийман бла ашырсын.

Ахшы иши, адамлыгьы саналсын,
Кьыямат кюн жарыкь бетли болалсын.

«Дуниябыз» деп, ахыратны унутма,
«Ахырат» деп, жашауунгу кьурутма.

Экисин да жарытырла бир кибик, —
Тюз жашасанг — кьабырынга кюн тийип.

Кязим, харип, кёп жаншадынг, уялмай,
Билгенинг жокь, тилинги да тыялмай...

Муну жаздым сууаплыгьы болур деп,
Окьугьанла дууа, намаз кьылыр деп.

Энди кьойдукъ, мындан оздурмайкъ биз,
Бейтлерибиз жетишгенди тамам жюз.

МУХАММАТ

Мухамматны сыйлылыгъын санайым,
Ёлген кюнде ийман бла къалайым.

Бу сёзлеге сен, ийнанып, шексиз бол:
Файгъамбарла сыйлысыды артыкъ ол.

Ол тутхан дин — Ибрахимни миллети,
Юмметледен сыйлыды аны юммети.

Атасыды Абдуллах, айтсам санап, —
Абдал-Муталип Хашим Абдул-Манаф.

Туугъан анасыды сыйлы Аминат,
Эмчек анасы болгъанды Халиймат.

Меккада туууп, хажирет этгенди,
Мадинада бу дуниядан кетгенди.

Атын айтып, салауатла салайыкъ,
Къыямат кюн шафауатын алайыкъ.

Аллах берсин биз хариплеге ийман,
Файгъамбарны сыйлылыгъына ийнан!

Аллахны атын эсгерип,
Бисмиллях деп башлайым.
Терк окъуна мен сизге
Хапар айтып бошайым.

Бурунгу замаплада
Жашады бир акъылман —
Узакълада, бизде да
Хапарлары айтылгъан.

Аны аты — Ибрахим,
Файгъамбаргъа саналгъан,
Игиликге табынган,
Халкъы суйген бир адам.

Жашы болмай, Ибрахим
Аллахдан жаш изледи.
«Бир жаш бер, — деп, Аллахдан
Тохтамайын тиледи. —

Сен жаш берсенг, Аллахым,
Санга къурман этерем,
Сени ючюн бек суйген
Бир затымы кесерем».

Аллах анга жаш берди.
Анга Исмайыл атады.
Ол, малларын кесдирип,
Къурман этип башлады.

Сора тюшюнде эшитди:
«Сюйгенинги кесмейсе!
Былай бла энди сен
Муратынга жетмейсе».

Ол, кьалдырмай, кьойларын
Кьурман этип ташлады.
Хар кечеден тохтамай
Бир тюш кёрюп башлады.

Кьычырды анга Жабырайыл:
«Айтханынги этмединг!
Кьурман этип, алыкьа
Сюйгенинге жетмединг!»

Жюз тюеси бар эди —
Барын кесип, аш этди.
Биягьылай, тюшюнде
Биягьы сёзню эшитди.

Бар эди аны жюз аты —
Барысын да кесдирди.
Болгьан мюлкюн, кьалдырмай,
Барын артын этдирди.

Мурат этди Ибрахим
«Мен ишими битдирдим,
Сюйгеними кьоймайын,
Мен сёзюме жетдирдим».

Дагьыда ол эшитди,
Кече жукьлап, тюшюнде:
«Энтда толмайды сёзюнг,
Жартылыкь бар ишингде.

Мал кесгенден файда жокь,
Исмайылны кьурман эт.
Олду да бек сюйгенинг. —
Аны алып, таугьа кет!»

Кетмей да ол не әтсин —
Аллахха сёз бергенди.
Бу тюшню да, тохтамай.
Жетмиш кече кёргенди.

Кёзю кыймай, жиляды,
Жашын къурман әтерге,
Амал тапмай, тебиреди
Таугъа алып кетерге.

Анасына айтды ол:
«Исмайылны хазырла.
Эрттен бла керекбиз
Биз отунга барыргъа».

Ашатды, кийиндирди,
Жолгъа салды баласын.
Къайгъылы этип къойдула
Аны тапхан анасын.

Ибрахим бла Исмайыл
Таугъа айланып кетдиле.
Бара-бара, әкиси
Мина таугъа жетдиле.

Айтды Ибилис Хажаргъа:
«Жашны әлтеди кесерге!
Сен керексе, мычымай,
Ызларындан жетерге!»

«Бу сёзлени нек айтдың,
Эй, къара бетли киши?!
Балалагъа болурму
Аталаны ол иши?»

Анасындан сёз тапмай,
Къайтды Ибилис, кыйнала.
Ызларындан чапды ол,
Жетди аланы Минада.

Жашха къарап, айтды ол:
«Сени элтеди кесерге,
Атанг мурат этеди
Сени къурман этерге».

Лйтды Исмайыл: «Эй, киши,
Ата этерми бу ишни?!
Нек алдайса сен мени,
Къара бетли сен киши?»

Ийнанмады Исмайыл
Аны айтхан сёзюне —
Ташны алды къолуна,
Урду аны кёзюне.

Дагъыда бир таш алып,
Урду аны башына.
Ол таш бла аны ол
Жара салды къашына...

Лйтды анга атасы,
Жашырмады бир жугъун:
«Жетди бюгюн этерге
Уллу Аллахны буйругъун...»

Хазыр болду Ибрахим
Жашны къурман этерге,
Кёзю кыймай, жиляды
Аны башын кесерге.

Къыбылагъа айланып,
Тюз тохтады Ибрахим,
Бичакъ алып къолуна,
Хазыр болду бу халил.

Жаныуарла, жыйылып,
Анга бары жиляды.
«Не этерикди халил?» — деп,
Аллах аны сынады.

Бичакъны жаш кӧрюр деп,
Аны жаны кыйналды.
Кӧрмесин деп бичакъны,
Жашны кӧзюн байлады.

«Кӧзлерими байлама,
Атам, байла санымы.
Мени анама кӧргюзтме
Кӧлегимде кыанымы».

Бичакъ тартды бойнуна —
Бичакъ аны кесмеди.
Ырахат болуп жатды жаш,
Ориундан да тепмеди.

Ташха тартды бичакъны,
Аны сынап кӧрюрге.
Ташны кесип, ол бичакъ
Етюп кетди тюбюне.

Бичакъ кыалай кесер эд,
Кесме десе анга Аллах!
Жашчыкъ кыалай тебер эд,
Тепме десе анга Аллах!

Азат этип жашны, Аллах
Кыочхар ийди орнуна.
Сӧзюн тутханы ючюн
Ыразы болду кыулуна.

Текбир этип, ол кыочхар
Исмайылгъа эннгенди.
Кыутулгъанын Исмайыл
Олсагыатдан билгенди.

Таууш келди башындан:
«Муратынга жетдинг, — деп. —
Ыразы болдум мен санга:
Айтханынгы этдинг, — деп. —

Файгъамбарым, Ибрахим,
Сен билдирдинг ишинги.
Келтиргенсе орнуна
Кёре тургъан тюшюнгю».

Кёп шукурла этди ол,
Жашы азат болгъанда.
Къууандырды Хажарны,
Жашын алып баргъанда.

Муну ючюн борч болду
Бизге къурман этерге,
Салат-салам салыгъыз —
Муратлагъа жетерге.

Хар жыл сайын, тохтамай,
Сиз къурманла этигиз.
Машхар кюнде, къыйналмай,
Сыйратындан ётюгюз.

Сиз суйсегиз, юмметле,
Ырахат болгъа жаныгъыз —
Хар заманда, тохтамай,
Салауатла салыгъыз.

Къазим харип, сен айтдынг
Ибрахимни назмусун.
Сууапларынг кёп болсун,
Гюняхларынг аз болсун!..

Хар балагъа къыйынлыкъ
Келген ачы сагъатда
Акъ къочхары макъырып
Келсин аны къатына!

Расул

Бир эки сёз айтайым
Файгъамбарны халындан,
Белгили китаплада
Болгъаныны барындан.

Ол Расулну дунягъа
Келири жууукъ болду,
Езю къарнында болуп,
Атасы Абдуллах ёлдю.

Раббигъул ауал айда —
Минг шукур болсун хакъгъа —
Расул, дунягъа келип,
Белгили болду халкъгъа.

Суююп къолуна алды
Абдул-Муталиф, келип.
Шайтан-жин жилия болду,
Муну туугъанын билип.

Анасы Аминатдан
Расул дунягъа энди,
Минг жылдан бери жаннган
Фарсланы оту ёчюлдю.

Киса ханны къаласы,
Жарылып жерге тюшдю...
«Аллах, келечи ийип,
Жарытды», — дерге тюшдю...

Эртте-кеч бу дуняда
Ёлмей киши къалмайды.
Не кёп жашаса да ол,
Жашаудан а къанмайды.

Бир адам къалыр болса,
Файгъамбар къалыр эди.
Узакъ туугъан ёлмесе,
Дуня не болур эди?

Хажиге барып къайтхан
Хийжаратда онг жетип,
Аламгъа къайгъы тюшдю,
Расул дунядан кетип.

Расул дунядан кетип,
Алам къайгъыдан толду.
Асхапланы кёбюне
Дуня къарангы болду.

Этерлерин билмейин
Къалдыла, ахлары кетип.
Расулну таймакълыгъы
Барын къайгъылы этип.

Дуня тургъанлы не чакъ!..
Бир да къууанч этмеген
Расулну къайгъыргъаны
Жюрегинден кетмеген.

Не жерде жюрюселе —
Жиляу эди ишлери,
Унутулмай кетгенди,
Кюн орта ташлар эди.

Берирге хазыр әлле
Расул ючюн жанларын,
Улан, кызы, ахлусу —
Бары да тапханларын.

Муну эшитип, жилямай
Къалмады жангыз биреу.

Къалай жилямасынла —
Ол эди аркъа тиреу.

Расул дуниядан кетди
Тюз алтмыш юч жылында.
Жыйырма акъ тюк жокъ эди
Башында, сакъалында.

Таза жуууп, кебинлеп,
Раузасына салдыла.
Не этерлерин билмейин,
Хайран болуп къалдыла.

Ит кюню тюш заманда
Расул дуниядан кетди.
Ол кюню кечесинде
Раузасын кюню бигди.

Жиляу, бушманлыкъ бла
Юйлерине кетдиле.
Сайлап, Абу-Бекирни
Аны орнуна этдиле.

Эки жыл бла айдан
Бу да дуниядан кетди.
Хаттаб улу Омарны
Экинчи халиф этди.

Бу халифа заманда
Кёп жерлени алдыла,
Шам, Иракъ, Мисир халкъла
Буслийманла болдула.

Сау он жыл алты айдан
Бу да дуниядан кетди.
Сора Османны айырып,
Ючюнчю халиф этди.

Бир улуу фитна болуп,
Осман да шейит болду,
Муну халифалыгъы
Он эки жылгъа голду.

Бу Осман зулму бла
Шейит болгъан кечеде
Алийни халиф этди,
Айырып тёртюнчюге.

Алий да шейит болду,
Беш жыл халифа болуп.
Сора бу жалгъан дуня
Къалды фитнадан толуп.

Дуня бир жалгъанды да,
Быланы да къоймады.
Ненчауланны жутду бу —
Кёзю бир да тоймады.

Биреуге да мюлк болмай,
Бу бир алдаулукъду да!
Мени ырахат къояр деп,
Ийнанган зауукъду да!

Эки да дуняда ол —
Адамланы солтаны,
Бизни къурлай къоймасын
Шафауатындан аны.

Я-Раббий, сен рахмат эт
Абу-Бекир, Омаргъа,
Осман, Хамзат, Алийге,
Хасан, Хусей, Хайдаргъа!..

Дуниягъа ийнанмагъыз,
Глюмню унутмагъыз,
Дунияны къууанчына
Узакъ умут тутмагъыз.

Дуния бир аман затды —
Ийнандырады жаман.
Акъылы болгъан киши
Ийнанмаз анга, баям.

Дуниягъа ийнанганма,
Елюмню унутханма,
Жаш ёмюрюм кетгинчи,
Узакъ умут тутханма.

Ахыратны унутханма,
Дуниягъа кыйналгъанма.
Сормай уруп жыгъар деп,
Энди уа ийнанганма.

Не ассылыкъла этдим —
Аллахым кечсин аны.
Аллахым, сен кечмесенг,
Тынчайып болмаз саным.

Намазымы эталмадым,
Гюняхларым толгъунчу.
Елюмге ийнанмадым,
Сакъалым акъ болгъунчу.

Ата ыраы болмаса,
Азапха тутулулма.
Къыямат кюн анамдан
Мен къалай къутулулма?

Эгеч, къардаш, къоншула,
Жюрек къыйналгъан жанла,
Менден хата кѳргенле,
Кечигиз, буслийманла!

Жашлыгъымда ёлмем деп...
Билалмадым халымы.
Жан алычу келгенде,
Сормай алыр жанымы.

Иймансыз этме, Аллах,
Тилим да тутулгъан кюн.
Дуния ауарам кетер
Жан берип къутулгъан кюн.

Кимди ёлюмню суйген,
Айтчы бир жууап манга?
Жюз минг жыл жашасанг да,
Ол кѳп кѳрюнмез санга.

Мен къоба тебиресем,
Чум тыякъгъа тыянып, —
Анда боюн салырма,
Ёллюкме деп, ийнанып.

Иймансыз этме, Аллах, —
Буду сенден тилегим,
Ол кюн бир жетерине
Ийнанганды жюрегим.

Бир кюн бир ауруу тийип,
Бузулулма халларым —
Бу ишлеген къолларым,
Бу жюрюген санларым.

Не кыйынды, кърдашла,
Былай халла келген кюн,
Дуниядан айырылып,
Татлы жанны берген кюн!

Ахлуларынг, жыйылып,
Санга жилиау этген кюн.
Жуууп, кебин да салып,
Сени алып кетген кюн.

Сени, кьабыргьа элтип,
Жер тьобюне кёмген кюн.
Жамауат, айырылып,
Кыйтып юйге келген кюн.

Дуниягьа чыкыган адам,
Сен ёлюмге хазыр бол.
Ёлюмге мадар билген —
Жууабын айтсынчы ол.

Дуниядан кетген адам —
Келмейди бери кыйтып.
Не бек кьоркьсакь да, ёллюкбюз,
Не этеме муну айтып?

Тар кьабырда кьалырбыз
Тёшексиз, жууургьансыз,
Кьарындашсыз, эгечсиз,
Ата, ана, улансыз.

Бу затланы кёрмем дер
Дунияда сени халынг.
Сени азапха тутар
Харамдан жыйган малынг.

Кыйынлыгьынг кёп болур,
Санларынг да чирирле.
Кьурт болур хар бир санынг,
Жаныуарла жюрюрле.

Дуния, мени алдадынг,
Жокьду сенден да файда!
Бу ишлени кёрлюкге, —
Жаным, ырахатлыкь кыйда!

Башсыз кьала кьатынла,
Жашсыз кьала атала, —
Энтда ненча ёмюрню
Барлыкьды бу кьатлана?

Кьыйынлыкьгьа буюрдунг
Ёксюз кьалгьан баланы,
Баласындан айырдынг
Сарнау салгьан ананы.

Ашамайды, сагьынмай,
Атламайды, абынмай...
Ажал кюню бир жетсе,
Анга дарман табылмай...

Я Разакку, я Аллах,
Кьарагьын фазлук бла,
Жаннетде кьоншу этгин
Мухаммат расул бла.

Дуния деген — жалгъанды,
Жюрекпи ичи тоймайды.
Ажал деген — кьатыды.
Кьарип кёрсе — кьоймайды.

Ажал ауруу алайды:
Санларынга жайылыр.
Ага-ана, эгеч, кьарындаш —
Бир биринден айырыр.

Ажал деген алайды:
Марап, кёрюп тутады.
Жуууп тургъан бетинги
Акьыраплай жутады.

Ажал ауруу кьызыуду, —
Санларынга жайылыр.
Эки татлы суюгенни
Бир биринден айырыр.

Ажал ауруу алайды:
Уча келип, кьонады,
Тенгсинмеген тенглеринг
Кьабыр кьанга жонады.

Ажал деген алайды:
Тар мекамгъа жыяды,
«Булбул» деген тилинги,
Сёлешдирмей, тыяды.

Ажал деген алайды:
Туу санланы эритген,
Ана бла баланы
Бир бирине термилтген.

Гюнях ишни кёп этдим,
Ёмюрю ёлмей кьаллыкьча.
Энди тюшдюм тузакьгъа,
Аугъа тюшген балыкьча.

Жылым келди алтмышха,
Олтурдум кюн тууушха.
Жолоучугъа жюрюучю —
Жалкьау болдум жумушха.

Чёгючюм жазмай кьойду
Суууп кетген темирни.
Мен энди не этейим —
Зыраф этген ёмюрню?

Ахлуларым, келигиз,
Осуятымы — жазыгьыз.
Сыйлы Аллахдан кьайтсын,
Кьабырымы кьазыгьыз.

Алимлеге беригиз
Ёлюгюмю жууаргъа.
Кьардашларым, келигиз
Кьумгъанымдан кьуяргъа.

Кийимими, кьалдырмай,
Факьырлагъа беригиз,
Алимлени барын да
Мени киби кёрюгюз.

Жамауатым, келигиз,
Сап-сап болуп, жыйылып,
Ийман бла ёлейик,
Сыйлы Аллахха сыйынып.

Кезну манга жетгенди, —
Къалай болур намазым?
Кимни къолуна тюшер
Мен факъырны жаназым?

Дуня деген — бир аман
Минер базар ат болду,
Мен да миндим ол атха —
Бир файдасыз зат болду.

Ёмюрюмю тынчайтмай,
Чёгюч уруп кюрешдим.
Ол къадар къыйынымдан
Бир къат кебин юлешдим.

Жашай-жашай кён заман,
Ишлей-ишлей тюгендим.
Къарыууму тауусуп,
Тюз артыма жүгендим.

Отуз жылымы айтайым —
Къайгъы бла эшикде.
Отуз жылымы айтайым —
Бир къарангы тешикде.

Былай бла ёмюрюм
Тынчайтмайын — бошадым.
Кесим кёре тургъанлай,
Кёрмегеннге ушадым.

1919

I

Бисмиллях деп башлайыкъ,
Салат-салам айтайыкъ.
Адетде кюнде жетмиш
Биз тобагъа къайтайыкъ.

Биринчиси — бек алгъын
Бисмилляхны окъуюкъ.
Бисмилляхсыз иш этсек —
Ибилисге жол кьойдукъ.

Экинчиси — кишини,
Сёгюп, сёзюн этмезге,
Дуниядан жёнгер алмай,
Жолубузгъа кетмезге.

Жёнгерибиз ол болур —
Къуран, келям окъусакъ,
Ибадетде жюрюсек,
Уллу Аллахдан кьоркъсакъ.

Ючюнчюсю — кишиге
Зарлыкъ, зорлукъ этмезге, —
Дуниядан жёнгер алмай,
Жолубузгъа кетмезге.

Жёнгерибиз ол болур —
Оразаны биз тутсакъ,

Къыйыныбыз оу болур —
Харам, халал унутсакъ.

Беш намазны къылайыкъ,
Озуп не артха къалмайыкъ,
Ёле туруп, жёнгерге
Ибилисни алмайыкъ.

Бир сагъатны ичиндеди
Ууахтыны келиую,
Сексен минг жыл азапды
Бир намазны тёлеую.

Жетиди жаханимле,
Сегиздиле жаннетле,
Ахыратха айланыгъыз
Хар заман да, юмметле.

Халалдан мал жыйсагъыз,
Хыйсап жууап берирсиз.
Харамдан мал жыйсагъыз,
Ауур азап кёрюрсюз.

Артыкъ хайыр келмейди
Дуня малны кёбюнден,
Жюрюп къалай ётерсиз
Къылдан инчге кёпюрден?

Дуня ючюн талашып,
Хыйла сюрюп кюрешдик.
Андан хайыр чыкъмады,
Аллах айтды, биз эшитдик:

«Тилигизни тыйыгъыз,
Жалгъан айтмай, тил этмей,
Нафсыгъызны тыйыгъыз,
Аман жолгъа юйретмей.

Зекят, фитир беригиз,
Жарлылагъа жарагъыз.
Кёкден, жерден эс этип,
Айгъа, кюннге къарагъыз.

Бир заманда жокъ эдинг,
Туудунг, ёсдунг, жаш болдунг.
Ёлюрюнге ийнандынг —
Адамладан баш болдунг.

Кече болса, Аллахха
Шукур этип жатыгъыз.
Бек сыйлы файгъамбаргъа
Салат-салам айтыгъыз».

Къуран бла билдирди
Ахыратны халларын,
Уллу Аллах кечиучюдю
Тоба этген къулларын.

Узакъ жолгъа къуралдыкъ —
Азыкъ алмай кетмейик.
Болжалы къысха болур,
Узакъ умут этмейик.

Башыгъызны буругъуз, —
Кёзюнг харам кёргенлей,
Бушууунгдан файда жокъ,
Азырайыл келгенлей.

Жанынгы таргып башлар
Аякъладан, жиликден.
Кёкюрекден, билекден,
Башынгдагъы тюкледен.

Жанар, кюер жүрегинг,
Ананг билмез халынгдан.
Тюк тенгли файда болмаз
Адамынгдан, малынгдан.

Сёлешалмай, сёз эштмей,
Тутмай къалыр санларынг.
Кёзлеринге кёрюнюр
Ахыратны жоллары.

Олсагъат шайтан жетер
Ийманынгы алыргъа.
Кесича кяфыр этер, —
Жаханымге салыргъа.

Гитчеликден саныгъыз
Ибадетде алышсын.
Уллу Аллах ийман берсин,
Жан ауалда болушсун.

Кече-кюн да өтебиз
Гюнях бла кабахат,
Аллах бизге жиберсин
Расулундан шафагъат.

Татлы жанынг терк жукълар,
Къуруп къалыр санларынг,
Мереслеге чачылыр
Жыйып тургъан малларынг.

Дунялыкъдан тоймайбыз,
Къарт болсакъ да, сюербиз,
Бир кюн бир, билмей туруп,
Акъ кебинин киербиз.

Акъ кебинни болмайды
Этеклери-женглери.
Къанга юсюнде жууарла
Къарындашы, тенглери.

Санларынгы жууаргъа
Сапын, къумгъан алырла.
Жамауат бла элтип,
Къара жерге салырла.

Жер тюбюнде жатарса,
Дуня жарыкъ кёрмезсе,
Къарт ананг жилий къалыр,
Артха къайтып келмезсе.

Соруучула келирле,
«Дининг нед?» — деп сорурла.
Жууабын бералмасанг,
Токъмакъ бла урурла.

Оюмсуз тепсемегиз,
Къызла бла уланла:
Тар къабырда кыйнарла
Акъырапла, жилянла.

Жиляй, сарнай къобарла
Бейнамазла къабырдан.
Жаханым акъырапла
Уллу болуп къадырдан.

Гюняхлыла бетлери —
Бир биринден суююмсюз,
Къабырладан къобарла,
Къымыжалай, кийимсиз.

Арасатха барырла,
Къырау таргын кёзлери.
Къоркъгъандан чыкъмай къалыр
Факъырланы сёзлери.

Забанийле келирле,
Ассыланы кёрюрле,
От къамичиле бла
Жаханымге сюрюрле.

Кийдирирле юслерине
Къатырандан кёлекле,
Къолларында къамичи, —
Азап этген тилекле.

Къайнар суула къуярла,
Жанар, кюер санлары,
Сексенжыллыкъ азапда
Чыкъмай турур жанлары.

Ассылагъа хазырды
Жаханымни кьююсу, —
Табанындан бир тутса,
Къайнап башлар мыйысы.

Кеч билип сокъураныр,
Бу дуниядан кёчгенлей.
Чегиси дуккулланыр,
Хамим сууун ичгенлей.

Тюе бойну кибикди
Жаханымде жилияла.
Урса, ачыуу кетмез, —
Гамам минн жыл жилияла.

Кюн биширин кюйдюрюр
Азаплыла терисин.
Къыркъ минг къафырны силдер
Забанийни бириси.

Мукъмин къулла арасатха
Атлы болуп барыра.
Аны кёрген ассыла
Сейирсинип къалыра.

Къауум-къауум барыра,
Толгъан айча жарытып,
Ибадетни ахшылыгъын
Ассылагъа танытып.

Бал шербетле ичерле,
Салкъынлагъа олтуруп,
Файгъамбарны юмметлери
Тёгерегин толтуруп.

Соруу-сууал кёрмезле
Гюняхлары силинип,
Жаннетлеге барыра,
Сууаплары билинип.

II

Буслийманлар, айтама:
Зикир болсун сёзюбюз.
Мен Аллахдан тилейме —
Жаннет кёрсюн кёзюбюз.

Эй-хей, миллер, тилейме;
Намаз этмей жатмазгъа,
Къылмай къюуп намазны,
Гюняхлагъа батмазгъа.

Барыбызгъа борч болду
Намаз шартын билирге.
Намаз шартын билмейин —
Гюняхлагъа кирирге.

Эй-хей, миллер, тилейме:
Кече намаз къылыргъа.
Эрикмейин, талмайын,
Шартын билип турургъа.

Этмесек да андан артыкъ,
Беш намазны этейик.
Тюз жоллагъа тюзелип,
Ийман бла кетейик.

Жаннет деген — сыйлы зат,
Гюняхлы ары баралмаз.
Ол жаннетге барыргъа
Намаз къылмай жарамаз.

Бу дуняны затлары
Барысы да къалырла.
Намаз къоймай этгенле —
Нюр жаннетге барырла.

Намазын къоймай этген —
Азапха зат тутулмаз;
Бир намазы къалса да,
Ол азапсыз къутулмаз.

Эй-хей, миллер, тилейме.
Салауатла салыргъа,
Беш намазны кылыргъа
Жамауатха барыргъа.

Буслийманла, тилейме
Бу сёзлени унутмазгъа,
Бу сёзлени унутуп,
Терс жолланы тутмазгъа.

Буслийманла, тюзелип,
Тюз жоллагъа барайыкъ,
Жаханымни отундан
Узакъ болуп къалайыкъ.

Ётюрюкню айтыргъа
Бир мукъминнге жарамаз.
Ётюрюкню кьоймасанг,
Ийман санга кьарамаз.

Ётюрюкню кьоймагъан —
Ахшылыкъны алалмаз,
Ётюрюкню кьошмайын,
Терс жоллагъа баралмаз.

Терс жоллагъа да барып,
Аякъ тутмай жыгъылсанг,
Ажалынг жетип, жанынг
Тамагъынга тыгъылса,

Бир жерден мадар чыкъмаз
Ёлюм жолун тыяргъа...
Сыйлы Аллахдан тилейбиз
Жаннетлеге жыяргъа.

Ёлюм деген — керти зат,
Билмей туруп жетеди.
Ёлюр ауруу тийгеннге,
Анга ким да не этеди?

Бир кѡауумну умуту —
Жашлай мен да ёлмем деп.
Уллу кёллю болмасын,
Бу затланы кёрмем деп.

Бу сёзлени да өштип,
Жюрегинге алгъанда,
Биз а нечик болурбуз,
Тар кѡабыргѡа баргъанда?

Ийман-ислам билейик,
Бизден заман кетгинчи,
Тоба этип кѡояйыкъ,
Ёлюм кѡоркѡуу жетгинчи.

Кёп затланы кёрюрсе
Кесинг жангыз кѡалгъанда.
Не жууапны берирсе,
Мункар, Накир баргъанда?

Мункар, Накир дегенинг
Тар кѡабырда жолугъур,
Ол кѡабырны ичинде
Санга соруу сорулур.

Ислам динни сен тутсанг,
Жууап берип болурса.
Динни тугмай сен барсанг,
Хайран болуп туурса.

Бир да намаз этмесенг,
Кёпмюд малынг, жулурча?
Кёп малланы да кѡоюп,
Жер тюбюнде туурча?

Тар кѡабыргѡа киргенде,
Ишни халын билирсе.
Беш намазынг дегенни
Ол заманда кёрюрсе.

Кёп жерледе айтама
Беш намазны халындан,
Бизге файда жокъду да
Бу дуняны малындан.

Бу сёзлени айтама,
Жюрегимден кыйналып.
Намаз шартын билейик,
Гитчеликден ийнанып.

Намаз борчду, адамла,
Акъылбалыкъ болгъаннга.
Аллах жаннетни берсин
Сёзлерими алгъаннга.

Жаннети да хазырды
Намаз этип тургъаннга,
Жаханым да хазырды
Намазсыз къутулгъаннга.

Дуня бизни алдамай,
Мудах болсун кёлюбюз.
Аллах бизни тюзетип,
Жаннет болсун жолубуз.

Кёп айтдынг, Кязим факъыр,
Жюрегинг да бек такъыр.
Хар мукъминни, я Аллах,
Жаннегинге сен чакъыр.

Эй, адамны баласы,
Жанынг чыгып кетеди.
Жанынг сенден кетгенлей,
Бир мелеек жетеди.

Ол айтады ёлгеннге:
«Мухаммат дин келтирди,
Сен дуниянымы ёлтюрдюнг,
Дуния сеними ёлтюрдю?»

Ёлгеннге ол айтады,
Жатхан жерден алгъанда,
Келтирип, ол адамны
Къанга юсюне салгъанда:

«Эй, адамны баласы,
Айтчы, къайдады эсинг?
Къайда сени къууатынг,
Нек сёлешмейсе кесинг?»

Ий, адамны баласы,
Былай некди халларынг?
Къайдады алгъын къууатынг,
Нек тутмайды санларынг?

Дуния сени тыймады,
Келип анга жалындынг.
Ахыр кюнде жау болдунг,
Къанга юсюне салындынг.

Кетерикле — кетерле,
Айырылдың сен жазыкъ,
Сени узакъ жолунг бар,
Алдыңгмы болурча азыкъ?

Эй, адамны баласы,
Мадар болмаз ёлмезге,
Узакъ жолгъа кетесе, —
Къайтып бери келмезге.

Ийман бла ёлдюнгмю
Узакъ барыр жолунгда?
Барлыкъ жолунг — къарангы,
Чырагъынг жокъ къолунгда.

Бу дунягъа алдатмай,
Муратынга жетдингми?
Жангыз къалай турлукъса,
Нёгер хазыр этдингми?

Жатар жеринг — топуракъ,
Юсюнде болур къанга,
Ахлуларынг кетгенлей,
Бир таууш келир санга:

«Жанынг кибик кёргенле
Санга къалай этдиле?
Киши келмей къатынга,
Жангыз къоюп кетдиле».

* * *

Китаплада жазылгъан:
«Дуня деген — кезиу», — деп
Сиз да айта турусуз —
«Файгъамбарны сёзю» деп.

Азырайылдан къутулур
Адам, ёлюп къалгъанда, —

Юсюнден тешип аны
Кийимлерин алгъанда.

Жанны берген кыйынды,
Кетди къарыуум, кючюм.
Акырын жан берейим,
Алыгъыз Аллах ючюн.

Агам, анам сыласын
Кёзлерими, къашымы, —
Кёрюрге бир кьоюгъуз,
Къысмагъанлай башымы.

— Жапмагъыз, — деп тилейди, —
Башымы, ала кёргюнчю.
Энди аланы кёрюу жокъ,
Къыямат кюн келгинчи.

Барлыкъ жолум узакъды,
Къайтып бери келиу жокъ.
Сёзюмю унутмагъыз,
Энди сизни кёрюу жокъ.

Жапмагъыз сиз башымы,
Атам келип бир кёрсюн,
Салгъан кыйындарына
Бюгюн ыразылыкъ берсин.

Тогъуз айны кыйналып,
Ол къарнында ёсдюрген
Жарлы анам да кёрсюн, —
Саныма эт этдирген.

Бешигимде ёсдюрген
Анама бир къарайым,
Аллах ючюн, кьоюгъуз, —
Тансыгъымы алайым.

Бирге ойнап тоймагъан
Къардашларым келсинле,
Аллах ючюн, кьоюгъуз, —
Эгечлерим кёрсюнле.

Файгъамбарны сёзюдо,
Муну ахшы сунугъуз —
Юй ахлусуна ёлгенни
Кёре турма кьоюгъуз.

Алгъа ёлгеннге — артдагъы
Ыразылыкъ беригиз.
Къыямат кюн болгъанда,
Жарыкъ бетден кёрюгюз.

Бир да адам къутулмаз
Бу дуняда ёлгенден.
Я Аллахым, сен сакъла
Иймансыз жан бергенден.

Ол адамгъа, баргъанда,
Жатхан жери да даулай:
«Нек келдинг бу тар жерге,
Турмай дуняда саулай?»

Юсюмде кюлюучю эдинг
Сен, кесинги тыялмай,
Къалай келдинг кенг жерден
Бу тар жерге, уялмай?!

Ариу сёзлеринг къайда?
Нек, сёлешмей, былайса?
Айтып барыр жолунг жокъ,
Энди нек деп жиляйса?

Ийман бла келдингми
Кенг дуниядан сен манга?
Нек билмединг, хей, адам,
Бу кюн жетерин санга?

Къыйналып юйле ишлединг —
Анда кимле жашарла?
Не кёп затынг къалса да,
Аны бирле ашарла.

Бош болду алты санынг,
Азырайыл жан алды.
Барын да кьюп кетдинг,
Энди санга не кьалды?

Жерде ийманынг болсун,
Керек туююлдю опуракъ,
Этинги кьуртла ашарла,
Сюегинги — топуракъ...»

Кьуранны окъуй турсанг —
Ол санга жолдаш болур,
Намаз, ораза тутсанг —
Ол санга кьардаш болур.

Бисмилляхды дарманы
Жилян бла макъагъа,
Ол — кьарангы юйюнде
Тешек болур аркъанга.

Туугъан адам кьереди
Бир Аллахны табасын,
Кьоркъмасанг да, файда жокъ,
Аллах этер жазасын.

Аллахым, сен сакълагъын,
Иймансыз ёлюп кетмей,
Къыямат кюн сен болуш,
Кенг рахмунгу тар өтмей.

Кимни да айырмайды —
Азырайылны жаулайым, —
Барын да ол алады,
Адам кьоймай саулайын.

Ата, ана демейди,
Сабийни ёксюз этеди,
Жангыз демей, кёп демей,
Барын да ол элтеди.

Жаннетде кьрюшдюрсюн
Жарыкъ этип бизни Аллах.
Аллахдан келген өсе —
Ыразыма, алхам дулиллах!

Энтда айтама, тынгылагъыз,
Айтханымы ангылагъыз.

Сарнау этген къатынлагъа,
Сёз эшитмеген къатынлагъа

Дин келямын эшитдиралсам,
Айтханымы этдиралсам,

Аллах бизге суююп къарар,
Ахыратыбызгъа жарар.

Елюгю ким тырнагъаннга,
Шош тынгылап туралгъаннга

Ланат этер уллу Аллах,
Мудах болур Расул-уллах.

Къууанчынгда къобуз таууш,
Бушууунгда сарнау таууш —

Аллах ачыуланнган таууш,
Тынгылагъан этсин сагъыш.

Анга ыразыланы жыяр,
Элтип жаханымге къуяр.

Азап кёреди ёлюк анда,
Сарнасала анга мында.

Забанийле анга келир,
Гюрлю-тюрлю азап берир.

Ала айтырла ол адамгъа,
Ол къалгъанда уллу даугъа.

«Ала айтхан кибикми эдинг?
Ырысхыны сенми бердинг?

Ырысхы бир Аллахданды,
Аланы айтханы жалгъанды». —

Аны кибик ишле болур,
Къабыры аны отдан толур.

Кеси да айтыр: «Бу не ишди?
Манга азап не ючюн тюшдю?!»

Мелеекле айтырла анга:
«Бу азапны берген санга —

Сени суйген ахлуларынг,
Ала ийген саугъаларынг.

Сени ючюн сарнайдыла,
Санга азап къурайдыла».

Елюк айтыр ахлулагъа,
Сарнап азап салгъанлагъа:

«Сизге Аллах азап берсин!
Мени кюнюм сизге келсин!»

Мелеекле этерле жууап:
«Сени къыйнагъанла жияп —

Кийимлери отдан болур,
Бетлерине от жабылыр.

Этлерине ол жайылыр,
Жазыкълагъа ол табылыр.

Забанийле айтырла анга:
«Энди иги жиля манга!..»

Айтыр: «Энди сарнамайма,
Бетими да тырнамайма.

Елгенлеге кыйналама,
Жиляргъа мен уялама».

Забанийле айтыр анга:
«Налат тийишлиди санга!

Дунияда нек уялмадың?
Аллах деп нек ойламадың?..»

Алай айтып урурла аны,
Ургъан сайын — тюшер саны.

Къычырырла: «Ойлар,— деп,— ол,
Сарнагъанны къояр,— деп,— ол!»

Жети кере урурла аны,—
Ургъан сайын тюшер саны.

Мелеекле анга айтырла:
«Игимиди сарнай тургъан?!

Дуния къазауатын этдинг,
Энди саугъасына жетдинг!

Сауут ал да къолунга,
Эт къазауат Аллахынга!

Биз туурадан къарар ючюн,
Ким онглуду — таныр ючюн.

Бир кёрейик, ким хорланыр,
Жаханымге ким быргъалыр!»

Жаханымге сюрюрле аны,
Анга ыразы болгъанланы.

Элтип барып отха атарла,
Жилягъанын тохтатырла.

Бу дуняда сарнаучула,
Ёлюклени махтаучула —

Жаханымде болурла ала,
Эки сатыр айырырла.

Бири турур онгларында,
Бири турур солларында.

Итле бла тенг юрюрле,
Жаханымге кенг сюрюрле.

Къайгъысында бетин жыртхан,
Не да, узалып, чачын жулкъгъан,

Не да тобукъларын ургъан,
Быстырларын жырта тургъан —

Была кяфыр аламаты,
«Аллахха къазауат» — аты.

Тергесинле акъыллыла,
Тергесинле гитче-уллула.

Жаны кибик ахлусуна,
Азап ишни акъыл суна,

Быллай уллу азап сала,
Ёлюк былай мудах бола.

Къыямат кюн тюбешгенде,
Ёлюк бла кёрюшгенде,

Айтыр: «Тынчлыгъымы алдынг,
Манга уллу азап салдынг.

Жууукъ эдинг — жаурукъ этдинг,
Татлы эдик — даурукъ этдинг.

Энди сени жауларыкъма,
Къыйынымы дауларыкъма...»

Сюйюп жиляп анга мында,
Жау болурла артда анда.

Тохтатайым энди къалам,
Мындан оздурмайым келям.

Мукъминлеге хатыр этип,
Юч жыйырма сатыр этип,

Дин китапдан муну алгъаннга,
Назму этип салалгъаннга,

Анга нёгер болалгъаннга,
Шартын билип къалалгъаннга

Рахмат этсин уллу Аллах,
«Амин!» десин Расул-уллах!

Я Аллахым, сен кечгин
Гюняхларымы мени.
Ахшылыкъла этсек да,
Бек сюебиз биз сени.

Дуниягъа ырахатлыкъ бер,
Къыйнап алма жанымы,
Бек керекли кюнледе —
Жолдаш эт ийманымы.

Жилян санга келгенме,
Мен — бир жазыкъ, гюняхлы,
Жаханымден къоркъама,
Тюйюлме жаннет ахлу.

Жаннетни умут этеме,
Ексюзча, жыр айтама,
Аллахым, сен насып эт, —
Мен тобагъа къайтама.

Къыямат кюн махшарда
Онгдан бер китабынгы,
Ачма айыпларымы,
Женгил эт хыйсабынгы.

Хабибни хурмети ючюн,
Тутма мени азапха.
Манга кёре болма сен, —
Баргъан кюнде хыйсапха.

Фазлу келямынг бла
Жазыкъсын мен факъыргъа.
Мен бир ассы къулунгма,
Рахмунгдан къуума кыыргъа...

Палахладан сакъла сен
Эки дуняда бизни.
Кёп болгъан рахматынгдан
Манга да бер бир изми.

Къыямат кюн болгъанда,
Жарыкъ эт бетибизни.
Расулну кёрмекликден
Къуру этме кёзюбюзню.

Сен кеч гюняхларындан
Атам бла анамы.
Алагъа сен насып эт
Жаннет бла саламны.

Дагъыда сен жазыкъсын
Къауум къардашларымы.
Къыйынарын тынч этгин
Жууукъ жолдашларымы.

Расулну юмметине, —
Саууна, ёлгенине, —
Аллахым, сен жазыкъсын —
Дуниядан кетгенине.

Барына да насып эт
Ийман бла ёлмекни,
Махшарда файгъамбарны
Нюрлю бетин кёрмекни.

Кёзюмю ачып къарайма
Бу дуняны халына, —
Болуп кетген ишлеге
Бюгюнледе — барына.

Дуня жаратылгъанлы
Ненча минг жылла ётдю!
Ненча тюрлю махлукъат
Мынга ат атап кетди!

Ненчасы файгъамбарла,
Ненча тюрлю уалийле,
Сыйлы Абу-Бекирле,
Омар, Осман, Алийле?

Эскандер, Сулейманла,
Узакъ ёмюр сюргенле,
Тутуш дуняны жюрюп,
Тамашасын кёргенле!

«Аллахбыз!» — деп жашагъан
Фыргъауунла, шаддадла,
Дуняны бийлеп алгъан
Намурудла, хаддадла!

Файда ючюн зулму этип,
Халкъ жанын кыйнагъанла,
Дунягъа патчах болуп,
Харам малла жыйгъанла —

Къайры кегди, не болду —
Бири не кёрюнмейди!
Не кычырып кёрсек да,
Бири жууап бермейди!

Къара жерге жатдыла,
Къум толуп кёзлерине,
Анча жыйгъан маллары —
Файдасыз кеслерине.

Кериуан элле ала —
Бары да кёчдю, кетди.
Биз къайгъысыз турсакъ да,
Бизге да болжал жетди.

Дуниягъа алдатмагъыз —
Жокъду муну файдасы.
Бир да ырахатлыкъ бермез
Хар кюн сайын — къайгъысы.

Бу бир къарт жалгъанчыды.
Алданма сен да мынга.
Ол, сени ышандырып,
Огъурлу болмаз санга.

Дуния быллай болгъанлы —
Керек халгъа къайтыргъа.
«Къарт болсам, къайтырма», — деп
Жарамаз бир да айтыргъа.

Къарт болгъунчу, дунияда
Къоярмы да туругъа?
Расулну хадисинде
Алайд деп эс буругъа?

Кяфыр тургъанынг — тамам,
Энди — тюз ёрге къара.
Тюзюн кёрюп тураса,
Заманынг кетип бара.

Хазыр болсун алгъадан
Ахыратха азыгъынг.
Тынчлыкъ ёсген жанынга
Келсин кеси жазыгъынг.

Энди файда болсун деп
Этсенг — тапмазса тилек.
Бир ёлюм бар бойнунгда, —
Аны билирге керек.

Ол санга бек жууукъду,
Келгенин — билип къалыр.
Малынгдан, юй ахлунгдан,
Бездирип, жанынгы алыр.

Дуня жаратылгъанлы
Ненча минг жылла ётдю!
Ненча тюрю махлукъат
Мынга ат атап кетди!

Ненчасы файгъамбарла,
Ненча тюрю уалийле,
Сыйлы Абу-Бекирле,
Омар, Осман, Алийле?

Эскандер, Сулейманла,
Узакъ ёмюр сюргенле,
Тутуш дуняны жюрюп,
Тамашасын кёргенле!

«Аллахбыз!» — деп жашагъан
Фыргъауунла, шаддадла,
Дуняны бийлеп алгъан
Намурудла, хаддадла!

Файда ючюн зулму этип,
Халкъ жанын кыйнагъанла,
Дунягъа патчах болуп,
Харам малла жыйгъанла —

Къайры кетди, не болду —
Бири не кёрюнмейди!
Не кычырып кёрсек да,
Бири жууап бермейди!

Къара жерге жатдыла,
Къум толуп кёзлерине,
Анча жыйгъан маллары —
Файдасыз кеслерине.

Кериуан элле ала —
Бары да кёчдю, кетди.
Биз къайгысыз турсакъ да,
Бизге да болжал жетди.

Дуниягъа алдатмагъыз —
Жокъду муну файдасы.
Бир да ырахатлыкъ бермез
Хар кюн сайын — къайгъысы.

Бу бир къарт жалгъанчыды.
Алданма сен да мынга.
Ол, сени ышандырып,
Огъурлу болмаз санга.

Дуния быллай болгъанлы —
Керек халгъа къайтыргъа.
«Къарт болсам, къайтырма», — деп
Жарамаз бир да айтыргъа.

Къарт болгъунчу, дунияда
Къоярмы да турургъа?
Расулну хадисинде
Алайд деп эс бурургъа?

Кяфыр тургъанынг — тамам,
Энди — тюз ёрге къара.
Тюзюн кёрюп тураса,
Заманынг кетип бара.

Хазыр болсун алгъадан
Ахыратха азыгъынг.
Тынчлыкъ ёсген жанынга
Келсин кеси жазыгъынг.

Энди айда болсун деп
Этсенг — тапмазса тилек.
Бир ёлюм бар бойнунгда, —
Аны билирге керек.

Ол санга бек жууукъду,
Келгенин — билип къалыр.
Малынгдан, юй ахлунгдан,
Бездирип, жанынгы алыр.

Этген амалынг — болур
Тар къабырда жолдашынг.
Бири да фйда бермез —
Малынг, мюлкюнг, къардашынг.

Ахшы амал этген болсанг —
Жаннет болур межямынг.
Насыпсыз къулдан болсанг —
Аллах билир хыйсабын...

Салат-саламла болсун
Расулгъа, ахлусуна,
Сыйлы асхапларына, —
Жашына, уллусуна!

Бисмиллях деп башлайым,
Салат-салам айтайым.
Адетде кюнде жетмиш
Мен тобагъа къайтайым.

Манга эт-жен адамла
Ким эсем да, билмейле.
Къуран окъуп тебиресем,
Тынгыларгъа суймейле.

Сёзюнге тынгыламаз
Тенгинг болмагъан адам.
Жолукъгъанда да бермез
Таза жүрекден салам.

Алай, тенгледен бошاپ,
Айланма сен, бёрюча.
Энди кезиу келирми
Мен аланы кёрюрча?

Бу дуняда бек азды
Аз да тюрленмеучю тенг.
Ырахат жашаргъа суйген —
Халкъдан болсун узакъ, кенг.

Халкъгъа къатышхан адам
Кёп инжиулени татар,
Аны бла биргелей
Гюняхлагъа да батар.

Къуранны хакъын билген
Болады манга жууукъ.
Аны хакъын билмеген
Жууукъгъа болур сууукъ.

Бизге къарындаш туйюл
Къуранны тюз тутмагъан,
Къуран айтханча жюрюп,
Халал ашны жутмагъан.

Бизге эгеч туйюлдю
Шериатда турмагъан,
Къуран харам этгенден
Кесин аргха бурмагъан.

Биз сюебиз тарийкъат
Тизгиннге тизилгенни,
Ибилис къауумундан
Къачып, бери юзюлгенни.

Ол тарийкъат деген зат —
Файгъамбарны жолуду.
Аны бизге тапдыргъан —
Мухамматны къолуду.

Тарийкъатны башында
Жарыкъ кюнюбюз барды,
Аны бизге тийдирген —
Мухаммат файгъамбарды.

Ол кюнню чыкъгъан жери —
Минги Тауну къатыды.
«Олий Мухаммат» деген
Аны сыйлы атыды.

Аны кёрюп болмайла
Ауруу бийлеген кёзле,
Аны бизге къоймайла
Иймансыз, динсиз сёзле.

Тауладан а Минги Тау
Нелляй бирге ёр әсе, —
Олийледен аллай бир
Ёрдю ол да, кәресе.

Мен, ойлашып, кьарасам
Аны хар бир хатына, —
Анга ушаш бир да жокъ
Акьылында, хатында.

Жокъду учу, кыйыры
Аны терен әсини,
Бет тюрсюнюнде да бар
Ол ышаны кесини.

Аны сыйлылыкъларын
Айтыргъа да кыйынды:
Сыйлылыкъны барысы —
Ол — сыйлыла сыйыды.

Мен да, тобала әтип,
Уллу Аллахха кьайтама.
Бу нюр таугъа тыянып,
Тилегими айтама.

«Әй, Аллахны нюр тауу,
Табынама мен санга.
Аллах бла тилейме,
Ачыуланма сен манга.

Мени да хар гюняхым
Санга баямлай кьалыр.
Сынган бу аман жүрегим
Энди санга тыяныр.

Сенсе бек уллу себеп —
Уллу Аллахха жетдирлик.
Тобаланы кьабырда
Тамам кьабыл этдирлик.

Аллах санга кюч берсин
Ташаланы кёрюрге,
Санга къайтхан къауумгъа
Кёп игилик берирге.

Эй, Аллахны олийи,
Сен кёресе халымы —
Санга аманат этеме
Бу къарыусуз жанымы.

Къыйын халлагъа тюшюп,
Жюрегим бек такъырды.
Сен къараргъа тийишли
Мени кибик факъырды.

Онглу — къайда да онглу,
Онглу кесин сюркейди.
Онгсузгъа сен керексе,
Онгсуз сени излейди.

Онгсузлагъа къараучу,
Манга да сен бир къара:
Жюрек жараларыма,
Ой, мубарик, бир жара!

Хакимсе хар адамны
Сен жюрек жарасына,
Файгъамбарны орнуна
Келген халкъ арасына.

Аллах сени къутхарсын
Фитналаны барындан.
Аллах сени чыгъарсын
Жашауланы тарындан.

Аллах санга онг берсин
Динни ёрге сюерге,
Бизни Аллах тюзетип,
Сен да бизни сюерге.

Амин, амин, я Аллах!
Амин, амин, я Аллах!
Амин, амин, я Аллах!
Амин, амин, я Аллах!

Керти сѣз болду диним

Олтурдула бурун бизде
Жарлы къарт да, бий да бирге.
Табындыла бир тейриге,
Бирлик болду элибизде.

Бий бийлигин анда кёрдю —
Къарыусузгъа къарыу берди!
Элни ишин этип келди,
Бек сыйлыгъа да тергелди.

Душманладан сакълай билди,
Бирге ойнап, бирге кюлдю,
Эл суйгенни — ол да суйдю,
Бушуулада бирге кюйдю.

Энди бийлик учуз болду,
Адет-тёре къутсуз болду,
Биз кёрмейбиз онгну, солну —
Кимди излеген аман жолну?

1888

Бирликни атасы ёлдю.
Бизге бек учузлукъ келди.
Кёрмейбиз жууукъну, тенгни,
Жарлыдан ётебиз кенгни.

Бошлагъанбыз ниетлени,
Кир этгенбиз жүреклени,
Барырбыз биз къайры дери?
Къайда болур тюзлюк жери?

Иги эталмайбыз кёлню,
Тыялмайбыз палах желни,
Къаты къысалмайбыз белни,
Ким къоруулар энди әлни?!

1899

Батырлыкъ — жютю къамача,
Қьоркъакълыкъ — гумух салтача.
Батырлыкъ кьорур журтунгу,
Қьоркъакълыкъ кёмер отунгу.

Батырлыкъ — отлукъ ташчады,
Қьоркъакълыкъ — жёге агъашчады.
Адам болургъа итинебиз, —
Эрликни андан сиебиз.

1900

Таш эгурла сабаныбыз,
Қъарангыды адамыбыз,
Баш болгъанды аманыбыз.

Жангыз ийнек — бар малыбыз,
Анга да жокъ мадарыбыз,
Қъыйын болду къадарыбыз.

1900 (?)

Жигит боллукъ гиргчи болур,
Аман къатын тилчи болур.
Къуш ёч болады бийикге,
Бетсиз къатын — ётюрюкге.

Аман къатын кѣпге жатар,
Кюню хапар бла батар.
Осал адам сѣзчю болур,
Хуржуну ётюрюкден толур.

Осал къой бек чакъмакъ болур,
Осал адам къоркъакъ болур,
Жаншакъ адам сѣзден тоймаз,
Къоркъакъ халкъына жарамаз.

1906

Жер кьармагъан кьара кьоллу адамла,
Кюн кюйдюрген гуппур белли адамла,
Къуруп жерден зулмучула, аманла,
Къачан келир сизге азат заманла?

1902

Къара чарсда кюн отуна тѣзгенле,
Байла ючюн этин-бутун эзгенле,
Ачдан, сапдан азып аралгъан кѣзле..
Амалым жокъ, тилек этгенден ѳзге!

1902

Төреле сурала кирик
Жюрюген заманлада —
Намыс, бет, мархумлукъ да
Кёп эди адамлада.

Энди уа не болдула
Ахшы адетле, къалмай?
Берекет жокъду жерде
Бир Аллах чамланганлай!

Жаш къартха къайырылган
Кюнлени кёреме мен,
Къул, бий деп айырылган
Кюнлени кёреме мен.

Бир бирге жала жапхан
Кюнлени кёреме мен.
Ит несине чапхан
Кюнлени кёреме мен.

Абидез алмай, намазгъа
Сюелген кирикди ол.
Шамгъа, Кааба ташхача,
Намысха узакъды жол.

1904

Бу хапарым — бек бушуулу,
Энтда бизге палах тууду, —
Абидатны кыыз санларын
Кюйсюз черек эзди, жууду.

Сюйгенине бермедиле,
Ол да кесин суугъа атды.
Мени жарлы жүрегиме
Сау болмазлыкъ жара тартды.

Айып болсун аталагъа,
Ахшы ишни бузгъанлагъа, —
Аллай кюнню келтирдиле
Бир айыпсыз кыыз балагъа!

Хан юйюн да жарытырыкъ,
Келин болуп, жашау кърлукъ,
Аллай кызны черек кёмдю, —
Къатылыкъдан, ма, не келди?!

1904

Эр эл ючюн атланыр,
Жигитлиги махталыр.
Жашау чыракъ — жан туююл,
Жан чыгъар да, бет къалыр.

Къоркъакъ юйде сакъланыр,
Саут алмаз, айтмаз жыр,
Къыйын кюн аллайлагъа
Халкъ бош ышанып къалыр.

1905

Иги сёзню бичакъ кесмез,
Иги сёзню боран элтмез,
Иги сёз отда да кюймез,
Иги сёзге багъа жетмез.

Иги сёзсюз жашау неди?
Тузсуз хантха теппе-тенгди!
Иги сёзню айтхан — эрди!
Акъылы, жүреги кенгди.

Иги сёз — халкъны кючюдю,
Зулмугъа кебин бичеди.
Ол игилени ишиди,
Осаллагъа къамичиди.

Къарыусузну ол кёреди,
Ёкюл болуп ол киреди,
Жапсара да ол биледи,
Къыйынлыгъа онг береди.

Окъ жерине жетип суууйд,
Суу да бир заманда къуруйд,
Иги сёз сууумаз, къурумаз,
Аны киши тутуп тыймаз.

Иги сёз — жомакъды, жырды,
Иги сёзсюз дуния тарды,
Жюрек, жол да къарангыды,
Иги сёз — кёз жарыгъынгды.

.
.
Жылы отду от жагъангда,
Ол кьоруулайд душманынгдан.

Тоюнг, кьууанчынг — иги сёз,
Кюнде жубанчынг — иги сёз,
Кюнде тыянчынг — иги сёз,
Кьаманг, кьылычынг — иги сёз.

Иги сёз — жол нёгер болад,
Кьыйын кюн биргенге барад.
Биз ёлсек — иги сёз кьалад,
Ол сау кьалгъанлагъа жарайд.

Кязим сёзюн бермез сизге,
Зулмуну суйген бетсизле!
Мени сёзюм — нёгер тюзге,
Тыянч факъыргъа, ёксюзге.

1905

Назмула жазама, темир тюеме,
Экиси да халкъгъа жарарла дейме.
Бир бийден халкъгъа бир балта игиди, —
Кязим энди аны иги биледи.

1906

Ынгкылап болур боранлы,
Къатышдырыр болгъанны,
Бюгер, жыгъар, ууатыр —
«Бу неди?» — деп соргъанны.

Суу къутурса — къарыу аз,
Адам кючу къарымаз.
Боран урмай, суу элтмей,
Чириген юй жангырмаз.

Уруш арбасын жегер,
Халкъ къан тѣгюуден безер.
Ачлыкъ, къыйынлыкъ жетер.
Намыс, берекет кетер.

Арсарлыгъым сѣгюлюр,
Сѣзюм ачы кѣрюнюр,
Халкъгъа тилеем ёмюр,
Не этейим, къан тѣгюлюр.

Къазим зулмуну сѣгер,
Урушха туююл нѣгер.
Не этейим, Аллах чегер.
Азатлыкъ деген — тѣзер.

Къутургъан суу сюзюлюр,
Терслик, тюзлюк билинир,
Къууанч арба жегилир,
Зулму къалмай женгилир.

Къара бугъоу юзюлюр,
Халкъ тюз жолгъа тизилір.
Азатлыкъ жашау келир,
Бизге кѣп умут берир.

1906

Ай, Чёпеллеу, кьонагъым,
Бюгюн санга сёзюм бар, —
Узакъ жолдан кьайтханса,
Кьайтхан кибики файгъамбар.

Сени кёзюнг ачыкьды, —
Орус тилни билесе,
Бу жол да кёп жер танып,
Батыр болуп келесе.

Сени кёзюнг ачыкьды, —
Кёп жерлени кёргенсе,
Кёп китапла келтирип,
Манга кьууанч бергенсе.

Сени бу китапларынг
Сахтиянда, чилледе.
Не зат айта болурла
Мен билмеген тилледе?

Ай, мен жарлы, тил билген
Болсам эди, сенича,
Шималланы кьыдырып,
Хапар биллип келирча!

Сени китап юйюнгде
Кёп кюнлени булжудум,
Алай дуння жарыгъы
Бу китаплада сундум.

Ай, Чөпеллеу, кьонагьым,
Жокьму манга бир мадар,
Орус тилни сырларын
Араб тилича ачар?

1906

Къар кюн арбазыбызда къоннган чыпчыкъчыкъгъа

Жарлы чыпчыкъ, бу къар кюн
Къабышырса арбазда.
Жылы тыгъырыкъ, аш да
Жокъмуд санга дунияда?

Жарлы чыпчыкъ, кыш къыртчин
Сени юшютюп къояр.
Сенляй жарлы бу къар кюн
Къайда жылыныр, тояр?

Бизде да, сени кибик,
Жарлы адам кёп барды.
Жарлы адамлагъа да
Дуния сууукъду, тарды.

Жарлы чыпчыкъ, ма, гыржын
Бурхуланы берейим!
Сени Аллах палахдан
Сакъласын деп тилейим!

Сен, юшюмей, жоюлмай,
Кёк жазгъа саулайын чыкъ,
Киштик марлап тутмасын, —
Сакъ бол сен, жарлы чыпчыкъ!

Къарыусузну жашауу
Къыйынды бу дунияда, —
Душманы кёп болады
Чач тюгюнден башында.

Бу дуняда душманы
Жокъну къайда табарса?
Сакъ болмасанг, керексиз,
Терк жоюлуп къалырса.

Сакъ бол, жарлы чапчыкъчыкъ,
Жашчыкъла алдамасынла,
Гыржын бурхула атып,
Тузакъгъа салмасынла!

Къар кюнде, сууукъ кюнде,
Жарлы чыпчыкъ, юшюйсе.
Сен, жарлы ёксюзлеча,
Юйсюз, ашсыз жюрюйсе.

1907

Бийикден къарайса сен,
Ненге махтанаса сен?!
Киши кыйынын ашап,
Келесиз дайым жашап.

«Тенг бол!» — деп, тилемейме,
Жалынсанг да — тенг болмам.
Мен, бир сёзюмю берип,
Сау тукъумунгу алмам.

1907

Элибизге туман кирип келеди,
Буруулагъа, халжарлагъа киреди.
Азаплыкъ да алай келеди бизге,
Сормай-ормай, киреди юйюбюзге!

1908

Аллах да залимле жанлы,
Не этейим халкъгъа мен жарлы?!
Намазым, тилегим жетмейд,
Сёзюм чапыракъдан ётмейд.

1908

Айтама, кьулакь салыгъыз,
Хатадан кери кьалыгъыз,
Сёзюмю эсге алыгъыз, —
Адамды бизни атыбыз!

Бийикдиле тауларыбыз,
Бек кёпдюле жауларыбыз,
Эшитилсинле дауларыбыз, —
Адамды бизни атыбыз!

Жерибиз — аз, кёп — ташыбыз,
Такъырды бизни ашыбыз,
Дагъы ёчюлмейди отубуз, —
Адамды бизни атыбыз!

Азды жерибиз, малыбыз,
Жетмейди адам саныбыз,
Дагъы тёзеди жаныбыз, —
Адамды бизни атыбыз!

Юркген сюрюулей халкъыбыз,
Жокъду онгубуз, хатыбыз,
Толмайды кёп муратыбыз, —
Адамды бизни атыбыз!

Зулмугъа жетмей къарыбыз,
Къайнайды кызыл къаныбыз,
Да бюкмез палах — къанлыбыз, —
Адамды бизни атыбыз!

Къарангыды ёз халкъыбыз,
Бирликди тутхан антыбыз,
Келгенге барды хантыбыз, —
Адамды бизни атыбыз!

Бек кёпдю иги затыбыз,
Азыракъды — чомартыбыз,
Кетмесин бу къууатыбыз, —
Адамды бизни атыбыз!

Алгъа барайыкъ, сурап ыз,
Кёп къыйналса да жаныбыз,
Толур этген муратыбыз, —
Адамды бизни атыбыз!

1908

Осал адам әринеди,
Ишлеген насып кәреди.
Әринчеклик деген неди?
Әринчек саудан ёлюдю.

Ишлегенни кёлю жарыкъ,
Ишлемеген болур арыкъ.
Дунияда махтау аллыкъ —
Ишди, бизни кьууандырлыкь.

Ишлемесенг — азыкьсызлай,
Ишлемесенг — гыржынсызлай,
Ишлемесенг — чабырсызлай,
Ишлемесенг — намыссызлай

Айланырса, парий кибик,
Кьууанмазса, дарий кийип.
Кьатынынг жашамаз суйюп,
Ананг жашар, бишип, куйюп.

Ишди — дуняда кёз жарыкъ,
Ишди бизни кьууандырлыкь.
Ишлегенни кёлю жарыкъ,
Ишлемеген болур жазыкъ.

Жерим артыкълыкъдан, зулмудан толуп,
Кючдю кючсюзю жекгенин кёреме.
Жарлы халкъыма бир онглюкъ келсин деп,
Аллахдан, адамдан да тилейме!

1910

Бёрюле чапхан сюрюуча,
Жашайбыз биз, кьоркъя, юрке,
Башха болмайын, ушайбыз
Иесиз кьалгъан сюрюуге!

1910

Дуня деген алай кыйын, тик жолду, —
Ол жолда ким азаплык сынамады?
Дуня деген алай ачы тенгизди, —
Анда кимни кемелери батмады?

Ачы дуня тенгизинде барабыз,
Кемебизни батарыгын билмейин.
Атдан кете туруп да алай кетебиз —
Билекликлени да кьолдан иймейин.

Дуня, сен не ачы тенгиз эсенг да,
Ата юйюбюз болганса барыбызгъа.
Толкунларынг аудурса да, чыгъабыз
Сенде барган кыйын жолларыбызгъа.

1910, Багдад

**Багдадха да, Стамбулга да бардым,
Мекканы Кааба ташына баш урдум.
Алай кьайтханда жарлы жериме,
Анама жангыдан туугъанча болдум.**

1910

Бийик тауланы башында
Къар да эрир, кюннге тѣзмез.
Алай мени жүрек къайгъым,
Ол къарлача, эрип кетмез.

Жоюлгъан жугъутур къаны
Думп болур, жутулур жерге.
Мени къайгъымы жер жутмаз,
Жел алып кетмез тюзге.

1910, Стамбул

Озгъан жауунну жамычы бла
Къууун мен бош кюрешеме,
Сен озгъан жаш кюнлеринги
Базарда табарма деме.

Дуняда жокъ аллай базар,
Аны бир саудюгер сатмаз,
Къарындашынг излеп тапмаз,
Ананг жангыдан бералмаз.

1910, Стамбул

Жаным — къанатлы мени, —
Учар да кетер кери,
Тёммегим жерге кирип,
Таныр къарангы кёрню.

Мени ол жер кесине
Къошар, топуракъ этер.
Кёп зат келир эсеме,
Соруучуларым жетер.

Аллах сёзюмю эшитир,
Халыма хукму этер:
«Бир жарлы жан эди», — дер,
Гюняхларымы кечер.

Къыйыным, жарыкъ болуп,
Кирир тар къабырыма.
Айтхан эсем иги сёз,
Жарар жарлы жаныма.

Этген игиликлерим
Себеп болуп жаныма,
Жаннетни эшиклерин
Ачхан болсала манга,

Анда да мен бу жерни
Жараларын кёрлюкча,
Алай кюед жүрегим, —
Мен жангыдан ёллюкча.

Халкъ насыбы кьайдагъысын билсем эд,
Бутларымы мен ат этип, жетерем.
Арабыда кьан ырхыла барса да,
Жюрегими кьайыкъ этип, ётерем.

1910. Мекка

Бу дуняда къууанч азды, бушуу кёп,
Къууанчха жолну кёралмадым, излеп.
Бушуу жүрегими элекча этди, —
Къазим къайгыла бла кёп кюрешди.

Араблыны кёзлери да, таулуну
Кёзлерича, бушуудан топ-толуду.
Хар жерде бушуу кёплюгюн кёреме,
Хар факъыргъа саламымы береме.

1910, Мекка

Уугъа барсын, айлансын къазауатда,
Сермешсин жери ючюн жаннган отда,
Тау башына бийик чыгып, жашасын,
Суу туюне суу ташыплай да батсын.

Къыйын ишден арып келип, жукъласын,
Палах жетип, эшиклерин да къакъсын,
Барында да бир нёгери адамны —
Таукеллиги — алдамазлыкъ къадары!

1910

Къонгур ташым, бийик къаянгдан тюшюп,
Энди, харип, терен къолда жатаса.
Амал чыгып, артха — кеси къаянга,
Къонгур ташым, сен не хазна къайтаса!

Мен факъырны таш окъуна эт, Аллах,
Алай туугъан от жагъама элт, Аллах.
Мында кёмюп къойма да къумларынга,
Къайтар, Аллах, къайтар сен тауларыма!

1910

Ажал деген хапар берип келмейди,
Болжал тилегенге — болжал бермейди.

Патчахны да патчахлыгын билмейди,
Жетишгенде, санга соруп алмайды.

Патчахды деп, анга хурмет этмейди,
Хурмет этип келсе, элтмей кетмейди.

Сыйлылыкдан кыоя болса биреуню,
Ажал кыабыл эте болса тилеуню, —

Расулланы кыояр эди — элтгенди,
Кыоймай, экен, кезиу бизге жетгенди.

Бугъуп, кыачып не дау этип жюрюрсе,
Бош жер сунуп, аны кюйуне кирирсе,

Анда да сен хыр-хыр этип ёлюрсе,
Жанынгы да бу халлада берирсе.

Бир Аллахдан башха — барын жыгъады,
Акыгъа чёргеп, кыара жерге сугъады.

Ултха берсенг — унутдум деп кетмейди,
Туура бир такыйкыа болжал этмейди.

Ол халланы ойлашмайса — телесе,
Бир Аллахны аллына бир кюн келирсе.

Амал эт сен, ажал санга жетгинчи,
Жашлыгын да сенден кыуру кетгинчи.

Кеме бла тенгизледен да ётдюм,
Тюркню, Арабны халкъларын да кёрдюм.
Хар къайда да жарлы жарлыча жашайд,
Къарыулу къарыусузну этин ашайд.

1910, Стамбул

Эл аллы таулагъа
Ай гийгенди, балам.
Таула да жукълайдыла,
Жукъла энди, балам!

Бузоу, гылычукъ да
Жукълап къалгъандыла.
Дуня жары ьымса,
Тынч жукълачы, балам!

Тауукъ балачыкъла
Жукълап къалгъандыла.
Жиляма, кёз гинжим,
Жукъла, ариу балам!

Уллу болуп, бизни
Сен кьууандырырса.
Жукъла, кёз жарыгъым,
Сен киши болурса!

Жат, акъ кьозучугъум,
Жарсыма, тынч жукъла.
Дайым кенг болсунла
Сенден кьыйнылыкъла!

Жашаунг, ана сют
Кибик, татлы болсун,
Сени суймегенни
Ана сютю урсун!

Чабакъгъа — тенгиз кенг,
Дуня санга алай
Кенг болсун, ийнагъым,
Жукълачы, жилямай!

Жукъла, татлы балам,
Мен къорунг болайым!
Ачыуунгу кёрмей,
Къууана турайым!

1910, Мекка

Башлап, салам айтама
Бызынгыда эки элге.
Насып болсун Аллахдан
Кашто бла Гитчелге.

Дагы салам айтама
Мени тапхан анама,
Мени тутхан ишими
Башха ишге санама.

Дагы салам айтама
Алиймагы, Абушха,
Мени ючюн салмагыз
Башыгызны сагышха.

Дагы салам айтама
Дарийнама, Хурама,
Менден хапар сорсагыз,
Сау-саламат турама.

Дагы салам айтама
Алиймагы, келинге.
Мени ючюн салмагыз
Башыгызны ёлюмге.

Кыайгы этмей турсунла
Ахуай бла Алиймат.
Эгечлерим, мен келге
Туругуз сау-саламат!

Дагъы салам айтама
Ез халалым Къанийтат.
Къуранны окъуй турсун
Агъа кызым Хадижат.

Окъуй-окъуй турсунла
Айшат бла Хафийсат —
Жокъду жерни юсюнде
Окъуудан сейирлик зат!

Араб тюзде кѳргенни,
Ары барсам, айтырма.
Манга къайгъы этмегиз,
Сау-саламат къайтырма!

1910

Арабстанда Локъман хажиге этген осуятым

Локъман хажи, сен эслисе, сабырса,
Мен ёлсем да, таулагъа сау барырса.
Жамауатха ачы къуугъун салырса,
Ыразы эдим, ыразылыкъ да алырса.

Кюйюп-бишип чыкъдым тангнга, амалсыз.
Ёлюр ауруу тийдими, экен, замансыз?
Алтау эдик хакъ жолуна чыкъгъанла,
Аллахны измисине ашыкъгъанла.

Тёртюбюзге ийгенди келечисин,
Атландым анга, баям, энди кесим.
Къызыу тийди аман ауруу саныма,
Сакъат эдим, къоркъуу тюшдю жаныма.

«Жарлы Кязим ёлдю, — дерсе, — узакъда»,
Мени жарлы юйдегими къучакълап.
Сафарыбыз къыйын болду, не этейик,
Бу дуниядан ийман бла кетейик.

Жерибизге эсен жетип болалсакъ,
От жагъангда сыгын отха къарасанг, —
Локъман хажи, кёп шукурла этерсе,
«Жаннет юю — туугъан жерибиз!» — дерсе.

Хапар бла Бызынгыгъа барырса.
Кече мени жарлы ююмде къалырса.
Шыкъыда юч кюн дууа алдыррса,
Ташларындан тансыгъымы алырса.

Ёлюгом киши жеринде кьаллыгъын
Билеме. Ол таууш эрттеден келед.
Жокъ бу дуняда берлигим, аллыгъым,
Сен, хажи, жарсыуларыма сууал эт.

Ала басдыла, жүрегими эзе,
Кёп болдула, Шыкыны ташларыча.
Мында да жатарма, жарсыудан беде, —
Палах кёп, жараларым ашланырча.

Мында мени адет бла асырарса,
Бар керегими да сен мажарырса.
Сора жерибизге эсен барырса,
Инш-Аллах, халкынг бла кьалырса!

Биз кёп да насыплыбыз тауда дерсе,
Къум тюзде кюйгенлени эсгерирсе.
Юйсюз, жерсиз тентеклеге кюерсе,
Анда жарлы халкынга эс берирсе.

Азатлыкъ жокъ бир жерде, аны жолу
Кесилгенди, — энди биз билдик толу.
Тюзлюк сатылгъанды, Локъман, хар кьайда, —
Табынуудан, тилекден жокъду файда!

Кюн чыгъады анда да, батады де,
Бай тахтада, жибекде жатады де,
Жарлы эсе, аны тангы — танг туююл,
Жияй-улуй, аман бла атады де.

«Ишлегенни кёлю жарыкъ», — деген Кязим
Ишлегенни кыйынлыгъын кёрдю де.
Къызгъан юзmez толтургъанда кёзлерин —
Къарыусузгъа тилек эте, ёлдю де.

Къарыусузну душманы — кёп, досу — аз.
Аллах да унутханды аны дерсе.
Ач кишини аят, зикир тойдурмаз, —
Дин кьардашым, халкыгъа себеп излерсе!

Мен жатарма киши жеринде — узакъ,
Къабырымы сакъ жауунла жууарла.
Саула, сиз халкъыбызгъа болугъуз сакъ, —
Азатлыкъны ёкюллери тууарла!

1910

Арабда, Тюркде да айланып келдим.
Энтда Бызынгыны тауларын кёрдюм.
Манга хычыуунду барындан эсе
Жарлы элими кыйы от ийиси.

1910

Жарлы халкым, көп китапла окъудум,
Андан санга хайыр чыгъар деп турдум.
Кязим окъуйду, жазады, эринмейди,
Алай насын къайдагъысын билмейди.

1911

Къарыусузгъа хайырым тийсин деп,
Эски гюрбежимде темир тюеме.
Халкъыма жетген азаплыкъны кӧрюп,
Гюрбежимдеги кӧмюрча, кюеме.

1911

Сакъат санларымы ат этип изледим,
Насып къайдагъысын билсемед дедим.
Бир жерде да тюзлюк хукму кърмедим,
Кёп жүрюдюм, къайгъы болду нёгерим.

«Жарлы кёлю — жалан», — дегенни билдим,
Жан аурумакъ, туз-дам алада кёрдюм.
Шаркъны танып, алтын къалагъа кирдим, —
Хар къайда да керти сёзню изледим.

Дунияны азаплары. бугъоу болуп,
Тагъылдыла бу сакъат санларыма.
Аллахдан тилек этип, жайсам кёкге,
Къан тамды къуран тутхан кьолларыма.

«Аманлыкъ ким этсе да — табар жаза», —
Дейдиле хадиследе. Къайда, къайда?!
Кёрмейбиз аманлыкъчы жаза табып,
Жарлыла кьоркъадыла аллахдан да!

Тюз адамла жашайбыз, умут этип,
Жыгъылгъанны кьобарабыз, кьол берип.
Зулмучу уа кетеди, жерге кёмюп...
Бир Аллах а турады барын кёрюп...

1912

Мен тейри жарыгъын кёрюрге
Алай термилеме Шыкъяда:
Жол ачыкъ деп ууаз берирге,
Уятыргъа халкъны жукъудан!

Тарладан туманла келгенча,
Кенгледен азатлыкъ келирин,
Мен кёкню кенглигин кёргенча,
Халкъ жашау тенглигин кёрююн!

1912

Я илляхий, асыл кѳушну
Туугъан агъачына кѳондур.
Уясына хата жетмей,
Аны жолун иги болдур.

Я илляхий, асыл кѳушну
Къанатларына кѳарыу бер!
Балаларын сау ёсдюрюп,
Бийик учаргъа сен жибер!

1912

Оюлмаз къала дуняда
Тюзлюкдю, кючлю жокъ андан.
Тюзлюк ажашмаз туманда,
Ол ёлмез, кетип къаядан.

Махтанмагъыз бай да, бий да,
Бизнича, инсансыз сиз да.
Къалмабыз биз бирибиз да,
Неди байлыкъ, мюлк да, юй да?

Тюзлюк а ёлмез, чиримез,
Аны бир къылыч да кесмез,
Залим аты малтап кетмез,
Жюрегинден къама ётмез.

Ол кён залим бойнун бургъанд.
Ол патчахладан къутулгъанд,
Зинданладан учуп чыкыгъанд, —
Темир бугъоу жоялмагъанд.

Муну айтхан акъсакъ Қязим,
Келгинчиннге манга ёлюм,
Къысылгъынчы эки кёзюм, —
Тюзлюкге къулд мени сёзюм!

1912

«Юйюм деген юйю тенли таш кётюрюр», —
Дейби гауда. — «Таукел таудан ётдюрюр».
Къайсы жарлы таш кётюрмей кечинир, —
Жол кыдырып, барып кёрюп келеме.

Таш тюелле Шыкыда да, керилип,
Мадаралла, ёгюз кемге жегилип,
Бир келмеди талгъан белге женгиллик, —
Хар къайда да юйсюзлени кёреме.

1912,
Шыкы

Тик тауладан суула энишге кетелле,
Къыш кыямасы, сууугъу — ётелле.
Алай кетмейди халкъымы кыйгъысы,
Сау болмай турады жүрек жарасы.

1912

«Эшекни кючю халал,
Сютю харам», — дейдиле,
Сен жарлыны жегелле,
Сора тугун тюелле.

Сенсиз да болмайдыла
Журтубузда таулула,
Аманнга «Эшек кибик». —
Деп кьоядыла ала.

Туякъларынг тиймеген
Таш болмаз бу жоллада,
Сен бармагъан жол болмаз
Бу тарлада, кьоллада.

Жарлы эшек, жауур эшек,
Иенг не аман эди!
Жауур этмейин жексе,
Юйюмю кьуругъан эди!

Эки кьулагъынг салпы,
Мудах болуп тураса,
Кёп артыкълыкъ сынагъан
Сен да бир жарлы жанса

Назмум жауурунгу сау
Эталмазын билеме,
Алай, санга кьайгъырып,
Чыдаялмай этеме.

Тил билмейсе, жарлы сен,
Назмуму ангыларча,
Мени къайгъырыу сёзюм
Санга асыу болурча.

1912

Бююн Сююнч улу жарлы Ахматны,
Мужура бла уруп, башын жаргъанды.
Мени жүрегиме да ол мужура
Емюрге сау болмаз жара салгъанды.

1912

Балам, жугьутур уугъа чыгъаса,
Жюрегим кьайгьыдан толад.
Чынгылла тумандан толдула,
Тауда кьар бугьей кёп болад.

Балам, уллу кьар жауады тауда,
Анангы жюреги жанад.
Кьыш кьаяла учхалауукьдула,
Чынгыл башында жол да тард!

Балам, бу кьар кюн уугъа кетесе,
Жарлыд мараучу анасы.
Кьанлы жауубуз барлыкь жолунгда
Билей болурму кьамасын?

Балам, Апсаты эшитсин анангы
Жарсыуун бла тилегин!
Ол санга иги кёзден кьарасын,
Сенсе да жангыз билегим.

Балам, бюгюн таула кьаштюдюле,
Кьар жауады, бир эринмей.
Мен бу дуниядан алай кетейим, —
Сени ачыуунгу кёрмей!

1912

Арбазыма кьоннган чорбат чыпчыгъы,
Санга кьарап турама, юйден чыгъып.

Ач болсанг да, унугъуулукъ кёрмейсе,
Дунияда кьул, бий дегени билмейсе.

1912

Ёмюрлюк чарыкъла этип,
Биз насыплы кийсек эди!
Биз къанатлы атны табып, —
Насыпха жетдирсе эди!

Ёмюрлюк чарыкъла этер
Кибик тери къайдан чыгъар?
Насыпха элтир къанатлы
Атны да бизге ким табар?

1912

Таппасхан улу Акъболат
Халкъ жыргъа кёре

Ойт-ойт, жаным, кече ортасында уа Уллу Чегемге
Ачы къуугъун келгенди дей, ойт-ойт, жаным,
келгенди.

Ой, биягъы Туудуланы малларып жау сюргенди,
Аман жау а сюргенди, дей, ойт-ойт, жаным,
сюргенди!

Абсалтыдан, ойт-ойт, жаным, ачы къуугъун
къычырды:
«Эй-хей, жаным, эр жигитле, туругъуз, хей,
туругъуз!

Атланганда, сауут алып, сауут алып чыгъыгъыз!
Гара аузунда Мёлюшкюге барыгъыз, ой, барыгъыз!»

Атланганда, алгъа болду Таппасхан улу Акъболат.
Бу уа, дейди, секирип а тор атына мингенди,
Таулу ушкогун да къолуна алгъанды, дей,
алгъанды!

Жау да къачмай кёп турмазын билгенди,
дей, билгенди!

Жетегейлени да, дейди, Гара аузунда санайды,
Хей, Мёлюшкю тауундан а къарайды,
дей, къарайды.

Чыпчыкъ жырын жырлай, алай баргъанды,
хей, баргъанды,
Таппасхан улу Акъболат, ой, Таппасхан улу
Акъболат!

Хей, Мёлюшкю тарына да танг жарыгъы

къакъгъанды,

Акьболат да, жетип, атын алай ары такъгъанды.

Ыстауатда киши кёрмей, ары-бери чапханды,

Чапханды, дей, киши кёрмей, ары-бери чапханды.

Чаба-ёрлей баргъанды да, жауланы да кёргенди,

Чаба-ёрлей баргъанды да, сюрююню да тапханды.

Таулу ушкокга къулакъ отну салгъанды да —

бергенди,

Илишаннга жауну марап атханды, ой, атханды.

Таулу ушкок чарламайын атылды, ой, атылды,

Жау къонакъны къаны, дейди, буз чыраннга

чачылды.

Мёлюшкюню жюреги да танг бла тенг ачыды,

Мёлюшкюню туманы да танг бла тенг чачылды.

Анасына жигит туугъан Таппасхан улу

Акьболат —

Жау жыйынны тегерекде чачханды, ой, чачханды,

Сау къалгъаны Тау Артына къачханды, ой,

къачханды,

Анасына жигит туугъан Таппасхан улу Акьболат!

Акьболат а уруш этди, бешуленнге баз болуп,

Жау жыйынны къачхан эди Мёлюшкюден, аз болуп,

Окъ тийгенди Акьболатны жыягъындан, тишинден,

Баракалла машалла, ой, бу батырны ишине!

Эки жауну ёлюсю да буз чыранда жатады,

Акьболат да таулу ушкокну кирпик къакъмай

атады,

Къой сюрюу да буз чырандан Туудулагъа

къайтады.

Кязим да бу эски жырны андан къатлап айтады.

Ёлюклени келтирдиле, хаух чанагъа салдырып,

Акьболат да келди, тишин Мёлюшкюде къалдырып,

Туудуланы къойлары да ыстауатха келдиле,

Чегем элде Акьболатха ыспас-махтау бердиле!

Ойт-ойт, ай-ай, Акьболатха ыспас-махтау бердиле!

Бир кишини эки болса душманы,
Тынчайырма ол факъырны бир жаны?

Бир душманы — жерини такъырлыгы,
Бир гаймагъан жарсыуу, факъырлыгы.

Бир душманы — бийини кѣп ишлиги,
Тоймагъан малкѣзлюгю, эришлиги.

Бир кишини эки болса душманы,
Тынчайырма ол факъырны бир жаны?

1912

**Мусук улу Рамазанны
тилеги бла жазылгъан назму**

**Бу назмуну эгечиме мен жаздым,
Дууасындан унутмаз деп бек баздым.**

**Бу айтханлай сен жүрюсенг, эгечим,
Бир Аллахдан табарыкъса сен кечим.**

**Сен быланы, артха ташлап, унутма,
Эрттен-ингир Къуран окъуу къурутма.**

**Алай этсенг, берекетин кёрюрсе,
Сыйратында жулдуз кибик жүрюрсе.**

**Дуния деген — кече кёрген тюш кибик,
Ахыратха ахшылыкъны бек кёп эт.**

**Бир кетгенден сора, бери къайтмазса,
Мында этмеген ахшылыкъны тапмазса.**

**Бу сёзлени сени сүйюп айтама,
Тоба этип, Аллах, санга къайтама.**

**Муну айтхан Рамазан Мусук улу,
Сыйлы болгъан Аллахны загъиф къулу.**

**Уллу болгъан Аллахха махтау — сансыз,
Салат-салам фыйгъамбаргъа тохтаусуз!**

Къыйындыла жоллары жерибизни, —
Насып ажашханды, табалмайды бизни.
Къурурукъ палах бир нек ажашмайды?
Элибизни тапмай бир нек къалмайды?

1913

Суу бойнунда
жангыз талчыкъгъа айтылгъан назму

Суу бойнунда ариу чакъдынг,
Сен Қязимни къуандырдынг,
Кишиуларынг жумушакъла,
Кёзню жапсаралла ала.

Сен былайгъа къайдан келдинг,
Жангызлайын къалай ёсдюнг?
Къыш къабышмай къалай турдунг,
Борандан къалай къутулдунг?

Жокъ эгечинг, къарындашынг,
Жокъ не жууугъунг, не къоншунг,
Ананг, атанг жокъ къатынгда, —
Къалай ёсдюнг суу бойнунда?

Мен сени сындырмам, кесем,
Кишиуларынгы да эзем.
Мен аллайладан туююлма, —
Сен, менден къоркъуп, ийилме!

Аллынгда мен ийилейим,
Санга мен хурмет берейим,
Жарлы жерими ийнагъы,
Тураса сен, чиммакъ чагъып!

Сенляй назикни кесерге,
Башына аман кюн берге
Суйгенле аз туююдюле, —
Жюреклери чюйредиле!

Сени ала кѳрмесинлѳ,
Эчкиле кемирмесинле!
Кюйсюз желле бюкмесинле,
Кюйсюз кѳлла кесмесинле!

Биз жашагъан дуня кюйсюзд,
Кѳп жан жоюлад кезиусюз!
Сакъ бол, тау суу бойнунда тал,
Ес, чакъ, кѳууан! Хайда, сау кѳал!

1913

Боранла уралла, кьарла жауалла,
Таула барына да чыдап туралла.
Кыйынлы халкым, сен да алай чыда
Барына да, — кыйынлыкь кеп дуняда!

1913

Палах тау тарлада жолну тынч табад,
Ажашмагъанлай, бизге келип къалад.
Насып къайда ажашып къалгъан болур?
Не къыйын, узакъ эди бизге жолу!

1913

Кюнле ётелле, не этейим?
Терк кетелле, не этейим?
Къартлыкъ келед, не этейим?
Къайры къачып кетейим?

Къачып тау башына чыкъ,
Тенгиз тюбюне кир, букъ, —
Жокъ къартлыкъдан къутулуу,
Жокъ аны артха буруу.

Ишле, Қязим, ишле сен,
Керексиз кючсюнме сен,
Назмуларынгы тиз сен,
Алай этсенг, бек тюзсе!

Ишле, Қязим, кёлсюзлюк
Этмей, жибермей терслик.
Темиринги туйгюн сен,
Назмуларынгы тизгин сен.

1913

«Елмесенг да, къартдамы
Болмазса?» — делле нартла.
Бу сёзню айтыучу эдиле
Бизге мубарик къартла.

Къарглыкъ бизге келеди,
Биз жукъ билмей тургъанлай,
Эшигими къакъгъанын
Билдим, акъ тюк ургъанлай.

Елмесегиз, балала,
Сиз да болурсуз бизлей.
Жашлыкъ къутулуп кетер,
Къалдым мен да аны кюсей.

Балам, жаш кюнлеринги
Юйде олтуруп бошама.
Жахил къалып дуняда,
Хайыуаннга ушама.

Не мазаллы болсанг да,
Жахил къалсанг — не файда!
Хайыуанча жегилип,
Сен жюрюрге хар къайда.

Дуняда сыйлылыкъны
Суйген болсанг — окъурса.
Жашлыгъынгдан билимсиз
Къалсанг — таза сокъурса.

Тагъылма сен билимсиз,
Къылыкъсыз балалагъа.
Ала бла жюриусенг,
Сен да ушарса алагъа.

Эй, балала, салмагъыз
Иги ишни болжалгъа!
Сиз ашыгъып этигиз
Иги ишни бек алгъа.

Илмугъузгъа тюз акъыл
Керти нѣгер болмаса,
Сабырлыкъ, дабийгъат да
Юсююзде толмаса,

Не кѣп окъусагъыз да,
Сиз насыплы болмазсыз.
Ариу къылыкълы болмай,
Дагъыда сиз онгмазсыз.

Халкъгъа кесин суйдюрмек —
Бек багъалыд, билигиз.
Ариу къылыкълы болуп,
Татлы болсун тилигиз.

Буслийманла суйгенни
Бир Аллах да сюеди.
Ала шагъат болгъанны
Жаннетине иеди.

Сиз туракълап турмагъыз
Сизге келлик акълыкъгъа,
Болжал салмай, къайтыгъыз
Бу мен айтхан хакълыкъгъа.

Махтау бары — Аллахдад,
Бизни Адамдан туудургъан.
Илму, акъыл да берип,
Кирибизни жуудургъан.

Салат-саламла болсун
Мухаммат расулуна,
Аллахдан рахмат жаусун
Анга ийнаннган къулуна.

Кыйынлыкъга, зорлукъга чамлана,
Жашайбыз, жүрегибиз отда жана.
Ишлеп, къол кыйыныбызны ашарбыз,
Иги умутну юзмейин жашарбыз.

1913

Хар зулмучу, таш болуп, башыбызгъа
Тиеди, хурмет этмей къачыбызгъа.
Нетейик саусузлагъа, ачыбызгъа?
Къыйын кюн киши келмейди къатыбызгъа.

Патчах да къарамайды дауубузгъа,
Тюзлюк иймей, аскер иеди тауубузгъа.
Себеп жокъ сауубузгъа, шауубузгъа,
Аллах, жазыкъсынмайса жашауубузгъа!

1913

Къыйынлыкъ, жаун болуп, кёкден жауады,
Къар болуп, юй башларыбызны жабады.

Аллах-Аллах, кёрмейсиз бу тауланы! —
Башларын къайгъы чал этгенди аланы...

1913

Аллах, адамла арасында чекни
Кетерир болсанг, нек тураса да, нек?
Огъесе, аны бютюн бийик этип,
Сенми саласа бирлешмезча индек?!

Аллах, адамла арасында терслик
Жюрютмез болсанг, нек тураса да, нек?
Огъесе, адам тюзелмезин эслеп,
Кесингми кьойгъанса болмагъа халек?!

Сора, айт, кимге тарыкъсын да, базып,
Тили, кьагъыты да болмагъан жазыкъ?
Огъесе, сауут алып кьолубузгъа,
Урушхамы чыгъайыкъ — жолубузгъа?

1913

Сакъ жауунла гюрюлдешип жетелле,
Орамланы кирин жуууп кетелле.

Не этсинле таудан келген жауунла? —
Халкъ кьайгысын жууалмайдыла ала.

1913

Бюгюн гюрбежи аллында
Кёп олтурдукъ, лахор эте...
Жокъду бир юй кери къалгъан, —
Къайгъы кёпдю тегерекде.

Не болурбуз деп, мискинле
Манга къаты сорадыла.
Жашайма мен, бек инжиле,
Дагъы шекли боладыла.

Кязим факъыр къайдан билсин,
Аллах изми бермей эсе?
Жарлы къолундан не келсин,
Жолну тюзюп кёрмей эсе?

Бирлик десе — кьой бла бёрю
Бирикмезин кёре эсе,
Жаурукъ десе — халкъ бёлюнюп,
Тюп болур деп тёрей эсе.

Жарлы Кязим сора нетсин,
Хайран болмай, инжилмейин?
Насып бизге къалай келсин, —
Зулму башы кесилмейин?!

1914

Кёзлерим кёреди чарс,
Кёп кыйыным болду тас.

Къыдырдым бу жер жүзюн,
Кёрмедим жолну түзюн.

Къурман этдим, хаж кыйлдым,
Аллахдан тилеп турдум...

Насып жокъ манга хакъгъа, —
Болмады себеп халкъгъа.

1914

Кязим, ачы сёзню кёп айтханса сен,
Кёп чамланганса, кёп жарсыгъанса сен.

Бёрюден толу жерде ачы сёзсюз
Къалай чыдайыкъ, къалай
жашайыкъ биз?!

1914

Меккада эшитдим ууаз —
Таурух бошуна турмаз.
Хаж кылып, тюз жашагъан
Кёкден эштеди ауаз.

Къурандан алмай кёзюн,
Башхагъа бурмай эсин
Жашагъан эштеди хакъ —
Уллу Аллахны сёзюн.

Хаж кылдым, жол кыдырдым,
Къуранны окъуп турдум,
Аны сыйлы ауазын
Мен да эштирик сундум.

Даулет, ийман тиледим,
Халкъгъа себеплик дедим,
Алай Аллахны сёзюн
Бу дуняда вштмедим.

Елюп, жаннет өшиги
Манга ачылгъан болса,
Аллах, измисин берип,
Не тилейсе деп сорса,—

Андан не файда болур
Мени жарлы халкъыма?
Тюзлюк жолун айталмам,
Къайтып келип артыма.

Адамгъа изми берсенг, —
Бу дуняда болсун токъ!
Ол дуняда себепден
Бу дунягъа файда жокъ.

1914

Тарыгъаса, жарлы Кязим,
Бёрю улуууду сёзюнг.
Тураса, зорлукъгъа тёзюп,
Жашдан тола эки кёзюнг.

1914

Кириуютден келдим, акъсай,
Бек осал иш болду, айхай!
Жашайбыз биз алдатханлай,
Къармалабыз, амал тапмай.

Жер тарлыгъы этип хайран,
Болгъанбыз таза хайуан.
Кириуютде чыкъгъан шаудан
Жетмеймиди жаны саугъа?!

Бийле бизни булжуталла,
Чабар ишден кенг туталла,
Сибирь бла къоркъуталла,
Алай бла бек уталла.

Халкъны бирге юсгюрелле,
Артыкълыкъны тюз кѳрелле,
Жерни, сууну юлешелле,
Хыйла бла кюрешелле.

Ай, мынафыкъ Шакъманлары,
Къайнайды сизге мени къаным!
Холамны сиз терилтдигиз,
Бызынгыгъа жау этдигиз.

Къанлы ишге чапдырдыгъыз,
Халкъгъа аман тапдырдыгъыз,
Бушуу отла жакъдырдыгъыз,
Къара тангла атдырдыгъыз.

Кириуютню тутуп даугъа,
Чыгъардыгъыз уллу къаугъа.
Эки къуш да жыртышсала,
Жыячыгъа тюгю — саугъа!

Къандан артха турмагъанла,
Жерге къазыкъ урмагъанла,
Аман оюн къурадыгъыз, —
Ачыкъ болду муратыгъыз.

Талгъанбыз биз айта-айта,
Жокъду сёзден хайыр, файда.
Жарлы Нану, нек чабаса,
Сени жеринг, сууунг къайда?

Ким къоруйду Мылдышхыны,
Сёз айтханига этип хыны?
Бызынгыда ким сыйырды,
Жарлы, сени къышлыгъынгы?

Шакъманлары аман мурат
Этгенлерин билип тура,
Суююнчлары, жыйын къурап,
Нек чапмайла, тенглик сурап?

Жарлы Чютюй, бош керилме,
Бийле айтханнга терилме, —
Холам туююл душман бизге,
Ол чапмайды жерибизге.

Жерсиз, суусуз нёгеринге
Учуз этме деберинги.
Ол туююлдю сыйыргъан да
Сени юйюнгю, жеринги.

Кёп айтханым керти болду, —
Алдамазман энтда сизни, —
Халкъны жауу — зулмучуду,
Алдатмагъыз кесигизни!

Хар халкъны да бар аманы,
Жарлы Холам, айыр аны!
Жашайыкъ, тенг хайырланып,
Душманны, досну да танып.

Ортакъ жерни юлешгенле,
Бюгюн къаты кюрешгенле,
Баргъан суугъа дау этгенле,
Эки элни жау этгенле —

Чолабызны марайдыла,
Туурабыздан къарайдыла,
Байлыкъларын санайдыла,
Къалай уста тонаидыла!

1914

Жарлы кьоншум Гуа

Кесиме ушаш, кеп сабийли Гуа,
Жашайса, жарлылыкъ ызынгдан кьууа.
Бир кьыйындан кьутулсанг, бирси тууа,
Борчунг — кён, амалынг — аз, тёлюнг — ууакъ.

Ёз халалынг Хауа тон да тигеди,
Чепкен согьун, сизни кийиндиреди.
Буйрукъ жетсе, кюченгисин этеди,
Тюнгюлмейин, бешик тебиретеди.

Къайгы, жарсыу сизге толу жетеди,
Жашауугъуз аман бла кетеди.
Амалсызлыкъ сюегингден ётеди, —
Жер зулмусу, кёк да бек чиркитеди.

Аллах, меня сейирим кем туююлдю,
Буйругъунг барыбызгъа тенг туююлдю:
Гуа, харип, юйюр жюгюн элтеди,
Жарлы Хауа кьыйын жашау этеди.

Ишим туююл буйругъунгу сёгерге,
Тюзлюгюнгу алама мен нёгерге.
Алай а — хакъ, къайдан чыкъды бу бедиш,
Хурметинге келишмеген терслик иш:

Биреу — бийди, кёзюбюзге тебинед,
Ол кесине аллах киби кёрюнед,
Ат ойнатып, аман айтып, керилед,
Бу эркинлик анга къалай берилед?

Биреу — жарлы, мени кьоншум Гуалай,
Къыйынлыкъгъа кёз ачады туугъанлай.
Ишлейди ол, эшек кибик, бир талмай,
Дагъы турад жарлылыгъы бугъанлай!

Жарлы Гуа, къарт болгъанса, ёкюне,
Кёп жилядынг, умутларынг ёчюле.
Не этейик, палахла бизге ёчдюле,
Барабыз биз, къыйынлыкъны кётюре.

1915

Кечеги кьар ожагьымдан жауады,
Кьара кьайгьы эшигими кьагьады.
Кьайгьы! Би идеи сора жер тапмаймыса?
Не кьайда да былай айланамыса?

1915

«Керти айт», — деди Аллах,
Керти сёз болду диним.
Жаным жалгъандан тажап,
Кертиден талды тилим.

Кертилик излеп келдим
Меккагъа, Мадинагъа.
Анда да азап кёрдюм,
Жокъ кертиге табынган.

«Керти айт», — деди Аллах
Хар инсанга, кьулуна,
Сора нек келди палах
Битеу адам улуна?

Биз Аллахха ушайбыз,
Аны келямын окьуп,
Да сора нек жашайбыз
Ит бла бёрю болуп?

«Бал, жау бирге кьошулгъан
Кибик болсун кьулларым», —
Деген Аллах, ийсагъан,
Кёрсе эди зулмуларын!

1915

Тюрлениу жокъду. Къарт эте замансыз,
Кюйдюредице жюрек жараларым.
Иричи къынгъа къарайма амалсыз,
Болмайын жарлы халкъыма мадарым.

Таш гюрбежим тюзлюк къаласы туююл,
Бюгюн да сёзюм — къаягъа тийген окъ.
Жашайд къарыулу, къарыусузну туююп,
Таулада, тюзде да жарлыгъа кюн жокъ.

Аны кёре, тюгендим, жиляй, улуй,
Жол тапмадым бу къыйынлы дуняда.
Барабыз биз, ичер сууубуз къуруй,
Жатып ёлюп къалыргъа да уяла.

1915

Тюзлюк излей, кёп жолланы кыдырдым,
Эски Шамда, Мисирде намаз кылдым,
Тау бийлени игиликге чакъырдым,
Хар ахлугъа тюзлей турду акъылым.

Кёп жүрюдюм, тилек тилей Аллахдан,
Сакъласын деп къарыусузну палахдан.
Ай, не этейим, бир маза да жокъ андан,
Жалкъыгъанма тюзлюк сакълап тургъандан.

1915

Мубарик Сагъид эфенди

Тынгылагъыз, мен айтайым:
Энди бизге къара кюндю,
Рамазанда салгъа минди
Мубарик Сагъид эфенди.

Жашдан ариу келе келди,
Хар илмуну тамам билди,
Аз жашар керекли ёлдю
Мубарик Сагъид эфенди.

Ариу санлы, субай белли,
Керти сёзлю, татлы тилли,
Тюз жүреккли, халал кёллю
Мубарик Сагъид эфенди.

Ариу халын ауруу алгъан,
Жюреклеге ачыу салгъан,
Тёртайлыкъ къатыны къалгъан
Мубарик Сагъид эфенди.

Окъуй кетип, уалий болгъан,
Халкъын суйюп, кёлюн алгъан,
Ахшылыкъ тефтери болгъан
Мубарик Сагъид эфенди.

Бек ауруп, жанындан тойгъан,
Хакимлеге харжын жойгъан,
Къарт анасын артха къойгъан
Мубарик Сагъид эфенди.

Умут эте, ёлюп кетген,
Ахлуларын ёксюз этген,
Бийик даражагъа жетген
Мубарик Сагъид эфенди.

Адеп бла жан озмагъан,
Устадны сёзюн бузмагъан,
Сабыр халлы, къозумагъан
Мубарик Сагъид эфенди.

Илму излеп, кёп жюрюген,
Баргъан жери ариу кёрген,
Тили халкъгъа файда берген
Мубарик Сагъид эфенди.

Эли къалды къурулгъанлай,
Малла баугъа урулгъанлай,
Болгъанды эл къырылгъанлай, —
Мубарик Сагъид эфенди.

Сёз салмагъан ары-бери,
Жарыкъ болсун жатхан жери,
Жаннет болсун барлыкъ жери, —
Мубарик Сагъид эфенди.

Назму этген — Кязим факъыр,
Ажымлыдан кёлю такъыр,
Бизни да жаннетге чакъыр,
Мубарик Сагъид эфенди.

1915

Къууанч эди, той эди
Сары къошда жашлагъа,
Къалачлары жайылып
От жагъада ташлагъа...

Къайдан уста болдула
Иг жыйынла жоллагъа?
Эслетмей чапхандыла
Сары къошда маллагъа.

Жигит Молла, апчымай,
Ушкок алды къолуна,
Марап-марап атады
Бийни келир жолуна.

Молла атып ургъанда,
Ары-бери секирди,
Бий, жан ала, алайда,
Къабан кибик, ёкюрдю.

Къошха душман келгенин,
Арсар болмай, билгенди.
Кёп болгъанын кёргенде,
Элге къуугъун ийгенди.

Кече бели болгъанлай,
Хутай къошдан тайгъанды.
Хутай элге жетгенлей,
Ачы къуугъун жайгъанды.

Бёрюлеча, чабалла
Уручула маллагъа.
Баракалла, машалла
Шауаланы Моллагъа!

Таш юсюне къапланып,
Жигит уруш этеди.
Душман, малланы сюрюп,
Ыстауатдан кетеди.

Аузундан къан келгинчи,
Жюрексинип урушду.
Хорлукъ, зорлукъ кётюрмей,
Субай саны къурушду.

Жаш болса да, Шамшудин,
Эрча, жигит сермешди.
Жаралы Къайтмырза да
Душман бла демлешди.

Эбзе бий да жатады,
Къош аллында сойлана.
Молла тилек этеди,
Гили кючден айлана:

«Хорчуладан толгъанды,
Сары къошдан кетигиз.
Мени жаным чыкъгъынчы,
Сиз юйюме элтигиз».

Жанынг саулай келгенсе,
Къан къуса, сен элинге,
Акъ башлыгъынг къысылып
Сени инчге белинге.

Жюрегинги нек жардынг,
Бу къайгъыгъа нек салдынг?
Ызларындан баралмай,
Былай ёлюп нек къалдынг?

Қъарындашынг чыкъгъанды,
Ушкок алып къолуна.
Молла, уста болуученг
Чыранланы жолуна.

Сени салынг келгенде,
Кёкге ушкок аталла.
Эгечлеринг, таралып,
Кекеллерин жырталла.

Сени салынг келген кюн
Элинг жияу болгъанды.
Сарайны уа кёзюнден
Кытыл къаны тамгъанды.

Келини Афу, жияй,
Лууз къанын жууады.
Дюгерхан да, жукъ билмей,
Кёз ачалмай турады.

Эгечлери, къапланып,
Къара чачын сылайла.
Къарындашларынг сени
Къатынлача жияйла.

Жан-жанынгы къармадынг,
Душманланы кёргенде.
Ташла, таула жияйла
Сен жанынгы бергенде.

Жигитлигинг айтылды
Тау элдеде, хар къайда
Дуниянгы алышдынг,
Санга малдан не файда?

Сен ёлтюрген бийни да
Салын сатып алдыла.
Юч сабийинг гитчелей
Ёксюз болуп къалдыла.

Молла, харип, туруученг,
Сары кьошну толтуруп,
Жаш кьатынынг жиляйды,
Къара кийип, олтуруп.

Сени кебинлеген кюн
Сабийчикле жиляйла.
Сарайны уа, тыялмай,
Билеклерин байлайла.

Эллилеринг, жыйылып,
Кёрюнгю да кьаздыла.
Кёз жашлары тёгюлюп,
Мудах болуп кьалдыла.

.....

Чона бийни ёлтюрюп,
Муратына жетгенди.
Артыкълыккъгъа хорлатмай,
Бу дуниядан кетгенди.

Санга назму жазама,
Мудах болуп, олтуруп.
Кёз жашларым тёгюле,
Сакьалымы толтуруп.

Жилягъандан не файда,
Жигит бизден кетгенди.
Бу жырны Кязим санга
Жиляй-жиляй этгенди.

1916

Эски юйюм, къууанч да,
Жарсыу да кёрдюм сенде.
Жылыуунгу къызгъанмай,
Аямай турдунг менден.

Болду сенде, эски юйюм,
Тоюм да, жиляуум да.
Санга кирип кёрдюле
Шуёхум да, жауум да.

Жауунла да жаудула —
Аладан къорууладынг.
Къарла да кёп тюшдюле —
Къар тюбюнде къоймадынг.

Жер башынгдан ёталмай
Турдула сакъ жауунла.
Сени хорлаялмалла
Боранла, къарла, бузла.

Тыпырынгда олтуруп,
Этдим сагъышларымы.
Аналары да сенде
Ёсдюрю жашларымы.

От жагъада отунгу
Жылыуун къызгъанмадынг.
Не болса да, эски юйюм,
Туз-гыржынсыз къалмадынг.

Намуланы мурулдай,
От жагъангда олтурдум.
Жолоучугъа, къонакъгъа
Ёз юйю кибик болдунг.

Намуланы такъгъанма
Сенде, тюзлюкню суйюп.
Жылыуунгу къызгъанмай,
Жылытдынг, эски юйюм.

1916

Ботталаны жигит Чабай,
Сенича жаш элде аз эди,
Жигигликге жетгенинде,
Сен кишиликте баз эдинг.

Сёз айтыргъа жетгенде уа —
Сёзюнгю артха алмаучу эдинг;
Жау аллына чыккыганда уа —
Артха туруп къалмаучу эдинг.

Эслеп-ойлап сёлешиученг,
Бир уллу ишни этгендеча.
Ойнап-кюле келиучю эдинг,
Тойдан юлюш элтгендеча.

Эрттенликде кёзлюк бла
Тау башлагъа къараучу эдинг.
Ушкогунгу бурну бла
Жарлылагъа жараучу эдинг.

Жугъутур этле юлешиученг,
Къыйналып тургъан юйлеге.
Баргъан жерде жол къойдура
Айланыр эдинг бийлеге.

Кийикле да ёталмагъан
Ыранладан ётюучю эдинг.
Экини, ючною да ёлтюрюп,
Жарлы юйюнге жетиучю эдинг.

Кимге къарап ёкюрелле
Арыкъ болмаучу малларынг?
Ажалдан къутхаралмалла
Тау тыялмаучу налларынг.

«Мен ажымлы ёлюп барама,
Сиз сау къалыгъыз-саламат.
Къарындашларым, жашагъыз,—
Сабийле сизге аманат.

Элибиз башы батхакъда
Макъала жырлай турурла.
Мени таныгъан нёгерле:
«Чабай къайдад?» — деп сорурла.

Бызынгыны ариу къызлары
Менсиз таулагъа къарарла.
Узакъдан келген къонакъла
Чабайны излеп сурарла».

Къайры къарап ёкюрелле
Арыкъ болмаучу малларынг?
Ёлюм жолун тыялмалла
Бузлагъа ёрлеучю налларынг.

Бийикде къаркъ-къуркъ этелле
Къанатлыла да, чаукала.
Бушуу хапарны ким айтыр
Татлыханнга, Алтын, Даухагъа?

Бызынгы къарты жилияйды,
Акъ сакъалларын жибитип,
Рабийгъат, Азийза, Шакъман
Мудах жүрекдени инжитип.

Жигит Чабайны кёралмай,
Сабийлери ойнай туралла.
«Бизни ата уа къайдады?» — деп,
Тукъум къартлагъа соралла.

Рабийгъат бла Азийза
Бир аман кылыкъ этмейле.
Холамдан келген тенглери
Шакъманны кыюуп кетмейле.

Апсаты малы алдайды —
Сыртладан кыолгъа чакъыра.
Сабийчиклеринг кыалдыла,
Улакъла кибик, макъыра.

Ол кюн барыргъа суюмединг:
Болурун кырюп туююнде.
Кыатынынг Паша сытылады
Ексюзлеринги ичинде.

Кыарда кырюне баралла,
Эй, этеклеринг, женглеринг.
Кызлюк бла кыарап излейле
Жанынгдан суюген тенглеринг.

Жаз эрттен чыгып жатыученг
Тауланы башы хауада,
Биргенге алып кетгенсе
Айтырынгы да Шауагъа.

«Сабийлерими аманат
Этеме туугъан элиме.
Ушкогуму да берирсиз
Байчога — халал тенгиме...»

Тау Артында элдеде да
Жигитлигинг а биленип.
Тулпар кибик жуюрючю эдинг,
Кыаягъа кыаты илинип.

Эрттенликде эртте кетиученг,
Алынга адам ётгюнчю.
Юйренген ишин ким кыояр,
Ёлюп дуниядан кетгинчи!

«Элия эшиги ачылыр
Эрттерек туруп кетгенге,
Жауун, къар да жауар, — деученг, —
Дунияны ишин этгенге».

«Тогъуза тешигинде...» — деп,
Хапарны соргъунчу айтыученг.
Апсатыны да жарсытмай,
Къурлай юйге да къайтыученг.

Ажигин чепкен бергененг
Бир арисейли мыжыкъгъа.
Ахыр кюнюнде такъгъаненг
Къара ушкогунгу къурукъгъа.

Къоргъашин окъла ишлеученг,
Темир элекден ёсдюрюп...
Бююн а алып келелле,
Сал бахчыч бла кётюрюп.

Акъялман жомакъ бир байны
Уялтмаз, харамдан тыймаз,
Жугьутурну къулагъына
Жел къакъгъандан башха болмаз.

Не тилесек да, оюлмаз
Жашауну зулму тереги.
Акъялман жомакъ — кёл басар,
Атылгъан ушкок — кереги!

1916

Жутлукъ кѣпдю, ырысхы жокъ, берим аз,
Сѣз жюрюйдю: «Сабырлыкъ жокъ, тѣзюм аз».
«Уруш» дейле, «бичен», «тирмен» дегенча,
Узакъ уруш бери жетмей кѣп турмаз.

1916

Къама, окъ жара да кѣп саныбызда,
Тауда ташча, кѣп къайгъы жаныбызда.

Биз аланы барына да чыдайбыз,
Иги муратны юзмейин турабыз.

1916

Жерлеринде чек бузулуп тапхандыла —
Аналары Холалагъа чапхандыла,
Холаланы къарт Жюнюсю къапхандыла.
Ай жарлыла, ойнар оюн тапхандыла!

Буслийманла бир бирлерин кеседиле,
Мажюсюле этмез ишни этедиле,
Даулашадыла, Аллах, сени унутуп.
Жерле ючюн къанлылыкъгъа жетедиле.

1916

Къарачайгъа окъургъа баргъанлай ёлген Шауаланы Керимни кююю

Шауаланы жарлы Керим,
Къыркъылдыла билеклерим,
Сен жолунгдан ёлюп келдинг,
Мудах болду саулай элинг.

Арбазыма оюн къургъан,
Тобугъумда кёп олтургъан,
Китапланы терк окъугъан,
Керимчигим — жигит улан!

Айта турса — ариу тилли,
Иш къураса — сабыр кюлюю,
Орта бойлу, къара шинли, —
Къайда энди сени тенгли!

Баргъан эдинг Къарачайгъа
Окъургъа деп эки-юч айгъа,
Жеришмединг болжал жайгъа,
Ай, мубарик, жигит бала!

Къарачай телеграмм ийди,
Тенг къызларынг къара кийди,
Тенг нёгеринг башын тюйдю,
Элге салдынг аман кюйню!

Анангы кьойгъанса къартлай,
Ачыудан жүреги чартлай,
Этерге мадарын тапмай, —
Ай, мубарик, жигит бала!

Эки эгечинг болалмайла,
Бир сабырлыкъ салалмайла,
Адам сёзюн алалмайла,
Ай, мубарик, жигит бала!

Саулугъунгда къарагъанла,
Ёлгенинде жарагъанла, —
Нюржан, Бабух, Сафиятынг,
Этилмеди осуятынг.

Элинги сен артха атдынг,
Хурзукда узунлап жатдынг,
Дуниянгы жашлай сатдынг, —
Ай, мубарик, жигит бала!

Гитчеликден окъуп келдинг,
Илмуланы тамам билдинг,
Юйлеринги бек къурадынг,
Ичлеринде нек турмадынг?

Къатын алып, мал жаймадынг,
Мюлк юсюнде жан къоймадынг,
Окъуп келип, юй болмадынг, —
Ай, мубарик, жигит бала!

Элинг алай умут этди:
Ояrsa деп зулму чекни!
Алыrsa деп эски дертни, —
Ай, мубарик, жигит бала!

Чырагъыенг тау миллетни,
Оялмадынг зулму чекни,
Алалмадынг эски дертни, —
Ёлюм сени алып кетди!

Уучула жыры

Зыбыр мыйыкъларыбыз да буз болуп,
Жолла — учхалауукъ, таула кёрюнмей,
Апсаты бизни жолубузну кесмез,
Бюгюн кьушла бла эриширбиз, хей!

Кьушну ауанасы кьаягъа энсе,
Жолубуз болур, биз бир хата кёрмей.
Къаядан кетербиз деп, кьоркьуп, артха
Бурулмабыз жолубуздан бюгюн, хей!

Айбаш жугьутурланы терк кёрюрбюз,
Теркирек болугъуз, арыдыкъ демей!
Башыбыздан кьарла юзюлселе да,
Аладан кьоркьуп да тохтамабыз, хей!

Юйде сабийле, кьатынла сакълайла,
Алагъа бармабыз кьурлай, зат элтмей.
Мыйыкъла — буз! Жюрекледe буз жокъду, —
Кьардан да, чынгылдан да кьоркъмабыз, хей!

Къаяла тикдиле, жолла бек кыйын,
Кьар бугъейле турадыла кёрюнмей.
Ёлгенибизге жыр этилсин, артха
Айлангандан эсе, кьоркъакълача, хей!

Ма кьуш ауанасы кьаягъа эннгенд —
Жолубуз боллукъду. Алгъа, эринмей!
Башыбыздан кьарла юзюлселе да,
Аладан кьоркьуп да тохтамабыз, хей!

1918

Солтан-Хамитни жыры

Эй мубарик, Солтан-Хамит, адамланы сабыры,
Жаннет болсун, я Аллаху, аны жатхан кьабыры.

Оюлгъанды, я Аллаху, жарлыланы кьаласы,
Жюреклени мудах этди кьалмай халкьны анасы.

Дуниядан кетди жазыкъ — жарлыланы ёкюлю,
Хурият байрагъын тутхан тау эллени кёпюрю.

Эй, мубарик, Солтан-Хамит, жарлыланы атасы,
Ёмюрде сау болурму, экен, жюреклени жарасы?

Эй мубарик, Солтан-Хамит, жюреклени
кьыйдыргъан,
Битеу халкьны кёзлеринден кьан жилямукъ
кьуйдургъан.

Эй мубарик, Солтан-Хамит, кёзюбюзню чырагъы,
Батып кьалды жарлыланы жарытхан кюн тыягъы,

Кьууанч болгъан кюнлерибиз мудах болуп батады,
Жарлыланы кёз жарыгъы жер тюбюнде жатады.

Халкь ючюннге сойдургъанса, Солтан-Хамит,
санынгы,
Жарлыла ючюн кьурман этдинг сен мубарик
жанынгы.

Жарлылагъа айтыучу эди шариятны, олтуруп,
Аллыбызгъа келди, жазыкъ, алтын гулла толтуруп.

Жарлыланы иши бла Арисейге кетгенед,
Анда ёлюрюн билген кибик, керти осуят этгенед.

Айтхан эди. «Къарындашым, залимлеге алдатма,
Ёлсем, мени мыллыгымы гяуурлагъа малтатма».

Баргъан эди сулх этерге чечен уруш жанына,
Кётюргенлей бара эди акъ байракъны къолуна.

Нёгерлери къоркъгъан эди аны бла барыргъа,
Намысына уялгъанды жарты жолда къалыргъа.

Ёлюрме деп къоркъмаучу эди — тюрлениучу
эди, уялып,
Аты кишнеп барды халкъгъа, къызыл
къаннга боялып.

Телеграммла урулдула, халкъгъа хапар берирге,
Гяуурла жияп бардыла аны ёлюсюн кёрюрге.

Гяуур, буслийман къалмайын, суу къуйгъанлай
болдула,
Аны ёлтюрген душманланы элине от салдыла.

Аны ёлюсюн кётюрдюле, машинагъа салмайын,
Биргесине чыкъгъан элле балшибикле къалмайын.

Аны къалмай хапарларын газет этип алдыла,
Юч округ арасында юч да къубба салдыла.

Гяуур, буслийман къалмайын, аны сыйлы кёрдюле,
Аны ючюн хар башлыкъны тау элlege бердиле.

Тау желлери, таууш эте, анга учуп жетерле,
Тюзледе да къанатлыла анга сарнау этерле.

Жарлыланы кёз жашлары жауун болуп жауарла,
Тюзде чыкъгъан кырдыкла да аны бла къанарла.

Жерде чыкъгъан жашил отла анга дууа этерле,
Кёкде айланган къанатлыла анга жияй кетерле.

Титирерле аны ючюн тауладагъы терекле,
Дууа этерле къалмай анга жети кёкде мёлекле.

Къыямат кюн толгъан айлай чыкъмазмы, экен,
кычырып?
Залимлеге жаханымни эшиклери ачылып?

Ако, мудах болмаймысан ол мархумну халына?
Аны къанын алмай, къалай барырса Аллахны
аллына?

1918

Назму этеме, кёлюм гола,
Лйтырыма арсар бола,
Гилим артына тартыла,
Жашлай кетген жигит бала!

Туман басып, кюн батды,
Тангым аман бла агды.
Эркинлик ючюн жан бердинг,
Суйген балам, ёлюп келдинг.

Къууанып аскерге чыкъдынг,
Партизанлагъа къошулдунг,
Кёп душманнга сюнгю сукъдунг,
Кёп кадетни атдан жыкъдынг.

Кёрмей къалдым, сен думп болдунг,
Азатлыкъ ючюн жоюлдунг.
Сен халкъ ючюн къурман болдунг,
Ачы урушда союлдунг.

Халкъ ючюн бердинг жанынгы,
Тууратдынг сен тёрт санынгы,
Тёкдюрдюнг къызыл къанынгы,
Жилятдынг жарлы анангы.

Керек туйюлдю кёлсюзлюк,
Ушамайды бизге эрсизлик.
Ол борчун тюз толтургъанды,
Халкъгъа кертичи болгъанды.

Биз да аныча ёлейик,
Эрлени таукел этейик,
Биз жолубузну билейик,
Тюзлюкге саулукъ тилейик.

1919

1

Иймамгъа уюгъан киши —
Барды аны билир иши...

Сатырланы кынгыр этме,
Бирсиледен артха кетме.

Жёнгерингден алгъа турма,
Къыбыладан бетни бурма.

Араланы кенг кьоймагъыз,
Шайтанлагъа жер кьоймагъыз.

2

Иймамгъа уюсанг наадан,
Окъума сен анда Къуран.

Рукъугъуна жетишмесенг,
Тасхиб къадар этишмесенг,

Рукъугъ сежда женгил этсенг,
Намаз этген сунуп кетсенг,

Ырысхынг такъыр болур,
Жашауунг факъыр болур.

3

Рукъугъ сежда ашыгъып этген,
Адетинде турмай кетген, —

Намазындан урлай тура,
Жалгъан айтсам — китап сура.

Иймамгъа уюгъан киши —
Аны барды билир иши, —

Намазындан урламасын,
Малгъун Ибилис алдамасын.

4

Сюннет къылгъан — жууукъ турмаз,
Сатыргъа кьошулуп къылмаз.

Эснегенде — аузун жабар,
Ачып турса — шайтан убар.

Иймамгъа уюгъан киши —
Барды аны билир иши.

5

Иймамгъа уюгъан киши —
Барды аны билир иши.

Иймам этмей, рукъугъ этмез,
Сеждагъа да аллын кетмез.

Жерге салыр бурнун, къашын,
Иймам алмай, алмаз башын.

Жашны айыбын ата алыр

1

Жашны айыбын ата алыр,
Әсли атагъа хурмет къалыр.

Билдирсинле жашларына,
Азап салмай башларына.

Жашларына хакъын берсин,
Окъугъанын артыкъ кёрсюн.

2

Ата-ана баласына —
Саугъа тюшер арасына.

Жашла, ата-ана билмей,
Сёзлерине бир да кирмей,

Къутулсала, аладан къачып,
Къачалмазла, эшик ачып.

3

Жашлар... Неди хаталары?
Окъутмайды аталары.

Къыямат кюн даугъа келир,
Азабын атагъа берир.

Жолукъгъанда хатасына,
Жашлары айтыр атасына:

Дин билдирмей къалдырдыгъыз,
Бизге азап салдырдыгъыз.

Сизни ючюн палах келди,
Ким тюз, ким герс — Аллах кёрдю.

Тас этдигиз энибизни,
Къутхарыгъыз энди бизни!

Шартын билмей, намаз къылса,
Къарыу келип, билмей турса,

Къылгъанындан файда келмез,
Тештеринден сууап кѳрмез.

Хакъ санланы нек бергенди?
Кѳкден Китап нек келгенди? —

Динни халын билир ючюн,
Дин келямгъа келир ючюн...

Намаз, тилек ѳтмегенле
Ийман бла кетмегендиле.

Рахматына жетмегендиле,
Сыйратындан ѳтмегендиле...

Бу халланы билмеймисиз?
Къутулургъа суймеймисиз?..

Аллах хакъын урлагъанны,
Хакъ жолунда турмагъанны —

Жаханымге барыр жаны,
Къайтып-къайтып кюер саны.

Таула кибик уллу этер —
Бир сагъатха кюйюп кетер.

Жамауатда жашагъан сер,
Дин билмейини ашагъан эр —

Ұяли т болмаз аны ашы,
Атадан кьутулмаз башы.

Билир иши барды аны:
Таза болур хар саны.

Чёпеллеу эфенди

Адам ахшысы Мухаммат,
Ол да кетди дуниядан.

Шаркъ назмуладан.

I

Ай насыпсыз, Ёзен элим,
Къалай ачы ёлюм кёрдюнг!
Чёпеллеуню жерге кёмдюнг,
Мутхуз болду жарыкъ кёгюнг.

Мен нетейим, сёзюм бармайд,
Къурурукъ ёлюм тохтап болмайд
Игилени къоймай санайд,
Хар мюйюшден марап къарайд...

Къауум-къауум келедиле,
Бизге азап бередиле,
Кёп игиле ёледиле,
Тюзле аны кёредиле.

Хар келгени хурият болуп,
Тюшюреди бизден тонлукъ.
Этедиле сюдлюк, жоллукъ,
Биз жазыкъла халек болдукъ

Къара кюнле келтиргенле,
Жарлы халкъны ёлтюргенле,

Жерге, суугъа да иеле
Жаныбызгъа бек тиелле.

Бюгюн манга онсегиз окъ
Келип тийди, амалым жокъ.
Ёлюм къауалы болмайд тот,
Палах энтда жакъгъанды от.

Ит къазакъла келгендиле,
Этерлерин билгендиле,
Онсегиз адамны тутуп,
Ала таргъа сюргендиле.

Шакъманлары ёч өдиле, —
Къытакълагъа эс бердиле.
Галери ёч отлерине
Бичакъ болуп сюелдиле.

Онсегиз адамны тутуп,
Къызын, къатынын улутуп,
Бет къаныбызны къурутуп,
Кетдиле ёлтюрюп, жутуп.

Барын бирге санаялмам,
Аллай борчну жюкге алмам,
Шейит болду къадар адам,
Унутурму аны Холам?!

Такъыр бола жарлы кёлюм,
Кёз жашдан тола кёзлерим,
Эфендини ¹ терк изледим,
Аны керти измилерин.

Мысты сабанына чыкъдым,
Кёзлерими сууун сыкъдым,
Ол къатыма келлик сундум,
Мен кесими алдап турдум.

¹ Холам-Бызынгы тарында Чёпеллеуно атын айтмай,
Эфенди деп къоюучу эдиле.

Ай мубарик, сыйлы тенгим,
Мени артха кьоюп кетдинг,
Бир жаннга болмады дертинг,
Аллах болсун энди кертинг.

Кьутургъан суу талагъанлай
Болуп кьалдыкь бир да кьалмай.
Бек чигинжибиз аугъанлай,
Этер амалыбыз болмай.

Уруш жетди жерибизге,
Къайгъы келди элибизге,
Къоркъуу тюшдю динибизге,
Сёз келмейди тилибизге.

Кёп сынадыкь ёлюм, палах,
Къазакъла да бизни талап,
Уруп, кьырып, юйле тонап,
Болуп кьалдыкь бушуу жомакь.

Кёп от жагъа суутдула,
Бизни итлей улутдула,
Аллах-аялах, бек жутдула, —
Берекетни кьурутдула.

Ит къазакъла ашыкъдыла,
Палах жолуна чыкъдыла,
Эфендини да тутдула,
Соруу этип, жунчутдула.

Тюзлюк дауун ол да айтды,
Жарлыланы кёп сагъайтды.
«Жер да, суу да тенгди», — деди,
Халкъгъа жаны ауруп келди.

Аны кечмей, Шакъманлары
Дерт тутдула анга бары.
Жокь этиуню тюз кёрдюле,
Къазакъланы юсгюрдюле.

Сюрюп, элден чыгъардыла,
Илишаннга терк салдыла.
Шакъманлары къууандыла, —
Элни ишин тууардыла!

Аны не ючюн ёлтюрдюле, —
Ассылагъа тенг кёрдюле?
Не хыйсабын эсгердиле?
Элге азап нек бердиле?

Аллай асыл акъыллыны,
Къуран тутхан дин ахлуну,
Хакимлиги асылуну
Нек жойдурду Шакъман улу?!

Кюйсюзлюгюн жашау халны,
Элге жетген палахланы,
Барын ачыкъ, тюз айтханы
Ючюн болду къурман жаны!

Кязим барын кёрюп турду,
Назму этип, зарфха урду.
Эфенди ёкюлю болду, —
Энди ким кёргюзтюр жолну?

III

Ол Баразны жашы эди,
Халкъыбызны башы эди.
Ёзен элде жашай эди,
Файгъамбаргъа ушай эди.

Жашлай чыкъды элден узакъ,
Билимлеге салды тузакъ.
Къалдырмады къыйыр, бухчакъ,
Болуп келди закий, устад.

Кёп тилледе сёлешалды,
Орусха да салып барды,
Аны кючюн ангылады, —
Кёп китапла сатып алды.

Ол орусха жол таныды,
Къайтып эки кере барды.
Къаст этди ол уятыргъа,
Залимлени уялтыргъа!

Окъуй кетди тарыхланы,
Билди хар къайдагъы халны.
Аны сёзю болду жангы,
Сёкдю ачыкъ зулмуланы.

Орус къырал уллуд деди,
Окъууларын кеси кёрдю.
Андан китап алып келди,
Тарыхындан ууаз берди.

Жер, суу эркинлигин излеп,
Жашау халын айтды бизге.
Ёкюл эди элибизге,
Себеп болуп хар бир тюзге.

Шакъманлары дерт этдиле,
Жаулукъларын эслетдиле,
Къара сабан сюрдюрюле,
Элни анга юсгюрюле.

«Бёзю улу орус болду,
Сайлагъанды гяуур жолну», —
Деген серле эришдиле,
Жояргъа деп келишдиле.

Къарангылыкъ, жоюп бизни,
Алып къояд эсибизни.
Къоймай къырад эслибизни,
Билмейбиз этерибизни.

IV

Кече, кюндюз иши болгъан,
Хатеринден эли толгъан,
Шыйыхладан адеп соргъан
Дууачыбыз жолгъа кетди.

Айырылса, ыразы алгъан,
Иги сѣзге кѳулакъ салгъан,
Юч жыйырма жыл жашагъан
Чомартыбыз жолгъа кетди.

Иссиде сериуюн берген,
Сууукълукъда жылыу берген,
Къарангыда жарыкъ берген
Чырагъыбыз жолгъа кетди.

Терк башында билим алгъан,
Шахарлагъа жыяу баргъан,
Сыйлылагъа нѳгер болгъан
Билимлибиз жолгъа кетди.

Сѣзюн, ишин уста тизген,
Терсни, тюзню туура сюзген,
Халкъын суююп, тута билген
Ёкюлюбюз жолгъа кетди.

Эки динни бирча тутхан,
Орус тилни сѣзюн утхан,
Китапланы окъуп чыкъгъан, —
Гъалим киши жолгъа кетди!

Ауругъаннга дарман тапхан,
Дохтур болуп, туура бакъгъан,
Жаралагъа балхам жакъгъан
Хакимибиз жолгъа кетди.

Жарлылагъа жол кѳурагъан,
Тюзлюк излеп, тѳре кѳургъан,
Хар хыйладан таза тургъан
Ийнагъыбыз жолгъа кетди.

«Жашау былай турмаз!» — деген,
Эркинликге жол излеген,
Келлик кюнню хакъын билген
Тау кѳушубуз жолгъа кетди.

Бир заманда бийлик кьалмаз,
Артыкълык жарлыны кьоймаз,
Бизге тенглик, тюзлюк болмаз,
Байны кёзю малдан тоймаз.

Осуятым курсант жашха:
Алдаимасын малгъа, къошха,
Ажашса окъуудан башха —
Башы барып тиер гашха.

Тынгылагъыз, эшитген, сёзге,
Тарыгъама, хейле, сизге,—
Ишибиз бармайды тюзге,
Не аман кезиу келди бизге!

Бу дуняда жокъду файда,
Иш жангырып хар бир айда,
Къайгъы кёпдю хар бир къайда,
Харакет къалмады байда.

Акъыллыла тыялмайла,
Халкъны бирге жыялмайла,
Телилери уялмайла,
Тынч жашауну сюялмайла.

Кёп жүрюйдю зорлукъ, зарлыкъ,
Тыйылгъанды келлик, барлыкъ,
Адамлагъа тюшдю тарлыкъ,
Байлагъа жетди жарлылыкъ.

Табылмайды берлик, аллыкъ,
Кёп болгъанды къайгъы саллыкъ,
Жокъ адамла саулай къаллыкъ,
Къайгъысын кёрсюн болаллыкъ.

Жүрюмейди къарындашлыкъ,
Тергелмейди къартлыкъ, жашлыкъ,
Жетишгенди жалангачлыкъ,
Келир деп къоркъабыз ачлыкъ.

Бузулгъанды жашауубуз,
Татыусузду ашауубуз,
Къыйындан жокъ бошауубуз,
Телилегеди ушауубуз.

Аман болдула заманла,
Кёп болгъанды бек аманла,
Тюрлендиле ариу халла,
Къыйналла харип жанла.

Жарыкъ кюнле чарс болгъанды.
Тынч жашаула тас болгъанды,
Бу дунябыз бош къалгъанды,
Акылланы жел алгъанды.

Къарт айтханны жашла этмей,
Акыллы сёз телиге ётмей,
Бу фитна арадан кетмей,
Къалай къалыр палах жетмей?

Аямайла зулму этерге,
Къарыу жокъду кюч жетерге,
Табылмайды жер кетерге,
Жолубуз жокъ Тюркге ётерге!..

Къалмагъанды къарыуубуз,
Эриши болду ариуубуз,
Былай болса барыуубуз, —
Болмаз бизни жарыуубуз.

Кёп болгъанды безиуюбюз,
Къалмагъанды тёзюмюбюз,
Бузулгъанды тизиуюбюз,
Къайтмаз алгъын кезиуюбюз.

Жашау болмаз, патчах болмай,
Халкъ, тюзелип, низам салмай,
Халек болур адам, къалмай,
Бир бири акъылын алмай.

Адамла бир бирин ашар,
Ким мюлкюне харам къошар,
Кимлери акъылдан шашар,
Кимлери мюлкюнден бошар.

Балшибиклик аман келди, —
Уруп халкъны эки бёлдю,
Билимлиле саудан ёлдю,
Оу, бизге не халла келди!

Оу балшибик, шау кадетле,
Къайдан чыкъды бу адетле?
Бир бирине бек юре итле,
Тешилмейди аман дертле.

Саз болдула жарыкъ бетле,
Аз болдула харакетле,
Къалмадыла берекетле,
Бузулуп кетелле ётле.

Балшибик излеген — тенглик,
Халкъгъа берирбиз деп кенглик,
Адамгъа къоймазгъа кемлик, —
Ол да түйюл къолдан келлик!

Тенг болмайды онг да, сол да,
Тенг болмайды бий да, къул да,
Бир болурму къыз да, тул да?
Боллукъ зат түйюлдю ол да!

Кимлери — сау, кимле — сокъур,
Кимле — акъсакъ, кимле — бокъур,
Кимлери — бай, кимле — факъыр,
Кимлери — кенг, кимле — такъыр

Аллахны иши былай болса,
Хар ким анга боюн салса,
Бу сёзлени ариу алса, —
Борч болады бу хал къалса.

Къазакъла да терс кетелле,
Ачыу бла хукму этелле,
Ёлтюрюрге тенг жетелле,
Асыры чекден ётелле!

Биз не этейик бу экисине:
Хар ким бюсюреп кесине,
Чабып бир бирини юсюне,
Не келе быланы өсине?

Бири — къача, бири — къууа,
Жетгенлерин жолда бууа,
Къайгъы ызындан къайгъы тууа,
Акъыллыла — аны жууа.

Быланы иши болур башха, —
Ушайла эки къарындашха,
Арагъа тюшдю гурушха,
Артлары къалгъанды урушха.

Хорлагъан келе, жол ачып,
Хорланган башлады къачып,
Халекле — харакет чачып,
Тюзлери къалдыла апчып.

Бирлери болса кёбюрек,
Азлары — кетеди абирек,
Шундан эсе, ёлген игирек,
Былагъа къазауат керек!

Ишибиз онг туюл — солду,
Заманыбыз аман болду,
Дуниябыз фитнадан толду, —
Ахырзаман деген олду.

Ажашханбыз эсибизден,
Хата барды кесибибизден,
Аталмайбыз юсюбюзден,
Ишлеген кёрмейбиз сёзден.

Эфендиле жарамайла,
Қитаплагъа къарамайла,
Хакъ, батилни сурамайла,
Жамауатны къурамайла.

Айтып, ишни битдирмейле,
Малчыгъа мал кютдюрмейле,
Ишчиге иш этдирмейле,
Муратлагъа жетдирмейле.

Айтханынғы ушатмайла,
Къыйынлыкъдан бошатмайла,
Тынчылыкъ бла жашатмайла,
Ашыбызны ашатмайла.

Кёп жыялла ахчаланы,
Толтуралла бохчаланы,
Къуруталла бахчаланы, —
Тергечигиз ахшы аланы.

Назму этген акъсакъ Қязим,
Жиляй-жиляй эки кёзюм,
Қалмагъанды менде тёзюм,
Сизге қалсын ахыр сёзюм.

1921—1928

Сабет былас — алтын терек,
Аны къаты тутмакъ керек.
Андан кенгиге кетген жүрек —
Болуп къалыр бокълу кюрек.

Минг тогъузжюз онжетиде
Ленин салгъан кызыл байракъ
Акъылланы кенг къачырды —
Кимин — жыяу, кимин — жайракъ.

Сѣзюм къяягъа садакъ окъ
Тийгенчады. Амалым жокъ.
Алай зулмугъа баш урмам,
Налат бергеними къоймам.

Энчини ариу кёрмейдиле,
Анга эркинлик бермейдиле,
Меккагъа жибермейдиле,
Къапсала, аман сермейдиле.

Палитикагъа бек усталла,
Байны-бийни кенг кыстайла,
Ариу айта, булжуталла,
Сылай-сыйпай, жунчуталла.

Тохтамайла кьутургъанла,
Башдан акъыл учургъанла...

Эски адетни кьалдыралла,
Айтханларын бардыралла.
Тутханларын болдуралла.

.

Керекмейд, дейле, эски адетле,
Оноу этдиле советле, —
Бизге халал кьарындашла,
Барды алада кьалын башла.

Бу кыагытны кѳргенле —
Гяухарны кѳрген сунсунла,
Бир-эки жилигыан да этип,
Бу назмуну айта турсунла.

Ажабийке, нюрлю Гяухар —
Адамла ичинде жаухар...
Жайылгыанды ачы хапар,
Ой анасы, нюр баласы!

Ажабийке алгыын ёлдю,
Гяухар да аны ызындан.
Харип Каба айырылды
Бирча эки да кызындан.

Ариулукыгъа кыыз озмагыан,
Адамны кёлюн бузмагыан,
Тилерге киши базмагыан
Гайылану Гяухар ёлдю.

Аллына киеу келмеген,
Киеуге кийим бермеген,
Ачыудан жерни сермеген,
Ой анасы, нюр баласы!

Аллына келин келмеген,
Келип, харакет бермеген,
Жанында кызын кѳрмеген,
Ой анасы, нюр баласы!

Даттю ёлдю — къарындашы,
Башилбай эди агъа жашы,
Тели болду акъыллы башы,
Ой анасы, нюр баласы!

Бызынгыгъа ауруу кирди,
Юйдегисин эки бёлдю,
Бек артда Суфиян ёлдю,
Ой анасы, нюр баласы!

«Анамы кьойдум ачыугъа,
Аманат этдим Мачыугъа,
Харакет жыйдым чачыугъа,
Ой анасы, нюр баласы!..»

1918

— Ойла, ойла, ойла болсун, ой келям,
Ары барсанг, жукка сютюм не харам!..

— Келтириги, жагдырыгыз — ёлейим,
Келтириги, суйгеними кёрейим...

— Баракапла болсун атанг Сокъургъа...
Къоймаучу эди ананг Каба окъургъа.

Чыкъгъан эди харип Машуу ташындан,
Ауруу тийип къайтхан эди башындан...

1918

— Къартлыкъ, сормайын келдинг,
Ким чакъыргъанед сени?

— Соруп къалай келейим, —
Кёрюп болмайсыз мени!

— Юйюмю ким кёргюзтдю,
Къалай тапдынг сен аны?

— Мен ажашмай табама,
Кезиу жетсе, жолланы.

— Ажашып бираз къалсанг
Не боллукъ эди жолда?

— Угъай, мени ажашып
Инсан кёрмед дуняда!

Манга керек юйлеге

Жолну иги билеме.

Патчахха, факъыргъа да

Мен бир кибик келеме.

Сизнича къоркъуп, апчып

Къалмайма кючлюледен.

Не эсирген залим да

Къутулалмайды менден!

Патчах аскер кючю да

Жетмейд мени жояргъа,

Батырланы къолундан

Келмейд жолда тыяргъа.

— Сен келгенни билсемед,
Эшигими ачмазем.
Сенлей күйсюз кьонакьгъа
Жеримден да кьопмазем.

Ишим кёпдю, ишлерге
Кьоймазса, кьартлыкь, мени,
Туман кечелей, кьара
Этерсе кюнлерими.

Тиш таныгъы кьоймайын
Алырса, тюшюрюрге.
Гулош тьякьны берип,
Арба да чёкдюрюрге.

Кечеле узун болуп,
Жукьу кирмес кёзюме.
Чыгьалмайын кьалырма
Жарлы эски юйюмден.

Сёз эшитдирмей, сангырау
Этип, алай кьоярса.
Бек ахырында манга
Терен кьабыр кьазарса.

Сени тюрт суугьунгдан
Тёрт саним да кьурушур.
Кьууанма, кьартлыкь, энтда
Назму сёзюм болушур!

Назмуланы жылыуу
Мени бла турлукьду.
Дунияда назмучугъа
Ёлгюнчю кьартлыкь жокьду!

1928

Я Азийза, санга иеме саламымы,
Санга иеме таза, керти келямымы.

Эгешчигим, санга Аллахдан салам болсун,
Жаш жүрегинг ийман бла нюрден толсун!

Эриши кёрме, эгешчигим, Холам ташны,
Табалмазса Беш Тау Элде аллай жашны!

Бу дуняда жашарыкъса кёлюнг бла,
Ахыратха кетериксе дининг бла...

Салам болсун, ай мубарик, хажы Ногъай,
Ауалиятла ат байлагъан алгын тогъай!

Салам болсун тюз къарамлы Темиркъаннга,
Ауазындан, мангылайындан нюр чыкъгъаннга!

Салам болсун, ай мубарик, хажы Харун!
Аллах алыр бусагъатда жүрек тарын!

Салам болсун, ариу халлы Айшат, санга!
Хажилеге баллы хантла ашатханнга!

Сени акъылынг — адамладан иги да артыкъ,
.....куфур сёзден тилинг тартыкъ.

Салам болсун Мариямгъа — ариу ёнлю,
Ачыкъ тилли, тюз жүрекли, халал кёллю!

Салам болсун, Асей деген нюрлю анабыз!
Атын сагъыннганы сайын къууанабыз.

Салам болсун Ибрахимге — нарт кишиге,
Мен къууанып къарап турдум хар ишине.

Аты чыкъгъан байлыкъ бла чомартлыкъгъа,
Сен жашагъын кенглик бла бек къартлыкъгъа!

Салам болсун Жаппуланы Солтанбекге,
Ким жолугъур андан сёзю кертирекге?

**Салам болсун бу тукъумну къартларына,
Хажу Макубул насып болсун артларына!**

**Салам болсун ол тукъумну жашларына,
Эски ырысхы къайтып келсин башларына!**

**Салам болсун ол тукъумда бар къызлагъа,
Аллах салсын барысын да тюз ызлагъа!**

**Салам болсун ол юйледе болгъанлагъа,
Атын билмей, эсгерилмей къалгъанлагъа!**

Хажи Локъман ауушханды,
Ичер сууун тауусханды,
Асанланы жилиятханды,
Бизни жерге кьаратханды.

Ким жилимаз, аны танып,
Келиучю эди ишден талып.
Назму этдим, ичим жанып,
Бюгюн мухажирсиз кьалып.

Аз болду бир адам саны,
Жунчутду бек Асанланы.
Кьойду бу фана дуняны,
Аллахха аманат жаны.

Биринчи гьалимед ёзю,
Балдан татлы эди сёзю.
Хар затха жетеед кёзю,
Бюгюн кетди бизден, ёлюп.

Дагъыстаннга баргъан заман,
Излеп жахилликге дарман,
Кьаст этди илмугъа хаман,
Гьалимлиги болду баям.

Жашлай илмугъа кюч салды,
Хар илмудан файын алды,
Ол бизден кёп ангылады,
Китапла да басмалады.

Жокъ эди юсюнде айып,
Турду халкъгъа билим жайып,
Жатмады бир кюн тынчайып,
Кетди дуниядан тайып.

Хаж кылыргъа бирге баргъан,
Межгитледе билим алгъан,
Кёп тиллени ангылагъан,
Жюреклеге сабыр салгъан

Элни булбул къушу учду,
Къара жер къарнына тюшдю.
Жууукъ, тенг ачыудан бишди,
Дуниягъа тарлыкъ жетишди.

Жерге кирди халкъны жаны,
Алтын чыкъгъан магъаданы,
Илмусун тергесенг аны,
Тенгизча, толкъунду саны.

Ауду жемиш терегибиз,
Магъадан алгъан керегибиз,
Юзюлдю онг билегибиз,
Бушман болду жюрегибиз.

Даг ыстандан келген заман;
Межгитни жангыртды хамаң,
Халкъны тилин этди баям,
Болду жарыкълыкъны жайгъан.

Колхоз, артель деди, туруп,
Сёлешди ол, жыйын къуруп
Жангыгъа жолну ызлады,
Бир оноуну да бузмады.

Хар илмудан хунер алды,
Халкъны бек тюз жолгъа салды.
Юйретди ол ариу халны,
Ёлгюнчю гъалимлей къалды.

Хунери жайылды халкъгъа,
Хадис къуллукъ этди хакъгъа,
Душманед адеби жокъгъа,
Дагъыда — аман жорукъгъа.

Эки кере хажгъа барды,
Ашсыз, суусуз да кѣп къалды,
Арымады не талмады,
Жерде тоюп кеталмады.

Бир талай жылланы турду,
Китап, къалам ол буюрду,
Халал, харам да айырды,
Халкъыгъа изледи хайырны.

Берди бизге уллу файда,
Арымады къышда, жайда.
Алданмады сомгъа, шайгъа,
Аны кибики энди къайда!

Байрым кюн жумагъа келди,
Жамауатха ууаз берди,
Жума намазгъа сюелди,
Кѣп игиликле тиледи.

Андан сора юч кюн кетди,
Мухаррам ай тамам жетди,
Аны алты кюню ѳтдю,
Аллах ѳлюм буйрукъ этди.

Къыйын ауруу тийип, жатды,
глюм акъсууундан тартды,
Бетин, кефин женгил атды,
Жамауатны кюню батды.

Ажалгъа дарман келмеди,
Кече ортада жан берди.
Сюйген адамын кѳрмеди,
Бир кесек ауруп ѳлмеди.

Билим болуп мени дертим,
Элимден бек узакъ кетдим.
Ауруп, кызды саным, этим,
Мен анга осуят этдим.

Мен сау къалдым, ол ауушду,
Жашау кюнюн терк тауусду.
Аллахныды бу тауусум, —
Жаннетли бол, сыйлы досум!

Бизге тюшген буйрукъ былай —
Ахлуларынг къалды жиляй!
Хар ким жан-жанына къарай,
Жулкъуп, къолтукъларын талай.

Къалды бары мубарикден
Мужурасы — Шаркъгъа элтген,
Китаплары — сууал этген,
Акъыл сёзю — хар ким эшитген.

Ол кюн бек уллу ярс болду,
Жарыкъ кюнубюз чарс болду.
Оюлгъанды бек къалабыз,
Энди неге саналабыз...

1931

Аслангерий ныгышлада баш болсун,
Сойгъан малы киштикlege аш болсун!..

Аслангерий кысыр ийнек соймасын,
Сойса — сойсун,— эл киштиги кьоймасын!

Кёнчек бауу ныгышлада юзюлсун,
Эл киштиги этлерине тизилсин!

Аслангерий Абухатны кьойгъанды,
Айыбына кысыр ийнек сойгъанды...

Аслангерий экинчиге той бермез,
Ачуланса, ач бёрюге кьой бермез!..

Эй-хей, жашла, назмучула,
Эскиликге сиз даучула,
Къарангыны кыстаучула,
Сёзюгюзде жокъду чола!

Кёп окъуйсуз, эрикмейсиз,
Жазгъанымы эниклейсиз,
Бу замандан не тилейсиз, —
Сют башында кёмюклейсиз!

Билмейсиз сиз арсарлыкъны,
Махтайсыз бек ынгкылапны!
Айхай, жашла, керти затды, —
Ол зулмуну букъулатды!

Жырлайсыз, этесиз байрам,
Тюйюлсюз Кязимча хайран,
Хар зат иги, хар зат тамам,
Болмайды арбасы аугъан!

Иги эди жарыкъ жазгъан,
Бир жерде да кёрмей азгъан!
Алай андан неди файда,
Кеси келген насып къайда!

Атта-не-асыу, озду кюнюм,
Кёп эшитилди мудах кюйюм,
Бу дуния байрам тюйюл, —
Айтмадым мен аны суйюп!

Кюн тийгенде буз да жауар,
Арба тюз жолда да ауар,
Къууанч этген бирде жиляр, —
Жашагъаннга ёлюм да бар!

Кёп жашадым, ууаз бере,
Къарт болдум, палахла кёре,
Къыйынлыкъ кёп энтда жерде,
Жарамаз кёзбау этерге!

1933

Къабырлагъа къарайма, кѣлюм — такъыр,
Ахыр юйюнг мындады, Кязим факъыр.
Хаух дуня алдаулуду, болма батыр, —
Саулугъунгда аллах деп, ийман чакъыр.

Кетгендиле садакъ окълай жигитле,
Оюлдула кѣз жетмеген бийикле.
Къара жерде мелхум кырдык болдула
Жалаулада женгил чапхан кийикле.

Огъурсузла, огъурлула кетдиле,
Къоркъа-юрке, къара жерге кирдиле.
Керти юйлерин барып анда кѣрдюле,
Бу дуняны алдаулугъун билдиле.

Ма бу къабыр... Ай мубарик Бияслан,
Къазауатда ёлюп кетдинг, жарлы жан.
Кѣкюрегинг болду тарда илишан, —
Кѣплерибиз къайтмадыла урушдан.

Керти сѣзню айтыученг къоншубузда,
Болушуученг, — агъачха къолунг уста.
Гюрбежими эшигин, терезесин
Ишлеп бердинг, борч этмей бойнубузгъа.

Жаннетни сен къонагъы бол, мубарик,
Къыямат кюн жарыкъ бетден тюбейик.
Ёлгенлеге рахму, кечим тилейик,
Бизден умут этедиле, билейик.

Бу кѡабыр а... Таныгъанма — Шио факъыр,
Жарсый эдинг, жеринг, юйюнг бек такъыр.
Таш тѡе, жашадынг, тирмен ишлединг,
Киши кѡыйын ашамай сабийлеринг.

Энтда тартады ун сени тирменинг,
Бузулмай турадыла илипинлеринг.
Шиону тирмени деп, эллилеринг
Келедиле, ауур жюклеп эшеклерин.

Бу гыйы таш... Рахай Чокурну сыны,
Сау тукъумда айырма эди сырынг!
Юй ишлединг, бек бийикге чыгъып,
Ёлюп кетдинг, юркген атдан жыгъылып.

Деу эдинг, — ёгюз жюгю агъачланы
Тар ичинден чыгъарыученг, кётюрюп.
Кёп тюйюлдюнг, аркъангы жауур этип,
Кюн кёрмединг, — ол да тюйюл ётюрюк.

А, Шакъманланы Тарюк, сыйлы бийим...
Бий эсенг да, кёргенсе жашау кюйюм.
Байлыгъынгы, хурметинги аямадынг,
Тау элинге кѡалкъа болуп жашадынг.

Бызынгыгъа ёлет ауруу киргенде,
Кюйдюрюрге патчах аскер ийгенде,
Игилени жыйып барып тийренгенде, —
Ёшюм салып, ётдюрмединг сен ёрге!

Тынч жат, Тарюк, жашадынг элгендирмей,
Мадар сурап, арбазынга келгенлени.
Озмадынг, атдан тюшюп, салам бермей,
Жокъ эди Шакъманлада, Тарюк, сенлей!

Сенмисе, Шакъманланы Аслангерий?
Тармыды, такъырмыды жатхан жеринг?
Ай жазыкъ, кюе болур сюеклеринг,
Эсинге тюшюп мында этгенлеринг.

Сен бийлени бек залими болуученг,
Жарлыланы аркъаларын союученг...
Къойчуларынгы азыкъсыз къоюученг,
Уялмай, киши къыйынындан тоюученг.

Сабанлада, чаллыкълада жетиученг,
Жарлылагъа ат оюнла этиученг,
Жыйгъанларын суулай талап кетиученг,
Ай, мынафыкъ, чекден аман ётюученг.

Не элтгенсе биргенге топуракъгъа?
Къара жерге — ол сыйлы опуракъгъа?
Бары къалды, ёзюнг атландынг хакъгъа,
Жаханым ит болуп, тюшдюнг тузакъгъа...

Къой, Кязим, ёлгенлеге сен эт хатыр,
Хар кимни терсин, тюзюн аллах айтыр.
Олтур да, Къуран окъу, сууаплыкъ ал,
Кесинги да ахыр юйюнг мындад, факъыр!

1934

Кѣп жюрюдюм, хакъыйкъатха танышма,
Намысынгы дуня малгъа алышма,
Хыйла ишге, харам мюлкге къатышма,—
Елмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Къайдадыла файгъамбарла, игиле?
Жюрютгенле алтын тахла, сюнгуле?
Ауал жетди, бары жерге кирдиле, —
Елмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

«Аллах — менме!» — деп сюелди ол Мансур,
Ажашханига, тоба этип, ким жарсыр?
Кенгде къалыр аллайлагъа нюр Кябсыр,—
Елмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Жашау кюнюн таш да, суу да тауусур,
Тауда кийик, тюзде тие ауушур,
Кязим хажи ууаз беред, сѣзю — сур, —
Елмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Оюлурла юйле, бийик къалала,
Къуу болурла таула, жашил талала,
Шаудан суула къургъакъ ташдан толурла, —
Елмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Топуракъдан жаратылдыкъ, топуракъ
Болур бизге тѣшек, жастыкъ, опуракъ,
Керек бизге Къуран, китап окъумакъ,—
Елмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Кючю, жауу кетер эки кёзюнгю,
Хыйсабы аз, учуз болур сёзюнгю,
Эл кенгешге чакъырмазла ёзюнгю, —
Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Женгсиз кёлек кийдирирле, тенг кесип,
Агъач атха миндирирле, терк жетип,
Къабыр дууа билдирирле эсгертип, —
Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Сын ташынгы сары ташдан салырла,
Къабырынга, жаназынга барырла,
Сен кетерсе, таула, тюзле къалырла, —
Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Жарсымагъыз, игиликни билген — аз,
Аны ючюн дерт тутаргъа жарамаз,
Себеп берген къайтырына къарамаз, —
Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

1935

Эски кѳумгъаныма

Кѳумгъаным, эски кѳумгъаным,
Биз бирге кѳп кюн ашырдыкъ,
Кѳыйын кюнде, тынч кюнде да
Биз экибиз бирге турдукъ.

Санга кѳп шаудан суу кѳуйдум,
Эрттенликде бет, кѳол жуудум.
Кѳумгъаным, сен кѳп жарадын,
Кир-кипчикни тазаладын.

Жерими суу кѳп саркъды
Тамагъынгдан — ол да хакъды.
Сууукъ суунг берди кѳууанч,
Болдунг манга нѳгер, жубанч.

Сени эшикте унутуп
Кетген кюнлерим да болду.
Кече эшикте кѳалсанг да,
Киши алып кетмей, турдунг.

Кече эшикте кѳойгъанымды
Жангыз терслигим аллында.
Таматалыкъ хатерими
Эт да, кечип кѳой аны да.

Кѳумгъаным, эски кѳумгъаным,
Кѳп кюнле ашырдыкъ бирге.
Биз жашаугъа кѳуялукъ этдик, —
Киши айып этмез бизге.

Къумгъаным, эски къумгъаным,
Мен бек ыразыма санга.
Мен кѣп алгышла этгенме
Сени ишдеген устагъа.

1936

Алтакъ, кёзбау бек кёп тюрлю:
Кими — сылхыр, кими — жинли,
Кими болур эки тилли,
Бири — жахил, бири — кирли.

Аллайланы иши — хыйны,
Билигиз сиз дайым аны!
Алданмагъыз, болса жарыкъ,
Этип къояр сизни жазыкъ.

Кёп сёлешип, тажатырла,
Чалпытып, таш чайнатырла,
Олжан, сибирь сынатырла,
Аналаны жилятырла.

Ташалада — бек батырла,
Жумдурукъла ойнатырла!
Кюнде исси къапдырырла,
Элни бирге чапдырырла!

Бирсилери — жасанырла,
Жырларынгы терк алырла,
Ие болуп да къалырла,
Уялмайын, махтанырла.

Нёгер болсанг — уялтырла,
Урмай, туюмей, жилятырла,
Ууда итге талатырла,
Элде жерге къаратырла.

Тойда, тоюп, кекирле,
Кезлеу суугъа тюркюрле,
Ез къошларына юрюрле,
Аталарына кюрюрле.

Эки тилли алтакъланы,
Таша жерде жаншакъланы,
Сёз этерге бек сакъланы,
Билимли жаш, иги таны!

1937

Ай жазыкъ Хажибекир,
Не болду бюгюн санга?
Болуученг бизге ёкюл, —
Тутдула, жаугъа санан.

Тюнене махтаучула
Сёкдюле ала-сала,
Сюрдюле узакъ жары,
Ишингде табып «чола».

Ай жазыкъ Хажибекир,
Болжалынг къысха болду.
Сёзюнгде жокъ эди кир,
Таныдынг къыйын жолну.

Ышара, сабыр-сабыр
Келиученг гюрбежиме.
Узакъда тапдынг къабыр
Кёплени биргесине.

Игини ёлююю хакъ,
Амандан деген кибик,
Башчысыз къалады халкъ,
Тюз отдан кёлек кийип!

Ызынгдан барып, жарлы
Хорасан тапмай келди,
«Сен суйюп салган кёпюр
Оюлуп къалсын», — деди.

«Жашасын Совет власть», — деп,
Биринчи айтхан батыр
Къалды, кёзюбюз кёре,
Сууну тюбюне батып.

Тюзлюк излеген Кязим,
Энтда сынсыйса, факъыр.
Санга да къанлы тазир
Жерлейди къуугъун атын!

Игиле аман атлы
Боладыла бир женгил...
Ленинни аманатын
Ким буза болур, женгип?

Тюнене дауурбасла
Сокъдургъан иги жашла
Думп болуп къаладыла, —
Не болур мынга тасха?

Билмейсе, жарлы Кязим,
Жюрегинг кесеу бола...
Бийлейди аман сезим,
Тюзлеге терслик жорап!

1938

Къайры кетди Эней улу?

Не ачы заман келди бизге:
Дау айтылып кертибизге,
Герс тебинип кёзюбюзге, —
Жетдими ач кезиу бизге?

Къайры кетди Эней улу?
Къайры думпса, Гему улу?
Ой, не болдунг, Носту улу?
Къайры ийдиле, Алий улу?

Сен, Назир, къайда жоюлдунг?
Сен, Келлет, къайда союлдунг?
Иги адам къалмай, не этейим?
Бир тынчлыкъ болмай, не этейим?

Ой, не аман заман келди!
Ой, не ачы заман келди!
Ой, не къыйын заман келди!
Ой, не зорлукъ заман келди!

1938

Учуп чыгълмазса кёкге,
Жарып киралмазса жерге, —
Жетдирирле аман чекге,
Жиберирле къайтмаз бекге!

1938

Къыйынды жашау халыбыз,
Бузулад жүрек къаныбыз,
Тёзерге жетеди ангыбыз,
Атмайды насып тангыбыз.

Кючюбюз жокъ, мадар аз,
Къара таныгъан адам аз,
Азапдан бетим болду саз,
Келмейди халкъгъа насып жаз.

«Мени сёзюм» деген китап
чыккыгъанда жазылгъан назму

Бу не затха ушагъанды?
Мени ючюн ким жазгъанды?
Манга айып атагъанды,
Агъачыма от салгъанды.

Сормай-ормай тешиндирди,
Зыккылларын берип ийди,
Мен билмеген жарты тилни
Унарымы къайдан билди?!

Ким кюрешди бу зат бла?
Кырдыгымы бузлатдыла!
Жашай эдим мен халкъ бла,
Бош жаншакъгъа ушатдыла!..

1939

Мудах болма, ахшы жаш,
Тюнгюлме игиликден!
Жалан кѣгет ѳтмеген
Галды, жерге ийилген.

Кѳреме: хыйла тутуп,
Жолунгу кеседиле,
Жырталла, кенгеш кѳуруп,
Жыйылып кечегиде.

Инсан жоругѳу алай —
Фахмугѳа зарлыкѳ кѳалмаз.
Жол арытхан бир адам
Аны эсге да алмаз.

Мудах болма не уят,
Ишле, жахиллеге кюл.
Тартхан ѳгюзге тыякѳ
Бегирек тиеди. бил.

Биреу хуна кѳаласа,
Биреу аны бузаргѳа
Хазырды, онг табалса, —
Не зат этейик заргѳа?!

Ишлеген жангылгѳан да
Этеди. Айып тюйюл.
Жалгѳан дау салгѳаннга да
Тил тутма сен, кѳаш тюйюп!

Къыйын кюн, таугъа чыгъып,
Къаялагъа да къара.
Зарла хорларыкъ сунуп,
Болма, жигит, ауара

Къазим хажи айтды деп,
Тёлюлеге да жетдир.
Къайда да бирлик излеп,
Халкъынга ыспас этдир.

Эртте, кеч болса да, халкъ
Чегеди тюзню, терсни,
Кёлсюзлеге басмай жакъ,
Ал биргенге бу дерсни!

1939

Баям, къозула жетгенин билгенди,
Кесиме ушаш тели Къайсын келгенди.
Къозу эт ашап, боза ичин олтурдукъ,
Эски юйюмде назмуланы окъудукъ.

Тели Къайсын келип юсюме аугъанды,
Ингирликде ийнегими саугъанды,
Къолан ийнегими сютюн ичгенди,
Хакъына бир аман китап бергенди.

1940

V

Келсенг, сен эски юйюмю кёрюрге,
Мени эски гюрбежиге кирирсе,

Мени къалай жазгъанымы билирсе.
Сен, жашым, Къайсынча «тели» туйюлсе.

Къадырлагъа минип, ёрлербиз элге,
Назмучу, тохтамай, барады ёрге.

Хар адамгъа жүрек бла къан бирди,
Назмучугъа назму бла жан бирди.

Назмучу назмучугъа къарындашды,
Аны ангыламагъан назмучу — бошду.

Темир ишлейме, назмула жазама,
Акъсакъ болсам да, сизни озарма!

Лакъырдагы кертиге тергемегиз,
Къарт сылхыр болгъанд, махтанад демегиз!

Лакъырдагыз — душманыбыз жашасын,
Жарыкъ сёзсюз — бизни жауубуз къалсын.

Жарыкъ сёз — юйде чыракъ кибик жанад,
Жарыкъ сёз — жашауубузну жарыгад.

1940

Ёлюм келир

Ёлюм келир — итим чабып тыялмаз,
Ёлюм келир — жашым тутуп жыгьалмаз,
Ёлюм келир — мени дуняда кьоймаз,
Алай ол назму кьаламы оялмаз!

Ёлюм келед, адамны алып кетед,
Адам биргесине төрт санын элтед,
Ишлеген юйюнг, жазгъан назмунг кьалад —
Дуня иеси ёлюм тьююлд — адамд.

1940

Ийнегим, къашха ийнегим!
Санга ыразыд жүрегим:
Сютюнгю айран этебиз,
Санга алгыш эте, ичебиз.

Сютюнгю сабийле ичелле,
Къууанып, оюн этелле.
Ыразылла къонакъларым:
Къандыраса суусапларын.

Жашла санга аман болсала,
Сени түйселе, урсала,
Кергюзтюрме мен алагъа,
Ол бетсиз иймансызлагъа!

Ингирде тоюп келесе,
Ийнегим, къашха ийнегим!
Сютню къызгъанмай бересе,
Ийнегим, къашха ийнегим!

1940

Этда келди ачы елюм,
Аны кюйсюз бетин кёрдюм,
Мутху идула эки кёнюм,
Аллах берсин манга тёнюм.

Сакъламадыкъ жау къонакъны,
Кече келип, эшик къакъды.
Анга тюбеген а — хакъды,
Ол Аллахдан аман тапды.

«Жолоучубуз, ач», — дедиле,
Жол усталыкъ тиледиле.
Къайдан билдик, ким эдиле, —
Бизге бичакъ биледиле!

Жарлы бала, чыгъып кетдинг,
Бир сагъатдан ёлюп келдинг.
Ананга сен бушуу бердинг,
Жарлы жүрегин кюйдюрдюнг.

Жау къонакъны билялмадым,
Жолдан тартып тыялмадым.
Сени кёрюп туралмадым,
Тилим тартыла, жилядым.

Хурият байрагъын алгъан,
Аны хакъ жолунда баргъан,
Жаш болса да, башда болгъан,
Тюзлюк жолдан ажашмагъан, —

Энди тураса сойланып,
Кёп ишлеринг битмей къалып.
Къапталынга къанынг къатып,
Эгечлеринги жилятып.

Аманла кёп чыкъгъандыла,
Кёп игини жыкъгъандыла,
Сени ала жутхандыла, —
Атангы улутхандыла.

1942

Мен бир инсан. Жашадым, жапды отум.
Темир тийдүм, китапта да окбудум.
Тамитаты сакъ болдум, ёрге кьондум,
Бир Аллахдан, артыкылыкьладан кьоркьдум.

Къалырла кёрюгюм, тёшюм, чёгючюм,
Жашадым, кьуллукъ да этдим эл ючюн,
Бир адам кетмез кёрюрюн кёргюнчю,
Жашауун этип, беририн бергинчи!

Мен ёлюрме, жаназыма келирле,
Жаннет тилеп, ыразылыкъ берирле.
Сёзюмю, акъсакъ бутуму эсгерирле,
Жарлы Кязим жияй-улуй кетди дерле.

Асыл къартла, келип, дууа тутарла,
Эгечлерим акъ чачларын жыртырла.
Къарт парийим да тёрге чыгып улур,
Жамауат арбазымда юч кюн турур.

Къабыр сууукьлугьу кьысар этими,
Мункар, Накир билирле ниетими,
Тилегим жарытыр анда бетими,
Ёкюлюнлей къалырма юмметими.

Тийре къартла гюрбежими кьатында
Экиндиве ла-илляха айтырла.
Уятырла кёр шошлугьун, эсими,
Инши-аалах, эл унутмаз кесими.

1943

I

Мен айтханнга тынгылагъыз,
Айтханымы ангылагъыз,
Шашар жолда сиз бармагъыз,
Жюреклеге ачыу салмагъыз.

Тамата оноуну бичди —
Миллетге кечерге тюшдю,
Терси, тюзю айырылмай,
Бу не алапатлыкъ иши?

Азыксызлай чыкъдыкъ жолгъа,
Къайгъы бла, арып-талып.
Елген — ёлюп, къалгъан — шашып,
Асламыбыз жолда къалып.

Душман оту жетди бизге,
Терслик болду бу жол тюзге,
Башыбыз тюшгенди сёзге,
Эриши кёрюндюк кёзге.

Толтургъанбыз вагонланы,
Таныгъанбыз къурч жолланы,
Тюзетирле законланы,
Тёзюм болсун аз заманны.

Жерибизге душман келди,
Бизни жокъ этерге деди,
Жетмез бизге ассы дерти,
Кеси кетер таудан кери.

Ишди бизни жашатырыкъ,
Ариу кийип, ашатырыкъ,
Былай тар жолгъа тюшгенде,
Намыс бла бошатырыкъ.

Халкъымдан тилеп айтама, —
Ишлегиз, ишни къоймагъыз.
Къоркъмагъыз, сиз къутулурсуз,
Къол кетюрюп, бет жоймагъыз.

1944

Къыйын кюн айтама сизге.
Жунчумагъыз керексизге.
Тёре болур терсге, тюзге,
Жол берилмесин бетсизге.

Жашаудан умут юзмейик,
Зулму кишеннге тюшмейик,
Тюзлюкге жолну ишлейик,
Адамча жашай билейик.

Тёзюмсюзлюк — нёгер туююл,
Оюлгъанда жолунг, юйюнг.
Кётюрейик жашау куююн,
Таукел этейик биз бюгюн.

Кёп жашадым, кёп да кёрдюм,
Артыкълыкыгъа налат бердим.
Къартлыгъымда тентиредим,
Элим бла кёчюп келдим.

Жашарыма бек аз къалды,
Борбайымы къартлыкъ алды.
Аллах, санга бирди сёзюм, —
Халкъыма тилейме тёзюм!

Ичер сууум тауусулур,
Ёнюм, ауазым бузулур,
Къарт парийим, билип, улур,
Жамауат агъач ат къурур.

Мен ёлюрме, артха къайтмам,
Саулугъумда жалгъан айтмам:
Бузулмагъыз къыраллыкыгъа,
Киши жерде тургъанлыкыгъа!

Ат чаришде сыналады,
Азап кёрмей ким къалады?
Хайт дегиз, айып алмагъыз,
Ишде артха да къалмагъыз.

Кёп кыйынлыкъгъа тёздюгюз,
Ачдан, азапдан бездигиз,
Дагъы къош бола келдигиз,
Кёп палахланы женгдигиз.

Отларыгъыз кёп ёчюлдю,
Боран, ырхы да кёчюрдю,
Дагъы халкъ халкълай кечинди,
Сёзюн эшитигиз Кязимни:

Мухажирлик кыйын ишди,
Ол а бизге энтда тюшдю,
Аны кётюрген да ишди,
Кётюралмасакъ — бедишди!

Тюздю, бирликде — тирликди,
Халкъ деген аны билликди.
Сиз адамгъа саналыгъыз,
Кыйын кюн эрлей къалыгъыз!

Олду мени осуятым,
Халкъыма да аманатым.
Жашарыкъма аны айтып,
Къурулгъунчу агъач агым.

1944

Мен къалмам — атым къалыр,
Сёзюм, ишим махталыр,
Тюзюм, терсим билинир,
Чамларыма кюлюнюр.

Кёпню кёрген өллиле
Ыразылыкъ берирле.
«Хажи ауушду», — дерле,
Жаннет, ийман тилерле.

Ыразыма барына —
Сыйлы жууукъларыма,
Жерибизни халкъына,
Жашларына, къартына.

1944

Мени дууама келликле,
Жаназыма сюелликле,
Тёрт санымы жууарыкъла,
Басхычымдан тутарыкъла;

Къабырымы къазарыкъла,
Манга кюйюп, азарыкъла,
Салымы элтип барлыкъла,
Сау-саламат къаллыкъла, —

Барыгъызгъа барды сёзюм,
Осуят этеди Кязим:
Къыйын кюн жашай билирге,
Билек болугъуз бир бирге!

Бирликде — тирлик, билигиз,
Бир биригизни суююгюз!
Ариулукъ болсун тилигиз,
Хата кёрмесин юйюгюз!

1944

Поэмала

I

Барыбыз да билебиз
Жашау кыйынын, тарын.
Жаралы жугъутурну
Айтайым мен хапарын.

Ол хапар эске тюше,
Мен кзуру да кюеме.
Аны сиз барыгъыз да
Эшитсегиз бек сюеме.

Зарфха уруп чыгъарыргъа —
Зарфыбыз жокъду бизни.
Къарангылыкъ ачдырмай
Турад кезлерибизни.

Китап окъуй билген — аз,
Жахил жарлы халкъыбыз,
Жашайбыз, тогъубуздан
Кеп болгъанлай ачыбыз.

Бюгюн тауда кяр жауад,
Арбазланы толтуруп.
Хапарымы айтайым,
От жагъада олтуруп.

Сыйырадыла жерни,
Сыйыралла гыржынны,

Къолдан келмей сыйыргъа
Хапарны бла жырны.

Залимледе аллай кюч
Жокъду. Шукур Аллахха!
Биз жүрек сёзюбюзню
Бермебиз малгъунлагъа.

Жаралы жугъутурну
Окъ жарасы жаннганча,
Жанады жүрек жарам —
Къама кирип къалгъанча.

Айтайым хапарымы,
Сизге, манга да асыуд.
Адамлагъа айтмасанг,
Кюйдюрюп къояд жарсыу.

Ой, жаралы жугъутур!
Мен да санга ушайма.
Жюрегими къан жууа,
Хапарымы башлайма.

2

Ариу, айбаш жугъутур
Отлай эди ыранлада,
Кече энип, иче эди
Тауда къара сууладан.

Ыранда кийик сюрюу,
Солуй, жатып тургъанда,
Къарауулу жугъутур
Бола эди къаялада.

Ол кёп къутхаргъан эди
Сюрюуюн уучуладан,
Кеси да кёп къутула
Келген эди ажалдан.

Бир жол, танг жарыгъанлай,
Кийик сюрюу, суу ичип,
Ыранлы гелеу бетни
Бара эди ёрге кетип.

Алайлай бирси бетден
Ачы ушкок атылды,
Сюрюу къачды, жугъутур
Жаралы болуп къалды.

Ол, ёрге баралмайын,
Мыллыгын энишге атды,
Терен сызгъа ичине
Кетип, термиле жатды.

Уучу — жугъутур къайры
Думп болгъанын билмеди,
Ол не кёп излесе да, —
Къайдагъысын кёрмеди.

Кёп айланып, зат тапмай,
Къара ачыуу келди.
Башха кийик мараргъа
Бир башха жары кетди.

Жауурунун окъ тешген
Жугъутур ол сызгъада
Сау кюн, сау кече турду,
Къутулуп мараучудан.

Тауда гелеу кырдыкга
Къатханед таза къаны,
Ачый эди, кюе өди
Ауур жарасы аны.

Ол эрча кётюре өди
Жарасыны ачыуун,
Жигитча кюреше эди
Къутхарыргъа жашауун.

Жарасы ачып, аны
Къоймаса да атларгъа, —
Юзмей эди умутун
Ол сюрюуюн табаргъа.

Жюреги тартдыра эди
Къаяланы башына,
Кёзюн алмай къарай эди
Сюрюу кетген жанына.

3

Биз элли жарлы уучу
Хашим, танг жарыгъанлай,
Чыккъгъан эди таулагъа,
Кийик, жугъутур марай.

Ол, таулада айлана,
Кийиклени ёлтюре,
Жашай эди, алай бла
Юйюрюн кечиндире.

Хашим, тик жолну чыгъып
Баргъанлай, бирси бетде
Ол акъсакъ жугъутурну
Кёрдю да, сейир этди.

Ол жаралы жугъутур
Ёрге къачып бара эди,
Эркинликге къаст этип,
Жарасын унута эди.

Хашим кёрдю: бир бёрю,
Жугъутурну ызындан
Къуууп, жете баргъанын, —
Тояйым деп къанындан.

Хашим, ушкогун сермеп,
Къол юсюнден терк атды.
Бёрю, ёрге секирип,
Сора — сойланып къалды.

Жугьутур, энтда ушкок
Анга атылгъан сунуп,
Суху да бир къарады,
Башын артха терк буруп.

Алай ол жол анга угъай, —
Ушкок жаууна атылды!
Жугьутур таугъа кетди,
Бёрю жоюлуп къалды!

Жаралы жаныуарны
Къуугъан зулмучу бёрю,
Тюзлюк огъу ызындан
Жетип, алайда ёлдю.

Аллай къара кюн келип
Къутулгъан жугьутургъа
Хашим тиймеди, — эркин
Кетерге къойду таугъа.

Аны ызындан къарап,
Хашим тёшде олтурду,
Ол къаяла артына
Аугъунчу, къарап турду.

Жаралы жугьутурну
Жаралары сау болуп,
Таулада энтда жашар,
Жаны къууанчдан толуп.

Тауланы, эркинликни
Чексиз суйген жугьутур,
Ызынгдан окъ жетмесин,
Жауларынг жоялмай тур!

4

Жаралы жугьутурну
Къутхаргъанындан сора,
Хашим, жаныуар атмай,
Юйюне къайтып барад.

Кийик эт келеди деп,
Сабийлери чапдыла...
Алай ала ол кече
Кийик этсиз кьалдыла.

Хашим юйдегисине
Жугьутурну хапарын,
Тизип болгъан халында,
Айтып берди хар барын.

Къатыны: «Тюз этгенсе,
Жаным кьор болсун санга! —
Деди.— Жаным ауруду
Ол жарлы жаныуаргъа.

Биз да ачдан ёлмебиз,
Худур этип ичсек да.
Не этейик! Чыдарбыз, —
Не кыйынлыкъ кёрсек да!»

5

Ахшам кьарангысы да
Элге шош кирип келди.
Жамболат бий Хашимге
Жумушчусун жиберди.

Бийни сер жумушчусу
Ахшамда салып келди.
— Бийим сени чакъырад,
Хайда, жюр, Хашим! — деди.

Хашим, эски чепкенин
Женгил кьаплап юсюне,
Жумушчуну ызындан
Барды бийни юйюне.

Хашим, эшикден кирип:
— Юйге игилик! — деди.
Жамболат бийни бети
Кюйсюз болгъанын кёрдю.

— Бюгюн уугъа
бардынгмы? —
Деп сорду бий уучугъа.
Хашим ууда хапарын
Терк окъун айтды анга.

— Ай, сен аман! —
деди бий, —
Эр тюйюлсе — къатынса!
Жюрегинг, къоргъашинча,
Эрий тургъан аманса.

Мен бийинг болгъанымы
Унутханмы этгенсе?
Арг кезиуде сен манга
Кийик нек келтирмейсе?

— Бийим, кесинг билесе,
Беш-алты сабийим бард.
Кючюм жетмейди: юйюрюм
Ачдан къыйналып турад.

— Ит кючюклеринги ач
Болгъаны манга неди!..
Хашим, жюреги жана:
— Биз да адамбыз! — дейди.

— Ауузунгу къыс! — деди бий,
Секирип ёрге турду,
Мужура бла, сермеп,
Жарлы Хашимни урду.

Хашим эшик артына
Жыгъылды. Алай, кючден
Къобуп, мыллыгын атды
Зорчу бийни юсюне.

Ол бийни буууп окъун
Къоярыкъ эди, алай
Шапалары чапдыла, —
Ач бёрюле чапханлай.

Жарлы уучуну, туююп,
Атхан элле эшикге.
Ала анга этгенни —
Адам этмейди итге.

Бий мужурасы тийип,
Сындыргъанед билегин.
Залимликни ёртени
Кюйдюргенед жүрегин.

6

Хашим! Ач бёрю кьюугъан
Жаралы жугъутургъа
Кесинг тенг болуп
къалдынг, —
Киши болушмад санга.

Санга чапхан бёрюню
Киши атып урмады.
Ол бёрюню къанындан
Къара жер кызармады.

Чолакъ болуп къайтдынг сен
Жарлы, кьюрум юйюнге,
Сау болмаз жара тюшдю
Огъурлу жүрегинге.

Тауда ол сен къутхаргъан
Жугъутургъа ушайса,
Аныча, жараларынг
Къыйнай, алай жашайса.

Залимликни тыягъы
Бизге аман тиеди.
Не этсин жарлы Кязим —
Жаны отда кюеди.

Хашим! Аман ачыдынг —
Бизге палах азмыды?!
Кёзлерим жашдан тола,
Этеме бу назмуну.

Сени жарсыуунг — мени
Жарсыуумд, жарлы уучу.
Инш-Аллах, ийнанабыз —
Келир бир дерт алыучу!

Жарлы Хашим, кесинг да
Жаралы жугьутурса.
Кёрген кыйынлыгъынгы
Сен кьачан унутурса?

— Сени ургъан залимни —
Аллах урсун! — дейме мен, —
Палахланы ырхысын
Анга бурсун! — дейме мен.

Бар этген артыкълыгъы
Аны кесине жетсин!
Кязим бергенча, анга
Аллах да налат берсин!

Кюн сайын аны кёрюп,
Мен амалсыз болама,
Башха жолну тапмайын, —
Назмуланы тагъама.

7

Ой, мени жарлы халкьым!
Кыйынлыкьда тураса.
Сен да, бир башха болмай,
Жаралы жугьутурса.

Зыгъырлы кьолда зыгъыр
Кибик, кёп кыйынлыгъынг.
Не затха чыдамады
Сени кыйынлы жанынг?!

Къурум ожакъларынгдан
Кечеги кьар жаугъанча, —
Жауады кыйгъы юсюнге,
Сени Аллах кьаргъагъанча.

Жаз жабалакъ таулагъа
Жаугъан кибиъ, юсюнге
Къара палах жауады,
Кирип келеди юйюнге.

Къайгъыларынга жарсый,
Жарлы Кязим талгъанды.
Ол башын тау черекге
Атар кибиъ болгъанды.

Жарлы халкъым! Бёрюле
Къуууп баргъан жаралы
Жугъутурса. Не этейим,
Ким болур бизни жанлы?

Ким кёрюр сени ызынгдан
Жумулгъан бёрюлени?
Къайгъыларын ким кёрюр
Жарлы таулу эллени?

Сени сюрген бёрюге
Кимни огъу атылыр?
Фитнаны, залимликни
Тили къачан тартылыр?!

Бар къыйынлыкъларынгы
Жарлы Кязим кёреди.
Жюреги къандан тола,
Ачы назму өтеди.

8

Жаралы жугъутурну
Айтдым сизге хапарын.
Алай ол сау эталмаз
Жюрекле жараларын.

Аны эшитген — бирсине
Айта, халкъгъа жайылса,
Жарлы от жагъалада
Айтылып алай турса, —

Ким биледи, асыу болур
Къайгылы жүреклеге;
Ким биледи, ачыу болур
Зулмучу залимлеге.

Аланы къолларындан
Келмейд манга тиерге,
Жарлы уучу Хашимни
Тюйген кибик, тюерге.

Шишлик къойлай сояргъа
Къолларындан келсе эд,
Урун, туйюп, жояргъа
Атым амал берсе эд, —

Бир кюн жашатмаз элле
Ала мени дуняда,
Ичер сууум тюгенин
Къалыр эди таулада.

«Келечиге ёлюм жокь!» —
Деген сёз барды халкъда.
Халкъымы келечиси
Болдум къыйын сагъатда.

Мен Меккагъа баргъанма —
Тиерге базынмайла,
Алай бичакъ билеуню,
Жаныгъанны къоймайла.

«Ит юргенин — жел элтир», —
Юрме къой жауларымы!
Къыйын кюн ёкюлюнлей
Къалырма мен халкъымы!

Жарлы халкъым! Кюрешдим
Асыу болур деп сёзюм.
Санга игилик тилей,
Жашайд дуняда Кязим.

Эки жаны — бийик тау,
Туугъан эдим бир элде.
Езени — жай, тауу — кыш,
Хауасы салкын жерде.

Анам, атам къарт болду,
Юйюрге мен тамата.
Къатын ал деп кысдыла, —
Къайдан чыкъды бу хата?

Бир ишге — ол уллу иш,
Сагъын этерча болдум.
Элде адетге кёре,
Юйде къартлагъа сордум.

Къаргла эркин этдиле
Ол оноуну кесиме.
Узакъ болмай, кёншуда,
Тюшдю бир кызы өсиме.

Таукел этип, тиледим,
Келечибиз — Карамай,
Бек кыуанып айланды,
Башха ишге кырамай...

«Баблийгъа уа, бир Аллах...
Кёп кыйындан солурсуз,
Аллах айтса, топ кибик,
Толу юйюрлю болурсуз...»

Болса болур кесича, —
Суу сурат, узун санлы,
Кёрсенг — къарап турурча,
Адепли, ариу сынлы...

Орамны ётдю Салийхат,
Биз сёлеше тургъанлай,
Аны кёрюп, тюрлендим,
Шо элия ургъанлай.

Салийхатны кёргенлей,
Баблийгъаны унутдум.
Таплыгъындан иименип,
Сёлешмейини къутулдум.

Ашым, башым гас болду,
Жан тынчлыгъым къуруду.
Бара тургъан жолума
Темир къафу урулду.

Кечем, кюнюм чарс болду,
Къайгъыларым чачылды.
Жар оюлгъан жолума
Тейри эшиги ачылды.

Кёп айландым, уялып,
Къызгъа халымы айтыргъа.
Бир кюн сакълап тургъанем,
Ол да суудан къайтыргъа.

Бийче къызлай атлады,
Челеклерин толтуруп.
Мен тансыкълап къарадым,
Туурасында олтуруп.

Секирип ёрге турдум,
Ол да суудан къайтыргъа.
Арсарсыз жолун тыйдым,
Кёлюмдегин айтыргъа.

Къарагъан къарамындан
Къамадыла кѣзлерим.
Къайры кетип къалдыла
Мени айтыр сѣзлерим?!...

С а л и й х а т

Сѣз къоратып къыйналма:
Айтырынгы билеме.
Ахшы жаш, къыз тилесенг,
Орамлада тилеме.

М а х е т ч и

Базынмасам кесиме,
Чыкъмаз эдим аллынга.
Къарарыгъым келеди
Сени ариу халынга...

С а л и й х а т

Сен таныйса атамы,
Тойгъа не мал сояrsa?
Къой, къарама къызына —
Кѣз тийирин къояrsa.

М а х е т ч и

Кѣзюм сенден тоймайды,
Сѣзюнг кенгде къоймайды.
Къоркъма, сен кирлик арбаз
Къурманлыкъсыз болмайды.

С а л и й х а т

Адет бла тилерча,
Бармыды уллу байлыгъынг?
Не тамаммы сунаса
Сыфатынг, чырайлыгъынг?

Махетчи

Ырысхы — ташадады,
Байлыкъ ючюн суймедим.
Суймекликни къарыуун
Санга дери билмедим.

Салийхат

Жюрек — жюрекге ачхыч,
Жюрегинги билеме.
Къой, сени атам унамаз,
Тахлыкъ къызын тилеме.

Махетчи

Сени ариу ауазынг
Акылымы алады.
Атангы къатылыгъы
Манга къоркъуу салады.

Салийхат

Мен да атамдан къоркъама, —
Огъурсузду, юйсюздю.
Къызын санга берирми —
Жарлыды дер, юйсюздю...

Махетчи

Жарлылыгъын билмеген —
Бай болуп да не этер?
Биз экибиз бир болсакъ,
Ол байлыкъгъа не жетер?

Салийхат

Аллай насып ким берир —
Суйгенле бир болурча?!
Мындан ары къоркъуусуз
Къайгъыладан солурча?..

Ачыу тийди Калланга
Салийхатны этгени,
Неден да кюч кёрюндю
Айтмай, къачып кетгени.

«Базынып тургъан къызым
Башымы кесип кетди,
Къартлыгъымда, уялмай,
Халкъгъа чыкъмазлыкъ этди...

Уллу эди намысын
Намыс керек жерледе...
Кёп жылланы айландын
Оноу этип элледе...

Халкъгъа этген оноунг
Табылмады кесинге...
Болатлагъа къачаргъа
Къайдан тюшдю эсине?..»

* * *

Забакълары, жыйылып,
Болатлагъа чапдыла.
Эки кёпюр арада
Кетмез ачыу тапдыла.

Уллу межгит аллында
Уллу уруш къурдула.
Махетчини бурнуна
Тыякъ бла урдула.

Адил кетди чапханлай,
Черек кёпюрден ётюп,
Къолдан келмеди аны
Тыяргъа, ызындан жетип.

Цораланы юйлерине
Уруп кирди, сормайын,
Къаны кетип бетинден,
«Сау кел», «сау бол» болмайын.

Кирип барса отоугъа —
Жабыу артында адам жокъ!
Жер тубюне кирсе да,
Тапмай къайтыр амал жокъ!

Арлакъ барып къараса —
Мюйюшде хапчук тебе.
Мюйюшде хапчук тебе —
Солуса — ёрге кебе.

Адил жунчуп къалмады —
Хапчукланы ташлады.
Сора-сурай турмайын,
Къызыны туюп башлады.

«Елтюрсе — ёлтюрсюн» деген
Халы бла Салийхатны,
Бу юйге суюп келген
Жалы бла Салийхатны.

* * *

Эсли къартла, сюелип,
Урушну да тыйдыла.
Айып этип Калланнга,
Кеси юйюне жыйдыла.

Этген ишин тюз кёрюп,
Ол кечгинлик сормады...
Тыякъ тийди киеуге,
Башха хата болмады.

Бир къауум кюн озгъанлай,
Келечиле келдиле.
Юйге окъуна киргинчи,
Болмазлыгъын билдиле.

Малкъарда къарт къалмады —
Жарашдыра келмеген.
Бу дуняда болурму
Антына бир ёлмеген!..

Былай а ким кѳргенди —
Адам сѳзюн алмагъан,
Антына былай къаты...
Юйю къуруп къалмагъан!

Не кюрешдиле эсе да,
Жюреги тешилмеди,
Махетчини сартындан
Бир токълу кесилмеди.

* * *

Былай къууанч ким эшитди —
Тою, оюну болмагъан,
Келин келген кюнледе
Юйю адамдан толмагъан.

Боза аякъ кѳтюрюп,
Адам алгъыш этмеген,
Бу хапарны къайгъысы
Кѳпге дери кетмеген.

Болатланы Махетчи
Бек айыпсыз жаш эди.
Ол жыйылгъан жерледе
Тенглерине баш эди.

Игиликден не хайыр —
Табылмаса жууукълукъ?
Арабызгъа тюшгенди
Жылынмазча сууукълукъ

Цораланы Ахматда
Кѳп турдула къонакъда,
Аны этген намысы
Унутулмаз жомакъда.

Салийхатны къайгъысын
Кюрешдиле чачаргъа —
Жюрегин жапсарыргъа,
Кѳлюн ашха ачаргъа.

Къайгысы кѐп Салийхат,
Ашын-сууун да кьойду,
Жашар ючюн термилген
Таза жанындан тойду.

Къатында турган кызла,
Ол жиляса, — жиляйла.
Башын тобукъларына
Салса, чачын сылайла.

Этген иши Ахматны —
Унутулмаз, ёлсе да.
Жарымады Салийхат,
Ол не сыйлы кѐрсе да!

Къонакълыкыдан келини
Юйюне элтди кеси,
Кюннүмде ёрлеп бара,
Тайышхан эди эси.

Болатланы къартлары
Къууандыла — жашналла
Келин юйге келгенлей,
Иги къарап башлалла.

* * *

Салийхат турду алай —
Адам бармай юйюнден,
Барлыкъла да къоркъдула
Атасыны кюйюнден.

Жангыз кичи өгечи
Ташаланы келеди,
Анасы Айшат жиберген
Саугъаланы береди.

Аман болду Салийхат,
Жилягъандан, сагъышдан.
Анга ёлюрге къоркъууду
Атасы этген къаргъышдан.

Алай жашай тургъанлай,
Былагъа ауруу тийди.
Сиз кѳрген мудахлыкъны
Сизге дери ким билди?!

Салийхат онгсуз болду,
Жууукълары жетдиле,
Калланга да сормайын,
Кеси юйюне ѳлтдиле.

Кечгинлик тилеп къызгъа
Кюрешдиле Калланга,
Бермеди ол кечгинлик
Сюйгенине баргъанга.

Айшат жиляп тиледи —
Женгилмеди сѳзюне.
Къызы ѳле тургъанда,
Къарамады кѳзюне.

* * *

Къазакъланы Жюнюсдю,
Жарсып, дарман излеген.
Дармандан ѳллюклерин
Ол да, харип, билмегенд!

Кюннюмге ѳрлеп келдинг,
Дарман сууунг — кѳолунгда.
Къаллай огъурсузлукъ бар
Бюгюн сени жолунгда!

Сен келгенде, Махетчи
Тура эди жатханлай.
Ашы-суу болмайын,
Къарны ичине къатханлай.

Махетчиге ичирдинг
Агъач аякъ толтуруп.
Бираз хапар да айтдынг,
Тюз аллында олтуруп.

Энди иги болур деп,
Махетчиге кёл этди,
Дарман сууун да алып,
Салийхатха ол жетди.

* * *

Жарлы эгечинг Айшат
Къууанды келгенинге,
Шукур этди Аллахха
Жууукъну билгенинге.

Салийхат жатхан жерге
Чырмиусу кирин бардынг,
Елмеэлик жаш жанны сен
Ажалсыз тартып алдынг.

— Махетчиге ичирдим, —
И ирек болуп къалды.
Сени да сау этер, — деп,
Дарманны аллына салдынг.

— Махетчи ичген суудан,
Не болсам да, ичейим.
Сен келтирген дарманны
Жарарыгъын кёрейим.

Салийхат ичди суудан,
Не ичгенин билмеди.
Андан артха аузуна,
Елгюнчю, суу тиймеди.

* * *

Махетчи этген әди
Ахлулагъа аманат:
«Салийхатха жаш тууса,
Атагъыз, — деп, — Къанамат...»

Кюн ортада жан берди,
Кёзлери ёрге аралып.

Къатынла сарнайдыла,
Жюреклери таралып...

Жарлы бала Салийхат,
Сездингми ажал келгенин?
Сен къалай да билгененг
Махетчини ёлгенин?

С а л и й х а т н ы к ю й ю

«Жар башында таш юйчюк —
Кесеу башлай къаралсын!
Мени жауум, жаш болуп,
Сюйгенине таралсын!..

Къая аллында кёкбаш юй
Шекер тузлай эрисин!
Мени жауум, къыз болуп,
Сюйгенине термилсин!

Эки жаны — бийик тау —
Бир бирине оюлсун!
Сюйгенлени къоймагъан —
Арасында жоюлсун!

Мен да барып бусагъат
Къабырынга кирirme.
Не жүрек къыйынынгы,
Сормагъанлай, билirme.

Мен туумай къалгъанлыкъгъа,
Не боллукъ эди санга?
Сен туумай къалгъанлыкъгъа
Не боллукъ эди манга?

Быллай бир кюер кибик,
Сен не кёрюндюнг манга?!
Быллай бир сюер кибик,
Мен не кёрюндюм санга?!

Тюзледе субай чыбыкъ
Көрмегенми эди жаным?
Тюкенде орус сурат —
Көрмегенми эдинг аны?

Сенсиз къалгъан дуняда
Мен къалай жашар эдим?!
Ауазынгы эшитсем,
Акъылдан шашар өдим.

Сыфатынгы көрмесем —
Көрге кирип кетерем,
«Кел», — дегенде, келмесем,
Кесими асмакъ этерем.

Энди сен ёлюп кетип,
Бу дуняда не манга?!»
Олсан ытдан жан берди,
Къалай тёзер эди анга?!

* * *

Бир ауруудан аурулла,
Бир ауруудан ёлдюле,
Бир къабыргъа кирдиле,
Орталарын бёлдюле.

Къоямы эди атасы
Орталарын бёлдюрмей!
Кюйсюзлюгюн көргюзтмей,
Анда да бир ёлтюрмей!

Ол эки да жарлыгъа
Бир жаназы этдиле,
Забакъланы серряйла
Бирем-бирем кетдиле...

Салийхатны ауазы

Кёкге басхыч салгъанма,
Туманланы чачаргъа.
Атам Каллан къоймайды
Махетчи бла къачаргъа.

Къачсам а, биллик эдим
Къайсы жолну барыргъа.
Кюйсюз атам къоймайды
Махетчи бла къалыргъа.

Къартла ёрлеп баралла
Мени огъурсуз атама,
Тобагъа бир къайтмады
Мени этген хатама.

Сен не тукъум баласа —
Ата сёзге сыйынмай?...
Къайры кетип бараса,
Бу дуняда тыйылмай?!

Сен не тукъум анаса —
Сабий ючюн жашамай?
Къайры кетип бараса,
Ичер сууунг бошалмай?..

* * *

Дарман тапмай къалдыла
Сизни иги этерча.
Кимге не хата этдигиз —
Жашлай ёлюп кетерча?

Сизге дууа жазмагъан
Халкъда адам къалмады —
Бир себеплик келмеди,
Бир болушлукъ болмады!

Жангыз затха жан чыгъып,
Бу хариплеге эрирге,
Битеу Малкъар келдиле —
Ёлюклерин кёрюрге.

Юч ёлюкню тюзетип,
Эки салгъа салдыла.
Быланы ахлулары
Жиляй-улуй къалдыла.

Бушуулары бир өтди,
Балаларын кѳапдыла,
Сюймекликге жау болуп,
Не игилик тапдыла?!

Ачылгъанлай кѳалгъанды
Махетчини өшиги,
Биргесине барады
Салийхатны бешиги.

Кѳарт атасы Каллан да
Бѳркюн энишге кийгенди,
Жерге кѳарап кѳалгъанды,
Эки кѳашын тѳйгенди.

Эфендиле айтдыла
Бирге кѳабыр кѳазаргѳа,
Сын ташларын бир өтѳп,
Эки атны жазаргѳа.

Кѳазыучула кѳаздыла,
Жазыучула жаздыла,
Дунияларын бир өтѳп,
Азыучула аздыла.

Бир бирлерин сѳйдюле,
Бир бирни ариу кѳрдюле,
Бир ууахтыда ауруп,
Бир кюнде жан бердиле...

Ийнанмагъан — кѳарасын
Уллу Тюзде обагѳа.
Энди кѳызы кѳачханла,
Кѳайтмазмысыз тобагѳа?

Мекка болсун, бир болсун
Уллу Тюзню обасы.
Кѳзим өтген бу кѳй да —
Малкѳар Элни тобасы.

I

Жаула, туугъаныгъызлай
Анагъызны кърнындан,
Бёрюлеча, ичесиз
Жарлы халкыны къанындан.

Тынчаймайсыз, кьоймайсыз
Бизни ырахат жашаргъа,
Бу кьол кыйыныбызны
Адамыча ашаргъа.

* * *

...Уручу жыйын этди
Залим Чона кесине:
Малла урлау тюшгенди
Энтда аны эсине.

Ай батып, жан аягъы
Тынчайгъан тап кезиуде,
Чона бий жыйын бла
Келди Мужал кечиуге.

Аты кишней тюбюнде,
Жаугъа атланганча ол,
Айтды абреклерине,
Тау ауушха алып жол.

— Эй, Гюржюню кьушлары!
Биз аз аууш аумадыкъ,
Чегемде чола малгъа
Жол кьонуш а салмадыкъ.

Анда бизни унутхан
Хапарларын эшитебиз, —
Ол кюлтыпыс таулула
Уянгынчы жетербиз!..

Уручу жыйын чыкъды
Бытынгыгъа чабаргъа,
Сауут кючюн кёргюзте,
Чола ырысхы габаргъа.

II

Тауда жашагъан къыйын, —
Аны ким да биледи.
Жангызлай тиринмеклик
Этиу кьолдан келмейди.

Ташны бирге кётюре,
Малны да бирге кюте,
Алай келебиз тауда,
Къыйынлыкъланы бюге.

Сары кьош — эл жайлыгъы,
Анда кечинеди эл.
Хар къайдача, мында да
Жарлыгъа такъырды жер.

Жыйырма юй, кьош болуп,
Турады ол жайлыкъда,
Жюреклери хош болуп
Малгъа тынчайыулукъда.

Огъурлу жер эди ол,
Киши хата кёрмеген,
Бир адамны малы да
Анда ёлюп келмеген.

Татымлы эди кырдыгы,
Хосу түйюл бир чёбю.
Мал айнытыр болгъанга
Жокъ эди аны чеги.

Бызынги кеси малын
Тутады Сары къошда.
Шыкъы да къой бёлегин
Болады ары къошхан.

Быйыл а анда Зуха
Къош тамата болгъанды.
Жыйырма юнню малы
Сары къошха толгъанды...

Ботталаны Жашико
Къадырына минеди.
Жарлыланы малларын
Бек тойдуруп келеди.

Гайда бла Тахир да
Ауушха къарайдыла,
Сынчылагъан кёрсек деп,
Жолланы марайдыла.

Сары къошда берекет
Бар эди, шукур болсун! —
Жау, бишлякъ этедиле,
Унутмай элни онгун.

Терк-терк әнелле әлге
Жаш-къушла да бирлешип,
Тулпар эшеклерине
Гыбытланы жүклешип.

Къош галауну татыуу
Тамакъларында барыр.
Къаймакъ къалакъ элтселе, —
Эгечлери къууаныр.

Таулу кьошда мёрезе
Этиу да кьалмаз, тейри.
Ёрге, энишге озгъан да
Терк кьайтадыла бери.

Къыйыр сакълагъанлагъа
Узун болады кече...
Ариу жырлайды Зуха,
Бирсиле эжиу эте.

Жибиген бухчакъларын
Къурута къыйы отда,
Жомакъ да айтады ол,
Тышында кьайгъы жокъда.

Не дау анга — жашауну
Бу юлюшю да иги, —
Жарлыны кьошу турса,
Къырмаса ёлет кирип;

Оту жанса, кырдыксыз
Къалмасала таулары,
Ити сюрюу кьайтарса,
Келмеселе жаулары;

Зулму тыгъы сабыр,
Хыйла жыйын да кери
Болсала, — ёзге насып
Излемези да керти.

Алай тура эдиле
Шыкъы, Ёзен да бирге.
Усхурда, Тотурда да
Къурала кьош негерле...

III

Тахир жигит барды да,
Къалауургъа баш болду.
Аны уллу кёллюлюгю
Чона бийге аш болду.

Уручула келелле —
Сыртдан халкъгъа хахай эт!
Ёлюм излейми келед,
Ол Чона бий — мурдар ит?!

Уручула келелле,
Бёрюлеча, жутланып,
Ала тасха марайла,
Тау башында къапланып.

Тахир айтды Моллагъа:
— Эшитемисе дауурну?
Жигит, алчы илишаннга
Алда келген гяуурну!

Молла жютю кёзлерин
Аууш жолгъа къадады,
Тасха келген жыйынны
Жыйырмасын санады...

Баракалла, машалла
Ысмайылны жашына!
Жигит Молла окъ берди
Бир малгъууну башына.

Молла ушок атханда,
Уручу алгъа секирди.
Окъ тийгенде, чулгъанып,
Къабан кирик, ёкюрдю.

Къошдан чыгъып, эшитеди
Шамсюдюн ол атышны,
Тюз кёреди олсагъат
Элге къуугъун барышны.

Кеси женгил жетеди
Къан урушну аллына:
Жанындан бек къоркъады
Жарлы халкъны малына.

Тахир керох бергенди.
«Гайда, муну ата тур!
Ушкогунг тауда кьалып,
Кесинг кьошда жата тур...»

Окъ тийгенди Гайдагъа —
Онг билеги кьурушду...
Жаш болса да, Шамсюдюн,
Киши кибик, урушду.

Алай душман, кѐп болуп,
Къойчуланы онглады,
Аланы тыяр кибик
Сауут-саба болмады...

Окъла келип тиелле
Сары кьошну башына.
Шамсюдюн жара салды
Бир малгъунну башына.

(Къайдан уста болдула
Ит малгъунла жоллагъа?)
Баракалла, машалла
Шауаланы Моллагъа!

Ол атдан тѐнгеретди
Къачып баргъан малгъунну,
Жетип, кьолтукъдан алды,
Салды тобукъ кьарыуну!

Кьурушдуруп санларын,
Тепмез кибик байлайды.
Баракалла, машалла, —
Жигит болса — алайды!

Чатда уруш барады,
Эки кьауал не болсун?!
Дагъы сакълар умут бар
Жарлы халкъны кьой

къошун...

Чона залим келеди,
Акъ къадыргъа къапланып.
Австир ушкок атылды,
Эшик артха жапланып.

Чона залим, терк чабып,
Быдыркъыгъа секирди.
Окъ тийгенде белинден,
Къызыл къанла кекирди.

Аны кӧрюп, малгъунла,
Итле кибик, юрдюле,
Жартылары урушуп,
Жартылары сюрдюле.

Ботталаны Зуханы
Тюйдюле, инжитдиле,
Кесин терекге байлап,
Акъ байталын элтдиле.

Атла бла къуудула
Ийнеклени, къойланы,
Болмады жау жыйынны
Жарлы къошда къойгъаны.

Чона бийни ёлюгюн,
Жесир болгъан жашларын
Эсгермейин кетдиле,
Алып къара башларын.

Молла, женгил къармашып,
Къауалланы жерледи.
Жесирни къошха суйреп,
Ызларындан тебреди.

IV

Аналаны жаш Хусей,
Къошдан чыгъып, тайгъанды,
Къушдан эсе терк жетип,
Элге къуугъун жайгъанды.

Элге кѳуугѳун келгенлей,
Эрле атлагѳа миндиле.
Кѳан тѳгюлмей, мал артха
Кѳайтмазлыгѳын билдиле.

Жаболадан — Тебону,
Бызынгыдан — Алийни,
Тотур бла Усхурдан —
Хамма бла Шамийни;

Холам элден — Бийбертни,
Махай бла Жашукну,
Ерге келсек, Шыкѳыдан —
Ез кѳоншум Жумарукѳну

Женгил тебиретдиле,
Сауут-саба бердиле,
Душманнга кечим, тѳзюм
Болмазын эсгердиле.

Бий, чыгѳып алларына,
Атындан тѳшмей, айтды:
— Кюн жокѳду элибизге,
Кѳырмайын малгѳун халкѳны!

Ол бизге чапханлагѳа,
Кѳошланы чачханлагѳа,
Бет этмей бир инсаннга, —
От салыгѳыз клисагѳа!

Жашла женгил кетдиле,
Тау тѳбюне жетдиле,
Оноу-кенгеш этдиле,
Кеслерин бегитдиле.

Гайданы кѣурушдургъан
Бийден Молла дерт алды.

Расул Аллах жаратхан
Жанланы арасында
Гайда кибик болмазед
Адамны баласында.

Шауаланы Сараны —
Алтын хазнасы эди,
Ботталаны Жакону
Жарлы баласы эди.

Малда кетди ёмюрю,
Болмады кѣышы, жазы.
Сары кѣошда жазылды
Аны хажрет ниязы.

Сыйлы файгъамбарыбыз,
Мал иеси Шогъайып,
Жолубузну сакълагъан
Тауда, тюзде, сагъайып, —

Кече келип, Гайдагъа
Ууаз берип кетгенли,
Жарлыланы малларын
Анга аманат этгенли, —

Ыразы болуп, эл кѣююн
Ол бек уста кютеед,
Гелеулю жерле излеп,
Узакълагъа кетеед.

Суу ичирип, туз берип,
Къарады хар малына,
Сау тутуп, семиз этип,
Жетдирди заманына.

Кѣп чапды бу сыртлада,
Арып да олтурмады.
Не этейик, мубарикни
Аллах да онгдурмады.

Окъ тийди билегинден,
Экинчи — жүрегинден.
Сараны кюню батды, —
Палах эшигини кьакьды.

VI

Кьошда кьалгъан экеулен —
Тахир бла Шамсюдюн, —
Мал ючюн жан аямай,
Кёрдюле палах кюйюн.

Кёрдюле кьош аллында
Уюп тургъан кьанны да,
Кёрдюле тал терекге
Байланган Зуханы да.

Терк жетип, жарлы жанны
Терекден алгъандыла, —
Жип кесген жаралары
Къан тырмы болгъандыла.

Юч кьойчу, аз кесекге
Олтуруп, эс жыйдыла.
Мал неди, — энтда болур, —
Гайдагъа жарсыдыла.

Тюзетип, юсюн жабып,
Салдыла кьош аллына,
Хыжысы, ат иери —
Бары да бош кьалдыла.

Адам кьаннга боялып,
Быдыркъыгъа секирген,
Окъ тийгенде белинден,
Къызыл кьанла кекирген, —

Чона бий да жатады,
Къурушуп саны-чархы.
«Кюлтыпыс таулу» деген
Этеди энди хыр-хыр!

Жатады эки ёлюк,
Алагъа палах келип!
Бири — малын кютюучю,
Бири — хауле жюрюучю.

Бири — малчыгъын кютюп,
Ёз кыйынын ашагъан,
Бири — зулму жол ызлап,
Урлап-тырнап жашагъан.

Бири — кыйы от өтип,
Тау суугъун хорлагъан,
Бири — кыйыч сууруп,
Зорлагъа башчы болгъан.

Бири — ахырат сурап,
Бир Аллахха жалынган,
Бири — алтын чабакъны
Суратына табынган.

Бири — белин тюзетмей,
Сабийине къарагъан,
Бири — ауушдан аууп,
Чола малла марагъан!

Чона бий ёлюп жатад,
Ёз къанына боялып.
Быкъыда жесир малгъун
Къарайд анга, чамланып.

Чонагъа кесилгенча,
Анга да кесилди жол:
Терслик жолуна чыгъып,
Жесирге тюшгенди ол.

Къойчула, келип, анга
Тебине турадыла,
Дерт алыргъа ашыгъып,
Кенгеш да къурадыла:

Ол палах жолоучуну
Оноун этергеди:
Гайданы дертин алып,
Женгил ёлтюрюргеди!

VII

Бу кезиуде алайгъа
Бийберт жетип келеди.
Атмагъыз деп, узакъдан
Къыстау белги береди.

Аны кёрюп, малчыла
Сархош бола, мычылла.
Къан жугъу болгъандыла
Жаш байланган чыпынла.

Бийберт тюрслеп къарайды
Кюндюзгю уручугъа,
Аны къазауатына
Болмайды адам чыдап.

Тил билмеген кыйынлы,
Кюрешеди ычхыныргъа,
Хазырды кечим излеп,
Аллына жыгъылыргъа.

Бийберт, сагъышлы болуп,
Тахир таба атлады.
Атын илкичден алып,
Былай айта, атланды:

— Тахир, айып этмесенг,
Бир сёзюм барды мени:
Къанны къан бла жуумай,
Бошлайыкъ бу хаулени.

Ол жарлы анасына
Къычырып жилийд мында,
Терсди, алай биз хурмет
Этейик жашлыгъына!

Хар кьайдача, бизде да
Бардыла бек «жигитле» —
Бёрю жыйындан башха
Болмагъан хауле итле.

Шакъман улу Даулет да
Къаты айтханды бизге:
Эбзе элни кьырмайын
Къайтмазгъа элибизге.

Аланы хаталары
Жетеди кесибизге.
Жашау тынч болмагъанын
Алайыкъ эсибизге.

Чона бий къанлы өди,
Майна, Аллах иймеди,
Къара жол излей эсе —
Терслигине тубеди.

Чона бийни бетинде
Кёрмейик эбзе халкъны.
Ол да, бизнича, кыйын
Жашау этгени хакъды!

Къарт Тахир, сабыр болуп,
Бийбертге ыспас этди;
Аны тюзлюгюн кёре,
Огъурсузлугъу кетди:

— Ёлюмге — ёлюм десек,
Ёлюмге ахыр келмез.
Урушда ёлюм хакъды,
Жесир а алай ёлмез.

Сиз аны атха байлап,
Элтигиз биргегизге.
Чонаны тасха жолун
Кёргюзтюп барыр сизге.

Ауушда атдан тешип,
Жолуна жиберигиз,
Ол, къачып, алыр ушкок
Не болур нёгеригиз.

Ол, къачып, ушкок алса,
Жаш туююлдю — душманды,
Къазауатда Аллах да
Ёлтюрге буюргъанды.

Барыгъыз, мен былайда
Турайым, кьошну кьоруп.
Жамауат агъач атын
Терк жерлеп, жете болур.

Къойчула, гюрен туруп,
Шейитге дууа этдиле.
Жауну ызындан болуп,
Терк атланып кетдиле.

Алай тюшмеди ол кюн
Ауушда къан алыргъа,
Жарлыланы малларын
Сау-эсен къайтарыргъа.

Кече белинде кьошха
Къайтдыла, арып, талып,
Кийдиле отдан кёлек,
Душманны жетмей къалып.

VIII

Майданга жыйылгъанды
Мужал элни адамы.
Жауар кюнден мутхузду
Хар бирини къарамы.

Мужал сууну бойнунда
Юрюлгенди кьой бёлек,
Къыйын жолну кётюрмей,
Харам ёлген мал да кёп.

Чегемни абреклери
Аз чапмадыла бизге, —
Урлап, тынчлыкъ бермейле
Туугъан сабийибизге.

Клисабызны тонагъан
Атайланы Журтубай,
Алтын чабакъны урлап,
Кетген эди, тутдурмай.

Алтын чабакъ — Тейрибиз,
Бетибизни жарытхан.
Ажашханларыбызгъа
Тюз жолларыи танытхан!

Алтын чабакъ кетгенли
Берекет да кетгенди,
Тейри бизни терс кёрюп,
Ач, жалангач этгенди.

Тау артыны малларын
Саулай сюрюп келселе,
Чегем элле биригип,
Бизге жасакъ берселе, —

Алтын чабакъ даулетин
Бизге къайтаралмазла,
Буслийман мажюсюле
Бизге дау айталмазла.

Хар мажюсю таулугъа
Жюрекде дерт къайнасын,
Сванлы болуп, бир адам
Аны да унутмасын!

Бабасны сёзю жарап,
Байла тириледице,
Зулмучула къайда да
Бек терк биригедице.

Чона бийни ахлусу,
Жууугъу, тенги — бары,
Къан излеп, — адам къанын,
Сермейле къамаларын!

Къозутуп мамыр элни,
Терилтип къартны, жашны,
Туралмай жерлеринде,
Бузалла тауну, ташны.

Халкъ анга бойсунмайды,
Биледи жарамазын, —
Бабас не кюрешсе да,
Къан тегерге бармазын.

Бабасны сёзюн бёлүп,
Болдурмай муратларын, —
Халкъ сүйген тулпар Бесо
Айтады ишни хакъын:

— Чегемге барып-келип,
Иги бла жашадыкъ,
Къошларында олтуруп,
Халал гыржын ашадыкъ.

Таулада бирчад жашау;
Таш кёндю, ашлыгъы — аз,
Биз чапдыкъ къошларына, —
Унутургъа жарамаз.

Бирге эте келдиле
Эки халкъ да ишлерин,
Да бизни жау өтдиле
Элибизни итлери.

Тынч къошларына чабып,
Къаугъа салдыкъ элlege,
Бабас, аны тюз кёрюп,
Кёл береди серлеге!

Кёп тездюк — энди болду —
Залимлени кюйюне,
Халкъгъа кереги — тынчлыкъ,
Аны излейд, туююле.

Бесо суху къарады
Къылыч къайыргъанлагъа,
Бабасны сёзюн жакълап,
Миллет айыргъанлагъа.

— Жангы къан излемейин,
Кетмейин бош терсине,
Къарасагъыз игиди
Чонаны ёлююне.

Сыйлы бабас былайда
Излейди ачы дауур,
Чурумгъа жарашдырын
Алтын чабакъны дауун.

Кертиди, эртте баред
Чегемде бир абрек, —
Атайланы Журтубай —
Кёп айланганды халек.

Алай ол бизни сыйлы
Клисабызгъа тиймегенд.
Ол динсизни аягъы
Эшигинден кирмегенд.

Бизни жау этер ючюн
Айтылгъан санг таурухха
Ийнаны жокъ, — ол ишди
Халкъны кёлюн аурутхан.

...Бёлюндю эл экиге,
Жарлы халкъ болду бирге.
Ол тутду тюзлюк жолун,
Хорлатмай залимлеге.

Излемей уруш, туююш,
Тюз айтды тиежегин,
Жарашыу табар ючюн
Халкълагъа не керегин!

Игиди, жаулукъ кетип,
Арагъа бирлик келсе;
Игиди, эки халкъ да
Жарашып жашай билсе...

Бесону башчы этип,
Ийдиле келечиле,
Холамны къой бёлегин
Айдалла тюз кишиле.

Зуханы акъ байталын
Алдыла, адеж тутуп,—
Шагъатлыкъ керек эди,
Жарашыу излей туруп!

IX

Малланы къайтарыргъа
Атланган эр уланла
Бызынгы ауушундан
Аудула Булунгугъа.

Мёлюшкю ёзенинде
Кёрюндю эки атлы,
Гылгысыз — къарамлары,
Халлары — тюз муратлы.

Бек ётгюр Алий эди, —
Терк чабып, алгъа кетди,
Ол келген атлылагъа
Жыйындан алгъа жетди.

Таныды, сейир эте,
Зуханы акъ байталын,
Келгенле, атдан тюшюп,
Излейле сёзню табын.

Терк жетди атлы жыйын,
Сакъ къарай тегерекге.
Бесону, негерин да
Тыйдыла бир белекге.

Ботталаны Зуханы
Аууш аугъан акъ аты
Кишнеп келди аллына, —
Мужал элни шагъаты.

Акъ байтал, аны танып,
Кезюн, башын жалады,
Кезлери мылы болуп,
Бек сабырсыз къарады.

Алай чегемли жыйын
Излемеди жангы къан,
Жарашыуну сайлады
Айрылыкъдан, жаулукъдан.

Баш ийип, онг къолун да
Салып кекюрегине,
Бесо шатык селешди —
Уста чегем тилине!

— Бек бушуулу иш болду,
Палах келди ауушдан.
Адамла элгендиле
Энтда ушкок тауушдан.

Элибиз болду шагъат
Бу жангы харамлыкъгъа.
Мужалны хаулелери
Чапдыла къара халкъгъа.

Елюм жокъ келечиге,
Келгенбиз аллыгъызгъа:
Алгъынча, къонакъ этип,
Къойсагъыз хавтыгъызгъа!

Итлени оноуларын
Тёзсегиз кесибизге!
Жау угъай — шуёх болуп,
Келсегиз элибизге!

Жамауат аны тилеп,
Сакълайды жарашыулукъ,
Сизнича, бизге да жюк
Арада къара жаулукъ.

Сизнича, биз да къаты
Сюд этебиз терслеге,
Жютюдю малгъун кылыч,
Аз болду намыс деген!

Терслик бойнубуздады,
Эркинсиз чамланыргъа, —
Кечмейин тюзлюк къанын,
Дертигизни алыргъа!..

Бийберт, не этейик деп,
Къарайд негерлерине.
Ичинден а ыразыды
Келечи келгенине.

Аны тюз умутлары
Бары керти болгъаны,
Эбзе эл жаулукъ угъай, —
Жарашыулукъ соргъаны, —

Жашауну сарты эди,
Аны тюзлюгю, къачы.
Жарасы кюйдюрсе да,
Жарашыу излер малчы!

Бийберт бек алгъа, келип,
Азат этди жесирни,
Хакъды энди ол жашны
Жолгъа чыкъмазы, эсирип!

— Билебиз, эбзе халкъда
Жокъду терслик, хыйлалыкъ.
Бизнича, ол да тауда
Жашау этед, кыйналып.

Малгъунла къайда да бир, —
Алагъа бет, низам жокъ.
Къоншусун аямагъан
Юйюне да атар окъ.

Билебиз эбзе халкъны
Хунерин, игилигин,
Ол кеси тыя билир
Бёрюсюн, хауле итин.

Къол тутушуп, жарашып,
Саулукъ, тынчлыкъ сордула,
Гюржю къонакъларына
Ала жарыкъ болдула.

Чегем къошлагъа элтип,
Сыйлы кёрюп, къаралла.
Къайда да чомартдыла
Иш ахлусу адамла.

Экинчи кюн Бесо да
Алып кетди жыйынны...
Чегемли къонакълагъа
Мужал саулай жыйылды.

Бесону арбазында
Тогъуз къазан асылды.
Жаулукъ кетип арадан,
Бир бирге жол ачылды.

Къылычлача, эр жашла,
Ёрге этип женглерин,
Ашлаугъа саладыла
Къой уча шишликлерин.

Эбзе чагъыр ойнайды
Кюмюшлю мюйюзледе.
Налатла бериледи
Хар къайда кюйсюзлеге.

Ажымлы ёлюм кёпдю
Таулада эм тюзледе.
Къыйынлыкъ кёп келеди
Жарлыгъа, ёксюзлеге.

Дагъыда саула саулукъ
Ишлерин этедиле,
Бир бирге къала болуп,
Бушууну кеседиле.

Шукур болсун! — Адамны
Хорлатмай келеди эси,
Жашайды ол, жаулукъну
Аман тамырын кесе!

Хар къайда терслик суюген —
Терслигине жетеди,
Кязим да бу назмуну
Аны ючюн этеди.

Хар къайда да тюз адам
Тилейме хорласын деп!
Хар къайда да терс адам
Тюп болсун, онгмасын деп!

Низами, Навои да,
Кюйюп-бишип, жаздыла,
Алтын сёзлери бизге,
Жаннган отча, кьалдыла,

Физули! Ачы назмунг
Жюрегими, сюнгюча,
Тешип ётдю, — жилядым,
Атам бюгюн ёлгенча.

Кёп такъырлыкъ сынагъан
Сюйгенлеге сёзюгюз
Асыу болду, кёп азап
Кёргенликден ёзюгюз.

Алай Межнун энтда да
Айланад къара тюзде, —
Азаплыкъ да, зорлукъ да
Аз туйюлдюле жерде.

Сюймекликни чыпчыгъы
Энтда къанатсыз къалад,
Сюймекликни тереги
Кезиусюзлей къуу болад.

Энтда Фархад къаяны
Тешип бошамагъанды,
Энтда да Ширин анга
Сарнауун къоймагъанды.

Зорлукъ жетген жигитле
Елелле, жоюлалла,
Жюреклери ёмюрде
Жанып тургъан отлалла.

Алайсыз жашау, кече
Кибик, къарангы болуп
Къалыр эди, сау дуния
Бёрю улуудан толуп.

Андан башлайма сизге
Бузжигитни хапарын,
Сау эталлыкъча Шаркъны
Ол эски жараларын.

Менден кѣп да устала
Жырлай келдиле аны, —
Кѣплеге жарсыу берди
Бузжигитни къадары.

Хар тауну кеси сууу,
Кеси жыры, булбулу,
Тауда да жюрюсюн деп,
Айгдым бу таурухуму.

Залимлик жойгъанланы
Кѣлю барла сыйлайла,
Кезиусюз ѳлгенлеге
Сау къалгъанла жиляйла.

Бузжигит да бириди
Кезиусюз ѳлгенледен,
Субай санларын зорлукъ
Къабыргъа кѣмгенледен.

Ахлуларым, барыбыз
Бузжигитни сыйлайыкъ,
Анга, къарындашыбыз
Ёлген кибик, жиляйыкъ.

2

Тау элде жашагъанды,
Дейле, бир юй устасы.
Сора ол къарт болгъанды,
Чачын-башын чал басып.

Кѣплеге юй ишлегенд.
Къууана ол ишине,
Ол юйлени барысын
Ишлегенча кесине.

Бужигит деген жангыз
Жашы болгъанды аны,
Аны бла бирге эди
Ол къарт устаны жаны.

Атасы жашын, кеси
Кибик, юй уста этгенд,
«Мен ёлсем, усталыгъым
Санга къаллыкъды», —

дегенд.

«Усталыкъ, — дегенди ол, —
Барыбыздан да уллу.
Ансыз къалса — кюнсюзлей
Къалыр эди адам улу.

Усталыкъ суймекликге
Бла кюннге тенг болад,
Устала ёлгенликге,
Усталыкъ саулай къалад.

Биз, устала, дунягъа
Ишлер ючюн тууабыз,
Сууукъ, тилсиз ташланы
Биз жырлагъа бурабыз.

Ташладан, агъачладан
Биз хастанла этебиз,
Аланы бу дунягъа
Къоюп, алай кетебиз.

Мен жашадым дуняда,
Кишиге хата этмей,
Усталыкъ ишден сора
Бир башха зат излемей.

Бу хыйла кёп дуняда
Жаннга хыйла этмедим,
Кесим жашасам, бары
Тюп болсунла демедим.

Бу артыкылык кѐп жерде
Бир артыкылык этмедим,
Къан кѐп тѐгюлген жерде
Инсан къанын тѐкмедим.

Къолларыма къан угъай, —
Тытырла жагъылдыла.
Юлерим шахарымы
Айбатлыгъы болдула.

Мени къатылыгъымдан
Бир сабий жилимады,
Бир жарлы, бир къарыусуз
Аттанга чамланмады.

Олду мени насыбым —
Мен ырахат ёлюрме,
Бар усталыгъымы да,
Балам, санга берирме.

Жерим мени кесине,
Ыразы болуп, алыр,
Жерими ташы манга,
Къууанып, сын таш болур.

Иш, усталык дуняда
Кюнюм болдула мени.
Мен ёлсем, усталыгъым
Къалыр юсюнде жерни.

Ташны да, агъачны да,
Топуракъны да суююп,
Жашадым мен жеримде,
Жашау къыйматын билип.

Сен да алай жашасанг,
Жарсымам къадарыма,
Ол заманда ырахат
Жатарма къабырымда.

Сен — жангыз балам, жаным,
Кёз жарыгъымса мени.
Атанг жашагъаныча,
Жаша юсюнде жерни.

Махтау келир кесиме
Деп, ачитма кишини,
Аны ючюн тёкдюрме
Кёз жашын бир сабийни.

Махтау деген чарс кибик
Бир затды бу дуняда.
Бир сабий къууандырсанг,
Ол бийикди мактаудан.

Махтау, байлыкъ да кетер,
Кертилей къал тюзлюкге,
Дуняда бир зат жетмез
Халаллыкъгъа, игиликге.

Сен ишни, усталыкъны
Жарыкъ кюннге тенг этип
Жаша жерде, алагъа
Тенг болгъан зат жокъду деп.

Сора ала да санга
Бу дуняны къууанчын
Сынатырла, насыпны
Эшигин кенгнге ачып.

Къууанч, бушуу да келир, —
Кезиу болалла ала.
Не азап сынасанг да,
Адамлайын къал, балам!»

3

Бузжигит ёсдю, жетди
Атасыны къолунда,
Хунери бар, — юйренди
Юй устасы болургъа.

Акьылбалыкъ болду ол,
Кёп затлагъа жарады,
Кёргенине эс этип,
Суююп, соруп къарады.

Адам угъай — файгъамбар
Берди делле хунерин,
Ол да, кюнюн къызгъанмай,
Этед къолдан келгенин.

Атасына нёгерге
Барады юй ишлерге:
Къолу жетген июр жанып,
Къалады халкъ сейирге.

Гашны жонса, жан салып, —
Къоймайды кюн тийдирмей.
Агъачны уа агъачха
Къошхан жерин билдирмейд.

Аууркъарам, аз сёзлю,
Сабыр халлы, терк ишли,
Ата, ана ийнагъы,
Айтхан сёзге келишли.

Къарт уста, таукел болуп,
Бузжигитни чакъырды;
Жолуна алгъыш этип,
Окъургъа атландырды.

* * *

Кёп къыйналып, кёп жүрюп,
Шаркъ жерине келгенди,
Кёпле кёрген Мисирни
Бузжигит да кёргенди.

Юйренди ол ишине
Багъдад бла Мисирде,
Бурунгу къалалагъа,
Межгитлеге бюсюреп.

Кюмюшчюню шекирти
Болду. Бир ауукъ кетди, —
Алтын соза юйренди,
Багъыр, кюмюш эритди.

Элине къайтып келди,
Анасын къуандырды,
Бузжигит къаллай уста
Болгъанын халкъ таныды.

Къолуну усталыгъы,
Саныны ариулугъу
Кёп жерлеге жайылды,
Жаратып гитче, уллу.

Ханладан келечиле
Келдиле аны кёре,
Усталыкъ излегеннге
Бузжигит болду тёре.

4

Къарт уста, хыйсап өтип,
Айтды бир шош ингирде:
— Бузжигит ёсдю, жетди,
Заманды юй этерге.

Бармыды элде, журтда,
Бир кёзю къарагъаны?
Жарыкъ этип жашауун,
Ишине жан салгъаны?

Уллу эди устаны
Сюймекликге хурмети.
Усталыкъгъа айтханча,
Анга да — ёмюрлюк! — деди

Сюймеклик — жаннет чыпчыкъ
Болгъанын билип келди,
Усталыкъча, аны да
Хар затдан сыйлы кёрдю.

Бузжигит киши болуп,
Жетгенде да къадаары,
Сюймекликни жарыгъын
Сурады ол, къадалып.

Сюймеди ёз анасы
Жашха ачыкъ болургъа, —
Туура салып кенгешни,
Бузжигитге сорургъа.

Этген муратларын ол
Жиз тил бла санады,
Бузжигитим эшитир деп,
Умут этип къарады.

— Ана суйген баланы
Жарыкъ болур къадаары,
Къарт болса ата-ана,
Аз болур юй мадары.

Къанатлы уя ишлер,
Жашаргъа нёгер излер.
Жангыз болса баласы,
Женгил жетерин сюер.

Бала учар бийикге,
Жетер кёп игиликге,
Кеси суйген — насыпды,
Къуш къанатды жигитге.

Къара чачлы къыз алсанг,
Къатапала бичерме,
Халкъ жыйылып тоюма,
Къара сыра сюзерме.

Алтын чачлы къыз алсанг,
Акъ дарийле бичерме,
Халкъ жыйылып тоюма,
Бал бозала сюзерме.

Къара кёзлю къыз алсанг,
Къауракъ къаптал бичерме,
Хан къонакъла чакъырып,
Хант къангала тизерме.

Ала кёзлю къыз алсанг,
Ала жыйрыкъ бичерме,
Айгъа, кюннге тенг этип,
Алгъыш эте кетерме...

Да жокъду Бузжигитни
Жюрегин арсар этген,
Кече тынчлыгъын алып,
Жашауун жарыкъ этген.

Уялып, бети тола,
Бир жанына кетеди,
Ана суйген жан бала
Адеп, намыс этеди.

Билмеди жарлы атасы,
Жарлы анасы билмеди
Суймеклик толкъун уруп,
Аны жерге кёмерин...

Бузжигитге жол чыкъды
Узакъгъа атланьргъа,
Къарт устаны къууанчы
Тюшдю кёп сакъланьргъа.

5

Кёп жерлеча дуняда,
Ол жерни да кесини
Бар эди хукмат этген
Аскери, ханы, ёзюрю.

Айта эдиле ханны
Тюзд деп ниети, иши,
Аны зорлугъун кёрюп,
Тарыкъмай эди киши.

Ханлыкъ жери чыгъаед
Тенгизлеге, узакъгъа.
«Аны кюйюнден адам
Тюшмегенди тузакъгъа», —

Дей эдиле билгенле,
Ханны махтап, бюсюреп.
Мени сартын, болмады
Аллай хан жер юсюнде!..

Тузакъсыз хан — хан болмаз,
Хан эсе — хал сурамаз,
Кён халкъланы кьул этип,
Жесир жекмей туралмаз.

Кьул жегилген жерде уа
Тюзлюк атасы ёлюр,
Хан той этсе юйюнде —
Халкъгъа кыйынлыкъ
келир.

Жомакъда кыйын туююл
Ханны огъурлу этген,
Тюзлюгюн, сёзюн айтып,
Анга сый, махтау берген.

Къанатлыгъа тил чыкъгъан,
Бир жигит барын жыкъгъан
Жомакъда сейирмиди
Ханны да иги сунган?!

Жашау а жомакъ туююл, —
Кёрдюк агъын, къарасын:
Хар хан да халкъ къанында
Къалайды зор къаласын.

Мен кёрмедим бир ханны
Жарлыгъа бет этгенин,
«Ол да адам баласыды,
Бир солусун!» — дегенин.

Мен эшитмедим бир ханны
Халкъгъа къууанч бергенин,
Киши къыйыны къыйнап,
Азатлыкъ излегенин.

Мени бу сур хапарым —
Шаркъ жерини кертиси.
Зулмугъа боюн салмам,
Жаным чыгъып кетгинчи.

Бир ханны да махтамам,
Керексиз айып алмам,
Бийик эсе да тахы, —
Аллында тобукъланмам.

Алай хакъды жырчыгъа
Болушун тюз айтыргъа,
Жашау халын жашырмай,
Сауланы сагъайтыргъа.

Керти эди ол ханны
Эслилиги, акъылы,
Аз эди зор жасагъы,
Сакъаты эм факъыры.

Урушлагъа чакъыргъан
Дауурбас тауушлары
Тюшлеринде эшитиле
Къалдыла. Озду бары.

Къурчу сынса адамны,
Суууса ётгюр къаны, —
Жылытмаз бийлик кюлю,
Къарангы болур кюню.

Жашы жокъ — кюн
къарангы;
Жангыз къызы — къадары;
Хан да туююл ёлюмсюз, —
Жокъ ызындан къарары.

Хан жангыдан жашарып,
Болду ётгюр, кьууатлы,
Ёзюрлерин жиберип,
Юй устала суратды.

Бужигитни хапарын
Ханнга баям этдиле.
Къарт устаны элине
Келечиле жетдиле.

Биз билебиз, — усталыкъ
Аллахны бергениди,
Сайлап, жанын бу жерде
Бек сыйлы кёргениди.

Алай анга хан кёзю
Къараса умут бла,
Къутхармазса, алтынны
Берсенг да тулукъ бла.

Аллах берген усталыкъ
Ханны юйюн жарытыр.
Унамасанг — хан зору
Олжанлада арытыр.

«Аллах берир — хан алыр», —
Деп андан жюрюйдю сёз,
Уста эсенг — махтаугъа,
Кёп кыйынлыкъгъа да тёз!

Къарт уста арсар болду, —
Тоюна жауады къар,
Алай ханны саламын
Алмазгъа да жокъ мадар.

Бужигит бек кьууанды,
Кетерге жол кёл алды,
Нёгер сурап жолуна,
Тенги Камалгъа барды.

Ана сютюн тенг ичген
Камал сейирге кьалды...
Сёз айтмай, женгил болуп,
Биргесине атланды.

6

Кериуан келген жоллагъа
Къарай, кёзлери талгъан
Зулейханы тюшлери
Болмаз эдиле жалгъан:

Аглы кериуан кёрюп,
Эки кёзю нюр жанды.
Къарауаш кыыларына
Къарап, былай кюй салды:

З у л е й х а

Жолда кыинады жанын,
Къурман этди кёп малын,
Эки кьолу нюр жаннган
Бузжигит ол болмазмы?

Жоргъа атлай жүрюшю,
Хан сыфатлы кюлюшю,
Кёз къаматхан кёп иши,
Бузжигит ол болмазмы?

Сиз аллына барыгъыз,
Бизден хапар салыгъыз,
Арып болур жолундан,
Соруп, кёлюн алыгъыз!

Кюнчыкъгъанны жулдузу
Бузжигитим ол эсе,
Сизни танып, хал соруп:
«Хан эркеси — ким?» — десе,

Адебине бюсюреп,
Биргесине къайтыгъыз,

Сакълап тургъан жазыкъгъа
Сюйюнчюлюк айтыгъыз.

Алтын жюзюк, каухар таш
Сюйюнчюге берирме,
Къыркъ къарауаш ичинде
Аны сыйлы кёрюрме.

7

Къызла келип айтдыла
Жаш устаны хапарын:
— Ол болмасын, Зулейха,
Тюшюндеги дуудагъынг.

— Тюшюндеги дуудагъым
Ол эсе, жан тенглерим,
Байрам этип, сый этип,
Билдирейик келгенин!

Аз болмасын жаш кёлю,
Биз аллына барайыкъ,
Аны тохтар жерине
Сакълауулла салайыкъ.

...Бузжигит — хан къонагъы,
Хан сарайын сормады,
Бир жарлыны юйюнде
Фатар алып тохтады.

Жарлы къатын Фатимат
Ыразылыгъын билдирди.
Асыл уста Бузжигит
Кесин анга сюйдюрдю.

Жарлы къатын Фатимат
Адамланы асылы,
Ол ёсдюрдю хан къызын
Былай ариу, басымлы.

Унутмады Зулейха
Аны сютюн, жомагъын;
Энтда болур ол ёкюл,
Сюйдю эсе къонагъын.

Зулейха сабыр-сабыр
Айтды сёзюн, ышара:
— Аллах да суйген жанын
Асыллагъа ышанад!..

8

Бузжигит къала ишлейд,
Камал да керек излейд.
Озалла айла, кюле,
Зулейха отда кюед.

Кёп ишчи, ташчы келди,
Устаны ишин кёрдю.
Не айтса закий уста,
Аюп хан барын берди.

Алтыны, кюмюшю кёп,
Айтмайды мардасы деп,
Камалны кёзчю өтип,
Бузжигит ишлейди бек.

Шахарны усталары,
Кёргенле, билгенле да,
Къаланы ёсгенине
Къараргъа келгенле да,

Тангсынып усталыкъгъа,
Жаялла хапар халкъгъа:
«Кёз кёрюп, бу жерледе
Болмады быллай къала!»

Хан кёлю таудан бийик, —
Къарайды, сакъал ийип.
Кёреди Бузжигитни,
Хунерин, сыйып билип.

Бузжигит ашыгъады
Къаланы битдирирге,
Къайтып барып, анасын,
Атасын да кёрюрге.

Да, не медет, жазыуу
Болмагъан жокъ инсанда:
Кёрдю ол да хан кызын,
Кёлю узакъ учханда.

Эки кёзю — чолпанла
Жаннган кибик, жаннганлай,
Ол кыыз алай бара эд, —
Кырдыкда жур баргъанлай!

Хар атлагъаны сайын
Жер андан уялгъанча,
Терекле, кырдыкла да
Ол кыызгъа баш ургъанча.

Аны кёргенле бары
Къалмайын кызаргъанча,
Аны кёрген къартла да
Жашла болун къалгъанча.

Ол болмаса, дуняда
Кюн жарытмай къаллыкъча,
Ансыз къалса, дуняны
Саз туман басарыкъча.

Ансыз къалса, дуняда
Кёгетле бишмезликча,
Жерни кьургъакълыкъ алып,
Сабанла битмезликча.

Ансыз къалгъан дуняда
Шауданла кьурурукъча,
Терекле кёгермейин,
Самум желле урлукъча.

Ансыз кьалгъан дуняда
От тиргизилмезликча,
Ансыз кьалса, дуняда
Юйле ишленмезликча, —

Бужигитге ма алай
Кёрюндю. Хайран болду.
Къайгъыдан, къууанчдан да
Аны жүреги толду.

Хансарайына кирип,
Къыз андан чыкъмай
кьалды,
Бужигитни жүреги
Отда-ёртенде жанды.

Кёп айланды Бужигит
Алайда, ол тийреде,
Кёзюн алалмагъанлай
Къыз жашагъан юйледен.

Хайран болуп айланды,
Не этерин билмейин,
Ол тийреден кетерге
Жүреги жибермейин.

«Ол кимди? Кимни
къызыд?» —
Бужигит билмей эди,
Аны табып, сёлешир
Жолун да кёрмей эди.

«...Огъесе ол... тюшюмде
Учуп келген къанатлы
Болуп, манга тюнюмде
Бир жарыкъ тангмы атды?»

...Огъесе ол, жанымы
Кёп кюнлени жарытхан
Таууш болуп, жулдузум
Къаматдымы жарыкъдан?»

Арлакъ кетип, дагъыда
Къайта эди Бузжигит,
Кеси кесине былай
Айта эди Бузжигит:

«Манга болур болгъанды.
Аллах, болуш сен манга!
Болуш, ёртеннге тюшюп,
Кюе тургъан инсаннга.

Ансыз кырдык чыкъгъанын
Эслеялмам дуняда,
Ансыз кюн, ай чыкъгъанын
Мен кёралмам дуняда.

Ётмекни татыуун да
Сезалмам жер юсюнде,
Сууум да ачы болур,
Бир тынчлыкъ болмаз

менде...»

Кече ортагъа дери
Тентек болуп айланды.
«Ол къызгъа тюбемейин
Къоймам!» — деди,
къаргъанды.

9

Тангнга къалкъып, тюш
кёрдю,
Камалны терк уятды,
«Жолдашынгы эсгермей,
Жукълайса», — деп уялтды.

Камал туруп, нёгерин
Танымай, сейир этди:
— Бетинг-къутунг кетгенди,
Не болду санга? — деди.

Б у з ж и г и т

Бюгече бир тюш кёрдюм,
Бир таугъа салам бердим,
Учуп чыкъдым мен ары,
Акъ къанатлы — нёгерим.

Ол къанатлы нёгерим,
Къанатларын жайды да,
Мени биргеме учуп,
Узакъ барды жанымда.

Сора ол алгъа кетди,
Таугъа къарангы жетди,
Къонар жерими тапмай,
Мен кёп адыргы этдим.

Мен да анга учалмай,
Ол да манга учалмай,
Экибиз эки тауда
Кёп этдик сыйыт-къаугъа.

Къарангылыкъ, таш болуп,
Мени юсюмден басды,
Акъ къанатлы, шош болуп,
Кёз туурамдан ажашды.

Тул-туман, къара чаука
Кюнню бетин жапдыла,
Тырнакъларын чыгъарып,
Жан-жанымдан чапдыла.

Тау арты бир къарангы, —
Кёп турдум жол табалмай,
Кетдим къара къулдеге,
Къалдым андан чыгъалмай...

Аман тюшню жоралап,
Айтыр киши — тенгмиди?
Хан къызын суйген жигит
Хан къызындан кеммиди?

Камал толу билгенди
Бузжигитни сырларын,
Умутуна жеталмай,
Кёз жаш тегюп, жилярын.

Бузжигитден кем кьалмай,
Камал да кюйдю, жанды.
Бу дунияда бир жанны
Сюйюуден ким кьутхарды?

Ол айтды, арсар бола,
Кёлю ажымдан тола.
— Жокьду бизге ёкюллюк
Бир Фатиматдан сора.

Къыйын болду кьадаарынг,
Бузжигит, тенгим, жаным!
Фатиматха айт барын,
Ол кёрюп бир мадарын.

Бузжигит ол кьатыннга
Айтды битеу хапарын,
Анасына айтханча,
Айтды бар кьайгыларын.

Билди, кюе, Фатимат
Жаш Зулейни кёргенин.
Бузжигитге айтды ол
Къыз — хан къызы экенин.

— Балам, сен ханны къызын
Кёрюп келгенсе, жаным.
Кёп хан, бий улула да
Тилеп туралла аны.

Андан ариу къыз жокьду
Биз жашагъан жерледе,
Аныча акъыллы жокь
Шахарлада, элледе.

Б у з ж и г и т

Мени кёзлерим шагъат
Болдула, анам, анга.
Ант этеме, аллай къыз
Туумагъанды дунягъа.

Кюнюм кече боллукъду,
Аны кёрмесем, анам!
Дуняда жашарыкъма
Мен, ёртен отда жана.

Ф а т и м а т

Сен да дунягъа ариу
Жаратылгъан бир жанса,
Кирген юйюнгю сен да,
Кюнча, жап-жарытаса.

Экигизни бир бирге
Деп жаратханча Аллах;
Алай ол хан къызыды, —
Андады, балам, палах.

Б у з ж и г и т

Анам! Хан, бий — барын да
Унутханма мен бюгюн,
Бюгюн биринчи кере
Кёрдюм дуняны жолун!

Бюгюннге деричи мен
Тар зинданда тургъанча,
Дуняны жарыгъына
Алгъа бюгюн чыккъъанча,

Алай болуп турама,
Болуш манга, ой, анам!
Бюгюнден башлап, сени
Болурма керти баланг.

Ф а т и м а т

Зулейха да — ёз балам,
Халал сютюмю ичди,
Тапхан анасы сунуп,
Кёкюрегимде ёсдю.

Не бла болушайым,
Жарсыулу балам, санга?
Жарлы къатынны сёзю
Жеталмаз уллу ханнга.

Б у з ж и г и т

Ханнга сёлеш демейме,
Хан суйгеннге къарамаз.
Юй устасыны жашын
Ол тенгине санамаз.

Къызны кесине барып,
Мени суйгеними айт,
Аны кюннге тенг этип,
Мени кюйгеними айт.

Ф а т и м а т

Хан къабагъы аллында
Ёлюм сакълап турса да,
Хан, буйрукъ этип, мени
Зинданнга салдырса да, —

Барайым, халал балам,
Болушалсам — кёрейим.
Зулейхагъа: «Кюсеген
Жанынг табылгъанд!» —
дейим.

10

Кёгет, жемиш жайылгъан,
Булбул къушу жырлагъан,
Сансыз тюрлю гюллени
Зулейха суйюп жыйгъан,

Жерге берип тазалыкъ,
Шаудан суула кьайнагъан,
Кёк кырдыкда кьаушалып
Жур кийикле ойнагъан,

Зулейха сер чабыучу,
Чексиз зауукъ табыучу,
Эрттен чакъда кьушкьанат
Болуп, кёгет кьабыучу,

Гяхиник жапырылгъан,
Жаннет сериуон ургъан,
Тенг кьызлары кьуршалап,
Зулейха оюн кьургъан

Хансарайы, бахчасы —
Энди шошду, мутхузду.
Ахырзаман дуния
Жан жүрекге учузду.

Гюл да кюнсюз ачылмаз,
Терек, кырдык кёгермез,
Бузжигитсиз Зулей да
Дунияда кюн кёрмез.

Сакъ эгетле арада,
Сёлеширге жокъ онгу, —
Хан туююдю Бузжигит,
Алтын эсе да кьолу.

Ташдан кьаты тахында
Алай тургъан чагъында,
Сют анасы Фатимат
Кёрюндю жол жанында.

Чабып чыкьды Зулейха,
Тансыкьлап кьучакьлады,
Кёзюне мудах кьарап,
Сёзюне кьулакь салды.

Жан салалмам бояугъа,
Зулейха бир кѣргюнчюн.

З у л е й х а

Суратларынг къалада —
Кюн къубултхан кѣгюрчюн,
Къанат къагъып учалмаз,
Бузжигит жан бергинчин.

Б у з ж и г и т

Жолум тикди, бегипди, —
Хан къаласы бийикди!
Жан салыргъа дарманым
Жан туталмаз кийикди.

З у л е й х а

Хан къаласы бийикди,
Жолу нек бителипди?
Жан салыргъа дарманын
Ез аллынга келипди...

Бузжигит, сѣз айталмай,
Турду насып чагъында,
Бети жибип, нюр болуп,
Зулейханы жанында.

Тебиренип бек къала,
Бузжигит кѣкге учду.
Жан кирил накъышлагъа,
Бояулары бет къусду.

Б у з ж и г и т

Манга Тейри эшиги
Ачылгъаннга ушайды.
Кертимиди, Зулейха,
Жарыгъы кюнню, айны?

З у л е й х а

Кёп жыл сени сакъладым,
Жолгъа чыгъып къарадым.
Сен жаныма къошулуп,
Бир кёрюрге тапмадым.

Жюрегимде къайгъыдан
Къутулур кюн кёрмедим.
Тюшлериме жан салып,
Тюнюмде бир келмединг.

Сен келгенли къалагъа,
Жол кесилип къалгъанлай,
Керти суйген жан эдим,
Турдунг манга къарамай.

Быллай къала ишлединг,
Бурмай сени изледим,
Энтда жалын, жаннган от —
Сени кёрген тюшлерим.

Тейри эшиги ачылып,
Тюбегенбиз эки тенг.
Ахыр-ауал болгъунчу
Айырылмабыз бир бирден.

Б у з ж и г и т

Жол жүрюдюм, суу тапмай,
Сууда жүздюм, жол тапмай,
Хайран болуп жашадым,
Манга бир терек чакъмай.

Кёп тажирет кёрдюм мен,
Жер къыдырып келдим мен,
Жети жылны жек болуп
Жюрюгенме элимден.

Олтанларым тешилип,
Къапталларым сёгюлюп,

Хунер излеп жүрюдюм,
Насыпны анда кёрюп.

Атамы да кёрмедим,
Анамы да кёрмедим,
Усталыкъдан башханы
Мен жукъгъа тергемедим.

Таудан, ташдан ётгенме,
Бу шахаргъа жетгенме,
Кёп китап окъугъанма,
Кёп тилек да отгенме.

Сенн кёрюп бахчада,
Кёзлерим от чакъдыла.
Андан бери санларым
Бу аурууну тапдыла.

Усталыкъ, хунер — бары,
Бу дунияны затлары,
Сюймеклик — жангыз
насып, —

Мен аны ангыладым.

Бош кыдырдым кыралны,
Бош окъудум Къуранны,
Сенн кёрюп кюн болса, —
Ишим кеси кыуралды.

Мен бир кьонакъ жолоучу,
Хаух фатарында кыалгъан,
Жарлы устаны жашы,
Хан кызына таралгъан.

Атым мени Бузжигит,
Хар инсанга тюз жигит.
Алыр болсанг тенгликге,
Юйге кирсемми игид?

Этер болсанг мени тенг,
Юйге кирсем керекди,

Жаным суйген ханымы
Кесим кёрсем керекди.

Къызла

Биринг — нарат, биринг — наз,
Тизилипсиз, яриу-яр,
Биринг — алтын,
биринг — нюр,
Биригипсиз, яриу-яр!

Биригиз — кюн,
биринг — ай,
Къошулупсуз, яриу-яр.
Къыяма кюн келгинчи
Айырылмагъыз, яриу-яр.

12

Бужигит Зулеханы
Кёре турду къалада,
Суймеклик кюнден-кюннге
Есе барды арада.

Суймеклик ол къарангы
Къалагъа кюн тийдирди,
Тауушлукъ суратлагъа
Жангыдан жан кийирди.

Устаны накъышлары,
Къаланы бар ташлары,
Уянып, ойнап, кюлюп,
Жарашып къалды бары.

Зулеханы кюлгени,
Къууанчы, мудахлыгъы —
Бары да, таурух болуп,
Сейирлик сыфат алды.

Аллай уста болмады
Биз таныгъан жерледе,
Аллай суйген болмады
Къыз сайлагъан эрледе.

Аллай къала кѳрмеди
Бу тийрени халкълары,
Аллай хапар эшитмеди
Бу жерни бек къартлары.

Салгъан ташы от жанып,
Тартхан ызы къуралып,
Бузжигит суйгенине
Тюбей турду, къууанып.

Къыз билмеди атасы
Бузжигитге бермезин,
Юй устаны уланып
Анга дурус кѳрмезин.

Зулмуну билмей сырын,
Ала таукел этдиле:
«Жан сау болуп, бир бирни
Ташламабыз!» — дедиле.

Харам адам азмыды, —
Сѳз жетдирдиле ханнга:
«Къызынг эл кюлкюлюгю
Этед!» — дедиле анга.

Хан, къызын чакъырды да,
Ариу сѳлешди, кюлдю...
Да не кюрешсе да ол,
Сѳзю бармазын билди.

Урушду... «Сен —
хан къызы!» —
Деп, эсине тюшюрдю,
Къыз антына ѳлмезин
Къарт хан толу тюшюндю.

Х а н

Олмуду ахыр сёзюнг,
Къызым, балам, атанга?
Не хата этген эдим
Мен ёмюрюмде санга?

З у л е й х а

Манга дуня жарыгъын
Берген сен эдинг, атам,
Сенден къатылыкъ, хата
Кёрмеген эдим, атам.

Кеч сен жарлы къызынга, —
Жокъду башха айтырым.
Таукел болгъанма, атам,
Жокъду артха къайтырым!

Х а н

Къызым, жарыкъ кюнюмсе,
Къыйнама мени былай.
Эл кюлкюлюгю этме
Атангы, жаны саулай!

З у л е й х а

Жюрегим мен айтханны
Этмейд, кеч, атам, манга.
Не этейим? Санап къой
Мени Аллах ургъаннга.

Алтын тежеп, тах тежеп,
Бош къыйнама жанымы,
Аллах бергенд — кесиме
Къой мени тёрт санымы.

Дарийлени не этерме, —
Накъут бла налмасны?
Бузжигитсиз дуняда
Къаным къуруп къалмазмы?!

Кериуанла келсинле
Башхаланы юйюне,
Башха кызла турсунла
Алтынлагъа суйюне.

Хан улуланы барын
Бузжигитча кёралмам,
Бузжигитни тырнагъын
Мен барына бералмам.

13

Адам жаны хаплагъа
Гебенек жаныча туююл, —
Айтханына бой салып
Турмагъанына ол куююл

Терк кёргюзтюр, ууатыр,
Ким болур ханнга батыр?!
Адам къанын кёл этип,
Юсюнде салад чатыр!

Къолунда — сауут-саба,
Айтханы болуп бара,
Усу тутса — халкъны да
Этеди хан ауара.

Зулейха — тели сабий, —
Билмейди жашау халын,
Суйген ата эсе да,
Атасы хан болгъанын.

Ит итлигин этгенча,
Хан да ханлыгъын этер,
Тынмагъан уста жашны
Тартыр да, бойнун кесер.

Тиширыу а... акъылсыз,
Жиляр да, терк унутур,
Хан сайлагъан насыбын
Сыйлы кёрюп, къубултур.

Харам акъыл жарытып,
Хан тахында олтурду.
Бузжигитни чакъыртып,
Къаладан хапар сорду.

Бузжигит, башын ийип,
Къала битгенин айтды.
Хурмет этип, асыл жаш
Жерине сабыр къайтды.

Хан уллу ыспас отди,
Ыразылыгъын билдирди.
Алтын-тухтуй къапгалны
Бузжигитге кийдирди.

Езюрлеге къарады,
Акъылын этди баям:

— Жашым жокъ,
быллай уста
Болсун мени ёз балам!

Жамауатны жыйыгъыз,
Союм малла тыйыгъыз,
Зулейханы тоюна
Тамам болсун сыйыгъыз.

Жангыз кызым насыплы
Болсун, аны сюеме,
Халкъгъа хапар

жайыгъыз, —
Бузжигитге береме!...

Бузжигит, жунчуса да,
Тобукъланмайын къалды.
Башын эншге ийгенлей,
Ханны саламын алды.

14

Хан узакъ урушладан
Хорлам алып келгенде,
Жыйылып къууанч этген
Тёре эди бу жерде.

Къызгъанч туююл эди хан:
Кишиге этмей хыны,
Тёге эди, аямай,
Тоналгъан ырысхыны.

Тоя эдиле ачла,
Токъла — эсирип жата,
Кенгде тёгюлсе да къан,
Мында бир киши хата

Кёрмейин, уллу тойда,
Бары болгъанча азат,
Иче эдиле, тоя,
Хан бермезликча азап.

Ол урушда жаралы,
Елген да болмагъанча,
Алай эди хан тою,
Жыр жүрекдени ача.

Ат чаришле, оюнла
Бола эдиле къызыу,
Хан аллай хорлам тойгъа
Алып чыкъгъанда къызын.

Бу жол оюну башха, —
Келгенча халкъ жубанчха
Аюп хан — женгил, суху, —
Ушамай той къууанчха.

Чапсала да, хан өрге
Береди къызын дерге,
Жетмеди, таууш болуп,
Ол, алгъынча, жер-жерге.

Зулейха да кёрюнмей
Тойчула арасында,
Турады бегитилип
Кесини къаласында.

Хан кьонакъла, сыйлыла
Олтуруучу жерледе —
Аскерчиле, эгетле,
Хан ишин жюрютгенле.

Аш, ичги, жыр да элпек
Болуучу хансарайда
Хан ёзюрле, эгетле
Къуш-мушдула хар къайда.

Бузжигитни тюз жаны
Билмейин бир хыйланы,
Нёгерлерин чакъырып,
Ичед къара сыраны.

Хан эгетле, хал биле,
Къуршалайдыла аны.
Ичгини эркин тежеп,
Бузадыла жаш къанын.

Бирле аны къозутуп,
Тюйюш ачаргъа керек,
Хан а устаны тутуп,
Зинданнга атаргъа керек.

Зулейха къаласында,
Тенглери арасында
Кийинеди. Бузжигит —
Кёзюню къарасында.

Барына да тюшюнюп,
Ханны оюн тюз билип,
Камалны жаны кетди,
Зулейхагъа терк жетди.

К а м а л

Хан тоюндан келдим мен,
Хан акъылын билдим мен:
Ханны кёзю сууукъду,
Ёлюм бизге жууукъду.

Иги туююл тойлары,
Бизге этген ойлары,
Къурманлыкъгъа ушамайды
Бююн сойгъан къойлары.

Хыйлагъа жыйылгъанд
халкъ.

Бизге биленед бичакъ,
Бузжигитден бошайбыз,
Зулейха, былай турсакъ.

Душман голуп сарайгъа,
Къууанышып къарайла,
Кёп ичинде жангызны
Елюр кюнюн марайла.

Жетсе бу кюйсюз къадар,
Бузжигитге не мадар?
Сен къазауат этмесенг,
Бу оюнда жан чыгъар!

Кёп душманны ичинде
Боюн салып жатады,
Боюн салгъан жигитни
Елюр тангы атады.

Сюйгенинге жанынгы,
Гъашыкъ таза къанынгы
Къурман этсенг, — бююн сен
Тыярыкъса ханынгы!

Кенешге къошулурса,
Бу неди деп сорурса,
Иги акъылдан толсанг,
Бизге нёгер болурса.

Сенден себеп болмаса, —
Бузжигитни жоялла.
Кюнюмю кече этип,
Мени тенгсиз къоялла.

...Зулейха чабып барды,
Той ичин эки жарды,
Атасына бир къарап,
Ол барын ангылады.

Кёзюнден кёз жаш барды,
Барына табу салды.
Ханны аллында тохтап,
Тюзлюк төре даулады.

З у л е й х а

Салам бердик, атала,
Къутлу болсун тоюгъуз.
Кёп халкъны чакъыргъансыз,
Иги болсун оюгъуз.

Аллах ючюн той болса —
Къой-къозула союгъуз,
Душман ючюн той болса —
Азат этип къоюгъуз.

Союм керек десегиз —
Адам этин татмагъыз.
Оюн керек десегиз —
Тюзге къылыч тартмагъыз.

Насып келген кюнледе
Былай сууукъ ой этген
Эшитмедим бир жерде —
Адам союп, той этген.

Той юсюнде ёчешип,
Былай акъыл келтирген,
Кёп ичинде жангызны
Хыйла бла ёлтюрген.

Хыйла келмей әсине,
Сюймекликден эсирген,
Ёз юйюнден ажашып,
Къыйын жолу кесилген,

Атасындан айырылгъан,
Анасындан айырылгъан,
Къозу къыллы бу харип,
Жашлай саны къыйылгъан,

Алтын накъыш къаланы
Къаны бла къалады.
Къызын берлик хан аны
Жангыз жанын марады.

Жюрек сырын айтыргъа,
Жаш жанын сагъайтыргъа,
Бир ана сют ёсдюрген
Жолдашын да къабыргъа

Салыргъа айтыпсыз сиз.
Огъесе хан адепсиз,
Хурметсиз да болуп, биз
Бош къаугъамы этебиз?

Ёз журтундан ажашып,
Кимди узакъ кетмеген,
Халал къыйыны ючюн
Кимди азап чекмеген?

Мен жиляйма, тилейме
Атам бла анамдан,
Хан къатында олтургъан
Кичиден, таматадан:

Айтханымы алсагъыз,
Соргъанымы берсегиз:
Асыл адам бу эсе,
Бир хатерин кёрсегиз...

15

Зулейханы кёз жашы
Эритмеди бетлерин,
Аны таза тилеги
Кетермеди дертлерин.

Къарауашла жетдиле,
Аны тарт-соз өтдиле.
Бузжигитни төрт эгет
Тартып алып кетдиле.

Муратына жетип, хан
Бузжигитни тутдурду.
Къызыны жарыкъ кюнюн
Тар зинданга сукъдурду.

Зулейха тапды амал,
Тутхундан башын алды,
Бетинден къаны кетип,
Атасына къарады.

З у л е й х а

Акъялсызгъа сёз айтсанг,
Кёкюрегине къонмайды.
Рахмусузгъа сёз айтсанг,
Эрир къаны болмайды.

Къар юсюне кюн тийсе,
Жылыныр деп къууанма,
Хан къалада той этсе,
Жарлы эсенг, къууанма.

Сюйгенинг жарлы болса,
Жашарма деп къууанма.
Бай жарлыгъа жалгъанмаз,
Жалгъарма деп къууанма.

Ханны къызы сен болуп,
Эркеме деп къууанма,
Къылыч жетер бойнунга,
Эркинме деп къууанма.

Ариу айтса хан атанг,
Кертиди деп къууанма,
Дуния малы, алтыны
Мениди деп къууанма.

Кёп кьан тёкген атаны
Къачы бар деп кьууанма,
Къоркъутмаз бала кьаны,
Ачымам деп кьууанма.

К а м а л

Ханнга тузакъ салмады,
Къан тёлеуге къалмады,
Дертигиз болмаз анга —
Малыгъызны алмады.

Санына кылыч тагъып,
Сюнсю бла чапмады,
Балта-бичакъ билеп, ол
Синге хыйла тапмады.

Атагъызны ёлтюрген
Душманыгъыз бу туююл,
Бар терслиги — бу къала,
Ишледи ол хан юйюн.

Бир адамны кьанына
Боялмады къоллары,
Шахар кююп, эл кююп,
Бу къаланы къалады.

Бир адамны кьанын ол
Къара жерге тёкмеди,
Бир адамгъа дерт тутуп,
Хыйлы мурат этмеди.

Къара болса ишигиз, —
Адам кьанын ичигиз!
Терслик асмакъ асдыгъыз —
Бир кесигиз тюсюгюз!

Хайыр жокъду ханладан,
Сокъур болдула бары,
Акьыл къачды аладан,
Аман иш, ёлюм тарып.

Ханла бары, кьутуруп,
Сангырау болгъандыла,
Къарангы зинданлары
Жесирден толгъандыла.

Ай, Бузжигит, сен жазыкъ!
Бирге ёсдюк, жашадыкъ,
Жарлы ананг биширген
Гыржынны кёп ашадыкъ.

Сен элингде хан эдинг,
Эрке ёсген жан эдинг,
Булбул эдинг жерингде,
Жарлылагъа танг эдинг!

Болмаз жерге тюшгенсе, —
Терк турургъа мадар жокъ.
Жаннган отха тюшгенсе, —
Кьутхарыргъа къадар жокъ.

Эгиз туугъан балалай,
Айырылмай жашадыкъ.
Хан сёзюне ийнанып,
Быллай палахха къалдыкъ.

Б у з ж и г и т

Ай, жан досум, Камалым!
Жокъ сени да амалынг:
Ажал жетди, мадар жокъ, —
Къыйын эди къадарым.

Къара къушну къанаты
Къайырылыр кюн жетди,
Жанымча кёрген тенгим,
Айырылыр кюн жетди.

Сен бу жерден кетерсе,
Элибизге къайтырса,
Мени бу хапарымы
Жомакъ этип айтырса.

Жангыз кьалгъан атама,
Жиляй кьалгъан анама,
Бузжигитни сёзю деп,
Саламымы ала бар.

Жангызым деп, жан бере,
Къарамымдан тоймагъан,
Мени жарлы атама
Былай айтмай кьоймагъын:

«Бала атадан тууар,
Ана киндигин жууар,
Ата болса эр киши, —
Уланы ызын кьууар.

Ата сёзюн атмадым,
Къыйынлыкдан кьачмадым,
Билесе, кьолларыма
Киши кьанын жакъмадым.

Ата сёзюн сакъладым,
Жарлыланы жакъладым,
Атамча, кьолларыма
Тытыр болду жакъгъаным».

Жангызым деп, кёз кьысмай,
Къарап, менден тоймагъан,
Жиляй кьалгъан анама
Былай айтмай кьоймагъын:

«Зиндан ичи кьарангы,
Андан чыгъар кьарыу жокъ,
Ажал жетсе, адамгъа
Бу дунияда кьалыу жокъ».

Башымдагъы бёркюмю
Сен анама элтирсе,
«Бузжигитни кёзюнден
Кёрюп тур, анам», — дерсе.

Эсен кыйтып элге, сен
Атабызны кёрюрсе,
Къолумдагъы жюзюкню
Элтип анга берирсе.

Кыйын кюнде анама
Бала бол сен, кёл бере!
Сабыр бол де, дунияда
Кыйынлыкъланы кёре!

Мени сурай келгенде,
Сени жангыз кёргенде,
Барын айтырса, бурмай,
Жашыра-жиляй турмай.

Элтеме мен биргеме
Жалан суймеклигими,
Алтын, жаухар алалмаз
Сени бу тенглигини,

Атам берген дерслени,
Жап-жаш усталыгъымы,
Зулейханы къарамын,
Анама тансыкълыгъымы!

Элтмеди андан ёзге,
Къул да болмады дерсе,
Элиме, жамауатха
Тюзлюгюмю билдирирсе!

16

Бузжигитни жойдула
Кечени арасында.
Къарт уста айырылды
Ол жангыз баласындан.

Бузжигитни жүреги —
Кёкден учхан жулдузча,
Думп болду, кючю кетди,
Эриди, жазгъы бузча.

Аны уста кьоллары,
Атасы берген хунер,
Кетдиле, жоюлдула, —
Алып кьойду кьара жер.

Ташлада тил жокъ ансы, —
Ала кьаргьар эдиле,
Ташлада кёз жокъ ансы, —
Ала жиляр эдиле.

Кьаллай юйле ишлеред,
Бузжигит ол ташладан!
Зулму айырды аны
Жашаудан, усталыкьдан.

Кюн билсе ол зорлукьну,
Тау артындан чыкьмазед,
Бузча сууукь шаудан суу
Жырламазед, акьмазед.

Тереклени кёкляю
Кьап-кьара болур эди,
Кёгерип тургьан кырдык,
Саргьалып, кьурур эди.

Кезиусюз жерге кирип
Кетдиле ариу кёзле,
Ёмюрде эшитилмезле
Зулейха эшитген сёзле.

Хапарымда турсунла
Ол жулдузлача кёзле,
Хапарымда кьалсынла,
Жаз киби, жылы сёзле.

Кязим андан жазады
Сизге мудах хапарын.
Таулу халкь унутмасын
Бузжигитни кьадарын!

Иги, къайда турса да,
Сау дуняны жашыды,
Ол хар таза жүрекни
Ахлусу, жолдашыды.

Назму сакълайд кезиусюз
Жерге кирген сёзлени,
Ол бермейди ёлюмге
Ишлерин игилени.

17

«Бузжигитни ёлтюрюп,
Къызымы къутхардым! — деп, —
Энди къызым Зейтуннга —
Хан улуна, барыр», — деп,

Хан къууанып тураед.
«Той этилсин!» — дегенед,
Жангы тойну къууаргъа
Кеси буйрукъ бергенед.

...Зулейха, ишекли болуп,
Той баргъан жерге келди, —
Зинданда Бузжигити
Ёлгенин билмей эди.

«Негеди бу къууанч?!» — деп,
Ол сейир этип турду.
Той этгенлеге къарап.
«Не тойду бу?» — деп сорду.

З у л е й х а

Учуп келип былайгъа,
Балалы къуш сарнаса,
Ол тас этген баласын,
Инжип, кюйюп чакъырса, —

Айтыгъыз сиз, жамауат,
Баласы анга чыгъармы?

Къушбалакёз Бузжигит
Бу той-оюнда бармы?

К ы з л а

Балалы къуш сарнаса, —
Къуш баласы чыгъалмаз,
Къушбалакёз Бузжигит
Бу оюнда табылмаз.

З у л е й х а

Къозулу кьой макъырса,
Къозусу бармы, экен?
Къозу кёзлю Бузжигит
Бу оюнда бармы, экен?

К ы з л а

Къозулу кьой макъырса, —
Къозусун ол табалмаз,
Къозу кёзлю Бузжигит
Бу той-оюнда болмаз.

З у л е й х а

Булбул жашла жырлайла, —
Къызыл гюлле бармы, экен?
Гюл сыфатлы Бузжигит
Бу оюнда бармы, экен?

К ы з л а

Булбул келип жырласа, —
Къызыл гюлге къоналмаз,
Къызыл гюллей, Бузжигит
Бу той-оюнда болмаз.

Къара къайын, къара агъач,
Ёртен тюшюп, къаралыр,
Ёмюр излеп турса да,
Ёлгенни ким табалыр!

Алынган жүжек кыайгысы —
Кыуш алгъанга ушайды,
Бузжигитни жашауу
Бошалгъанга ушайды.

18

Зулейха, жиляп, сарнап,
Алайда сыйыт этди.
Кюню кыарангы болуп.
Ол атасына жетди.

З у л е й х а

Эшитдим мен, ой, атам,
Аман аккыд этгенсе:
Бузжигитни ёлтюрюп,
Муратынга жетгенсе.

Кыалын агъач ичинде
Бала кийик атханса,
Жаш кыанын суулай тегюп,
Мурдарлыккыга батханса.

Кызынга кюн кыоймаздан
Атха минип чыккыганса.
Дуния санга кенг кыалды, —
Душманынгы жыккыганса!

Кёп айтхандан файда жоккы,
Аман хапар оккыупса,
Манга сен ата угкыай, —
Кыара кыанлым болупса.

Х а н

Не болгъанд, кызым, санга,
Неге сыйыт этесе?

Къызым, кёз жашларыңгы
Не зат ючюн төгесе?

З у л е й х а

Бу къара кюнден башлап,
Сени къызыңг болалмам,
Мени кюнюм батханды, —
Мен юйюңгде туралмам.

Къолларыңгда къатханды
Бужигитни нюр къаны.
Бир къызгъа да бермесин
Аллах сенляй атаны!

Х а н

Къызым, бу ачы сёзню
Къалай айтаса манга!
Бужигит кеси ёлгенд, —
Ёлюм төред инсаннга!

З у л е й х а

Къызым деме сен манга, —
Атам деялмам сачга!
Юйюңг да, арбазыңг да
Боялгъандыла къаннга.

Юйюңг къабырдан эриши
Кёрюнед манга энди.
Манга ата, юй да жокъ, —
Ахыр кюнюм келгенди.

Х а н

Бош жилияма сен, балам, —
Халкъ ичинде ахшы кёп.
Ахшыладан ахшысын
Сайларма мен санга деп.

Эл-эллени кыдырып,
Элден элге барырма,
Кёп ахшыны ичинден
Сайлап киеу алырма.

Башымдагъы тажымы,
Тюбюмдеги тахымы,
Къызым, санга берирме,
Сени сыйлы кёрюрме.

Минг тюени жюклетип,
Санга берне алырма,
Алтын отоу жасатып,
Къарауашла салырма.

З у л е й х а

Къулакъларым сангырау, —
Эшиталмайма сёзюнгю,
Ол насып керек тюйюл, —
Бош кыйнама кесинги.

Дуня мюлкюн келтирсенг,
Бирине къарамазма,
Акылым башдан кетди,
Сенден акъыл алмазма.

Менден ёзге къызынгы
Сюйгенинге берирсе,
Минг къарауаш, къул салып,
Аны сыйлы кёрюрсе.

Бужигитим болмаса,
Ёзгени мен тергемем,
Аны нюрюн кёрмейин,
Жашап турайым демем.

Х а н

Бу дуняда къул угъай, —
Хан, шыйых да ёледи,

Бузма, кызым, тоюngu, —
Ханладан хат келеди.

Уста эди Бузжигит, —
Анга мени сёзюм аз.
Аны ючюн хан кызы
Сыйыт этип жарамаз.

Намысынг кёп бу жерде,
Сени кёпле тилейле,
Аслан кибики жигитле,
Кызым, сени кюсейле.

Жайлыкылада жылкыынг
бар, —
Жюз эмилик байларса,
Жагъанга тенг хан жашла, —
Жюзюн салып, сайларса.

Жылкы ичинде акъ ажир, —
Акылыгына кыарыу жокъ,
Хан деберли Зейтунну
Жашлыгына дауунг жокъ.

Сени анга берирме,
Намысынгы кёрюрме.
Кетген сунуп насыбынг,
Бош, керексиз терилме.

Накыут бла налмасдан
Минг тюени жюклерме,
Минг кыулну, кыарауашны
Сени ызынгдан иерме.

Мал ахшысын алырса,
Тон ахшысын киерсе,
Бузжигитни унутуп,
Сен Зейтунну сьерсе.

З у л е й х а

Алтын тахха олтуруп,
Бал аякъла толтуруп,
Бу Зейтунну келтирип,
Хансарайда тоюнг бар,

Бузжигитни ёлтюрюп,
Жан дарманын кюйдюрюп,
Тешмез къара кийдирип,
Манга хыйла оюнг бар.

Темир — алтын болалмаз,
Багъыр — кюмюшча жанмаз,
Сени суйген Зейтунунг
Бузжигитни хорламаз.

Анга алтын кийдирсенг,
Тоюн да жыл этдирсенг,
Бузжигитни къарамы
Мутхуз болмаз, билгин сен!

Къанатлары кесилсе, —
Къуш бийикге учалмаз,
Сени сыйлы Зейтунунг
Бузжигитге ушамаз.

Бузжигитни бир тюгюн
Алтын юйге бермезме.
Минг хан улан бириксе,
Аны тенгли кёрмезме.

Минг Зейтунну келтирсенг, —
Бирин къабыл кёрмезме.
Бузжигитим болмаса,
Мен къатынга келмезме.

Къызынгда хатер къалмады, —
Алдаргъа къаруу жетмез,
Жаш жүреги жерге тенг, —
Аны бир жан сау этмез.

Бузжигит ёлюп зинданда,
Жюрегим бек сыннганда,
Не файда бар фитнадан,
Сен мени таш суннганда?!

Алтын кьушум учду жек,
Бюсюремей ишинге,
Кьон десенг да,— кьоналмаз
Алтыннга, кюмюшюнге.

Ичим бузлап буз болду,
Хан сёзю учуз болду.
Манга энди не керек? —
Жашау татыусуз болду.

Мен кьушунгу не этейим,
Кьушунг манга не тутар?
Накьут бла налмасдан
Жансыз жаннга не чыгьар?

Мен кьулунгу не этейим,
Кьул жегерим батханда?
Алтын отоу не керек,
Жаным жерде жатханда?

Башындагы тажынгы,
Тюбюндеги тахынгы,
Алып, атам, не этейим? —
Жерге сукьдунг жанымы.

Ат ахшысын не этейим? —
Тутуп минер кишим жокь,
Тон ахшысын не этейим? —
Алып киер кишим жокь.

Элден элге жол салып,
Киеулюкле излесенг,
Манга жылыу жокь эсе,
Неге кьыйналаса сен?

Халкъда ахшы кѣп эсе,
Киеулюкле кѣрюрсе,
Менден башха кызынғы
Сюйгенинге берирсе!

19

Зулейха, эсин жыя,
Зат тилемед къадардан.
Басхан жери оюла,
Чыгып кетди къаладан.

Учхан къушну ызындан
Барды, факъыр, тарала,
Бузжигитни кѣзлерин
Къолу бла жабаргъа.

Кѣз жаш кюйдюре бетин,
Минг сюнгию чанча ѳтин,
Жарыкъ дуния чарс бола,
Ертенде суна кесин,

Алай келди кыыз бала,
Кеси кибик аз бала,
Сюймеклигине баз бала,
Бу дуниядан гас бала.

Алгын юйде, жибекде
Андан жарлы болмайын,
Кѣп мураты жүрекде —
Жангыз бири толмайын.

Бу дунияда азап кѣп, —
Барын мен санаялмам,
Барындан бек сюймеклик
Азабын чегеди адам.

Жарыгыча — жарыкъ жокъ.
Азабыча — азап жокъ,
Анга жашлыкъ, къартлыкъ да,
Жарлылыкъ, байлыкъ
да жокъ.

Сюймеклик асыл этер,
Зулмудан сакълар, кърорур,
Аны отун ёчюлтген
Жаханым ити болур.

З у л е й х а

Хайран башынг, хан башынг
Кесилгеннге ушайды,
Ариу бетинг, нюр бетинг
Эзилгеннге ушайды.

Жибек чатыр салынып,
Къролунг, бутунг байланып,
Кебининг жокъ, кърюнг
Жокъ, —
Жатаса сен, сойланып.

Къаннга булгъап башынгы,
Кърумгъа булгъап къашынгы,
Кърмей жан жолдашынгы,
Кърден акъгъан жашымы,

Кърюп халал ашынгы,
Эмчек кърарындашынгы,
Жатаса сен, ай жазыкъ,
Тапмай туугъан ташынгы!

Бал шекерлей — сърлеринг, —
Сангыраума, — эшитмезме,
Бала кърушлай кърлеринг, —
Сокърур болдум, — кърмезме!

Къролларымы ал, жигит,
Къркюрегинге сал, жигит,
Кърлеринги жабайым,
Ийман бла кърал, жигит!

Жашаууму ал, жигит,
Жан жолунга сал, жигит,

Кёзлеринги жабайым,
Кёпле эсинде кьал, жигит!

Энди сёзюм ётмезлик,
Кьычырыгъым жетмезлик,
Жан суюгенинг Зулейха
Ойнап-кюлюп келмезлик;

Энди нюрюм жазмазлыкъ,
Сени суююп азмазлыкъ,
Кюлюп-ойнап, аллынга
Суусап алып бармазлыкъ;

Къайгъынг — эсден кетмезлик,
Ёз къарангы тешмезлик,
Киши сёзю ётмезлик,
Дуня — кьууанч бермезлик.

Узакъ жолдан суюдюрдюнг,
Узакъ кетип, куюдюрдюнг,
Ай, Бузжигит, жатаса,
Кетгенди бетинг, нюрюнг!

Узакъ кетдинг — кёрмезге,
Чакъырсам да келмезге.
Минг сёз айтсам, — бирине
Къайтып жууап бермезге.

Сарнап, жерни жарсам да,
Сени ючюн жан алсам да,
Эсингде жокъ, талсам да,
Жиляп, куююп кьалсам да.

Дуня сенден кетгенди,
Нюрюнгю саз этгенди,
Атам берген саугъаны
Аллах кьабыл этгенди.

Сен кьатымда болмасанг, —
Бу дуняны не этейим?
Сенден сора жарыкъ жокъ, —
Мен биргенге кетейим.

Бу зулмулу дуняда
Амал тапсакъ керекди:
Қъайгъы жетмез теренде
Бирге жатсакъ керекди!

20

Андан сора Зулейха
Тенг кызыларын сурады,
Ыразы салам берип,
Былай айтып сарнады:

З у л е й х а

Жарар айгхан жырларым,
Сау кыалыгъыз, жанларым!
Манга кетер кюн жетди,
Жилямагъыз, ханларым!

Энди сизни кёралмам,
Эрттен салам бералмам,
Кийинирге, ойнаргъа
Қъатыгъызгъа келалмам.

Сизден кёп хатер кёрдюм.
Кесим да хурмет бердим.
Ыразы болуп жюрюгюз, —
Унутмагъыз, тенглерим!

Дуняда рахму аз, —
Ариу болсун тилигиз,
Сизни кёрюп суйгенни
Сиз да сую билигиз.

Мени сыйлы кёргенле,
Кюнде салам бергенле,
Бюгюн бери келгенле,
Жилягъыз быллай ёлгеннге!

Дуня бакы болса да,
Ахшыладан толса да,

Энди манга кьууат жокъ, —
Бар зулму кьуруса да.

Алтынжагъа кьой тонла, —
Сизни кьер кишим жокъ,
Алтыниер боз жоргъа, —
Санга минер кишим жокъ.

Алтын жапхан бек къала, —
Санга кирир кишим жокъ,
Къызыл гюллю кенг тала, —
Ойнар-кюлюр кишим жокъ.

Бизден дуняа кетди,
Хан мени ёксюз этди,
Айтама: адам тёмез, —
Кьурутур бу адетни!

Артыкъ чапхан — абыныр,
Артыкъ суйген — къабылыр,
Айта кетеме кёрге:
Зулмугъа кюч табылыр!

Ажалдан къалыр болмаз, —
Келсе, кишиден сормаз.
Бужигигсиз дуняа
Манга дуняа болалмаз.

21

Камал къайтды элине,
Юч кюн турду кёрюнмей,
Бужигитни юйюне
Къалай барыргъа билмей.

Къыйын жолун арытып
Келди, факъыр, элине.
Кюе-бише олтурду
Зулму тюшген тенгине.

Бузжигитни кьол ызын
Къаялада кёрдю ол,
Кесине сын салды деп,
Усталыгъын билди ол.

Камал кёп-аз турса да
Ачы къадарны жаулап,
Ёлгенни осуяты
Хакъды, сыйлыды саугъа.

Ёлюм ачы болса да,
Онг жокъ алыргъа, даулап, —
Аны дууасын, ашын
Этерге керек саула.

Кёз жаш тёкген Камалны
Ол осуят сагъайтды,
Кёпню кёрген бир къартка
Бушуу хапарын айтды.

Къарт мычыды, тынгылап,
Камал бла келди ол.
Жамауатны жыйды да,
Быллай ууаз берди ол:

Къартны ууазы

Кёпню кёрген къарт эдим,
Бир-эки сёз айтайым,
Къулакъ салсын жамауат, —
Жашау кыйынды дайым.

Туугъанма деп къууанма, —
Туугъаннга ёлюр кюн чыгъар.
Кючюм бар деп къууанма, —
Кючюнг кетер кюн чыгъар.

Малым бар деп къууанма, —
Малынг къалмаз кюн чыгъар
Тангым бар деп къууанма, —
Тангынг атмаз кюн чыгъар.

Юсюбюзде къара жер —
Ажал ёлюм къайда жокъ?
Къарап турсакъ, игиге
Бу дуниядан файда жокъ.

Ангылагъыз, игиле!
Бу дуниядан файда жокъ,
Файгъамбарла, шыйыхла
Жер тюбюне кирдиле.

Ангылагъыз, жигитле,
Акъылманла айтдыла:
Жер тепдирген залимле
Бу дуниядан къайтдыла.

Буруннгуну сёзлерин
Эсигизге алыгъыз:
Ёлюм хакъды, кертиди,
Ёллюкбюз биз барыбыз.

Кёпню кёрген жамауат,
Къабырлагъа къара сен:
Елмей эсе туугъан жан, —
Нек толгъанды ол ёзен?

Усталадан кългъан сёз,
Хал хыйсабын алгъан сёз, —
Къара жерни кёрлюкдю
Дунияны кёрген кёз!

Жаратханнга не этербиз, —
Бу дуниядан кетербиз.
Къара топуракъ болуп,
Къара жерде эрирбиз.

Ажал жетмей, ёллюк жокъ,
Жилягъандан келлик жокъ:
Бузжигитим ёлгенди, —
Бизге бушуу берлик жокъ!

Ёлюм жолун билиу жокъ,
Елген бизге келиу жокъ,
Ажал къары бир жетсе, —
Жилягъандан келлик жокъ.

Кёрген жерде кёз къалыр,
Айтхан жерде сёз къалыр.
Жигит ёлсе, жамауат, —
Эли, жери сау къалыр!

Ат ёлсе, иер къалыр,
Эл кёчсе, жери къалыр,
Эр киши жолгъа чыкъса,
Элине салам салыр.

Жолоучудан жол къалыр,
Тон устадан тон къалыр,
Эр киши ёлюм кёрсе,
Элине къуугъун салыр.

Тенг ёлсе, тенги къалыр,
Жолу, иши кем къалыр,
Къарап турсакъ, ахшыла,
Бу дунияда ким къалыр!

Къарындашы ёлгенни
Къарындашы къалады,
Эр башына иш тюшсе,
Эл аркъасын салады.

Къатын ёлсе, тул къалыр,
Бий жоюлса, къул къалыр,
Алтын, кюмюш хазнасы
Узакъ бармай тоналыр.

Миниген атынг бош къалса,
Анга минер табылыр;
Кийген тонунг бош къалса,
Аны киер табылыр;

Улан кьалса, мал табар;
Къзынг кьалса, жаш табар;
Жашынг ёлюп бир кетсе, —
Харип башынг не табар?

Къатын кьалса, эр табар,
Жаш айырылса, жер табар,
Жангызына жилигъан
Жамауатдан кёл табар.

Аз жашады Бузжигит,
Аз кёрдю кьууанч, насып.
Олду бушуу ачысы, —
Терк кетди, Аллах жазып.

Жарыкъ жулдуз терк кюер,
Жарыкъ кюн да бек тиер.
Жарыкъ жулдуз Бузжигит,
Санга халкъ кьара киер...

22

Къарт уста, саны тутмай,
Тёгерегин кьармады.
Бузжигитни анасы
Былай ачы сарнады:

— Ай, ай, дуня, ай, дуня,
Жангызны да кьоймадынг,
Не кёп жанны алсанг да,
Алгъанлыкьгъа — тоймадынг.

Кесинг жангыз бир эдинг,
Аргъамакьгъа тенг эдинг.
«Бузжигитим», — дегенде, —
«Жаным, анам!» — дер эдинг!

Кёз аллымда турсангед,
Кёрмезмедим, жан балам!
Ёлген жерингде болсам,
Ёлмезмедим, жан балам!

Тоймай кьалдым кёзюнгден,
Кьанмай кьалдым сёзюнгден,
Жарлы балам, кьайдаса,
Жашлай жолу кесилген?!

Шаудан сууум сюзюлген,
Бийик тауум тизилген,
Жарлы балам, кьайдаса,
Жашлай оту ёчюлген?!

Узакъ жерлеге кетдинг,
Кесинге тансыкъ этдинг,
Кьатын алмай, той этмей,
Кьаралды жаухар бетинг.

Елдюнг, балам, тузакъда,
Асыралдынг узакъда,
Аллах эсе сууалчы, —
Кьалай тёздю бу затха?!

Айтмай кетдинг сёзюнгю,
Кёрмей кьалдым кёзюнгю,
Ата кёлю таш болса, —
Жетерми, экен, тёзюмю?

Ажалсыз жазуу болса, —
Артында киминг кьалсын?
Сени излеп тарыкъсам, —
Кёлюмю киминг алсын?

Балаларын суу алгъан
Сюлесинлей, — анангма!
Жангызын жерге кёмюп,
Жиляй кьалгъан анангма!

23

Зулейханы ёлюмден
Киши айыралмады.
Бузжигитни ёлтюрюп,
Ханны иши бармады.

Уллу тою, кьууанчы
Бушуу болурун кёрдю,
Бой салып, Зулейханы
Аллына кеси кеди:

Х а н

Кеч энди манга, балам, —
Бузжигит ёлдю, кетди.
Аны сау этер амал
Жокьду дунияда энди.

Ёлген ёлюп кетсе да,
Сау — жашаргъа керекди.
Аллахны къадарына
Атанг не этерикди?

Ариу къала ишлетип,
Бузжигитни мен анда
Асыратырма, кызым,
Кётюрюп халкъ аллында...

24

Хан, айтханыча, къала
Ишлетип, Бузжигитни
Намыслы асыратды,
Асырагъанча жигитни.

Ол аны бла бирге
Къызыны кьууанчын да
Асырады, насыбын
Къоймай жерни башында.

Зулейха ол къалагъа
Кирди да, анда къалды.
Ол къаланы эшигин
Бир киши ачалмады.

Бузжигитни юсюне
Къапланып, жилий-жилий,

Зулейха ёлюп къалды,
Бузжигитни ташламай.

Саулай бирге жашаргъа
Къоймадыла аланы,
Ёлюп, бирге къалдыла
Ичинде ол къаланы!

Ол къаланы эшигин
Бир киши ачалмады.
Ол энтда да ма алай
Ачылмайын турады.

Энди биз да былайда
Эшиклерин хапарны
Этейик, эшигинлей
Ала жатхан къаланы.

Энди биз да былайда
Тохтайыкъ, мудах бола,
Сюймекликни жарыгъы
Бетлерибизге ура.

Ой, Бузжигит, Зулейха, —
Жюрегими жарасы,
Сизге жиляй къалгъанды
Тюзлюкню чал анасы.

Тауну халкъы унутмаз
Ачы хапарыгъызны, —
Зулмуну туманында
Бергенсиз жаныгъызны.

Сюймекликни ёчюлмез
Оту — турур жаннганлай.
Сизни жүреклеригиз —
Ол отча жарытханлай

Турурла кечелени
Бу къарангы дуняда.
Кязим жарлы тилинде
Жазгъанд хапарын андан.

1910—1917

СЮЙМЕКЛИК — ЖАННЕТ ЧЫПЧЫКЪ...

«Тау башында тау болмаз...» — Қязим. Тау. Тау башында тау болмаз. Қязимни назмусу. Хар таулу да кёлунден билген назму.

Бери кьайтханыбызда, Қьайсын бек алгъа Қязимни китабын чыгъартхан эди. Ол китап (Қязим. Сайлама чыгъармалары. 1959) бу назму бла ачылады: «Қьылыч жара сау болса да, суймеклик жара...» Эсигизде болур «Бузжигит» да:

*Суймеклик — жаннет чыпчыкъ
Келген кибик келеди,
Инсанланы барына
Ол кёл кьууанч береди.*

*Алай бу тар дуняда
Аны да кьанатларын
Кьоядыла кюйдюрюп...*

Қязим халкьыбызгъа жаннет чыпчыкъ келген кибик келген эди...

Алай бу тар дуняда...

Қязимни жазгъанлары — бары да — суймекликди...

Қязим ёлгенде, кьабырыны баш жанына китапларын да салгъан эдиле... Мен билеме, Қязим бу назмугъа жьыгъын кьысып жатады...

Қязимни назмусу...

Хар таулуну жюрегине басмаланган назму.

Қязимни жазгъанларын толусунлай билмегенибизча, — бу назму да толусунлай бир китабында да басмаланмагъанды. Мында да...

Аны манга Чочайланы Жюнюс айтхан эди — толурагъын. Қязимни эгечинден туугъан. Артист Жюнюс, 1989 жылда.

Нальчик башында, саусузла юйюнде. Айтхан эди да, дыркъ деп эсеме тышген эдиле — мен сабий заманда ыннам Айшат экирле къатыш айтыучу тизгинле... Артда мен аланы «Малкъар поэзияны антологиясында» тапхан эдим. Халкъ жырла ичинде...

Кязим — халкъ жыр.

Назмуну Жюнюс айтхан тюрлюсюнде биринчи эки тизгини:

*Тауну башында тау болмаз,
Жангыз терек да бау болмаз...*

Мында *бау* — мал орун туююл, — *терек бахчады*.

Бу төрт тизгинден сора да бар башы-аягъы. Аны ол антология да (122 б.) айтады. Алай Кязим жазгъаны къайсы? Халкъ «къошханы» къайсы? Айталлыкъ ким?!.

«Санга къайыкъ бла барыргъа...» — «Барыргъа» деген сёз бу жолгъа дери «баргъа» деп жазылып келгенди. Тюз туюлюдю. Нек? Қъарачай-малкъар тилде бир-бир сёзлени жазылулары — бир тюрлю, айтылулары (окъулулары) башха тюрлю болады. Ол — тил илмубузну иги тинтилмеген бир жоругъуду. «Сёзню къысха формасы» деген былайда келишмейди. «Бла» деген байлау Кязимде да, кимде да (поэзияда, тилде) эки тюрлю айтылыргъа болады, жик саны бла айтханда: бир жикча [бла], эки жикча [бы-ла]. Былайда экиге саналып, «барыргъа» деген сёзню ол буздуралды. Эки жикча окъулса, бу 8-жикли назмуну тизгини 9-гъа айланып кетеди, сёз, кепге сыйырмай, «баргъа» болуп къалады. Сёз да, тизгини да бузуладыла. Тийишлиси, тюзю — «бла» былайда бир жикди. Сёз толу айтылыргъа, жазылыргъа да кереги шартды.

Эшт (эшит) деген сёз да — тюз аныча, тизгинни, назмуну да бузаргъа боллукъду. Бу назмуну экинчи сатырында («сатыр» — строфа. — Б. А.) «эшитге» бир къарайыкъ. *Эшит-миди, эшт-миди?* Бир жиклимиди? Эки жиклимиди?.. Муну юсюнден айтыргъа аны ючюн да керекди — поэзиябызда назму тизгинлени бек кёп къатышдыргъан (жазылыу жоругъу шарт тохташмагъаны ючюн) сёзледен бири — буду да. Ол да не себепденди — бир жикли сёз [эшт] нек эсе да, эки жиклиге [э-шит] саналып, жерин табалмай жүрөйдю. Кязимде: «Мени ёнюю эштмейсе» — 8 жик, «Эштеме, сени чакъырсам» — 8 жик. Китапда — «Мени ёнюю эшитмейсе» — 9 жик,

«Эшитеме, сени чакъырсам» — бу да 9. Қъалгъан 6 тизгини — 8-шер. Алай некди? *Эшт* — «и»-сиз жазылыучу эди. Тилибизде айтылгъан да ансыз айтылады — [эшт] деп, [эшит] туююлдо. «И» жалгъан харф болуп тюшгени, сёзге жалгъашалмай тургъаны туурады. Бу жорукъ, баям, грамматикабызны ёз халатыды — сёз халаты. Алайды да, «Мени // ёнюмю эшт-мейсе» — толу айтылады. [Менёнюмю] болмай, «и»-ни «ё»-гъа жутдурмай. «*Эшитмейсе*» — «и»-сиз окъулады, «и» жазылгъанлыкъгъа. Кязимни айтханы да, сёзню тилде жюрютюлгени да алайды. Былайда уа аны назму кеси да излеп турады. [Менёнюмю эшит-мейсе] — деп «ат башындан» айтып къоймайды, сёзню ичинде — теренде жиялгъан ёню барды — жарсыу, термилиу, таралыу барды. Шарт айтылады.

«Барыргъа» да толу айтылады, толу жазылады. Назмуну магъанасы, сезими да аны излеп турадыла.

Экинчи сатырда — «атынгы айта» — «атынгы» дегенде, ахырында «ы» жутулады да, «ы» бла «а» бир болуп, бир жикча эшитиледи Тилни харф тауушу жутулуп айтылгъан жоругъу ишлеп башлайды.

Бу затла ууакъ чурумлача кёрююрге да болурла. Ол арталлы да алай туююлдо! Кёзге тюшген кирчикча неда чарыкъ ичине тюшген ташчыкъ кибик, ала, сёзге, назму тизгинге тюшюп, ачытып турадыла. Была сёзню ичине тюшген кирчикледиле. Ала тазалангынчы, назму эс тапмайды. Заманында Сергей Есенин «*чорный человек*» деп жазгъанды. Аллах билсин, халат бла жазгъан эсе да. Китапларында «*чёрный человек*» деп чыгып иш къалгъаны болса, «есенинчи» алим адабиятчыла уллу хахай этнучюдюле: Есенин кеси жазгъаныча къоймай, сёзню бузгъан этесиз деп. «О» харфда уллу магъана кёрючюдюле. Ол жангыз харфны тегерегинде ненча илму даулаш болгъанды! Закый адамны жазгъан затына алай къараргъа да керекди — хар сёзюне, хар сёз басымына...

«Къоншубуз. Ожакъ тютюнюнг...» — Жангыз харфны кючю къалай уллу болгъанын билебиз. Ол харф халат болуп кирсе назмугъа, назму къаллай къыйынлыкъ сынагъанын сезген къыйын туююлдо. Хау, къайынлыкъ сынагъанын, ачыгъанын: назму, сёз — ала жаны болгъан затладыла. Хар адам, бютюн да жазыу иш бла кюрешген — анга да алай къараргъа керекди. «Къоншубуз» деген сёзге Экитом-

лукъда басым белги салынып, бу назмугъа къаллай уллу тюзетну кийирилгенди! Сёзюне, харфына тийилмей! Ары дери басым белгиси жокъ эди. Ол себепден окъулгъан да башха тюрлюрек этиле эди — терсирек. Ары дери бу назмуну ненча адам айтып, окъуп эшитген эсем да (кесим да ичлеринде болуп), «къоншубуз» деп тургъан болмаса, тюз айтханны, окъугъанны бир да эшитмегенме. «**Къоншубуз. Ожакъ тю-тюнюнг...**» — къаллай субайлыкъ, арну низам, сейир макъам, жумушакълыкъ къайтханды бу тизгинге сёз басымны кючю бла! Аны салгъан адам алайчыгъын къалай тап эслегенди! Уллу иш — ма аллай бош затчыкъданды.

«**Арбазынга къарай озама...**», «**Атанг келди да гюрбежи-ге...**», «**Аллах бизге суймеклик жазды...**» — Кязим. Суймеклик назмула... Къалай айталлыкъса назмучуну сезимин сёз бла?! Кязимни сезимин...

Тау... терек... къайыкъ... толкъун... суймеклик... кы-лыч... жара... ожакъ... тютюн... кёгде Аллах... жерде адам... кыз... жиялгъан таууш... гюрбежи... от... Че-гем... Багдад... къалам... тарыгыу... садакъ окъ... жашлыкъ...

Къалай айталлыкъса?! Аланы жалаанда тогъуп-тогъуп ичерге боллукъду. Дни ахлусу земзем суудан ичгенча. Гю-няхланы тазалагъан суудан...

Кязимни суймеклиги... Жумушакъ, жарыкъ, таза, ариу, чууакъ, салкын, уллу, сыйлы... Земзем суймеклиги. Къал-лай сейир сезим табарыкъды анга къапланган!

... — Ой, устазым келеди, устазым келеди!.. — Къызчыкъ, чабып барып, атдан тюшген Кязимни къучакълады...

— Кязим келеди, Кязим келеди, Кязим!.. — Кимни эсе да къууанчы, жашчыкъны: «Сюйюнчю!.. Сюйюнчю!..» деп чап-хан ауазыча, тийрени сагъайта, арбазгъа кирди. Къызчыкъ-ны атасы, анасы да чыкъдыла...

Къызчыкъ билмей эди Кязим аны тилей келгенин... Къыз-чыкъ да тюйюл — уллу кыз...

— Э киши, нек эте эдинг алай?! — Къанийатны сейири къартлыгъында да ёчюлмеген эди...

— Хы, сейирди бу!.. — дер эди Кязим да, — сен а, чабып келип, нек къучакълай эдинг?!

Къартлыгъында да Кязимни ышарыуу — ышарыуу эди...

Къанийтатны къабыры Кязимни къабырыны аякъ жанындады. Къазахстанда. Къум-Тёбеде. Кесим кёргенме. 1989 жылда...

Кязимни суймеклиги... Къалай айталлыкъса?!

«Эки челек суу алгъанма...» — Назму (жыр) биринчи кере басмаланады. «Солтанланы Жаша деп болгъанды, 30-чу жыллада элде комиссар зат бола айланган. Аны уа, тил этип, тутдургъан этгендиле. Жашаны къатыны Маймунат тилеп, бу жырны Кязим алай жазгъанды. Маймунат да кёзю ачылгъан адам болгъанды, малкъарлы тиширыулары съездлерине зат да къатышып, алай. Кязимни къызы Маймунат туююлдю. Ол да Солтанлада эрде болгъанды — Солтанланы Асхатда. Кеси да 1939 жылда ёлгенди... Жыр уллу жыр эди. Эсибизде къалгъаны буду...» (Жаникаланы Палжан, Шауаланы Миналдан. 1995, май).

Тарыгъуу — Жылы — 1898. Эки томлукъда уа — «1903». Нек — ангылатуулада айтылмайды. Назмуну 3-чю сатырында — «Тюз адамла, ой, не этейим?» — «не этейим» энчи жазылгъанлыкъгъа, [нетейим] деп бирге окъулады. Кязимни назмуларында окъулгъаныча жазылып къалады — ол тюз туююлдю. «Кязим хажы сёзге сакъ эди. Сёзню бузуп айтхандан суймегени болмаз эди» (Жюнкюс). «Тангым атып кетиуче». Керекди — «тангым атып кетиучю эди». Окъулгъанда — [кетиучеди] — 4 жик. Хар назму тизгини экишер тёртжикден къуралгъанчады. Бу тукъум жорукъ Кязимни кёп назмуларына тёрели шартды. Ол — хо. Алай назмуну жазылгъан жылы... «Поэт «Тарыгъууну» 1898 жылда, таулу тиширыу келип, Кязимге кесини бушуулу къадарыны юсюнден тарыкъгъанда жазгъанды...» (МЛИО, 150 б.). Кёп окъуу китаплада да ол айтылады... Къалай болсун?..

«БИСМИЛЛЯХИЙ» ДЕП БАШЛАЙМА СЕЗЮМЮ...

Иса хажы айтханды — Бу назму мени къолума бу китап басмагъа хазыр болуп бошагъандан сора тюшгенди. Ол да шагъатды Кязимни назмулары алыкъа жыйылмагъанларына. Бююн-бюгече да табыла-табыла тургъанларына... Мен акъыл этгенден, Кязимни бу назмусу бек биринчи дин чыгъармаларынданды. Биринчи кере хаж къылыргъа баргъанда жа-

зылган назмусу. Жумушакълыгын, жарыкълыгын, къууанганын тас этмеген назму. «Кёчменланы Иса хаж и экинчи кере хаж къылыргъа барганында, Қязимни да биргесине ала барган эди. Иса хаж и, къарыуу, кючю, къолайы да болган адам, Қязим сабий заманындан окъуна назму тагъыучусун билип, иш этип туруп, Қязимни хаж къылыргъа элтген эди. Мекка-Мадинадан къайтып келе, жолда, Қязим Иса хажиге бу зикирни такъгъанды. Қязим хаж и алыкъа юйленмеген эди...»

Кёкге, жерге къарасам — Назму биринчи кере басмаланады. Таумырзаланы Далхат жыйышдыргъан назмуладанды. Назмуну кёчюрюп алган адамны къол дефтери сакъланады. Ким кёчюрсени, аты — белгисизди.

«Бир Аллахдан киши жугъун жашырмас...» — Назму толусунлай биринчи кере басмаланады. Биринчи эки тизгини Эжитомлукъда жокъду. Ахыр тизгинни: «Инсан болуп, инсан жанын жоаргъа» — деген тюрлюсю да барды (КЭ. I т. 244 б.). «Ибилисге» дегенни орнуна — «аман ишге» деп жазылганы да...

«Бу дуняда сакъ болайыкъ намазгъа...» Назму биринчи кере басмаланады. Журтубайланы Махти Жазаланы Сейпуллахдан жазып алган зикирледенди 14 тизгини. Анда «Ийман-ислам» деген аты барды. Къатыш тизгинлери болмаса, «Ийман-ислам» а туююлду. «Аллакха табынуу» деген чыгъармадан тизгинлери жарты-жарты, юзюк-юзюк тубейдиле. Тёбен Жемталада табылган къол жазмала бла толтурулганды. Назмуну башында «Бисмилляхий-рахман-рахим» деген араб жазыуу барды. Айтыугъа кёре, Қязим хар жангы назмусун «бисмилляхий» бла башлаучу эди.

«Бу дуняда ким, бай болуп, менсинмеди?...» — Қязимни бек сейирлик, бек терен назмуларыннан бири (КЭ. I т. 333 б.). Ахыр тизгинине «ахырзаман дуня» дегенни орнуна «ахырзаман бу дуня» деген тюзетиу кийириледи: назму «Бу дуняда...» деп башланады. Сёз — бу дуняны юсюнденди. Назмуну аягъы да «дуня» бла бошалады: «Алай татлыды ахырзаман дуня». Бу тизгини бирси тизгинлеринден бир жикге кем болуп турады. Солуу жетмей, юзюлюп къалады. «Бу» деген аны толтурган этеди, байлаган этеди. Солуу алдырады. Магъана жанындан айтханда

да, — тизгин кеси да аны излеп турады, — сѣз бу дунияны юсюнден барады да...

«Ду-ни-я» деп юч жикден угъай — эки жикденди — [дун-йа]. Жумушакъ белги (дунья) аны ючюн салынып тургъанды, — эки жиклиди да. Къарачай-малкъар тилде «ъ» (жумушакъ белги) жюрюмегени себепли (орус тилни юсю бла кирген сѣзледе болмаса), «и» жазылады, жик санына уа къошулмайды. Экилей къалады. Сѣзню айтылыуу, ёлчечи, солууу тюрленмейди. Бу назмуну биринчи тизгини окъуна айттып турады аны. Алайыгъ айыртламагъан назмучула бардыла...

Назмуну къуралыуу тауушлукъду. Хар бууундан («бууун» — төрт жик. — Б. А.) солуу алдырып барады, аллай арну «ич» низамы барды:

*Бу дунияда / ким бай болуп / менсин меди
Жашау излеп / къорешледе / ким къой меди
Жалангачлыкъ / ачлыкъ бушуу / ким кёр меди
Бир тау къоймай / бийисине / ким ёрледу*

Назму бууунлагъа юлешингенден сора да, хар бууун кеси да, эки жикден солуу алдырып, низамгъа сыйынылды: Бу дун // ияда // ким бай // болуп // менсин // меди?.. Назму къурауда чынтты усталыкъны тауушлукъ юлгюсю. Тилибиз басымлы (силлабо-тоника) жорукъгъа, сѣз субайлыкъгъа, низамгъа иги келишмейди, назму тизгинни жик саны бирча болса — тамамды деген назмучулары къоркъутхан низам. Магъана теренликни, тил байлыкъны, сѣз низамлыкъны — барыны да юсюнден бу назмуну юлгюсюнде (Къазимни башха назмуларыны да юлгюсюнде) кѣп сейир затла ачаргъа боллукъ эди...

Алданмагъыз ахырзаман дуниягъа — Къолдан-къолгъа ётютп айланган, къол жазмалада кѣп тубеген назму. Бир венча тюрлюсю сакъланганды. Бир-экиси Эки томлукъда басмаланганды. Тенгешдирип къараргъа боллукъду. Къошагъы, кеми болмай, бу, ишексиз, Къазимни деген тюрлюсю, баям, бу жол басмаланады... Башха тюрлюлери, башха адамны аты бла жюрюгенлери да бардыла. Будаиланы Хусейни къызы Нюржийхан (Нальчикде жашайды), айтханнга кѣре, озгъан ёмюрню 30-чу жылларында туугъан Ахметланы Юсюф эфенди деп болгъанды — Кенделенде. Бу затны юсюнден анга ушагъан Юсюп эфендини да жазгъаны

барды. Ол да бек эсли адам болганын айтады. Юсюп эфендини юсюнден аны жашындан туугъан — Ахметланы Зулкъарней эфендини кызы Фатиймат (Кенделенде жашайды) айтыргъа болукъ эди (мен аны табалмагъанма.— Б. А.). «Тахир бла Зухураны», «Юсюф бла Зулеханы» юслеринден шаркъ назмучула, бир бирге эришгенча, сейирлик дастанла, поэмала жазгъанлары кибик, дин жаны бла да бир затны юсюнден (сёз ючюн, «Ийман-ислам») башха-башха назмучула ёз оюмларын, кёз къарамларын, сёз усталыкъларын бир затны юсю бла да билдиргендиле. Бу назмуну юсюнде биз аллай шартха тубей эсек да, ким биледи

Экитомлукъда (1 т. 245 б.) басмаланганы бла бу бир бирине бек жууукъдула. Бир зат эсе да, алайды. Жаланда араб сёзледен, динден бир кесек «тазаланганнга» ушайды. «Шафауат» — *ырахатлыкъгъа*, «рахму» — *ыспасха*, «сыйлы къулла сафарларын сюерле» — *хаким кызыла жарыкълыкъны сюерле* (кызыла окъуна болгъанда да, сёз хаким кызыланы юслеринден бармайды — хур кызыланы юслеринденди), «салауат-салам» — *сыйлы саламгъа* айлангандыла. Аллай-аллай «тюзетиуле» ишекли этедиле.

Назмуланы, зикирлени бирден бирге кёчюрюп алгъанла кеси атларындан айтып да болгъандыла, сёз ючюн, «Кязим, факъыр, сен айтдыңг» дегенин Зейтун айта тургъан заманда «Зейтун, факъыр, сен айтдыңг» дегенча. Бу затлагъа бек эслеп къараргъа керекди. Зейтун да айтып къойгъан эсе уа?! Бу — намуу жумушуду. Мени жумушум а — табылганын тийиндирип басмауу, жамауатха ачыкъ этиу, тюзюн-терсин сюзериклеге. «Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа» деген назмуну Ахметланы Юсюф эфенди жазгъан (?) тюрлюсюн Нюржийхан келтиргенди. Бу назмуну тюрлюлери (биринден къалгъанла) «алдатмагъыз» деп жазыладыла. Биринде — «ншексиз Кязим» дегенибизде — «алданмагъыз» деп жазылыпды. Экисини арасында — «алдатмагъыз» бла «алданмагъызыны» — уллу магъана энчилик барды. Жаланда аны ючюн окъуна бу назмуну башха адам жазаргъа да боллукъ эди. Нюржийхан келтирген тюрлюсю:

АЛДАТМАГЪЫЗ АХЫРЗАМАН ДУНИЯГЪА

Б и р и н ч и б а б ы м

Жаннетни баяны

Хакъ тагъала бизни ючюн жаннетин
Жаратханды, — ашын, хурун, кѳгетин.
Хаузу сууун, хар бир тюрлю шарбетин, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Хур деген да олду, халын айтайым,
Сен къулакъ сал, аны баям этейим,
Хадиследе кѳргеними айтайым, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Жетмиш тюрлю дарий кийим кьерле,
Сыйлы Аллахдан бек къоркъгъанны сюерле,
Бир бирине салат-салам иерле, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Ол кийимден жиликлери кѳрюнюр,
Хар адамгъа ююш болуп келинир,
Амалынга кѳре ююш берилир, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Тюплерине алтын тахта салыныр,
Тюбю бла татлы суула барылыр,
Хар бир ичги анда халал болунур,
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Къалалары нюр тыялмаз жарыкъдан,
Къыйналмазла эм жылыдан, сууукъдан,
Инжилмезле андан бир да тарлыкъдан, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Кѳгетлери тюрсюнюнде бир болур,
Чайнагъанда хар биринден фаркъ келир,
Бу зауукъгъа жетиширик ким болур? —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Неден суйсе, келип андан ашарла,
Тюплерине атлес төшек төшерле, —
Бу зауукъгъа кирип, анда жашарла, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Ол нигъматха насыплыла жетерле,
Сыйлы Аллахны анда зиярат этерле,
Ассы къулла андан узакъ кетерле, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Ашыгъайыкъ ийман бла ёлюрге,
Жаныбызны хакъ жолунда берирге,
Сыйлы Аллахны нюрюн анда кёрюрге, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Юсюф деген ассы къулунг жилийды,
Гюняхларын кечмекликни тилейди,
Амал бла жукъ тапмазын биледи, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Сыйлылыгъынг жарты болмаз не такъыр,
Фазлунг бла жаннетинге сен чакъыр,
Къайры барсын рахмат тилей ол факъыр, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Экинчи бабым

Кел энди сен бу бабымда хыйсапка,
Я раббана, тутма бизни азапка,
Бизни этме сен тийиншли гъикъабха, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Келтирирле, мизанланы къурурла,
Хар адамны гъарасатха сюрюрле,
Хар биреуню ишлеринден сорурла, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Хар адамны китапларын берирле,
Ачып, анда амалларын кёрюрле,
Сыйлы Аллах анда жууап берирле, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Кимни келир онг жанындан китабы,
Болур анда хар ишини хитабы.
Кимни — кьууанч, кимни — жилиу хыйсабы, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Кимни артдан, солдан алып келирле,
Окьучун, деп, аны ачып кёрюрле, —
Бу дуняда ойлашмагъан телиле, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Ол-бу дерле, сылтау өте башларла,
Хар ким, кьоркьуп, ол кюн эсин ташларла,
Башыбызгъа жетиширик ишлелле, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Гьузюр сылтау къабыл болмаз биреуден,
Себеп келмез жалынмакьдан, тилеуден,
Башха къалмаз жаханымге сьуреуден, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Амал болмаз артха къайтып кетерге,
Болжал болмаз анда тохтап өтерге,
Мадар болмаз сатып алып ётерге, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Келигиз, биз ассылыкьдан къачайыкь,
Жюрекдени гьибадатха ачайыкь,
Кёзюбюзден къан жилимуку чачайыкь, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Гьибадатда арытайыкь санланы,
Ийман бла кетерейик жанланы,
Кёп жыймайыкь къолгъа фитна малланы, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Хар бир малгъа ол кюн хыйсап, сууал бар,
Акьыллыла хар бир затдан эс табар,
Акьылсызгъа гьикъап азап — не хапар, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Не ючюн Аллах кёкню, жерни жаратды,
Тергеу ал деп, бизни анга къаратды,

Акъыл берип, хар бир затны танытды? —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Бизни ючюн къуран китап эндирди,
Гюнях-сууап, ахшы-аман билдирди,
Билдирирге файгъамбарла болдурду, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Тоба этейик бизге ажал жетгинчи,
Санларыбыз къарыусузгъа кетгинчи,
Ажал келип, жер къарнына элтгинчи, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Бу сёзлеге ойлашыгъыз — эшитгенле,
Чархларына таза къуллукъ этгенле,
Ибилисни хакъ кёлюне жетгенле, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Хыйсаплары тынч болгъанла — кетерле,
Сыйлы Аллахны ууагъдасына жетерле,
Нигъматына хакъны шукур этерле, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Хыйсаплары къаты болуп кёргенле,
Бу дуниядан къуру къоллай келгенле,
Китапларын артдан, солдан бергенле, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Сан-санлары шагъатлыкъны толтурур,
Ахшы къулла жууап берип къутулур,
Ассыланы ауузлары тутулур, —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Юсюф факъыр, къолунга не алгъанса?
Азыкъ болуп, жанынга не салгъанса?
Этеринги билмей не ючюн къалгъанса? —
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа.

Анда Аллах санга сууал сураса,
Халкъ ичинде санга къынгыр къараса,

Забанийле төрт жанынгдан мараса, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Не этерсе ол кюн жарлы жанынга,
Темир токъмакъ тийсе назик танынга,
Чибин къонса чыдамагъан санынга? —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Ю ч ю н ч ю б а б ы м

Жаханимни баяны

Жаханимни халларындан сен өшитгин,
Жюрегинги халкъ жолунда өритгин,
Кёлюнгю, хакъ мукъмин эсенг, бегитгин, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Ай жарлыла, гюняхлары женгигенле,
Чархы айтханны мында ариу кёргенле,
Бу дуниядан азыкъ алмай кетгенле, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Мелеекле андан-мындан тутарла,
Сюйреп барып, жаханимге атарла.
Ол жазыкъла андан узакъ жатарла, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Төрт санына темир бугъоу салырла,
Къолларына темир токъмакъ алырла,
Ургъан сайын башынгы төрт жарырла, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Къара кюлтюм тюшер сени санынга,
Акъырапла чабар акъгъан къанынга,
Мадар ишле мында жарлы жанынга, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Тилерсен сен, — рахмат болмаз аладан,
Къачар, кетер ата-ана баладан,
Себеп келмез санга ата-анадан, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Эти кюйюп кетген сайын өт келир,
Харисинден акъ иринле тегюлюр,
Елюп кетмез, анда узакъ термилир, —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Закъкъум ашы семиз этмез не гъина,
Хамим сууу олду андан да фана, —
Бу экинсин чайнагъаннга не гъина?! —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Юсюф факъыр, сени халынг нечикди?
Сени ишлеринг бир Аллахха ачыкъды,
Ол ишлеге сабырлыгъынг нечикди? —
Алдатмагъыз ахырзаман дуниягъа.

Дин къарындашлабыз биз — 4-чю сатырда биринчи тизгини эки тюрлю тюбейди: «Чанкала, чагъарла деп кюрешмейик» (НК. 114 б.), «Буслийман, гяуур деп кюрешмейик» (КЭ. 2 т. 9 б.). Баям тюзю экинчисиди: къл жазмалада ол тюбейди. «Аллах бирди» дегенни орунуна — «юйсюзлеви» (КЭ).

«Сюйгенлеге узакъ туйюлдю Багъдад...» — Назму къл жазмалагъа кере басмаланады. 1902 жылда Багъдадда жазылгъанча кёрюнеди. (Ол жыл Кязим анда болгъанмыды?) Кёрюнгенича да басмаланады. Китаплада Кязимни назмуларыны жыл санлары бек къарыусуз жерлеридиле. Анга шагъат бола барлыкъбыз. Кътапдан китапха ала — не 15—20 жылгъа — алгъа педа аллай бирге — артха атылыргъа боллукъдула. Бир чыгъарма. Быластха келишгенине кере. Совет быластха, билесиз, игиди деген сёз болмаса, «аманды» деген сёз жарашмай эди. Кязимни «аманды» деген назмулары педа чыкъмай, басмаланмай къала эдиле, педа чыкъгъаны, басмаланганы болса — 17-жылны ары жанына атыла эдиле, — башха дуниягъа — «къарангы, жахил» дуниягъа, бери жанында — «жарыкъ» дунияда жазылгъан болсала да. Анга кеп сейирлик юлгю келтирирге боллукъ эди... Ол кеси бир энчи уллу иш болгъаны себепли, былайда аны жаланда эгертип къояргъа дейме — аны да тынгылы сюзюлорге керегин. Хар назмуну, онг болгъаны къадар, кеси жылын, кеси жерин тохташдыралсакъ, — Кязимни назмучулукъ ишин, жо-

лун, оюмун, ниетин тюз ангыларгъа, бир назмуларындан къалгъанда, бек алгъа ол болушурукъ эсе да, алайды. Сёз ючюн, бу назму, къол жазмаладача болмай, китапда (КЭ. 2 т. 72 б.) 1916 жыл бла бслгилснеди. Нек? Нек болгъаныны юсюнден «Ангылатуула» (КЭ) зат айтмайдыла. Айтсала уа керек эди. Тюзю ол эсе уа?..

Назмуда 12 тизгин барды. Экитомлукъда — 20 тизгин. 1, 3, 6, 7, 10, 11 — бу тизгинле къол жазмада, китапда да бирчадыла. Къалгъан тизгинледе быллай башхалыкъла тюбейдиле:

2 — *Деп айталла, Шаркъда сахарны махтап.*

4 — *Хакъ къабырны аягъында кёп турдум.*

7 — *Кёп шыйыхла ниет этген бу юйде.*

8 — *Кёзюм кёрдю усталыкъны жарыгъын.*

10 — *Билгенледен ууаз эшите, кёп къалдым.*

Биринчиден, «деп айталла» деп не заманда айтыргъа боллукъду — биреулен (былайда — Кязим), кеси бармай, баргъанладан, билгенледен эшитсе. Башхала айтып. Кеси бармай, кёрмей. Мында Кязим кеси баргъанды: «Мен да келдим...».

Экинчиден, къол жазмалада тюбемей, китапда басмаланган ахыр тизгинле:

*Буслийманлыкъ излеп, алай учундум,
Ол жерледе тюзлюк къачы бар сундум.
Азып къайтдым, толмай иги умутум, —
Алгъанымы-салгъанымы унутдум.*

*Андан бери алты жылны ашырдым,
Аз болмады элге-журтха ажымым, —
Шукур этип ашай дыккы ашымы,
Дагъы, таймай, ёз жериме баш урдум.*

Кязим кесини буслийман болгъанын «учунгунчу» да биледи. «Учундум» деп да айтырыкъмы эди?! Хаж къылыргъа барады, — тюзлюк-терслик излей бармайды. Анда да тюзлюк болмагъанын зат айта эсе — ансыз айтханлыгъыды. «Азып къайтдым» — хаж къылып, къайтып келе жазгъан назмусунда («Иса хажы айтханды») къалай азып къайтха-

нын шарт кёрюрге боллукъду... «Толмай иги умутум...» — дегени? Не умуту? Умуту — хаж кылыу эди эсе? Қим биледи, болур эди башха умуту да, окъуу зат бла байламлы дерсиз, болур эди, алай бу жолоучулукъда бек уллу умуту кыайсы буслийманны да — Аллахны аллында борчун толтуруу эсе, динни сыйлы топурагына баш уруу эсе, — Қязимни ол умуту толду. Угъай, ол бек уллу умуту тыйюл эди десенг — жарамаз!.. Файгъамбарны сыйлы жерин танып жарыды эсе?! «Шыйхлача, Қааба ташха кыарады» эсе?!

«Алгъанымы-салгъанымы унутдум». «Умутум—унутдум» — иги рифмады, алай Қязимни тыйюлдо! Ичинде заты болмагъан (былайда), сёз орунуна салынган кыуру тизгин. «Умут» бла байлар амалтын, таууш ушашлыкъ туудургъан сёз.

«Андан бери алты жылны ашырдым» — кыачандан бери? 1910 жылдан берими — аны аллында хаж кылып келгенли?! Аны ызындан келген тизгинле да иги тюрслеп кыарагъаннга, Қязимни иги таныгъаннга, окыугъаннга кёп сорууланы туудурадыла — тил жанындан да, ниет жанындан да, рифмасына дери да... «Сюйгенлеге узакъ тыйюлдо Багъдад», — деп да андан айтады — сыйюп барып, кыууанып кыайтханды да! Энтда «Иса хажини» окыугъуз, «умутум толмай, азып кыайтдым» дей эсе!..

Кертиди, туугъан жерин бир затха да алышманды. Элинден, жеринден, халкындан сыйлы Қязимге зат да жокъду, «халкыма хайыр чыгъар эсе» деп, китапланы да аны ючюн окыуйду. Дурус. Алай баргъанына, кёргенине сокыураннгандан хапар айтсанг: «Тоба-тоба!..» — дер эди Қязим.

«Арабда да шашхынланы кёрдюк биз...» — Экитомлукъда экинчи бейтден сора келген бу эки тизгин:

*Жахилликден амалларын тауусхан,
Кими жолда, кими тюзде ауушхан, —*

назмугъа кыошулмагъандыла — биринчиден, кыол жазмалада тубеген бу назмуда ала жокъдула. Экинчиден, шеклик туудурадыла — кыаллай «жахиллик»?.. Назму биринчи кере басмаланнганында (НК. 65 б.) да, бу эки тизгин жокъ эди Алгъа чыкыгъан халында басмаланады.

Ийнанма дунягъа — Биринчи кере басмаланады. Къу-
лийланы Жабырайылдан Малкъондуланы Хамит жазып ал-
гъан тизгинле, Тёбен Жемталада табылгъан къол жазмала
бла салышдырылып, чыгъадыла.

«Аллах, сен кеч: сейир этгеним улуу...» — Къол жазмала-
да 1904 жыл бла белгиленеди (КЭ — «1906»). Къол жазмала-
гъа кёре тюзетилген аз тюрлениуле бардыла — «Патчахла
да болгъан эселе къулунг» — «Патчахла да эселе сени къу-
лунг»; «Санга айта эселе жарсыуларын» — «Санга санай
эселе жарсыуларын», д. б.

«Хаж къылгъан иги, — дауум жокъ анга...» — Экитомлукъ-
да «1916» салыннганлыкъгъа, къол жазмалада — белгисизди,
жылы жокъду.

«Къарындашым, тынгыла манга...» — Экитомлукъда («Ахыр
кюн». КЭ. 1 т. 259 б.) басмаланнганы бла Жангоразланы Кы-
зыйкада сакъланнган къол жазмалада улуу башхалыкъ
жокъду. Назмуну 8-чи сатырында былайыракъды:

*Бу ишлени кёре туруп,
Нек болабыз харам тулукъ?!*

Кязим жашагъан ёмюрюнде, жазыу ишинде да кесин аз
да ёрге кётюрмегенди, ол тукъум зат анга ушагъан да этмейди,
кесин «харам тулукъгъа» да къошмагъанды. Къол жазмала-
да, бу назмуда, бу эки тизгин жокъду, 1906 жылда чыкъ-
гъан «Ийман-исламда» бар эсе — не билейим, мен ол китап-
ны кёрмегенме. Экитомлукъда (1 т. 259 б.) назмуну аягъы да
бир кесек башхаракъды.

*Кёп жаншайса, Кязим, харип,
Гъафирликге налат салып,
Болалмайса арып, талып,
Гюняхладан азатланып.*

*Алдамасын ахырзаман,
Сёзюнг — ариу, ишинг — аман!
Буйрукъланы туталмагъан,
Халкъдан излегенинг — ийман!*

*Жюрегинг бек къаты, базыкъ.
Билмейсе сен аны, жазыкъ.
Излемейсе ахырат азыкъ,
Болур ишни туура жазып.
(?)*

Былайда назмуну тынгылы сюзер амал жокъду. Бу тизгинле кѣп соруу туудурадыла. Жаланда бир тизгини — «Излемейсе ахырат азыкъ» дегени?! «Ахырат азыкъ» — сууаплыкъ эсе, игилик эсе. Халкъдан излегени ийман эсе?..

«...Мен эшитмеген бир жангы жырын да (Кязимни) кѣрюп, жазып бер деп тилеген эдим. Къызы (Хадижат) жазып берген эди...

*Къарындашым, тынгыла манга,
Бир хапар айтайым санга,
Сен ишексиз ийнансанг анга, —
Кече жукъламазса танганга.*

*Елюм келир бизге билмей,
Алып кетер бизни скоймей,
Биз барырбыз жилияй, кюлмей,
Киши къалмаз мында ёлмей...»*

(А. Малкъарлы. 1921. «Кязим»)

Бу шартха тыянып, жазылгъан жылын тохташдырыргъа боллукъ эсе, — 1921 жылда жазылгъанды

Араб харфла бла жазылгъан къол жазмаланы Жабелланы Тахир жазып алгъанды

«Къарындашым, беш намазны, кел, таны...» — Назму Кязим жазгъан халында басмаланады. 90 жылдан бери — биринчи кере. «Беш намаз» деген аты тюрленип, 1989 жылда (КЭ. I т. 242 б. «Тазалыкъ») басмаланганды. 32 тизгининден 14-сю — Кязимдеча, 18-си — ёзгертилип. Об себепден назмуну Кязим айтхан магъанасы толу ачылмай, чарсха кетип къалады. «Беш намаз» деген сёз — «тазалыкъгъа», «шарият» — «жамауатха», «ахырат» — «ахыр кюннге», «жассы намаз» — «башха сагъышха» тюрленип чыкъса неда:

*Къарындашым, беш намазны, кел, таны,
Беш намазны къылмаучуну — бил, аны.*

*Бетинде кѡалмаз аны халал кѡаны,
Харамдан тыйылмаз аны хар саны, —*

деген тизгинле:

*Кѡарындашым, тазалыкѡны, кел, таны,
Тазалыкѡсыз келбет болмаз, бил аны,
Болмаз аны бетинде халал кѡаны,
Харамдан тыйылмаз аны хар саны, —*

деген сѡзге бурула эселе, назму чарсха кетгени сейрмиди?! Кесилиги кѡалмай кѡалады. Былай неликденди дегенге — Кязимни дин назмусун зарфха урур, басмалар, чыгъарыр адыргылыкѡдан деген — иги, тутхучлу сылтау болмай кѡалады. Беш намаздан уллу тазалыкѡ кѡайда! Беш намаз — тазалыкѡны кесине сыйындырады, тазалыкѡ беш намазны сыйындырмайды. Назмуну магъанасын кѡара сѡз бла айтыргѡа кю-решсек, «беш намаз» сан-чарх тазалыкѡдан сора да — ниет; жүрек тазалыкѡды. Назму аны айтады. Тюзюнлей тазалыкѡны бетинде халал кѡаны болуп да турмайды, ол харамдан тыйып да кѡоймайды. Барыны да дарманы — «беш намазды». Ич, тыш тазалыкѡ. Ариулукѡ...

Кѡалабекланы Шалукну назмусу — 1989 жылда жазгъан сорууларыбызгѡа («Чегем ауазы» газет, 16.09) быллай жууап алгъан эдик:

«Мен, Кѡалабекланы Мухтар, Османны жашыма, Шалук хажини жашындан туугъан. Шалук хаж кѡылыргѡа баргъанында, Кязим да биргесине болгъанды. Хаж кѡылып артха кѡайтханда, Мухаммат фыйгъамбарны бек барыучу жери — Арафа таугѡа баргъанды да, андан ауруп кѡайтханды. Хажлик бергенлеринде, Шалук араб ат болмагъаны себепли, Дауут деп атагъандыла. Ол кезинде кичи жашы Магомет туугъанды. Магомет, немис ууучлаучула келгенде, тѡгерегинден алгъанларында, сауутун бермей, кѡатына жибермей тургъанды. Магометни жашы Аныуар Прохладныйде кѡой совхозда зоотехникди. Экинчиси — Муса, Биринчи Чегемдеди, кичилери — Хыйса — Тѡбен Чегемде. Шалукну кѡызы Фатиматны жашы Гелястанланы Ибрахим Оюс улу — Нальчикдеди. Назмуну Ибрахимден бла Жазаланы Сейфудан алгъанма...». Осман Кѡалабекланы Шалукну назмусун

да жазып жибергенди. Бу китапда ол басмаланады. Жаланда бир зат — назмуну башланыуу, ал алты тизгини былайды:

*Хайид этип башлайма — Аллахха келям,
Болсун файгъамбаргъа салауат-салам.*

*Андан сора — асхабына, алина,
Андан сора мукъминлени барына.*

*Хайда, мукъмин, тынгыла бу сёзлеге,
Эшитсенг, келир жилимукъ кёзлеге...*

Кязимни башха назмусу («Аллахха махтау») бу тизгинле бла башланганы себепли, — бери салмагъанбыз. Ким биледи, бу тизгинле бу эки назмуда да Кязимни «бимилляхийи» эсе да. Эки назмусун да Кязим алай башларгъа боллукъ эди. Бу назмуда ала магъанасы бла окъуна келишедиле, — ёлчеми, халы бла да...

Магомет 1910 жылда туугъанды. Шалук хаж кылыргъа баргъан жыл. Назмуну жазылгъан жылы да, 1910 жылда Кязим хаж кылыргъа баргъаны да ишексиз боладыла. Ишеклик а бар эди... Экитомлукъда 1903 жылгъа ыхтырылып тургъан назму жерин табады.

Экитомлукъда (1 т. 257 б.) басмаланган тюрюсюню юсюнден. Иш этнип, тенглендирип къарагъан адам «чурумлары» бек женгил табарыкъды. Тизгин къатышлыкны эсерикди. Ол — билмечиликден да туююлдо, баям, тийишдиралгъанларын, табалгъанларын басмалагъандыла. Алай бир шарт. Ол китапда:

Чыккъъан эдик хажи жолгъа — шахаргъа.

Мында:

Биз чыккъъанек хажи жолгъа — сафаргъа.

Сафар — жолду, кыйын жол, кыйынлы жол, узакъ жолучулукъ. Жолда ёлген негерини юсюнден айтыргы себепли, ол сёз Кязимни бушуулу хапарыны («эшитсенг, жия-

мукъ келир кѣзлеге») башыды. Назмуну ёнюдю. Айхай да, «сафарды»!

«Чыкыгъан эдик»—сыйдамды, бюгюнню жазма жорукыгъа толу бойсунады, алай «биз» деген изленип турады. «Эдикни», «эк»-ни тышындан «биз» керекди — «биз чыкыгъанек!» Болушу да алайды. Тийишлиси, кереги да!

Назмуну къралыу жанындан айтханда да, бир-бир тизгинлерине энчи эс бурурчады. Асыры кържур тизгинледиле. Юлгюле:

*Файгъамбарны сыйлы болгъан жеринде
Аллах манга келечисин жиберди.*

«Жеринде», «жиберди» — рифмасын къроя турайыкъ. Осуятха асыры омакъ айтылгъанча тюрюлмюдю?! (Бу — сѣз орунуна).

Андан ары:

*Бир ажымым тынчайтмайды жанымы,
Хакъ жолунда аз затчыкъдан жангылдым*

«Жанымы» — «жангылдым» — рифмаланы къроя турайыкъ... Магъанасы. Не ажым? «Аз затчыкъ» дегени?.. Жангылгъаны?.. Аурумай, ажымлымы ёлгенди?.. Хаж кърлыргъа чыкыгъанынамы ажым этеди, огъесе башха зат?.. Алданыпмы атланган эди?.. Окъруучуну ишекли этдиредиле. «Поэзия сартындан» дер эдинг — былайда башхады. Кързим быллай жашырынлыкыгъа, быллай «жууапсызлыкыгъа» (соруулагъа) бир назмусунда да жер кърыймайды. Аны поэзия кърюю бек алгъа жашырынлыкыда угъай — ачыкълыкыдады, кертиликдеди. Назмусуну жюрек оту андады

*Аны ючюн ёз халалым, жууугъум,
Факърладан кърызгъанмасын бир жугъун.*

«Жууугъум» — «жугъун» — рифмасы... — бусагъат. Магъана жанындан — не, бек кърызгъанчмыды?..

Энди рифманы сартындан: эслеген болурсуз, рифмала бир бирлерине къралай ушагъанларын, Кързимге да къралай ушамагъанларын: «жерине — жиберди», «жанымда — жангыл-

дым», «жууугъум — жугъун». Бу тукъум рифмала (назмучула, адабиятчыла мени бегирек ангыларыкъдыла) заманны илишанларыдыла, Кязимни заманыны угъай. Асыры «жангы» рифмаладыла. Киши маллары. Къойчула сюрюуде ёз малларын ишексиз танып къоюучуларыча, энине зат къарагъынчыда, назму иш бла кюрешгенле да рифма деген затны — «киши малын» олсагъат билип къоядыла. Кязимни сюрююнде уа бютюн да... Кязимни къойлары «къумалы» къойладыла... Ол — бир жанындан.

Экинчи жанындан: бу тизгинле (рифмала бла бирге) бир къол жазмада да жокъдула — не Шалукну туудугъу Мухтар жиберген назмулада, не башха жазмалада. Журтубайланы Махти бла Малкъондуланы Хамит да бу назмуну Яникой элде жашагъан Трамланы Ахматдан жазып алгъан эдиле. Ол тизгинле анда да жокъдула!

Осман, кёргенибизча, Дауут хажини — Шалукну (Шаулукъ неда Шалукъ (КЭ) туююлдо) жашыды. Бизге бу назмуну жазып жиберген — Мухтарны атасы. Мухтар Тёбен Чегемде жашайды.

Ангылатыулада (КЭ. 2 т. 389 б), назмуну кесинде да «Осман тели» деп жазылады. Тюзю — «Осман — тели огъурсузду, билеме» дерге керек болур. «Тели» деген сёз «Осман» деген адам атха угъай, «огъурсуз» деген сёзге байланыпды. Аны илишаныды. «Тели огъурсузду» — атасы кенгде ёлгенине бек кюерикди, ажи этерикди, кимге эсе да урушургъа, чамланургъа, къызаргъа да болур деген оюмла сыйнадыла бу сёзге. Авдан сора да тансыкълыкъ — юйюне, жерине, жашына (атын эсгереди, ёле туруп), — мудахлыкъ сезиледи ол сёзде. «Осман тели» деген а айырылууну сёзю туююлдо, — ол мен адыргы айтыргъа кюрешген сезимни билдирмейди.

Алайды. Кязимни сёзю, тизгини — айтыр затын, оюмун жууапсыз, башын жабып къоймайды. Ишекли этдирмейди. Аны къой, теренден-тереннге, кенгден-кенгнге ача барады сезимин, кёлге атылгъан ташча, — кенгден-кенгнге, теренден-тереннге...

«Узакъ къалып тауларыбыз...» — Назмула китабында (92 б.) жылы жокъду. Эки томлукъда — «1910». Бу жангылыкъ ангылатыулада сагъынылмайды. Бек алгъа басмаланнганыча къоябыз, жылын кёргюзтмей.

«Терекни бутақларың...» — Қязимни «Ибрахим» деген поэмасы бла бир кӱол жазмада табылганды. Жылы жокъду.

«Азырайыл агъач атха жер салса...» — Биринчи кере 1984 жылда (НК. 139 б.), Эжитомлукъда да олду. Алада бол магъан быллай тюзетиуле кийирилгендиле: 3-чю тизгининде — «Эл жыйылыр ахыр жаназыма» (НК. 139 б.; КЭ. 2 т. 46 б.). Халат ычхыннганы туурады: адам эки кере ёлмейди. Жаназысы да бир болады. «Ахыр жаназы», «ал жаназы» деп болмайды. «Ахыр кюн жаназыма» дерге кереги шартды. Назмуну магъанасы да, ёлчеми да жерине келедиле. Тёртюнчю тизгинде «да» деген байлау сёз ычхынып эди... Аллай-аллай «ууакъ» тюзетиуле кийирилгендиле.

АЛЛАХ БЛА УЗАҚЪ БОЛДУ УШАГЪЫМ

«Пйман-ислам» бла «Ибрахим» деген чыгъармалары болмаса (ала да халатлары тюзетилер керекли), Қязимни бу къауум чыгъармасы алыкъта китапларында басмаланмагъанды. Бири да! Нек? Жууапны ала кеслери берликдиле. Тынгылы окъугъаннга. Была поэмаламыдыла, назмуламыдыла огъесе зикирлемидиле, огъесе, аланы бири да болмай — башха тюрлю затламыдыла — аны адабиятчылагъа къояйыкъ; дурус айталыкъ мен туюл. Былайды деп, шартын Қязим да белгилемегенди. Бары да биргелей, энчи бёлюм болуп басмалансала игиди: биринчиден, окъурукълагъа алай тапды, экинчиден — Қязимни чыгъармачылыгында ала кеслери бир «жангы» дуниядыла, биз кесибизге энди ача тургъан. Алышынып тюшген сёзлери, сиз билгенден башхаракъ айтылгъан жерлери болургъа да болурла, алыкъта толу жыйылып бошаламагъанлары себепли. Бу китап, ким биледи, аланы терсин — тюзетирге, жарты кългъанын — толтурургъа, тас болуп тургъанын — табаргъа болушургъа да болур. Алайды да...

Аллахха махтау — Бу чыгъарманы кӱол жазмалары, айтшудан, таулуланы кёчюргенлеринден сора, Шыкъыда — хунада табылгъан къагъытла, Тёбен Жемталада Сокъурланы Мариятны кӱолунда сакълангандыла. Марият, арабча окъуй билген тиширыу, бу къагъытла тауча сёлешгенлерин, эсе да, жаланда таулугъа сёлешриклерин билип, «манга сёлешмейди-

ле» деп, таулуланы къайтырларын сакълап тургъанды. Билгенди — сыйлы жазмала болгъанларын. Билгенди — дуния алай турмазын... Ол къагъытлада бу чыгъарма толусунлай табылгъанды. Жюз бейт. «Бейтлери жюз жетгенде», — деп бошайды Кязим жазгъанын.

Ол 100 бейтден (200 тизгин) 73 бейти (146 тизгин) «Игилик бла аманлыкъ» деген аты бла Экитомлукъда басмаланганды. Бу табылгъан жазмалагъа келишгени — жаланда 47 тизгиниди, 200-ден! Къалгъаны — не сёзю тюрленипди, не тизгини «жангырыпды». Не себеден, къалай, нек «жангыргъанын» тинтип, титип, тынгылы аргылатыргъа боллукъ эди...

Кертиди, къол жазмалада чыгъарманы аты жокъду. Бу ат биринчи тизгининден алынып салынады. Ол тизгини башха къагъытлада башха тюрлюдю:

Башлайма хамд этип Аллахха келям.

Келям дегени, билесиз, — «сёз», *хамд* (*хайид*) — «махтау» (арабча) — «Аллахха махтау сёзюмю башлайма», — къара сёз бла айтсакъ. Кязимни тилинде уа: «*Махтау болсун бир Аллахха бу келям*». Тизгинге низам кийиргенди, субайлыкъ бергенди, магъана салгъанды, къанат битдиргенди. Тизгин эки тюрлю некди? Кязим жазгъан затын бир жазгъан бла кьоймай, кёп кере тюрлендириучю эди. Анга шагъатха кесинде быллай сёзле табабыз: «...алайлай кьоймай, бир бёлек замандан, къарап, жаратмасам, — бузуп, жангыдан эшеме... Алай эте, эки-юч кере къайтарып тюзетгеним болады... Энди жарар деп, жюрегим алай айтхынчы тюзетеме...» (Кязим. МТ. 1994. 3-чю саны (№). 36 б.).

«Игилик бла аманлыкъ» Экитомлукъда (1 т. 252 б.) 1903 жыл бла белгиленеди. Къол жазманы аягъында арабча жазыуу барды (халат зат кетгени болса — бизден кетерикди — эски къагъытла кыйын окъуладыла): «Зулкъагъатны сыйлы айыны 10-чу кюнюнде, хижраны 1330 жылында, ашхам намаздан сора жазып бошадым». Бизни жыл тергеуюбюз бла — 1910 жыл. Ахыр эки тизгини бейтлеге кьошулмай, энчирек жазылыпды. «Жазгъан адамдан» деп белгиленеди. Бары да 100 бейт бла 2 тизгин. («Бейтлери жюз толгъанда». Кязим.)

Маулют — Кязимни бу чыгъармасы «Кёкге учхан» деген аты бла Экитомлукъда басмаланганды. Ары дерн къолдан къолгъа жазмалары жүрюгендиле. Арт жыллада, дин эркинлик берилгенли, атсыз неда башха адамла жарашдыргъан атлы болуп, Къарачайда, Тюркде да чыгъа-чыгъа тургъанды, ким жазгъаны сагъынылмай...

1989 жылда Кязимни иги кесек къол жазмасы табылгъанды. Анда кёп назмулары бла бирге бу чыгъармасыны иги кесеги да бар эди. Кязимни кеси къолу бла жазылгъаны буду деген таукеллик бла басмалайбыз. Жазмала, дефтер чапыракъла толу табылмагъанлары себепли, анда жетмегенин башха къол жазмалагъа (Беппайланы Муталиф, Болатланы Юруслан, Малкъондуланы Хамит, Къулийланы Жабырайыл, Журтубайланы Махти, Елмезланы Абдулкерим, Малкъондуланы Азрет, д. б. табын жазып алгъан), Экитомлукъгъа кёре тийиндирилгенди.

Бек иги иш боллукъ эди бу чыгъарманы халкъда жүрюген кёп пюрлю жазмаларын (барын да) тийиншидрип, басмалап, сюзюн, тинтип къарагъан адам табылса. Бир ызгъа келтирилсе. Бу — кеси бир сейирлик илму эди. Алай, не медет, Кязимни чыгъармаларын жыйып, тинтип кюрешген не институт жокъ (аллай бир сау институтха болур чакълы иш барды), не илму къуллукъчу жокъ, не — кеч болуп къалады деп «кязимчилени» арасында къайгыргъан жокъ. Бу — ким да сейир этерча жырысулу ишди.

Китапдан китапха Кязимни «жангы», сейир этерча «жаныгы» затлары — сёзю, тизгинлери, назмулары, поэмалары окъуна табыла-табыла турадыла. Кязимни сёзюн сакълагъан халкъны таркъаймагъан жүрегине да сейир этесе. Ол себепден Кязимни китаплары не къадар терк-терк чыгъа турсала, аланы излеп кюрешгенле не къадар кёп болсала — о къадар иги эди. (Нек тиесиз, нек кюрешесиз дегенле болмай...)

«*Муну жазгъан жетгенди юч он бла жетиге*» — Кязимни туугъан жылы ишексиз эсе, «Маулют» 1896 жылда жызылгъанды. Экитомлукъда жыл саныны орунуна [?] соруу белги салыныпды.

Кязимни араб харфла бла жазгъанын бизни харфлагъа кёчюрюп алгъан Жабелланы Тахир хажиди.

«Хасанияда жашап тургъан Жангоразланы Кызыйкагъа

(Кучукланы Зулкърнейни кызы) бла Тёбен жемталачы Къумукъланы Сакийнатха ыразылыгыбызны сёз бла айтыргъа кыйынды. Ала, Кязимни кёп назмуларын, кьол жазмаларын сакълап, огъурлу иш этгендиле. Сакийнатха анасы Саният (Къазакъланы кызылары): «Бу кьагъытланы ажашдырма... Он бармагъынга он киши болуп сюелселе да—берме. Тас этме»,— деп кызына осуят этип кетгенди. Тас этмез кёп затын тас этгенде да, Сакийнат бу кьол жазмаланы, бир сыйлы дууаныча, сакълап тургъанды...» («Кязим» деген газет, 1989.)

Кызыкка айтхан:

«Сибирден келгенибизде, Огъары Земталагъа тюшхенек. Тёбен Земталада золну ётюп бара турама да, бир церкес къатын, — ким эсе да мен таныгъан зат туююл, ёретин къарап тургъанлай, тауца-тауца аз-маз биле эди: «Сен, таулу, алай турцу...» — дейди. Турама олтуруп, сакълап. Турама да, сора цыгъарыф келеди. «Бу китап манга сёлешмейд, — дейди, — бу малкърлыланы китабыды, — дейди. — Бызынгыда табылгъанды бу китап, — дейди... — Муну санга берейим мен, — дейди. — Санга сёлешемид?.. — дейди.

...Сора алай къууанама, алай, ол къатынны къуцакълайма, ахырысы. Къууанама да, алама да кетеме. Ма тюшгени ол манга. Марият деп атын билеме (Сокъурладан. — Б. А.), Тёбен Земталацы. Елгенди, харип. Аллах гюняхларын кецсин! «Бызынгыда табылгъанд...» — деген эди. Кязим хажини назмуларыдыла деп билгеним да зокъ. Артда билдим...»

(«Кязим» деген газет. 1989 ж., октябрь, № 1).

Ийман-ислам — Тюзетилип басмаланады.

Манга бек хычуун кёрюннген эди — 1989 жылда (Кязимни Экитомлугъу чыкыгъан жыл) сентябрьны 13-де, жыл саны келген таулу киши, назму тизгинге, бир сёзге «н» харфны кьошдуруп ючюн («дууада» — «дууадаН»), иш этип, Хабаздан салып Нальчикге келгени. Мен аны ёмюрге да унутурукъ туююлма! Ол сейирлик адам Уяналаны Мухаммат эди. Зулкърнейни жашы. 1923 жылда туугъан. Хабазда жашагъан... «Кязимни кесин бир да кёрмегенме, алай назмуларын а билиучю эдим...»

Къаллай хурмет барды Кязимге! Аны сёзюне. Къаллай ийнануу кюч, табынуу, сакълыкъ!.. Жаланда аллай таулула сакъларгъа боллукъ эдиле жүреклеринде Закий Нузмучубузну Сёзлерин! Закий Таулула!

Кязимни Экитомлугъу чыкыгъаны. Анда «Ийман-ислам» басмаланнганы тамата тёлуге, жюреклеринде дин жарыгъы бла бирге Кязимни жюрютгенлеге къаллай уллу къууанч эди! Ол китапны чыгъаргъанла кеслери да толу сезмеген къууанч. Анда ычхыннган халатлагъа эс бурмай къояргъа да болур эдиле, этилген иш алай къыйматлы болгъаны ючюн. Аллай уллу иште халат излеген гюнях окъунады деген акъылда. Болсада... Болсада, эслеп, кёрюп, билип, айтмай, тынгылап къойгъан — бармыды андан уллу гюнях! Таулула аны да бек иги биледиле. Энди Кязимни быллай китабы къачан чыгъар деп жарсыгъанлыкълары да болур эди, баям, халатла кетгенине. Болсада... Аллахха шукур!

Мухаммат, «Ийман-исламны» манга жангыдан окъутхан эди. Хар сёзюн, хар тизгинин титип, тинтип чыкыгъанча. «Кязимде алай туююл эди...», «Кязимде ол жокъду...», «...башхаракъды...», «...былайды...» — дей, айта, тюзете, жаздыра баргъан эди. Мухамматны тюзетиулеринден бир-эки юлгю:

«Билсейим — тилсейим» угъай (КЭ. 1 т. 364 б.) — «билейик — тилейик» — дерге керекди. Кязим аны эртте биледи!

«Ниетин байламакъ» туююлдю (365 б.) — «ниет байламакъды». «Аурат жапмакъ, сора — ниет байламакъ».

«Сажда этип...» (365 б.) — «сежда» дейдиле, ансы «сажда» демейдиле.

«Мен харипни дууада унутмасын» (ол бетде) — «дууадан унутмасын» дейдиле бизде.

«Билгенинг болмай, тилинги да тыялмай» (366 б.) — «Ай-й! Ма былайда... Сыйынмай турады тизгиннге... Аны къалай сезмегенсиз?! «Билгенинг жокъ, тилинги да тыялмай», — Кязим алай жазгъанды». (Былайда башха юлгю да барды — Кязимни сёзюн сакълагъан адамланы юлгюсю. Айтылгъан, жазылгъан сёзге магъана бериую юлгюсю.)

Дагъыда келген эди Мухаммат, бир айдан, Кязимни назмуларын, белгисиз тизгинлерин алып... «Керекмейд, дейле, эски адетле», «Энчини ариу кёрмейдиле», «Минг тогъузжюз онжетиде...»

Дагъыда келген эди — декабрьны (андреуюк айны) 15-де. Кязимни башха назмуларын, сёзлерин алып — «Оу балшибик, шау кадетле», «Тынгылагъыз, эшитген, сёзге», «Балшибиклик аман келди...»

*Тохтамайла кьутургъанла,
Башдан акъыл учургъанла...*

Кязимни ары дери мен билмеген, тюбемеген, эшитмеген назмусун да алып келген эди. «Хабазда 84-жыллыкъ Аттоланы Таубийчеден жазып алгъанма», — деп...

Мухаммат айтханны жазып алдым:

«Кязимча адам Север Кавказда болмагъанды — не Къабартыда, не Малкъарда, не башха халкълада. Терен акъылы, уллу фахмусу болгъан адамды. Анга багъа бичерге киши базымагъанды... Биз, таулула, кёпледен артыкъбыз, нек дегенде, тилибиз кёп тилле бла келишген этеди — азербайджан, къумукъ, къазах къыргъыз, татар, ёзбек... Тюрк тилди. Совет жыллада ол жууукъ миллетледен айыргъандыла — тилибиз да, миллетибиз да жарлы болгъанды... Кязим тилибизге закий чыгъармаланы кёчюрюп да тургъанды. Ала тилибизни байыкъдыргъан эте эдиле. Аланы энтда да жерлерине келтирирге керекди.

Кязим болмаса, аллай назмучу деп бизде адам болмагъанды. Жокъду. Кертиди, Къайсын барды... Кязимни жерине салыргъа бек кюрешгенди. Сау болсун!.. Кязимни уа битеу жазгъанларын эсинде тутады халкъ. Кязим кишиден къоркъмагъанды — не байдан, не быластдан. Кёргенича, алай жазгъанды. «Оу» эсе — «оу» деп, «шау» эсе — «шау» деп. «Оуну» «бир» деп тюрлендирирге не кереги барды?! Бир сёзюн тюрлендирирге кишини эркинлиги жокъду! Кязимни Есениннге да ушагъан жери барды — тюзлюгю, ачыкълыгъы бла».

Кязимни назмулары китаплада угъай — халкъдадыла. Табылгъаны, табылмагъаны да...

Барды бир дефтер. Таулу ана сакълап тургъан дефтер. Кишиге да ышанмай... Жастыкъ тюбюнден кетермей... Кёчгючюлюкде да ажашдырмай тургъан... Кязимни дефтери. Алыкъа мен ачмагъан, ачалмагъан дефтер...

— Ма быланы... — тигилген жерлерин сыйдамлагъанча, дефтерни къолу бла шош-шош сылады, жюрегине къысып, жилямсырады... — Ма быланы... Кязим харип, кеси къолу бла этгенди. Оу, мен къолларына къор болайым! — Дефтерни кёкюрегине къысыды. — Оу, мен сенден алгъа ёлейим!..

Мен абызырадым... Китапхамы айтды?.. Кязимгеми айтды?.. Сау адамны юсюнден сёлешгенча сёлеше эди.

— Кёрюрге боллукъмуду? — дедим, ауазым чыкъмай.
Эшитмеди.

Къуран аятланымы, Қазимни зикирлеринми — мен эшитмеген, билмеген бир зат окъуду. Китап окъугъанча...

Мен дагъыда сордум.

Эшитмеди...

Артда билдим — эшитип тура эди хар айтханымы. Сезип тура эди халымы...

Сора узатды. Ма, тий. Азчыкъ тий дегенча узатды. Мен къолларым къалтырагъанча алдым... Қазимни дефтерин... Кеси къолу бла этген... Кеси къолу бла жазгъан дефтерин... Нек эсе да, кесим да билмей, «бисмилляхий» деп алдым...

Дууагъа ачылгъанча, къол аязларымы юсюнде тура эди Қазимни Китап дефтери. Кеси къолу бла этген... Кеси къолу бла жазгъан... Ачыл къараргъа адыргы этдим... Ачалмадым... Артха узатдым...

Барды бир дефтер. Қазимни дефтери. Алыкъа мен ачмагъан... Ачалмагъан...

Қазимни аты бла «Ийман-исламны» башха къол хаты да жюрюйдю халкъда. Қъол жазмалада... Қъатыш халда, башха адамны аты бла да чыкъгъанды. Заманында Кёнделенде окъугъан, медреседе, Қазимни жазгъанларын иги билген адамны аты бла...

Қазимни бир-бир затлары («Маулут», зикирлери) Қазимни аты салынмай неда башха адамны аты бла чыгъа-чыгъа тургъан кезиуле боладыла. Кимден эшитселе — аны атын салып къойгъан. Анга шагъатлыкъгъа кеп юлгю келтирирге боллукъ эди. Энди аланы ким жазгъаны билмегенлеге белгили болгъанды. Ким биледи, «Ийман-исламны» бу тюрлюсю алгъаракъ жазылгъан эсе да, хатына кёре. Хаты уа Қазимни хаты болгъаны хакъды. Бу тюрлюсю «Ангылатыулада» басмаланса тийишлиди, бир чыгъарманы эки тюрлюсю бирге салынмай.

Бу халында «Минги-Тауда» басмаланганды (МТ. 1993. 5№).

ИЙМАН - ИСЛАМ

Бисмиллях деп башлайма —

Ийман-ислам айтыргъа.

Аллах, биз халкъны тюзет

Хакъ жолуна къайтыргъа.

Махтау бары — Сангады,
Сенсе бизни жаратхан, —
Акъыл, анг, билим берип,
Буйругъунга къаратхан.

Салауат саламла сал
Мухаммат расулунга, —
Ахлуна-асхабына,
Хар бир мукъмин къулунга.

Отуз эки фарыз бар
Акъыл-балыкъ болгъаннга.
Борчду аны билмеклик
Ийнаныу толгъаннга.

Аладан алты фарыз
Иймандады, — билигиз,
Аны билип, ийнанып.
Ийман диннге киригиз.

Ол фарызланы билмей
Неда алагъа ийнанмай,
«Ийманым», — деп кюрешген —
Ол къойсун бош къыйналмай.

АЛЛАХХА ИЙНАНУ

Биринчиси — ийнаныу
Бир Аллахны кесине,
Табынып бирлигине,
Шек келтирмей эсине.

Тюрленеди хар алам,
Тюрлениучю — хадисди,
Аланы тюрлендирген —
Къадир Аллах мухдисди.

Аллах тюрленмез, — анга
Хадис болургъа жокъ жол,
Мухдис да болмайды Анга.
Аны ючюн къадимди ол.

Жукъдан туумады Аллах,
Аллахдан жукъ туумады,
Бир Аллахха тенг болуп,
Анга тенглик тутмады.

Жокъду ауалы, ахыры,
Керек болмайды халкъгъа.
Халкъла керек болалла
Хар заманда ол хакъгъа.

Кёкде, жерде, онг-солда,
Алда, артда демейбиз —
Къалайгъа да жетишген
Бек уллуду дейбиз биз.

Кёкле, жерле — хар алам
Аны уллулугъуна
Кёре бек гитчедиле,
Бой салып буйругъуна.

Ол хар жерге жетипди,
Кёрюнмеюу былайды:
Кесине жабыу салып,
Ол жашыртын сынайды.

Къат-къат къарангы жабыу,
Дагъы къат-къат нюр жабыу
Салгъанды да кесине,
Жокъ Аны кёрюу, табыу.

Аны кесин кёрюрге
Бизге тёзюм бермеди,
Бу жерде кёрюнюрге
Ол тийишли кёрмеди.

Дуниягъа бизни ёлюрча
Жаратханды да — ёллоукбюз,
Жаннетде уа ёлюм жокъ,
Анда Аллахны кёрлюкбюз.

Аллах угъай, мёлек да
Кёрюнмейди расуллагъа,
Бу да мёлек тюрсюнде —
Тюшюнюрюк къуллагъа.

Файгъамбар Жабырайылдан
Тилеп, кёрюнюп къалды, —
Олсагъатдан ойсурап
Жабырайыл сермен алды.

Ол да адам тюрсюнде
Келди файгъамбарлагъа,
Адамча айтып берди
Уохийни да алагъа.

Мусса айтды: «Я Раббий,
Кесинги кёргюзт манга:
Жаным тынчайыр ючюн,
Мен бир къарайым санга».

Аллах айтды: «Мусса, къой,
Кёралмазса сен мени,
Алай ол таугъа къара, —
Тынчайтайым мен сени.

Энди сен иги къара, —
Тау тёзалса, кёрюрсе.
Андан сора жанынга
Тынчаймакълыкъ берирсе».

Сора Аллах ол тауну
Юсю чакълы ачылды.
Тау, муру-чуру болуп,
Букъу болуп чачылды.

Мусса да, аны кёрюп,
Тёзалмайын, сыгъылды.
Этин ташлап, ойсурап,
Алайчыкъда жыгъылды.

Бир Аллах жабыуларын
Кеси кесинден алса,
Ол таулай болур хар зат,
Аллах кёрюнюп кьалса.

МЕЛЕКЛЕГЕ ИЙНАНУ

Экинчиси — ийнаныу
Аны мёлеклерине, —
Нюрден жаратханды деп,
Сан жокъ кёплюклерине.

Алада ашау-ичиу жокъ,
Жокъ жукъу, не эр, тиши.
Аллахха кьуллукъ этиу —
Хар бирини да иши.

Гьаршны тегерегинде,
Кёкде кьуллукъ этелле,
Аллахха ассы болмай,
Рахматына жетелле.

Жерде да бар мёлекле,
Жумуш этип айланган,
Аладан да тёртюсю —
Сыйлылыкъгъа сайланган.

Биринчиси — Исрафил,
Экинчиси — Жабырайыл,
Ючюнчюсю — Михайыл,
Тёртюнчюсю — Азырайыл.

Къыямат сур тартыргъа
Буйрукъ алды Исрафил.
Жауун бла битимге
Микайыл болду ёкюл.

Аллахдан файгъамбаргъа
Келечиди Жабырайыл,
Тёртюнчюсюн да сен бил —
Жан алыучу Азырайыл.

Елгенге соруу өтгөн —
Къабырда эки мѣлек.
Алагъа, жангылмай, тюз
Жууап берирге керек.

Атлары — Мункар, Накир,
Жууап берсенг — сыйларла,
Жууап бералмагъанны —
Азап берип, кыйнарла.

Сорурла Аллахынгы,
Сыйлы фыйгъамбарынгы,
Дининги, ийманынгы,
Эгеч, кърдашларынгы.

Къыблангы, ихтийкъатынги
Эм кимге кыйтырынги, —
Душманынги сорурла,
Айтайым айтырынги:

«Аллахым бир Аллахды,
Фыйгъамбарым — Мухаммат,
Диним, ийманым — Къуран,
Анга этдим ихтиймат.

Эгечим, кърындашым —
Битеу буслийманлалла,
Душманларым хар заман —
Заранлы шайтанлалла.

Къыбылам а Кябады,
Сюннетди ихтийкъатым.
Елсем да, тирилсем да,—
Аллаххады кыйтарым».

КИТАПЛАГЪА ИЙНАНЫУ

Ючюнчюсю — ийнаныу
Аны жазмаларына,
Жюз тѣрт китап бергенди
Хакъ фыйгъамбарларына.

Тёртюсю — Уллу Китап,
Жюзюсю — жюз чапыракъ.
Бары да Аллахданды,
Барысы да бирча хакъ.

Тёртюсюнден Тауратны
Мусса халимге ийди,
Забур деген китабы
Дауут набийге тийди.

Инжилни Аллах берди
Исса файгъамбарына.
«Къуран тийишли», — деди
Мухаммат мухтарына.

Жюз чапыракъдан ону —
Адам атагъа жетди.
Эллиси бла да аны
Жашы Шиш амал өтди.

Андан отуз чапырагъын
Идирис файгъамбар алды.
Онусу да Ибрахим
Халилуллахха къалды.

Хар юмметге ажал бар,
Ажал жетген — кетгенди,
Хар ким китабы бла
Кеси амал өтгенди.

Биз — ахырзаман юммет,
Барды бизге да ажал.
Ары дери уа Къуран
Этдирир бизге амал.

Ажалыбыз жетгенлей,
Къуран да кетерикди.
Андан сора, мычымай,
Къыямат жетерикди.

ФАЙГЪАМБАРЛАГЪА ИЙНАНУ

Тёртюнчюсю — ийнаныу
Аны расуларына,
Дин юретирге ийген
Ийнанган кьуларына.

Аладан билингенле —
Ауал Адам, жашы Шиш.
Дагъыда Нух, Ибрахим,
Салих, Исмайыл, Идирис.

Дагъыда Исхакъ, Якъуб,
Сора Юсюф, сора Лут.
Дагъыда Мусса, Харун,
Узейир, Шохайып, Худ.

Сора Дауут, Сулейман,
Сора Исса, Ахия,
Элияс, Алиясах,
Зулкифли, Зекерия.

Дагъыда Аюб, Жюнюс,
Зулкъарний, Хызыр да бар,
Сора — Лукъман, Мухаммат —
Буду барындан хапар.

Юмметлени сыйлысы —
Бизбиз аны юммети.
Бизни аладан сыйлы этди
Аны тутхан сюннети.

Мухаммат араблыды,
Абдуллахны улуду.
Не бек сыйлы эсе да,
Ол да Аллахны кьулууду.

Атасы Абдул-Муталип
Файгъамбаргъа akkaды.
Файгъамбар туугъан жер а
Сыйлы болгъан Меккады.

Бизге аны табып берген —
Ёз анасы Аминат,
Сютю бла ёсдюрген —
Сют анасы Халиймат.

Ата-анасы ёлюп,
Расул ёксюзлей кьалды.
Къарт атасы табылып,
Аны асыраргъа алды.

Ол да мычымай ёлюп,
Энтда ёксюзлюк жетди,
Андан сора Абуталиб
Анга осуйлукъ этди.

КЪАДАРГЪА ИЙНАНУ

Бешинчиси — ийнаны
Аллахны кьадарына,
Къадар болуп бошады
Боллукъ затны барына.

Бу «къадар» дегенибиз —
Юлгю демекликди, бил.
Аны толу ачаргъа
Бир халкъда да жокъду тил.

Хар затны халын биллип,
Боллукъ юлгюсюн салгъан,
Къачан кьалай боллугъун
Лаухул мафхузгъа жазгъан.

Лаухха жазгъан хар заты,
Бузулмайын, боллукъду,
Аны салгъан юлгюсю,
Тюрленмейин, толлукъду.

Къадар этген Аллахды,
Ишни этген кьулуду.
Бу дуня ахлулары
Жин бла адам улуду.

Къулуна улуу Аллах
Эркиликни береди,
Жюреги сайлагъанны —
Жюрегинде кѣреди.

Жюреги суюген затны
Этерге тебиресе —
Хакъ унаса, кюч берип,
Этдиреди, кѣресе.

Унамаса, адамла,
Жинле, мѣлекле — бары
Тепдиралмазла туюню
Тюшген жеринден ары.

Сайлап, суююп, игини
Этгенге берир сууап,
Сайлап, суююп, аманны
Этгенге берир азап.

Илинмек ажал бирди,
Башха ажал келмейди,
Ажалда жазылгъаны
Жетмей, адам ълмейди.

Адам къолундан ълген —
Ажал жетип ъледи.
Билип, суююп ълтюрген —
Жаханымге киреди.

Мукъминле бир бирине
Чабып, бири ълтюрсе,
ълген да жаханымли,
Уругъа къол кѣтюрсе.

Адамлада бузукълукъ —
Бири бирин сѣгери,
Бир бирге душман болуп,
Адам къанын тѣгери.

Жазылды ол лаухда
Адам жаратылгынчы,
Адам, Хауа, терекден
Ашاپ, бери атылгынчы.

Жазыкълыкъ башланганды
Адам бла Хауадан,
Бузулмакъны себеби
Болур нафсы хауадан.

Адамны, Хауаны да
Аллах, кеси жаратып,
Жаннетине салгъанды,
Нигъматлагъа къаратып.

Айтханды: «Нигъматладан
Сюйгенигизча ашагъыз,
Алай ма бу терекге
Жуууиъ бармай жашагъыз.

Нек десегиз, сиз андан
Ашасагъыз, бурулуп,
Къалырсыз зулумлукъгъа,
Бу халыгъыз бузулуп».

Ибилис алдап, была
Терекден ашадыла,
Нюр жаннетден къысталып,
Къыйынлы жашадыла.

Сора Адам: «Раббана
Заламна», — дегенни айтды,
Аллах тюзетип, кечип,
Керти тобагъа къайтды.

Ол терекден ашамакъ —
Урлукъларын бузгъанды.
Ол бузулуу аурууу
Жашларына жукъгъанды.

Бузулмакълыкъ чыкъгъанды
Адамны уллу жашындан,
Ол, уруп къанын тѣгюп,
Бошады къардашындан.

Елтюрюнчю айтханды
Бу аны ѳлтюрюрге,
Алай ол унамады
Анга къол кѣтюрюрге.

Айтхан эди: «Аллахдан
Къоркъама ѳлтюрюрге, —
Туугъан къарындашыма
Къыйынлыкъ келтирирге».

Елтюрюлген жаш Хабил
Шейит болуп табылды,
Аны ѳлтюрген Къабил,
Барып, отха табынды.

Юйюрю, харам ашап,
Бир бирлерин алдыла,
Кяфырлыкъны мурдорун
Жер юсюне салдыла.

Ата-ана! Харам ашау —
Буду баланы бузуу,
Ол ашагъан харамды,
Аны динсиз этген уу.

Аны ючюн этди Аллах
Харамланы харамла,
Аны ючюн этди Аллах
Адамланы адамла.

КЪЫЯМАТ КЮННГЕ ИЙНАНУ

Алтынчысы — ийнаныу
Къыямат кюн болмакъгъа,
Хакъ тирилтип, жер юсю
Махшар калкъдан толмакъгъа.

Ол кюн болур ючюннге,
Исрафил сургъа юфгюрю,
Андан чыкъгъан кычырыкъ
Битеу халкъны ёлтюрю.

Сора Аллах жер юсюн,
Чагъып, тюппе-тюз этер,
Хар ким ёлгенден сора,
Тамам да кыркъ жыл жетер.

Исрафил сургъа юфгюрюп,
Махшар халкъы тирилик.
Къыямат хакъ болгъаны
Ол заманда билилик.

Адам улусу бары
Къымыжалай тирилик.
Алай тёрт къауум адам
Дуниядача кийинлик.

Кийинишип къобарла
Амбия, шухадахла,
Аулияла ём хакъдан
Таймагъан гъуламахла.

Сора Аллах хар жанны
Ол кюн махшаргъа жыяр.
Омтазу кяфырланы
Жаханимине тыяр.

Мёлекле адамлагъа
Китапларын берирле.
Ала ол китаплада
Этгенлерин кёрюле.

Китап онгдан берилсе —
Бек тынч болур хыйсабы.
Артдан, солдан берилсе, —
Къаты болур гъикъабы.

Тюзлюк базманы ол кюн
Адамлагъа берилир,
Ала дуняда этген
Ол базманда чегилир.

Игилиги кѣп болгъан —
Нюр жаннетге къутулур.
Аманлыгъы хорлагъан —
Жаханымде тутулур.

Сыйрат кѣпюр махшардан
Нюр жаннетге тартылыр,
Тюбю — жаханым, ары
Ёталмагъан атылыр.

Сыйрат кѣпюрню узуну
Юч мингжыллыкъды, таны:
Бир — эниш, бири да — ёр,
Бир — тюп-тюздю аны.

Сыйрат кѣпюр кенгди, тынч —
Жаннетге барлыкълагъа,
Къылдан инчге, къылычдан
Жютюдю къаллыкълагъа.

Ол сыйратдан ётгенле
Тюрлю-тюрлю болурла:
Бирлери, женгил ётюп,
Жаннетледе солурла.

Бир къауумла жолоучу
Жюрюшюнде ётерле.
Бирлери уа, ёталмай,
Жаханымге кетерле.

Къафырлыкъда кетгенле —
Дайым анда къалырла.
Гюнях ючюн кетгенле —
Шафагъатчыла алырла.

ИСЛАМНЫ БЕШ ФАРЫЗЫ

Отуз эки фарыздан
Бешиси Исламда болур.
Аланы толтургъанны
Буслийманлыгы толур.

Биринчиси — ийнаныу
Аллахны бирлигине.
Мухаммат файгъамбарны
Хакъ келечилигине.

Экинчиси — кюнде беш
Ууахты намаз къылмакъ,
Ючюнчюсю — Рамазан
Айда ораза тутмакъ.

Тёртюнчюсю. жол чыкъса, —
Хажы къылып ёлмекди.
Бешинчиси, онг болса, —
Борч зекятны бермекди.

АБДЕЗНИ ФАРИЗЛАРЫ

Фарызладан тёртюсю
Абдездеди — бил аны,
Беш намазны къылыучу
Бол, абдезинги алып.

Биринчи — жуу бетинги,
Жуу, чегине жетдирип.
Экинчи — жуу кьолунгу,
Чынларындан ётдюрюп.

Ючюнчю уа — сен мес тарт
Балакъларынгдан ёрге,
Сора — жуу аякъланы
Ашыкъла бла бирге.

ЖУУУНМАҚЪЛЫҚЪНЫ ФАРЫЗЛАРЫ

Фарызладан ючюсю
Жууунмакъдады, уян,
Муну къоймакъ болады
Буслийманлагъа зыян.

Биринчи — жуу аузунгу,
Ичине суу жетдирип.
Экинчи — тарт бурнуига,
Кемирчекден ётдюрюп.

Ючюнчю уа — санынга,
Тёнгегинге къуарса,
Шо тюк чакълы бир жерин
Къоймай, барын жууарса.

ТАЯММУМНУ ФАРЫЗЛАРЫ

Фарызладан экиси
Таяммумгъа жетеди,
Таяммумну суу мадар
Табалмагъан этеди.

Биринчи — къолларынгы
Жер букъугъа салырса,
Ызы бла бетинге
Жетдирип, мес тартырса.

Экинчи — къолларынгы
Жер букъугъа къагъарса,
Солунгу — онг билекге,
Онгну — солгъа жагъарса.

НАМАЗНЫ ФАРЫЗЛАРЫ

Барды онеки фарыз —
Намаз кесине алгъан.
Алтысы — ичинде, алты
Фарыз тышында къалгъан.

Тыш алтысы

Тыш алтысындан бирин
Къююп, ишге киришме.
Барын да тамам өтмей,
Намаз къылып кюрешме.

Биринчи — тёнгегинги
Тазала хадасаддан,
Сакълан абдесизликден,
Тазала жанабаддан.

Экинчи — нажас затны
Кетер, болса юсюнде,
Не — болса намаз къыллыкъ
Жерингде не кесингде.

Ючюнчю — кийим кийип,
Ауратынгы жабарса,
Сен сау болсанг, Инш-Аллах,
Киер кийим табарса.

Эркегырыу аураты —
Киндигинден тобукъгъа.
Аны билип, бек сакъ бол
Шериатда жорукъгъа.

Юйюнде ишлеп жашаргъа
Эркин болмагъан тиши —
Эр киши хукмусунда,
Шериатдады иши.

Алай бир башхалыгъы —
Сыртын, къарнын да жабар,
Ала анга ауратды деп,
Китапда барды хапар.

Юйюнде ишлеп жашаргъа
Эркин болса тиширыу, —
Борчду бет, къол, аякъдан
Къалгъанын жабып туруу.

Тёртючю — беш намазны
Ууахтысын билмекди,
Хар ууахтысын биллип,
Чагъында ийилмекди.

Бешинчи — сен аллыгы
Кяба болгъан жерге бур,
Олду хакъ кыбылабыз,
Анга ийнанганлай тур.

Алтынчы уа — ниет эт,
Не кыылгъанынгы ойлап.
Бир Аллахха къаст этип,
Жюрекни анга байлап.

И ч а л т ы с ы

Къулакъ къакъгъан
такбиринг —

Ич алтысындан бири.
Къулакъ къакъгъан дунияны
Къоюп, намазгъа кирир.

Экинчиси — ёрге турмакъ —
Фарызды ол саулагъа.
Ёрге турмакъ борч тюйюл
Саусуз-къыяулулагъа.

Ючюнчюсю — Къурандан
Окъу юч аят къадар.
Билмеген аллай бирни —
Билирге этсин мадар.

Тёртюнде — башны, белни
Ийилтип рукъу этю.
Бешинчи — мангылайы,
Бурну сеждагъа кетю.

Алтынчысы деп айтсакъ —
Аттахиатха олтурур.
Бу затланы битдирген —
Этер борчун толтурур.

Аллах, сангады махтау!
Сен тюзетип, башладым.
Ийман-ислам китабын,
Сен болушуп, бошадым.

Аллахым, сен къабыл эт
Мени бу китабымы,
Къабырда, кыяматда
Сен тынч эт хыйсабымы.

Аллах, сен файдалы эт
Муну хар буслийманнга.
Ыразы бол бу китапны
Алагъа деп жазгъанига.

Я Раббий, кеч, жазыкъсын
Муну окъугъанлагъа.
Дагъы жазыкъсын мынга
Тынгылап тургъанлагъа.

Барыбызны тазала
Кёп хаталарыбыздан,
Гюняхларын да къурут
Ата-аналарыбыздан.

Зулмуланы чайнатма
Мукъминлени барына,
Ахыратда кийирме
Жаханымни нарына.

Амин, амин, я Къариб!
Амин, амин, я Ракъиб!
Амин, амин, я Наджиб!
Амин, амин, я Муджиб!

Ибрахим — Биринчи кере Кязимни Экитомлугъунда «Акъ къочхар» деген аты бла басмаланнганды. «Ибрахимни назмусу» деп айтылып къалгъан болмаса, аллай ат бир къол

жазмада да тюбемейди. («Кязим харип, сен айтдынг Ибра-
химни назмусун»). Кязимни кеси кьолу бла болмай не — за-
манында басмагъа урулмай, ауузда айтыла, бирден-бирге
кече, кечюрюле айланган кьол жазмалада сёзле, назму тиз-
гинле, айтымла, адам атла окъуна тюрленип тюбегенлери
(мында — Агарь — Хажар) кёп болады. Кёчюрюп алгъан
адам назмучуну аты сагъынылгъан жерге кеси атын салып
кьойгъанлары да. Ол себепден, бир затны кёп кьол жазмасы
болмаса, тююн тохташдыргъан кыйын болуучуду — назмучу
кеси жазгъаны къайсы тизгин, къайсы сёз болгъанын. Сёз
ючюн, бу назмуда эки жыйырмадан артыкъ тизгини баш-
харакъ айтылады, эндиге дери басмаланнганындан. Андан
сора да назмуну (поэманы) башы-аягъы барды да, толугъы,
тююрагъы буму болур деген оюмгъа келесе. Анда —
Агарь деп жазылады, мында — Хажарды, Исмайылны ана-
сыны буслийманла жюрютген аты. Тюю — олду. Оналты
тизгини энди табылып кьошулады. Тенгleshдирип къарагъан —
кёрлюкдю. Бары да — 180 тизгин. Кязим «улла назмуну» са-
нын толтуруп жазаргъа ёч эди. Бирде — тизгин санын эсге-
рирге да: «Къойдукъ, битди, бейтлери жюз жетгенде», («Ал-
лахха махтау»); «Бейтлерибиз жетишгенди тамам жюз»
(«Ийман-ислам»)...

Кёчюрюп алгъанлары асламы, «бейтни» не болгъанын бил-
мей, «бетлерибиз» деп жазадыла. Биз да «бетни» не болгъа-
нына тюшюнюгючю — жюз бетни излеп тургъанбыз. Не бет-
ле — Аллах билсин! Алайды — болмагъанны излеп, болгъанны
табаса.

Расул Мухаммат файгъамбарны юсюнден «улла наз-
мусу» — поэмасы. Толусунлай табылмагъанды. Бу кюйюнде
чинг алгъа «Минги-Тауда» басмаланнганды (1993. 3 №).
Трамлары Ахматдан жазылып алынган тизгинлери (асламы)
башха кьол жазмала бла толтурулгъандыла.

Дуня — Биринчи кере басмаланады. Жазаланы Сейпул-
лахдан жазылып алыннганды. Бир къауум тизгинлери Тёбен
Жемталада табылгъан кьол жазмалада тюбейдиле. Толу
туйюлдю. Кязимни башха чыгъармалары бла къатыш тизгин-
лери бардыла. Алыкъа тинтилер кереклиди.

Ажал — Жазаланы Сейпуллах айтхан тизгинлери (иги
кесеги) Тёбен Жемталада сакъланган кьол жазмала бла
толтурулгъандыла. Биринчи кере басмаланады.

Беш намаз — Иесини аты бла биринчи кере басмаланады. «Къарачай Тюркчесинде бир Илляхий» деген аты бла Тюрк дуняны фольклор журналында («Милли Фольклор», 1993, 18 №, 43 б.) басмаланганды. Аны табып басмалагъан Хасан Юлкер ал сёзюнде былай жазады: «1905 жылда Шимал Кафказдан кёчюп Тюркиеге келген къарачай-малкъар тюркле Тюркиеде тюрлю-тюрлю районлада жерлешедиле. Бу жерледен бири да Конья шахарны сарайёню ильчесине (*илче* — район, область дегенча бир тийре) байламлы Башхюйюк касабасыды (*хюйюк* — сырт, тёбе; *касаба* — гитче шахарчыкъ). Алгъыннгы аты — «Султаны Хамидийе»... Башхюйюкчюлени айтханларына кёре, Тюркиеде жерлешгенлеринден сора биринчи Джума намазны «эфенди хожа» къылгъанды (*хожа* — дин ахлусу, жолоучу). Бюгюн да айтылып тургъан ол илляхийни ол къурагъанды, дейдиле. «Эфенди хожаны» юсюнден шарт бир белги жокъду. Жангыз да дин жанындан терен билими болгъаны, намысы-сыйы бийикде жюрюгени белгилди.

Башхюйюк касабасындан жаш къарындашларыбыз Абдуррахман Багъджи бла Алааддин Севинч (Сюйюнч) жыйып бизге жиберген «Илляхийни» Къарачай эм Тюркие Тюркчеси бла беребиз». (Тюркде малкъарлысына, къарачайлысына да — «къарачайлыла» деп къоядыла.— Б. А.).

1910 жылда Гогуйланы (Гогоулары?) Шамса, 10—12-жыллыкъ къызчыкъ болуп, Сирияда Кязимни кёргенди. «Тыягъы бла акъсакъ хожа...» — деп эсгереди. Сейирлик назмула окъугъаны, намаз этгени, уллу адамлыгъы, намысы 1990-чы жыллагъа дери эсинде сакълангандыла. Жыл саны 90-дан атлагъан Шамса бу затланы 1990 жылгъа къаршы Дамаскда айтханды мындан баргъан жолоучу тауулагъа (Байдаланы М.).

«Илляхийни» экинчи кесегин (биринчиси бла къатыш халда) Озарукъланы Темиркъанны жашы Мамма (Мухаммат) айтып жазылып алыннганды. 20—30-чу жыллада,— къайсы жыл болгъаны алыкъа тохташдырылмагъанды,— Кязим Быллымда Озарукълада къонакъда болгъанды. Бир-эки кере да. «Шыкъыдан Быллымгъа жазгъан салам къагъытында» Кязим Темиркъанны атын эсгереди: «Салам болсун тюз къарам-

лы Темиркъаннга,— Ауазындан, мангылайындан нюр чыкъгъаннга...» Баям, бу шартла бары да бир бири бла байланылдыла. Қязимни кеси бла, сёзю бла...

Елюм — Биринчи кере «Минги-Тауда» (1993, 3 №) басмаланганды. 1985 жылда Қъулийланы Жабырайылдан (Булунгу) жазылып алыннганды.

Сарнау этген къатынлагъа — «Ийман-ислам», «Аллахха махтау» деген чыгъармала бла къатыш халында айтылып, Жазаланы Сейпуллахдан, Жангоразланы Қызыккадан жазылып алыннганды. Биринчи кере басмаланады.

Есгертиу — 1994 жылда Маммеланы Ибрахим «Заман» газетни «Малкъар ауазы» деген къошагъында бу чыгъарманы бир кесегин басмалагъанды. Бу чыгъармадан болгъаны да белгисиз, ким жазгъаны да белгили болмай, алай чыкъгъанды. Бу чыгъарманы толураргъын билгенле бардыла (Жазаланы Сейпуллах, Трамланы Ахмат, Қъулийланы Жабырайыл, д. б.). Бары айтханны да тийишдирип, тизип, толу (?) халында биринчи кере басмаланады.

Тилек — Биринчи кере Қязимни аты бла «Минги-Тауда» (1994. 3№) басмаланганды. Тауырзаланы Далхат тапхан къол жазмаладанды. Қязимни башха назмулары да жазылгъан дефтер кимники болгъаны белгили туююлды.

КЕРТИ СЕЗ БОЛДУ ДИНИМ

«Батырлыкъ — жютю къамача...» — Жазылгъан жылы: да — «1903». Назмуланы жазылгъан жыллары китапдан-китапха тюрленип эселе (ишексиз тохташдырылгъаны болмаса), — биринчи кере басмаланганды кёргюзтюлген жыллары бла бериледиле.

«Батырлыкъ — жютю къамача...» — Жазылгъан жылы: «Сайламалада» (1959) — «1900», Экитомлукъда (2 т. 181 б.) — «1920». Тыйгъыч белгилери тюзетилгендиле. «Адам болгъа итинебиз» (7-чи тизгин) — «болургъа» деп толу жазылса керекди: сёзню айтылгъаны бла жазылгъаны бир болмайдыла. Андан сора да Қязим сёзню бузмаучу эди; айтханында, жазгъанында да неда сёзню тизгинге сыйындырама деп. Буз-

гъанларында да, не айтханын эшитгенбиз («Мени сёзюм» деген китап чыкыгъанда жазылгъан назму»). «Адам болургъа итинбиз» дегенде, ачыкъ тауушла («а» бла «и») эки сёзю бирге байлап, бир бирлерин тутуп, бир бирге бойсунуп, назмуну ёлчемине, макъамына, гыллыууна аз да заран болмайдыла. «Жёге агъашчады» дегенден бек «бузмайдыла». Анда да «е» бла «а» бирге кёшулуп, бир жикге саналып, алай окъулады. Экилери да бир жорукъгъа сыйынадыла.

«Таш эгурла сабаныбыз...» — «Назмула» китабында жазылгъан жылы — «1900 (?)» салыннганды.

«Жер къармагъан къара кьоллу адамла...» — «1902» (НК. 62 б.); Экитомлукъда (1 т. 289 б.) — жылы жокъду. Ангылатылмаиды. Биринчи эки тизгининде сёз башхалыкъла бардыла:

*Жер къармагъан жарлы, жазыкъ адамла,
Кюн кюйдюрген, жел кюйдюрген адамла.*

Къол жазмалада тюбеген тюрлюсю басмаланады.

«Къара чарса кюн отуна тёзгенле...» — «1902» жыл бла кёргюзтюлгени (НК. 63 б.) — тёрттизгин, «1906» жыл бла кёргюзтюлгени (КЭ. 1 т. 298 б.) — сегизтизгин (?). Ангылатылмаиды. Къол жазмада — «байла ючюм» (тюсю), китапда (КЭ) — «бай ючюннге».

«Эр эл ючюн атланыр...» — Биринчи кере басмаланнганында — «1905» (НК. 70 б.), артда — «1920» (КЭ. 2 т. 180 б.). Назмуланы жазылгъан жылларына къадалгъаныбызны сылтауу — тышындан къарагъанига — бу бир бош зат кёрюнюрге да болур (алай кёрюннген болса — назмула бир 10—20 жылгъа не — ары (артха), не — бери (алгъа) атылмаз эдиле), алай ол тюз туюлды. Адамны жыл санына берилген магъанача, — назмуну жазылгъан, туугъан жылында да алай магъана барды. Ол, жылы, — чыгъармачылыкъ жолун, оюмун, халын, къарамын ачыкъ билдирген шартды. Айтыргъа: «Бири — къача, бири — къууа...» — 1914 жылда айтылгъаныны бла 1918 жылда айтылгъаныны башхалыгъы бармыды?. Хар назму да алай. Бири — жашауну халын, болумун кёргюзте эсе, бири — назмучуну жюрегин кёргюзтеди. Сау жыйырма жылгъа тер-

сине атылгъан а къалай боллукъду?! Андан сора да — назмучуну усталыгъын, фахму къудуретин ангылатады.

Иги сѣз — «1905» («1906»?).

«...Энди мен, эсеме тюшюрюп, кѣлюмден айталлыкъ туюлюме. Окъурунгу окъуй бар да, мен а билгеними айта барырма...»

Мен окъуй, — Жюнюс айта, мен тюзете бардыкъ... «Аны билмейме. Муну билеме.. Эсимде туюлюдю.. Бу уа... Жаз...» — дей, билгенин айта барды. «Иги сѣзге» жетдик. «Иги сѣз», — дегенимлей окъуна: «Да аны уа биле болурсуз да!» — деди. «Да...» «Хо, окъучу, бир тынгылайым. Эрттеден да эшитмегенме Хажини бу назмусун...» Окъуй барама. «Хо... Да-а... Тюздю... Кертиди...» — дей турду. «Окъ жерине жетип...» — дегенимлей: «Тохта — деди. — Ашыкъмай окъу... Байны осалгъа санай эсек, къамичи тийди ушайды да! Аны юсюне да мужураны жетдирмесе болмаймыды бу къыйынлыгъа?! «Къыйынлыгъа онг береди» — деп а турады. Онгму береди, мужуранымы жетдиреди?.. Жарлыны уа болмаймыды осалы?! Байла бары да осалдыла деп ким айтды?!». «Айтмады...» «Айтмады эсе, бу неди да?! Байгъа мужураны нек жетдиресе?..» «Да, аман бай болур эди...» — дедим. Жюнюс кюлдю. «Кетер, кетер. Ол Хажини заты туюлюдю. Жаз Хажини затын...

*Къарыусузну ол кѣреди,
Екюл болуп ол келеди,
Жансара да ол биледи,
Къыйынлыгъа онг береди...*

Окъучу андан ары...»

«Иги сѣз — ахлунга айтырынгды», «Сѣзю барны — кючю барды» — бу тизгинлени не Жюнюс билалмады, не Кязимни «Сайламала» китабында (42 б.). «Иги сѣзде» табалмадыкъ.

«Аллах да залимле жанлы...» — «Назмула» китабында (84 б.) — тѣрттизгин, Экитомлукъда (1 т. 325 б.) — сегизтизгин. Артдан къошулгъаны:

*Залимле — жаханым итле,
Жюрюйле дагъы межгитге!
Сора не зтейим озмай —
Аллахны алагъа къошмай?!*

Жангы тизгинлерин, кьошагъы табылгъан эсе,— шарт ангылатыргъа керек болур. Бютюнда Кязимни фикирин, жашаугъа, диннге къарамын ачыкълагъан, Кязимни юсюнден оюмубузну тюрлендиррге боллукъ назмуланы. Бу тизгинле ардан къайдан табылдыла? къалай? ким? къачан? — бу соруулагъа жууап жокъду. Ол ишекли этдиреди. «Залимле жаханым итледиле, межгитге жюрюйдюле...» Аллахны да алагъа кьошады (Аллах, сен кеч!). «Бу тизгинлени окъуялгъан да эталмайса, Кязим къалай жазгъанды?!». Жаханым итлени межгитге жюрюгенлери сейирди... Жаханымде межгит барды деп да эшитмеген эдик. Тоба-тоба! Аллах, сен кеч, къужур оюмла туудурадыла. Ачыу бла бирге чам да.

Кязимни билген адам, назмулары бла аз да шагъырей болгъан окъуна — бу тизгинлени къатына да кьоярыкъ туююлдю — Кязимни къатына. Кесини кьол дефтеринде да жюрютюрюкмюдо, «Ангылатуулада» айтылгъанча: «1972 жылда Бызынгыда Бёзюланы Бислиматдан жазылып алыннганды» (КЭ. 1т. 403 б.)? «Аллах да залимле жанлы...» — ким биледи, бир ууахтыда алай айтыргъа да болур эди. Алай... Аллах билсин!

Ишлеген — Алгъа — «1910» (С. 69 б), арта — «1930» (КЭ. 2т. 213 б.).

«Дуня деген алай кыйын тик жолду...» — Чочайланы Жюнюс айтхан бла Кязимни китапларында басмаланнганыны арасында улуу башхалыкъ жокъду.

«Кьонгур ташым, бийик къаянгдан тюшюп...» — Назмуну бюгюн да эслеринде сакълагъанла бардыла... Къалабекланы Османны жашы Мухтар, Шалукну (Дауут хажини) жашындан туугъан (Т. Чегем) былай жазады: «Мен Кязимге суюмеклигим айтып ангылаталлыкъ туююлме... Хар къайтарып окъугъанымдан — бир магъана чыгъады. «Кьонгур ташым...» деген назмусун да Шалук ёлгенде этгенди... 1910 жылда...»

Арабны кьум тюзлеринде Дауут хажини къабырыны аллында сюелип: «Энди, харип, терен кьолда жатаса», — деп, Бызынгы тауларын кёре тургъан Кязимни кёз аллынга келтирген кыйын туююлдю... Бу назмуну Кязим кеси да бек суюючюсюн Чочайланы Жюнюс айтхан эди. Ол айтхан тюзетнулери бла назму биринчи кере «Минги-Тауда» (1993. 1 №) басмаланнганды.

«Ажал деген хапар берип келмейди...» — Қъачан жазылгъаны белгисизди. Алтуланы Айшат, мени ыннам (О. Жемтала) «Ийман-исламны» тизгинлери бла къатышдырып айтыучу эди:

*Ажал жетип, хыр-хыр этип ёлурсе,
Жанынғы сен бу халлада берирсе.*

*Ол халланы ойлашмайсан — телисе,
Бир Аллахны аллына бир кюн келирсе!*

Қъалгъан тизгинлери (бары да) Сокъурланы Мариятда сакъланган къол жазмаладандыла. Биринчи кере басмаланады.

Арабстандан юйге салам къагъыт — Назму эндиге дери басмалана келгеннен башхаракъды — толуракъ. Айтыудан — бу уллу назму болгъанды: Қязимни Арабдан юйге, элге-жамауатха тансыкълыгъы, тынғысызлыгъы.

Бызынғыда эки эл — Холам бла Бызынғы.

Кашто — Қязимни тамата ёге къарындашы.

Гитчел — Қязимни кичи туугъан къарындашы.

Тапхан анам — Қязимни анасы Аппойланы Айтекни къызы Саралым, Холамдан. «Қязим бек ушайды анасына. Сёзю, къылыгъы — неси да анасына тартаракъ. Буруну аз кынгырыракъ, алашаракъ. Орта бойлу. Тынч адам. Тёгерекбет. Тюз адам...» (Қязимни жашы Сагъит).

Буслий — китаплада «Муслий» деп терс жазылып тургъанды. Тюзю, толусу — Буслийматды. Қязимни эгечи. Қязимни алты эгечи болгъанды: Буслиймат (Чочайлада), Хура (Созайлада), Дарийна (Чочайлада. Артист Жюнкюсю анасы), Абуш (Мокъалада), Ахуай (Жаболада), Алиймат (Додулада). Барыны атлары да назмуда эсгериледи.

«**Алиймагъа, келиннге**» — Қим болгъанын тюз тохташдыралмагъанбыз. Баям, атасыны къарындашыны къатыны иш болур. Эгечи да, келини да бир атны жюрютгенлери себепли, «Алиймагъа, келиннге» деп айыртлап белгилейди.

«**Ез халалым Қъанийтат**» — Шауаланы Махаметни къызы. Қязимни 14 сабийини анасы. Арабча окъуй-жаза билген, анғылаулу, билимли адам болгъанды. Қязимни къолунда медреседе окъуп тургъан къызчыкъ эди... Уллу юйюрню адеп-намыс,

сый-хурмет от жагъасы да болуп, сабийлерин Қязимни назмуларына, зикирлерине юйрете, аталарыны сыйлы атына чып тюшюрмезча адамла этерге кюрешгенди. «Анабыз жыргъа тынгыларгъа бек суйгенди. Шауалары жырчыла болгъандыла. Қязим жазгъан жырланы кызыларына жырлата эди. Бири жырлай эди, бири тынгылай эди, бири жияй эди. Бал бетли, асыры тынч адам эди. Қъаргъышы, ёнгеси болмагъан... («Қязим» деген газет, 1989, октябрь, 1 №).

Шауаланы Қъанийтат кёчгюнчюлюкде ёлгенди, 75 жылында. 1945 жылда. Қязим ёлюп, бир айдан. Қъабыры Қязимни қъабырыны аякъ жанындады. Қъазахстан, Талды-Курган обл., Қъаратал р-он, Тельман атлы к-з, Қъум Тёбе.

Хадижат, Айшат, Хафийсат — Қязимни кызылары. Қязим бла Қъанийтатдан туугъанла — 8 жаш бла 6 кызы. Жыл санларына кёре — (уллудан гитчеге) 1983 жылда Қязимни жашы Сагъит айтхан тизме:

Мухаммат — Қязимни туугуч уланы (1894—1919), граждан урушда ёлгенди («Қязимни тамата жашы». А. Кульбаев. Коммунизмге жол 1977, октябрь).

Хадижат — Солтанланы Машкада эрде. Эки жашы — урушда (1941—1945), кеси кёчгюнчюлюкде ёлгенди (Қъазахстан, Тамчы совхоз).

Айшат — Кючмезланы Исмайылда эрде. Экиси да ёлгенди. Юч жашы: бири — Абдулмажит — Ата журт урушда ёлгенди. Бири Қъыргъызстанда жашайды. Қъумукъ мындады, Урванда. Кызы Фатимат — Гайылары Сайдуллахда, Хасанияда.

Хафийсат (Хафсат) — Улбашланы Хажиде эрде. Чегем жанында. Туугъанлары — Яникойда. Қъыргъызда эки кызы, бир кызы — Чеченде.

Саудат — кызылай ёлгенди.

Шапий — Кёчменланы Махаметде эрде. Жашлары — Кичи-балыкъда, Герпегежде, Нальчикде. Кызылары барды.

Маймунат — Қязимни бек кичи кызы. Солтанланы Асхатда эрде. Эки жашы, бир кызы. Кеси 1939 жылда ёлгенди.

Ахмат — 1972 жылда ёлгенди. Шхалукъада асыралгъанды. Қъатыны оруслуду. Юч жашы, туугъаны, туудугъу барды.

Асхат — Ата журт урушну кезиунде (1942 жылда) ёлгенди.

Жашы Таука Нальчикде жашайды. Қызы Рамла — Шхалукъада, Додуланы Шамсудинде.

Хамзат — 1918 жылда эминадан ёлгенди, 5—6 жылында.

Хажар — гитчелей ёлгенди.

Сагъит — «ол а менме... 68 жыл болады». Юйдегиси Биттирланы Мариям, 47 жыл. Эки жашы, эки кызы. Сагъит Уллу Ата журт урушда болгъанды. «Урушха Шыкъыдан бек алгъа кетгенледен бири эди» (Чочайланы Юсюп).

Сагъидуллах — урушда ёлгенди. Аскерге 1938 жылда кетген эди.

Хабийбуллах — гитчелей ёлгенди, Шыкъыда...

«Уруш башланьргъа 4 кыз, 4 жаш сау жетген эдик. Бююнлюкде Шапий бла мен саубуз...» (Тизме 1983 жылда айтылгъаныча басмаланады. Қязимни кызы Шапий 1992 жылда ауушханды. Шхалукъада асыралгъанды. — Б. А.).

Иш этип, сурап, илму жанындан бу шартланы тынгылы тинтген адам, Қязимни, аны адамларыны жыл санларын тюз тохташдыргъандан сора да, аны чыгъармачылыкъ жолун, жашауун, оюмун, кёп назмусу къайсы жылда, къалай, не бла байламлы жазылгъанын — кёп затны ачаргъа боллукъ эди...

Қязимни салам айтдырыуунда адеп, намыс, хурмет «бир бири ызындан» къалай тизилиш «баргъанына» да эс бурурчады. Бек алгъа — эли-жамауаты («Башлап салам айтама Бызынгыда эки элге»), андан — къарындашлары, андан — туугъан анасы, андан — эгечлери, андан — келини, андан — сбийлерини анасы, «ёз халалы», андан сора — кызлары...

Назму Шауланы Хасимни кызы Азийза айтхан тизгинле бла толтурулгъанды. Азийза Шхалукъада жашайды. Бу назмуну Азийза Қязимни къарындашы Гитчелни кызы Таслийматдан эшитип билгенди. Ол айтханнга кёре, Қязим Арабстандан бу назму бла бирге суратын жиберген эди. «Кеси сёлешмеген суратын бизге нек кёргюзтдю?!» — деп, кызлары ырыслап жияй эдиле», — дейди.

Арабстанда Локъман хажиге этген осуятым — Қязимни закий чыгъармаларында бири. Назмуну сартындан мен кьошаллыкъ жангы зат жокъду. (КЭ. 1 т. 407 б. «Ангылатуулагъа» къара). Жаланда — аты. Баям, башха адамла жазып алгъан кьол жазмалада тюбегени салынып кьалгъанды. «Қя-

зимни» деп башха адамны атындан айтылгъанча. Ол тюзетиу. Андан сора Кязим «экинчи жолоучулугъуна беш нѳгери бла атланнганы белгилиди. Бешинчи нѳгери алыкъа ким болгъаны тохташдырылмагъанды» («Ангылатыула», КЭ.). Экинчи жолоучулугъу ишексиз тохташдырылгъан эсе, тѳрт нѳгери да ишексиз эселе, 1910 жыл да — алай, сора бешинчиси — Къалабекланы Шалукду — Дауут хажи. Ол — ишексизди! (Бу китапта Къалабекланы Шалукну назмусуна ангылатыугъа къара).

Иса хажи Кязим бла бирге хаж кылыргъа не заманда баргъанды? Аны бла баргъаны ишексизди. Ногъай хажи бла не заманда баргъанды? Аны бла баргъаны да ишексизди. Ол беш нѳгерини санына была да киремидиле? Бу затла 1903 — 1904 жыллагъа ишекли этдиредиле, эсе да ол заманда болса керек. Баям, Кязим Иса хажи бла хаж кылыргъа юйдегили болгъунчу баргъанды. Пенча кере баргъаны белгисизди: эки кереми, ючмю, андан да кѳнмю? Ючден аз а тѳйюлдю.

Назму Экитомлукъдача басмаланады

Таппасхан улу Акъболат — Биринчи кере «Мишги-Тауда» басмаланнганды (МТ. 1991. 5№). 1989 жылда Акъболатланы Азнордан (Барамта) жазылып алыннганды.

Мусук улу Рамазанны тилеги бла жазылгъан назму — Биринчи кере басмаланады. Т. Жемталада табылгъан къол жазмаладанды. Мусук улу Рамазанны юсюнден тынгылы хапарыбыз жокъду.

Балалагъа — Биринчи кере 1994 жылда («Заман» газет) басмаланнганды. Кязимни назмулары болгъан къол жазмалада сакъланнганды. Къол жазмаланы неси белгисизди.

Шауаланы Моллагъа — Кязимни китапларында биринчи кере басмаланады. 1985 жылда «Кязим Мечиевни белгисиз жыры» деген ал сѳюу бла газетде чыккъанды (Коммунизмге жол. 1985. 19-чу октябрьда). Анда айтылгъаны: «Быйыл июнь айда Исси-Кѳлден манга письмо бла бирге Шауаланы Хажини жашы Моллагъа Кязим этген жырыны жибергендиле. Аны эндиге дери газетге басмалаялмай тургъанма. Сылтауу — макъамын, онг бар эсе, жаздырып ийнгиз деп тилеген эдим да, аны сакълап тургъанма. Аны мажаралмай сакълатханлары

себепли, жырны, андан кѣп турмай, газетге берирге тийишли кѣргенме.

Манга письмону Шаваева Зухра Моллаевна жазганды. Анда быллай тизгинле бардыла: «Манга Нальчикден Қязимни 125-жыллыгына аталгъан, «Сары кѣшда» деген поэма-сыны юзюгю басмаланган газетни жибергендиле. Ол кезиуде мени атам Молланы юсюнден Қязим уллу жыр этгени, аны халкъда жырланып тургъаны да белгиледи. Жырны макъамы да Қязимни эди.

1945 жылда атамы эгечи мен санга жиберген жырны жиляй-жиляй айтханы эсимдеди. Ол: «Бу жырны къайда да тас этерсе. Қъаты сакъла кѣолунгда», — деп тилеген эди. Андан бери жыр менде турады. Аны санга жибереме. Нек десенг, мында жашагъан шыкычыла, холамлыла да, битеу жыйылып: «Эгечинге жибер да, Қязим этген жырны, тас болуп къалгъынчы, газетде чыгъарт», — деп тилегендиле.

Мени атам ючюн болмаса да, Қязимни хурмети ючюн, аны сѣзлери тас болмаз ючюн газетни бетлеринде бу тизгинле дуния жарыгъын кѣрсюнле. Атамы эгечи жырны битеу да эсинде тутханды деялмайма. Унутулгъан жерлери да болгъанына ишексизме...»

Мени ол сѣзлеге кѣошарыгъым жокъду. Зухра Молланы кызыды. Жырны кече кызыла бирге жыйылып ишлеселе жырлаучулары эсимдеди. Қим биледи, жырны макъамы шыкычыланы эслеринде болур. Бу тизгинлени окъуп унутулгъунчу макъамны жаздырсала иги болур эди дейме.

Миналдан Шаваева»

Шауаланы Молланы жыры да, Қязимни «Сары кѣшда» деген поэмасы да бир затны юсюнден жазылгъанлары себепли, адамланы эслеринде экилери да бирге сакъланганлары да себепли,— назму тизгинле бирден бирге кѣчерге да боллукъ эдиле. Эс буруп окъугъан адам эслерикди. Бирча тизгинлери окъуна тюбейдиле. Экисин да бир илхам жаздырганды да, ким биледи, анда, анда да «билинип» этилген эсе да. Болсада, бир-эки юлгю:

*Молла атып ургъанда,
Ары-бери секирди.*

*Бий, жан ала, алайда
Къабан кибик ёкюрдю.*

«Шауаланы Моллагъа», 4-чю сатыры

*Молла ушкок атханда,
Уучу алгъа секирди.
Окъ тийгенде, чулгъанып,
Къабан кибик ёкюрдю.*

«Сары къошда», 35-чи сатыры

Неда:

*Къайдан уста болдула
Ит жыйынла жоллагъа?
Баракалла-машалла
Шауаланы Моллагъа!*

«Сары къошда», 42-чи сатыры

*Къайдан уста болдула
Ит жыйынла жоллагъа?
Эслетмей чапхандыла
Сары къошда маллагъа.*

«Шауаланы Моллагъа», 2-чи сатыры

*Бёрюлеча чабалла
Уручула маллагъа.
Баракалла-машалла
Шауаланы Моллагъа!*

«Шауаланы Моллагъа», 7-чи сатыры

Хутай — Молланы къош нёгери, бир эллиси. Аналадан (?).

Шамшюдин — жигитлиги «Сары къошда» да айтылады.

Къайсы тукъумдан болгъанын тохташдыралмагъанбыз.

Къайтмырза — Молланы бир эллиси.

Сарай — Молланы къатыны. Сарай «Сары къошда» да эсгериледи.

Афу — (?)

Дюгерхан — Молланы (экиге айланган?) къарындашы
Мныуну къатыны.

Юч сабийи — бири Зухра. Бу назмуну сакълагъан. Бир-си — Исмайыл — Ата журт урушда ёлгенди. Қъатыны Балдат Кичибалыкъда жашайды. Ючюнчюлери — Ыстамай кёчгюнчюлюкде Қъыргъыстанда ёлгенди.

Учуну ёлюю — Биринчи кере басмаланады. Ботталаны Дауютден жазылып алыннганды. «Бизни тукъумдан Ботталаны Чабай деп атхан огъу жерге тюшмеген, этген иши элекден ётген, айтхан сёзю жүрекде къалгъан, кюле-кюле адамгъа жолукъгъан айтхылы мараучу болгъанды. Қязим хажи бу жырны ол ёлгенде этген эди. Аны бла ушакъ этерге бек суююучю эди, гюрбежи аллында олтурушуп...»

«Жерлеринде чек бузулуп тапхандыла...» — Бу кюйюнде биринчи кере басмаланады. Жазылгъан жылы белгиледи — 1916. Бу «оюн» ол заманда болгъанды. Қъол жазмалада сакъланады. Экитомлукъда (2 т. 78 б.) басмаланган тюрлюсю:

*Къызла суюген жашларына къачхандыла,
Аттолары Холалагъа чапхандыла!
Эки тукъум элни ачитхандыла,
Ай, жарлыла, ойнар оюн тапхандыла!*

*Буслийманла бир бирлерин кеседиле,
Мажюсюле этмез ишни этедиле!
Даулашалла, ассылыкъгъа жетедиле,
Сабыр этмей, къанлылыкъгъа кетедиле.*

*Суюген жашла, суюген къызла — насыппыла,
Жаш жүрекле бир бирине ачыкъдыла!
Ала бирге къыйын жолда барлыкъдыла,
Аллай ишге зар къургъанла жазыкъдыла!*

1916

«Жер аурутханны ат биледи». Тюзюн айталлыкъ — Холаларыдыла. Кимле чапхандыла — Аттоларымы, Аналарымы? Огъесе экилеридамы? Суюмекликми чапдыргъанды (чапхан эселе) огъесе жер даулапмы?.. Жюнюс деп адамлары болгъанмыды?..

Къарачайгъа окъургъа баргъанлай ёлген Шауаланы Керимни кюйю — Бу жырны хапарын манга Гайыланы Хабийбул-

лах Алма-Атада айтхан эди, 1989 жылда. Қязимни кѳабырын излей баргѳаныбызда... Шауаланы Керим бек эсли, билимли адам болгѳанды. Темир-Хан-Шурада китаплары зат да чыгѳып, алай. Хабийбуллахны эсинде айланган, китаплада уа тюбемеген тизгинле:

*Эки эгечинг болалмайла,
Бир сабырлыкѳ салалмайла,
Адам сѳзюн алалмайла,
Ай, мубарик, жигит бала!*

Китапда экинчи тизгини башхаракѳ эди: «Жерлеринде туралмайла». Бу — тюз, бу — терс, бу — иги, бу — аман деп айтыргѳа жарамаз: алай-алай да жюрирге боллукѳ эди. Алай бу китапха Хабийбуллах айтханын салгѳанбыз — китапда болмагѳан дагѳыда бир тѳрттизгинни айтханы ючюн, ол толуракѳ, тюзюракѳмы да болур деген акѳыл бла. Ма ол:

*Саулугѳунда кѳарагѳанла,
Елгенинде жарагѳанла, —
Нюржан, Бабух, Сафиятынг,
Этилмеди осуятынг.*

Дагѳыда бир шарт. Экитомлукѳда:

*Элинги сен артха атдын,
Хуржунда узунлап жатдын...*

«Керим Хурзукда ѳлгенди. 1918 жылда, халер киргенде...» Жыр да ол жыл этилгенди. 1918 жылда Қязим Керимни асыраргѳа Хурзукга баргѳанды. Керим анда асыралгѳанды. Қязим аны юсюнден айтады: «Хурзукда узунлап жатдын», — деп. «З» харф «ж»-гѳа тюрлендирилгенди, «к» «н»-ча окѳулгѳанды да кетгенди. «Хурзук» «хуржун» болгѳанды да кѳалгѳанды. Аны — назмуну юсюнден жазгѳан да: «Кебинликни хуржуннга ушатханды Қязим», — дегенди да, сейир тинтиу ишле бардыргѳанды. Бирле анга ийнаннгандыла, башларын булгѳагѳандыла. «Бу кеси окѳуна поэзияды!» Жангылыч поэзиясы! «Хурзукда узунлап жатдын» — аны керти, шургулу поэзиясына уа тынгылачыгѳыз бир: «...узунлап жатдын...»

«Ай мубарик, шейит бала!» — Хабийбуллах бу тизгинни алайлыгъын да айтады. «Мубарик Сагъид эфенди» деген назму бла къатышдырылып айтылгъан тизгинле да бардыла. Къайсы — Сагъид, къайсы — Керим? — Эки томлукъгъа кере айыртланады. Оюмлар кереклиди.

Солтан-Хамитни жыры — Қъалабекланы Солтан-Хамитге аталып Қязимни эки жыры барды. Бир — Қировну тилеги бла жазылгъан, барыбыз да иги билген «большевик» жыр. Бир уа — бу. Солтан-Хамит таза да халкъ уланы эди, халкъ ёкюлю. Аны ажимлы жоюлгъаны Қязимни жүрегин титиретгенди. Эшта, Солтан-Хамитни кесин да Қязим иги таный болур эди. «Қязимни гюрбежисинде ол кеси да кеп кере болгъанды...» (Акъболатланы Аздор). Қязим экинчи жырын жазады. Бу жол — жүрегини тилеги бла. (Огъесе муну алгъа жазгъанды?..) Жыр 1918 жылда араб харфла бла жазылып, энчи китапчыкъ болуп чыкыгъанды. Ол сакъланады. Т. Жемталада табылгъан къол жазмалада, китапчыкъда да жыр бирчады. Таза да закий жыр! Бу жыр окъуна тамам эди эки адамны атын ёлюмсюз этерге — жыры жазгъан адамны да, жырда айтылгъан адамны да! Қязимни Солтан-Хамитни юсюнден «жангы» жырын жангыдан окъуюкъ.

Жашыма — Мухаммат, Қязимни 14 сабийини бек таматалары — 1919 жылда, сентябрь айда граждандар урушда ёлгенди. Дагъыстанда Хасавюрт деген жерни къатында. «Мухаммат ёлгенде, Қязим бек бушуу этген эди. Аны бек суююучю эди. Қъалгъанларын бу-ол деп айырмагъанды. Анабыз жияп, ол да анга таукел кибик этдире тургъаны эсимдеди. «Жиялугъа жиялгъан бла болушурукъ туююлсе, — дей эди». (Қязимни жашы Сагъит).

«Назмуну халкъ жыр этебиз», — дегенлеринде, аягъын тюрлендиргендиле. Жыр биринчи халында басмаланады.

Иймамгъа уюгъан киши — Биринчи кере басмаланады. Соқъурланы Мариятта бла Жангоразланы Қызыйкада сакъланган къол жазмаладан дыла. Араб жазуладан кечюрюп алгъан Жабелланы Тахир хажиди. Бу, баям, бир зат окъуна болур эди. Юзюк-юзюк къагъытладанды да, бу башы, бу аягы деп ангылагъан къыйынды. Бир-бири ызындан ишексиз тизер амал болмагъаны себепли, бёлюм-бёлюм басмаланадыла.

Жашны айыбын ата алыр, «Шартын билмей, намаз кыылса», «Аллах хакын урлаганны...», «Жамауатда жашагъан сер...»— Бу къауум пазму биринчи кере басмалапады. Т. Жемталада табылгъан дефтерледендиле.

Чёпеллеу эфенди — 1920 жылда менме деген 18 таулуну илшианнга салгъандыла. Холам-Бызынгы тарында. Чёпеллеу эфенди аладан бириди. Қаллай адам болгъаны назмуда айтылады. Аны биргесине ёлтюрюлген ол 17 адам да қаллай адамла болгъанларын Чёпеллеу эфендини адамлыгъы билдирип къояды. «Не ючюн ёлтюрдюле?» — Қязимни сорууу бизни да сорууубузду. «Арталлы да бир терсликлери болмагъан адамла» (Созайланы (къыз тукъуму — Биттирладаи) Маруша Тебону къызы; 1992 жылда ауушханды). Не ючюн жойгъандыла? Қъзакъла кыргъан эселе, къызылла нек кётюрмедиле?!. Тарых тышгылауу басханлай турады. Марушаны атасы Биттирланы Тебо алагъа жыр этген эди. Жыр жырланмай қалгъанды. Баям, кюркьюусуз болмаз эди. Жыр бюгюн да басмаланмагъанды... Қязимни бу кюю да 64 (!) жылдан сора зарфха урулгъанды. «Қъзакъла кыргъанланы кюю» аллай бир заманны нек тургъанды басмаланмай?!. Аланы халкъ нек билмейди?!. Эсгерме да нек жокъду?!. Соруула, сейирсиннген соруула бири бири тунчукъдурадыла. Не «ары» жанындан, не «бери» жанындан сагъынылмагъан шейнт ёлюкле.

Илшианнга салыннганланы тизмесин:

Аттоладан ... — аты ким болгъаны бизге белгилли туююлдо.

Бачиланы Қъаборкъа — (?)

Бёзюланы Чёпеллеу эфенди Баразны жаны — Қязимни назмусундан тышында баямы жокъ.

Гуртуланы Қъаншау — (?)

Гуртуланы Хасанбий — (?)

Елмезланы Жюнюс Махайны жашы — (?)

Елмезланы Махай — (?)

Елмезланы Машук — (?)

Елмезланы Мета — (?)

Махнйланы Жюнюс — (?)

Моллаланы Зекерия — (?)

Науайланы (Қъайгъырмазланы) Блйсолтан — (?)

Солтанладан — (?)

Холамханладан — (?)

Чабдарланы Базза — СССР-ны сыйлы лётчик-испытатели
Чабдарланы Ибрагимни атасы

Чабдарланы Бийберт — (?)

Чабдарланы Бийнёгер — (?)

Чеченланы Чебулай — (?)

Илишаннга салынганладан бирлерн — 15—16-жыллык
Байрумукъду. Қъайсыларындады — белгилн туююлдю.

Халкъ ючюн жоюлганланы унутмазгъа бир заманда да
кеч туююлдю... Тарыхны ала къурайдыла...

«Бир заманда бийлик къалмаз...» — Қъачан жазылгъаны
белгисизди. Алай бир шарт. 1939 жылда, Қязимни китабын
чыгъарабыз дегенлеринде, Қязимни Нальчикге чагъыргъан-
дыла. Эки жаш поэт Шыкыгъа барып, Қязимни алып кел-
гендиле. Қязимни къол жазмасында бу назму да бар эди
да: «Қязим, муну кетерейик», — дегендиле. Унамагъанды.
«Угъай, муну кетерирге жарарыкъ туююлдю», — дегенди. «Қъой,
Қязим, бирда болмаса да тюрлендирейик, ангыламазла, тенг-
лик, тюзлюк болмаз дейсе, къалай жокъду?!» — деп сейир-
сингендиле. «Қъайдады да тенглик, тюзлюк, бар эсе? — деп
ышаргъанды Қязим. — Сиз, бир акъсакъ къартны таудан алып
келип, кесигиз тёрде жумушакъ шинтикге олтуруп... Мени уа...
Жазгъанынгы да кетер ден?!.»

Ангылаялгъан болмаз эдиле. «Мени сёзюм» деген китапда
бу назму да жокъ эди... Не уа бирен жанын асыры ангыла-
гъанданмы?... Энди басмаланады. 55 жылдан сора.

Кеч ангылагъанбыз, Қязим, сени.

Кеч, ангылагъанбыз...

Халкъ аузунда жюрюген тюрлюлерн. Бир назму къалай
сакъланыргъа боллукъду — юлгю орунуна:

Биринчи тюрлюсю:

*Бийлик къалмаз,
Тенглик болмаз,
Залимлик къоймаз.*

Экинчи тюрлюсю:

*Бир заманда да бийлик кълмаз,
Жарлыны артыкълыкъ да къоймаз,
Бизге тенглик, тюзлюк да болмаз,
Байны, бийни кёзю малдан тоймаз.*

Ючюнчю тюрлюсю — тюзюрагъы — китапда.

Тынгылагъыз — «Оу балшибик, шау кадетле» деген аты бла «Минги-Тауда» (1994, 2 №) басмаланган назму къауумданды. Ары дерн «Къазим» деген газетде чыкъгъандыла — 1989 жылда. Ары дерн — къол жазмалада жюрюгендиле. Китапха тюшгенлерн — бу жолду. Бир къауум юзюк-юзюк тизгинлерин айтмасакъ. Айтхан а аны юсюнден этерикбиз. Бу къауум назмуну араб жазуларын (Къазимни къол хатын) окъуп, биз жюрютген жазмагъа тюрюгенле Жабелланы Тахир хажн бла Будайланы Хусейини къызы Нюржийхандыла. Араб тилин ачыкъ харфлары бла «бизни» харфла бир бирге толу келишмегенлерн себепли, бир-бир сёзлери эки тюрлю чыкъгъанлары да барды. Сёзле (тизгинле) башха адамланы айтханлары бла неда башха къол жазмала бла тенглендириллин, сайланын салынадыла. Юзюк-юзюк дефтер чапыракъланы бирге тийншидиррге, назмуланы магъаналарына кёре тизерге да тюшгенди. Назмуну атына ичинден бир-эки сёзюн неда тизгинин алып салгъанбыз. «Оу балшибик, шау кадетле» дегени энчи жазылыпды. Баям, барыны да бир аты болур эди.

* * *

Къазим дин ахлусу адам эди. Энди анга даулаш жокъду.

Совет быласт динин жауу эди. Ибилис Аллахха болгъанча. Анга да угъай деп киши да даулашмагъанды.

Къазим бла совет быласт. Аралары къалай келгенди? «Алтын терекден» — «бокълу кюрекге» жол. Бу былайда бу къысха ангылатыула бла тамам болуп къаллыкъ зат туйюлдю. Тынгылы тинтилерге тийншли бир илмуду. Кесн сау бир китаплыкъ ишти. Мен илмучу туйюлме. Жалаанда сезгеними, ангылагъанымы айтама. Билгеними, кёргеними жазама. Ол себепден былайда Къазим жазгъан назмула аны китапларына къалай-къалай тюрленип тюшгенлерин (тапханыма кёре) юлгюле бла бегите барайым. Алайды да — «Тынгылагъыз...»

Назмуну ал тизгинлери «Жангы жарыкда» (КЭ. 2 т. 247 б.):

*Кюн жарыгы тийди бизге,
Сёзюм барды мени сизге,
Ишибиз айланды тюзге,
Жарыктык келгенди кёзге.*

Экитомлуктыгъа дери «айландыны» орнуна — «баргъанды» деген сёз жүрютюле эди (НК. 246 б.).

Ахыр тизгинлери «Большевик излеген тенглик» деген назмуда (КЭ. 2 т. 211 б., 2—3 сатыры):

*Тергеледи къартлыкъ, жашлыкъ,
Уллу болду къарындашлыкъ.
Бизге келмез жалангачлыкъ,
Энди бизге жетмез ачылыкъ.*

*Табылады берлик, аллыкъ,
Жокъду энди боюнса саллыкъ,
Бир зат да жокъ биз тапмай къаллыкъ,
Ишлесин хар бир болаллыкъ.*

(Бу назмула бла ол халкъ табынган Кязим — Кязим болалмазлыгы шарт эди). «Кязим» деген газетде назму толуракъ тинтилгенди.

Къарт айтханны жашла этмей... — Къарт — намыс-сый белгиси эди, ёмюрледен бери келген... «Жарлы халкъым» деген назмуда (КЭ. 2 т. 269 б., 7-чи сатыры):

*Аман болду жашауубуз,
Татыусузду ашауубуз,
Къыйындан жокъ бошауубуз,
Телигеди ушауубуз.*

1921—1928 жыллада жазылган назмуланы (Кязимни кесини къол хаты сакъланганды, жазылган жылы кёргюзтюлюп) «насыплы совет жыллада» салыр жер тапмай (баям, атып къояргъа да болмай), 1944 жылгъа, кёчгюнчюлюк жолгъа — вагон ичине, Кязимни ёлюмге алып баргъан 11-чи ва-

гоннга букъдургъандыла (КЭ. 2т. 303 б.). Қязим а аланы 30-чу жылланы туурасында, Бызынғы тауларындан къарап айтхан эди.

Дагъыда «Жарлы халкъым» деген назмуда:

*Суудула тири санла,
Эридиле жүрек жаула,
Къыйналла жарлы жанла,
Сыраф бола колхоз малла.*

Къарагъыз «Къарт айтханны жашла этмей...» деген назмуну экинчи сатырына, «колхоз малланы» табарыкъ эсегиз. Ала жалгъан малла болгъанларын кёрлюксюз. Мен а сейир этип тургъанма: халкъ кечюп баргъанда, вагонда, жилиу-сыйыт-бушуу... Қязимни бу колхоз малладан сора жарсыуу жокъму эди бу кезиуде?! Эсине да къайдан тюшгендиле деп?! Бу тизгин Қязимни бу палахдан къутхарады

«Къыйынлыкъ жаныйды бизни...» деген назмуда (КЭ. 2 т. 165 б.) биринчи тёрттизгини:

*Къыйынлыкъ жаныйды бизни,
Ким айырсын терсни, тюэню?
Адам жокъду хукму этерге,
Жол кесилди Тюркге ётерге.*

«Къарт айтханны жашла этмей...» деген назмуну 5-чи сатырын да бу китапта окъу. Назмуну (2т. 165 б.) биринчи тёрттизгини кетди...

Бузулгъанды тизиуюбюз — Қязимни ангыламында табиьгъатны кесини жоругъу, тизими, низамы барды. Ол не къадар беъ бузула барса — палахла, къыйынлыкъла да о къадар кёп боладыла. Табиьгъатны жоругъуча, жашауну да кесини жолу, жоругъу, низамы барды — адам тюрлендиралмаалыкъ, къудурет кеси жаратхан...

«Жарлы халкъым» деген назмуда (КЭ. 2 т. 269 б.):

*Аз болгъанды къарыуубуз,
Эриши болду ариуубуз,
Былай болса барыуубуз,
Болмаз бизни жарыуубуз.*

Бу — вагон ичиндеди. 1944 жылда. Жолда. Совет быластан ташада. Ала уа туурада жазылган эдиле — 20-чы жыллада. Вагон ичине нек тюшгенлерин муну аллында ангылатдык. «Къарыу — ариу — барыу — жарыу», вагондан тышына чыгып, китап бетге тюшгенде, къалай эшитилгенлерине бир къарайык («Большевик излеген тенглик...» деген назмуда. КЭ. 2 т. 211 б.):

*Кюньююз болгъанды ариу,
Бизде барды уллу къарыу,
Кёзьююзге келгенд жарыу,
Жолубуз — тюзлюкге барыу.*

Эшта, вагон баргъан жолну айтханлыгыды!

Бу тизгинле эки тюрлю жазылып, бир китапха нек тюшгендиле? Баям, кертилери артда табылып, айтханыбызча, башха жер (жыл) табылмай, 1944 жылгъа салыннгандыла. Ала! 1942 жыл да жарайды — «немец, румын кирген» жыл. (Къара — КЭ. 2 т. 264 б.). Тёртюнчю сатыры сёзю-сёзю бла къатланады. Жаланда бир тизгини, Кязим жазгъан: «Къайтмаз алгъын кезиуююз» (20-чы жыллада). Китапда: «Къайтыр алгъын кезиуююз» (1942 жылгъа салынып)...

«...Анасы кёгетлени туурап, бирге къуюп къатышдыра, булгъай болгъанды да, жашчыгы сейир этип къарап туруп, соргъанды:

— Ання, бу не затды?!

· Бу хачапыртды, балам, хачапырт!..» (Шауаланы Миналдан).

Хачапыртды ишибиз, хачапырт!

Оу балшибик, шау кадетле — Кёп таулуну жюрегинде жюроген назмуладан бири. Бу назму — Кязим болгъанын, Кязим — бу болгъанын хар таулу да билгенди. Бу назму Кязимни атыды. Аны айтсанг, Кязим дер кереклиси жокъ эди. Ол да, ол да бир эди. Бир адам. Бир адамны аты, бир сёз.

Китапларында атын тюрлендиргендиле: «Бир большевик, бир кадетле» (НК. 189 б.), «Оу меньшевик, шау кадетле» (МЛИО. 165 б.) Жалгъаялмагъандыла.

Араб харфла бла жазылган къол жазмаланы окъургъа алгъанла, айтханымча, бир сёзю (тизгинни) эки тюрлю да чыгъарадыла: жазмаланы жыртылгъаны бар, онгганы бар,

андан сора да: «Шайтан жазыу кибикди жазыуу уа»,— деп, Жангоразланы Кызыйка айтханча, Қазимни бирде кӱол хатын чыгъаргъан да кыйынды.

Кызыйка окъугъан: «Балшибиклик не аман келди». Ж. Тахир хажиди окъугъан: «. аман желди». Б. Нюржийхан: «...аман жолду». Қысхасы: ненча окъутдум эсе да, «иги» деп чыгъаргъаны бири да болмады, «аман» деп тургъан болмаса. «Балшибик» дегени, «аман» дегени ишексизди, «жел» болса да, «жол» болса» да.

7-чи тизгинни аягъы иги окъулмайды: «Бир бирине бек...»— Тахир хажиди чыгъаралмагъанды. «Бир бирине бек юре итле» — Нюржийхан чыгъаргъан. «Бир бирине уу ниетле» — Кызыйка окъугъаны.

Экитомлукъда:

*Оу — большевик, шау — кадетле,
Къайдан чыккъдыла бу адетле?
Эридиле семиз этле,
Саз болдули жарыкъ бетле.*

(КЭ. 2 т. 165 б.)

Тенглик — Тьӱгинлери Экитомлукъда эки назмуда тубейдиле. Бири — «Большевик излеген тенглик...» деген назмуда (2 т. 211 б.):

*Большевик излеген тенглик
Бизге берди уллу кенглик,
Адамда кӱоймады кемлик,
Берди халкъгъа баш эркинлик.*

(Ары дери чыккъгъан китапларында — «уллу эркинлик»).

Бары да — 16 тизгин. 8-си — «Тынгылагъыз» деген назмуда, 4-сю — «Бузулгъанды тизиуюбюз» деген назмуда, 4-сю — мында — «Тенгликде». Алай бла, кӱрдюгюз, «Большевик излеген тенгликден...» (211 б.) зат кӱалмады. Жаланда—жазылгъан жылы — «1930». Ол да тюз туююлду...

Экинчисинде («Кыйынылыкъ жаныйды бизни...», 2 т., 165 б.):

*Большевик излейди тенглик, —
Ол да туююл кӱолдан келлик.*

*Кимге — тенглик, кимге — кемлик, —
Кимди аны толу биллик?*

Ол тизгинле башха китапда (НК. 189 б.) башха назмуда («Бири къача, бири къууа»):

*Большевик излеген — тенглик,
Болурму, экен, къолдан келлик?
Кимге тенглик, кимге кемлик,
Кимди аны толу биллик?*

Жазылган жыллары: бири — «1917» жыл, соруу белгисиз. Бири — «1917(?)», соруу белги бла.

Тенгликни, кемликни да, болгъанны, боллукъну да билген барды. Кязим аны иги биле эди да, сормагъан эди: «Кимди аны толу биллик?» — деп. Баям, алай да аны ючюн жазмагъан эди. Бу назмусунда Аллахны атын да аны ючюн эсгергенди. Аны атын эсгермегенлеге билдирип... Назмуну 8 тизгини 4 тизгинге сыйынганды:

*Онг да, сол да бир болмайды,
Бий да, къул да тенг болмайды,
Бири — акъсакъ, бири — сокъур,
Бири — чолакъ, бири — бокъур*

Экинчи назмудан да зат къалмайды. Сатырла тизгин-тизгин, сёз-сёз седирейдиле. Къалгъаны — «1917» жылды. Соруу белгиси бла.

Бири — къача, бири — къууа — Экитомлукъда (2 т. 173 б.) биринчи тизгини «Ит къазакъла терс кетелле». Къол жазмалада, ары дери чыкъгъан китабында да (НК 193 б.): «Къазакъла терс кетелле». «Ит» жокъду. «Ит» артда чыкъгъанды — 1989 жылда. Нек? Тизгин жик (сёз) керекли эди. «Къазакъла да терс кетелле» деп жазсанг, башкаларыдамы терс кетелле деген соруу чыгып къала эди. Ол ишеклик кетерилгенди. Кязим а «да»-ны андан жазгъан эди («Къазакъла да терс кетелле»), ары дери айтханы бар эди да бирсилерини юслеринден («Балшибиклик аман келди, уруп халкъны эки бёлдю...»). Бирин ары тюртюп, бирин бери тартмайды. Терс-

ликни аллында экилери да тенгдиле. Бири оу, бири шау деп да андан айтханды.

Алайды, жетмеген жерин «ит» бла толтургъандыла...

Ючюнчю сатыры (2 т. 165 б.):

*Бири — къача, бири — къууа,
Жетгенлерин жолда бууа,
Ызларындан къайгъы тууа,
Хатасыз халкъ аны жууа.*

Ахыр эки тизгини Къазимни хар китабы чыккыгъандан тюрленеди.

Сайламалада (1959, 89 б.) «1914 жыл» деген назмуда:

*Аны ызындан палах тууа,
Хатасыз халкъ аны жууа.*

«Назмула» китабында (1984) «Бири къача, бири къууа» деген назмуда:

*Аны ызындан палах тууа,
Хатасызла аны жууа.*

Экитомлукъда (2 т. 165 б.) «Къыйынлыкъ жаныды бизни...» деген назмуда:

*Ызларындан палах тууа,
Хатасыз халкъ аны жууа.*

Дагъыда:

*Ызларындан палах тууа,
Жарлы халкъ а аны жууа.*

(МЛИО, 165 б.)

Бу китапда — кёрдюгюз.

Бек биринчи соруу — некди алай?

Экинчи соруу — къайсы тюздю? Назмула кеслери жууап береди. Бу тизгинле бирине да жалгъашмайдыла. Чачылып кетеди. (Къара: С. 89 б.; НК. 150 б.; КЭ. 2 т. 165 б.).

Жерлерин тапмагъандан. Мында чачылмайдыла! Ажашып айланган башха тизгинлери да тюз алай!

Назмуну ахыр тёрттизгини толу туююлдю, кьол жазмала иги окъулмайдыла. Былайыракъ чыгъады:

*Была бири бирин ёлтюрюп,
Мюлк юсюне кеси олтуруп,
Къарнын харамдан толтуруп,
Ол да къалмаз анга... (?)*

Муратлагъа жетдирмейле — Кязимни аты бла эндиге дери басмаланып келген тюрлюлерине къарайыкъ.

Ал тизгинлери «Совет власть» (КЭ. 2 т. 243 б.) деген назмуда 8-чи сатыры:

*Алгъа айтыр сёзюм олду:
Совет власть ариу жолду,
Хар ишибиз жангы болду,
Дунябыз тенгликден толду.*

5-чи сатыры «Барысын да кёрдю Кязим» деген назмуда (КЭ. 2 т. 199 б.) 2-чи сатыры:

*Тынчылыкъ бермей, жашатмайын,
Ашны игисин ашатмайын,
Къулну сёзюм ушатмайын,
Къыйынлыкъдан бошатмайын...*

«Была» угъай — «ала»!..

Назмучуну бир бирге ушагъан тизгинлери аз тюбемеучюдю дейик. Болады алай да. Сейрибиз а анданды — была бир кезиуде, бир жыл, бир затны, бир малны юсюнден эки тюрлю некдиле?! Оуду, бедишликди дегени — ариуду, тауушлукъду, вауукъду деп нек чыгъады?! «Тенгликден толгъан дунябыз» алай такъыр некди?! Махтау тизгинлени тымлары нек жокъду?! Не уа Кязимни бу энди басмаланган назмулары жашауубузну суратын терсинденми кёргюзтедиле?! Келишмеймиди?!.

«Сабет былас — алтын терек...» — Тюзюрагъы биринчи кере «Кязим» (1989) деген газетде басмаланганды.

— Бу назмучу жашды.. — деди Исмайыл, атасы Хасыугъа мени танышдыра.

— Қязимни назмусун билемисе? — деди, къолуму тута, Хасыу. Таулула сейирдиле: «назмучу» деп эшитгенлей, Қязим деп тохтайдыла, дунняда жалаңда бир назмучу болгъанча — Қязим деп. Назмучу Қязим, Қязим, Қязим хажи, Хажи, «Оу балшибик, шау кадетле» — бары да Қязимни аты.

— Не назмусун? — Хасыу Қязимни сагъыннганына сагъайдым.

— Сабет быласны юсюнден жазгъанын..

— «Сабет былас — алтын терек...»?

— Хоу-хоу, «Сабет былас — алтын терек, аны къаты тутмакъ керек...» — Назмуну андан арысын кеси айтды. Мен билгенден башхаракъ айтды.

— Аны къалай жазгъанын а билемисе?

— Угъай!.. — Мен къымсыз болдум.

— «Сен тенглик жокъду деп жазгъанса, сабет быласны сѣкген этгенсе!..» — деп соруу эте болгъандыла мынга Налжикде... «Да, сизге махтагъан керек эсе — магъыз!..» — деп, муну о заманда жазгъанды.

Мен сейирге энди тынгылайма деп сагъайдым. Хасыу а, айтырымы айтдым дегенча, жолуна бурулду. Мен, кетип къалады деп къоркъа:

— Қязимни тутханмы этген эдиле? — деп сордум. Тохта, маржа, кетме, дегенча, жалынып сордум.

— Хау... Кѣп турмагъанды. Бу назмуну окъугъанларындан сора эркин этгендиле. Кеслерин бир уллу махтагъанча кѣрюнген болур эди, ол а кесини юсюнден айтханды... Бошлагъандыла муну. Бара эд, дей: «Ай Аллах урсун сизни!» — деп...

Ыхы, энди Қязимни юсюнден бир иги сорагъым деп тургъанымлай, Хасыу, сенегин да имбашына атып, дырынына ашыкъды. Ызындан къарап турдум. Ол айтхан затны магъанасы алыкъа мыйыма кирмеген эди. Ол узая баргъан сайын, ангылай бара эдим: «Бир уллу махтагъанча кѣрюнген болур эди... кесини юсюнден айтханды...» Мыйымда, жюрегимде не зат эсе да бурула, тюрлене тура эди... Бир алим да айталмагъан затны айтып кетгени ачылгъан эди...

Мен а къаллай назмучума, не зат жазама — соргъан иш да этмеді. «Назмучу» дегенни магъанасын, баям, ол башха тюрлю ангылай болур эди. Ызындан къарап, атлашындан

билдим: «Назмучу — ол Қязимди. Қыалгъан назмучула уа — поэтледиле. Иги кюнде поэт бола туругъуз. Назмучу уа — Қязимди!..» — деген таукеллик бар эди бахсанчы къартны атлашында...

Хасыу Эльбрус элде жашайды. Мени ахшы танышым Курданланы Исмайылны атасы.

«Минг тогъузжюз онжетиде...», «Энчини ариу кърмейдиле...» — 1989 жылда Уяналаны Мухамматдан (Хабаз) жазылып алыннгандыла. Биринчи кере «Минги-Тауда» (1994, 2 №) басмаланнгандыла.

«Палтикагъа бек усталла» — Назму толусунлай сакъланмагъанды. «Мени ючюн ким жазгъанды?» — деп соргъан Қязимни жалгъан «назмуларын», ол китапны (МС) кесин да жокъгъа тергеп къойсакъ да боллукъ болур эди. Қязим кеси этгенча, алай ол «назмула» бююн-бюгече да чыкъгъанлай, хар жангы китапдан Қязимни журегин ачытханлай турадыла. Иш андады.

Қязим жазгъанны энтда бир кере окъуюкъ:

*Палтикагъа бек усталла,
Байны-бийни кенг кыстайла,
Ариу айта, булжуталла,
Сылай-сыйпай, жунчуталла.*

«Палтика» деп таулула неге айтычуларын билесиз. Билмегенлеге — «алдаргъа», «хыйлагъа», «етюрюкге», «жангылтыргъа», «ажашдырыргъа», «шашдырыргъа»... — чеги жокъду.

«Булжуталла» — былай кѣпге бармазлыгъын кеслери окъуна биледиле, ъмюрден — ахыргъа деп келген эселе да. Ариу айттып кѣп туралмазлыкъларын, туталмазлыкъларын да. «Булжутхан» — болжаллы затды. «Байны-бийни кенг кыстай... ариу айта... сылай-сыйпай... — жунчуталла». «Усталыкъны», «ариуну» ахыры неге келди — кърдюгюз. Тауушлукъ назму! Сау бир уллу чыгъарманы оюмун кесине сыйындыргъан, кеслерича ариу айта келип — аманлыкъларын ачып къойгъан, къуюсу терен назму.

Энди ол «тахлыкъ» китапха (МС) къарайыкъ:

*Ишлерине бек усталла,
Байны-бийни кенг кысталла,*

*Халкѣны кѣуанчлы туталла,
Мудахлыкѣны жарыталла.*

«Мени сѣзюмде» да — алай. 1939 жылда. «Совет власть» деген назмуда (19 б).

Сайламаларында да — алай. 1959 жылда («Совет власть, 121 б).

«Назмула» китабында да... 1984 жылда. («Совет власть», 262 б.).

Экитомлукѣда... Экитомлукѣда — «Кѣуллукѣчу большевик жашла» деген назмуда да — алай (2 т. 242 б.). Мында бу тизгинле «Совет властыдан» айырылып, «Кѣуллукѣчу большевик жашла» бла энчи назму кѣурайдыла. Тѣртюнчю тизгини да энди башхаракѣ айтылады — «Мудахланы жарыталла».

1988 жылда кѣыркѣар айда (10-чу августда) назмучу жаш Уянланы Оюс (Шыкѣыда туугѣан, жашчыкѣлай Кязимни тобугѣунда олтургѣан, кичибалыкѣчы) бу назмуну кѣлжонден айтып, мен а кѣагѣытха жазып кѣойгѣан эдим. 1989 жылда Уяналаны Мухаммат Хабаздан келтирген назмуланы арасында бу тизгинле да бар эдиле!..

Китапда энди басмаланадыла.

«Тохтамайла кѣутургѣанла...» — Кязимни китапларында:

*Эски адетни кѣалдырдыла,
Айтханларын бардырдыла,
Тутхан ишлерин болдурдула,
Халкѣгѣа билим алдырдыла.*

«Совет власть» (МС. 19 б.; С. 121б.)

«Кѣуллукѣчу большевик жашла»

(НК. 262 б.; КЭ. 2 т. 242 б.)

Арт эки китапда — «кѣалдыралла».

«Тутхан ишлерин», «тутханларын» — кѣулакѣгѣа асыры тапсыз эшитиле эди! «Билим» бла «ажым» да, баям, бир магѣананы тутхан сѣзледиле.

Кязимде — «кѣалдыралла... бардыралла... болдуралла... алдыралла...» Алыкѣа тохтатмагѣандыла «тутхан ишлерин»... Бу ахыр сѣзлеге иги бир эс бурчугѣуз — «...алла ...алла

...алла ...алла». Аллахны аты бла башын чайкъап сейирсиниуню эсгертмеймиди?! (Бу — сёз орнуна).

*Керекмейд, дейле, эски адетле,
Оноу этдиле советле...*

Уяналаны Мухаммат айтхан бу тизгинлени да, башхаларын да «Совет властада», «Къуллукъчу большевик жашлада» (Кязимни быллай аты бла назмусу да жокъ эди) табаргъа боллукъду. Бирси тизгинлери не кюйде сакъланганлары да алагъа кёре болурла. Юлгюле кеслерин излетмей тапдырадыла.

1939 жыл. «Мени сёзюмде», эсе да — Кязимни китабында.

*Ленин жолда къаты тургъан,
Законланы ариу къургъан,
Залимлени бойнун бургъан,
Насып бергенд бизге Сталин.*

Арта китапларында ол тизгинле:

*Къыйынлыкъда къаты тургъан,
Залимлени бойнун бургъан,
Законланы ариу къургъан,
Жашасын Совет власта!*

Жазылгъан жылы жокъ эди. Энди, нек эсе да — «1928» саныныпды (КЭ. 2 т. 198 б.). «Къайры кетди Эней улу?» деген назмусу жазылгъан жыл...

Кязим къайсыды?.. Кязиммиди?.. Кязим кимди?..

Сталин кетди, орнуна — «Совет власта».

«Совет власта да кетди, орнуна ким, не сёз?..

Къысхасы, энди биз да Керти Кязимни ызындан сорургъа боллукъбуз: «Бу не затха ушагъанды?!» «Биягъы Кязим» кимди?!

Юлгюле излетмей табыладыла. Ма дагъыда. 1939 жыл:

*Хайда, ойнайыкъ, кюлейик,
Анга кёп саулукъ тилейик,
Муну жолун бек сюейик, —
Эркинлик бергенд бизге Сталин.*

*Айтхан сѣзюн бек алайыкѡ,
Муну бла кѣп кѡалайыкѡ,
Мынга уллу ыспас салайыкѡ, —
Эркинлик бергенд бизге Сталин...*

(МС. 15 б.)

1984 жыл. «Ишчи, элли уланлары» деген назмуда:

*Хайда, ойнайыкѡ, кюлейик,
Анга кѣп саурукѡ тилейик,
Алгѡан жолун бек сюейик,
Инсаны бола билейик.*

*Айтхан сѣзюн бек алайыкѡ,
Муну бла кѣп кѡалайыкѡ,
Махтау, ыспас да салайыкѡ,
Пюжурлерин мажарайыкѡ.*

(НК. 253 б.)

Энди уа назму, нек эсе да, «1937» деп белгиленеди («1928» жыл бла белгиленген назмуну кесеги). Баям, Совет властыны бек насыплы жылы сайланганды.

Дагъыда «Сталин» деген назмудан:

*Айны, кюнню жарыгъыды,
Эркинликни кѡууатыды,
Кѡууанч жашауну атасыды,
Коммунизмагѡа жол башчыды.*

*Алгѡанды Ленинни халын,
Аскери болсун бютюн кѡалын,
Душманлагѡа тюшкюн жалын,
Кѣп жашасын бизни Сталин.*

1984 жылда ол назму тизгинле:

*Душманлагѡа бек кѡатыды,
Эркинликни кѡууатыды,
Тынч жашауну атасыды,
Аны билмеген ассыды.*

*Халы Ленинни халыды,
Аскерлери бек кѳалынды,
Душманлагѳа от, жалынды,
Халкѳ анга да ыразыды.*

1989 жылда да — ол назму, ол тизгинле (КЭ. 2 т. 232 б).

Была бары да, башха-башха жыллада, башха-башха назмуланы атлары бла чыкѳганлыкѳга, бары да бир назмудандыла — «Сталин» деген назмудан (МС). Сталин бу назмулагѳа сингнгенча, кѳаныбызгѳа да сингнгенди.

«Сталинни» ахыр тѳрт тизгини:

*Уллу Сталин, Сен кѳп жаша,
Сюйюлюннген сыйлы ата,
Тѳгеме жюрекден жырла,
Кенг журтумда кѳууанч халда!*

Назмуну жылы жокѳду.

Кязимни Экитомлугѳунда ол тизгинле (2 т. 232 б.):

*Улан, кѳызны бек ахшысы
Партиягѳа терк саналсын, —
Сюйюлюннген сыйлы жыйын,
Кязимни да жырын алсын!*

Жылы энтда — «1937 (?)» Нек эсе да! Нек эсе да...

Китапланы барында да **сюйюлюннген сыйлы** сакѳланганды.

Ма алайды. «Сюйюлюннген сыйлы» ѳлмегенди. Сауду. Кязимни назмуларында угѳай, Кязимни атындан жазылгѳан «назмулада». «Сюйюлюннген сыйлы» — жалгѳан сыйлыды. Ётюрюк.

Кязим кеси кѳабыл кѳрмеген «назмула» («Мени сѳзюмде», битеу да 18 назму) бары да басмаланганлай турадыла. Басмаланмагѳаны жаланда «Сталинди». Аны кѳалай басмаланмагѳанын кѳрдюк. Аты жокѳ эсе да, хаты сакѳланады.

1945 жылны март айына дерн Кязим сау эди. Ким биледи, ѳлгюнчю, Сталин этген ахшылыкѳла ючюн, бу назмугѳа жангыдан кѳайтып тюрлендирген болур дейик. Ол тюрлендириуле, чыкѳмай туруп, жаланда 1984 жылда, 40 жылдан сора чыкѳгѳандыла, дейик. 1984 жылдан — 1989 жылгѳа дерн тюрлендирилгени уа?!

Бир деп бир терслиги болмай тутулуп кетип, Колымадан сау кьайтхан жашы 1942 жылда «жангылыч» бла ёлтюрю-леди — Асхат. Эки жашы — урушда. Бири Сагьит, урушдан сора сибирде совет жесирликни кьыздырып, «суюлюннген сыйлы» ёлгенден сора кьайтханды. Бири, Сагьидуллах, урушдан кьайтмай кьалгьанды. Кёчгюнчюлюк кюнюнде да, ёлген кюнюнде да аталарыны кьатында болурча, бир жашына да онг чыкьмагьанды.

Сталинни «ахшылыкьларын» Кязимни юсюнде санап турсанг да — тауусуллукь туююлдо. Кязим кеси да, халкьы да жесир эдиле. Кьызы болгьан элге барыргьа ёлгенинден сора эркинлик бергендиле. Бир элден бирине келтирип асырагьандыла. «Ачдан ёлмегенди... Ачдан ёлюрге комендант Юдин эркин этмей эди... Андан эркинликсиз бири да ёлмегенди...» (Алчагьырланы Башир, Кязим бла бир вагонда баргьан):

Ала бары да «алтын терекни» жемишлери эдиле. «Суюлюннген сыйлыны» нигьматлары...

Нюрлю Гяухар — Биринчи кере басмаланады. 1989 жылда Гайыланы Хабийбуллахдан жазылып алынганды. Ангылатуула Хабийбуллахны кеси сёзлери бла айтыладыла. «Шауаланы кьызлары Кьубулну (Гемулада эрде) тилеги бла Кязим хажн этгенди. Назмуда айтылгьан ишле 1918 жылда болгьандыла. Шыкьыда.

Гяухар — Гайыланы Сокьурну кьызы. Атамы эгечи. Бу, Гяухар, элде угьай эсенг да, тау ауузунда да биринчи кьыз болгьанды. Анасы муну, жаны чыкьгьанча, алай суйгенди. Кьалгьан сабийлерини барын-жогьун билмегенди аны кьатында. Аллай ариу болгьанды. Келип тилеп тургьандыла. Анасы алай айтханды: «Кьалын да аллыкь туююлме, кьалын да берлик туююлме, Беш Тау элни жыйып ким той этерге базынса, — кьызымы анга берликме», — дегенди. Ма алайдан а Бызынгьыдан, Рахайладан бир киши, жашыма алама дейди да, ол жашны сырагьа иелле, — сыра этер ючюннге бал-ёнге алыргьа. Ол, андан келе тургьанлай, кьурушуп кьалады, ат юсюнде. Кьурушад да, жашны атын да билеем, оллахий, сора бу андан иги болгьунчу, Шыкьыгьа ауруу киреди. Жаш иги болады... Аллай бир адам кьырылгьанда, аны ол кьайын аталыгьы бармай турады Шыкьыгьа: «Келинлигиме ырыслай-

ма, барлыкъ тюйюлме»,— дейди да. Сора ахырында: «Гяухар ёлдю» — дегенде: «Алгъа мени юйюме келигиз да, дууа тутуп алай чыгъарыкъма», — деп, алай чыгъады Шыкъыгъа. Дууагъа.

Ажабийке, Гяухар, Масхут, Башилбай — эки жашы, эки кызы ёлгенди. Жашындан туугъан Суфиян, келини — алты адамы ёлгенди. Даттю — Кабаны къарындашы. Кабаны жашлары — Башилбай, Масхут, Мачуу (мени атам), Сагъит. Тсрт жашы, эки кызы. Суфиян ёлюп, Гиргъокъ сабийлей къалгъанды. Назмуда ол да сагъыныла эди. Нальчикде жашайды...»

«— **Ойла, ойла, ойла болсун, ой келям...**» — Гайылары Хабийбуллах айтхан назмуладан. Назму Гайылары Масхутха аталып этилгенди. Масхут да, Шауаланы Керимча, окъуугъа атланып, башындан ауруу тийип ёлгенди. Билимге тартынган адам болгъанды. Буслийманча окъуп бошاپ, энди орус окъуугъа барама дегенинде уа, анасы иерге унамай, «къоймаучу эди» деп айтханлыгъы анданды.

Сокъур, Каба — Масхутну атасы бла анасы.

Назму толусунлай табылмагъанды.

Азийза; Шыкъыдан Быллымгъа салам къагъыт — Шауаланы Тапаны кызы Фатиймат эсгереді: «Къазим Быллымда эки кере да болгъанды. Биргесине хаж кылып келген тенги Биттирланы Ногъай хажини жашы Мухамматха — «Мухаммат хажиге» — кызы тилей, Озарукъланы Ёрюзмекни юйюне келечилик айтып баргъанды. Юйге кире туруп, не иш бла келгени назму бла билдирип киргенди.

*Атны такъгъан алтын тогъай,
Салам болсун, Хажы Ногъай... —*

деп, кёзю-къашы кюле киргенди.

Ушакъ эте тургъанында окъуна, бек магъана берген за-тын Къазим назму бла айта эди... Экинчи кере киеу жёнгер бла келгенинде, Ёрюзмекни кызы Азийзагъа жыр этген эди.

Къазим, Шыкъыгъа къайтханындан сора, оларбазда таныгъанларына салам къагъыт жазып ийгенди. Назмугъа салып. Аны окъугъанларында, сейир-тамаша болуп къалгъандыла: «Жангыз бир кере кёргенлей, хар бирибизни да къаллай бол-

гъаныбызны къалай билип къоялгъанды?! Алай тюз къалай жазалды?!» — деп сейирсингендиле...»

Шауаланы Фатиматны эсгерилери (М. Ахматов. «Кязим — Быллымны къонагъы». «Горняцкая слава», 10.02.1990) Кязимни Беш да Тау Элде сыйы къалай жюригенине жангы сёз болуп къошуладыла. (Ол газетде Фатиматны Хаджиланы Жамал алдыргъан сураты да басмаланганды).

Кязимни юсюнден бу эсгериле бла байламлы дагъыда бир шарт.

«— Энди Кязим айтханны уа этер да!..» — деп, Шауаланы Тапаны эгечлери келип: «Кязим, къор болайыкъ жанынга, бу жаш не аракъысын къоймайды, не тютюнюн къоймайды, мынга бир амал эт», — деп тилегендиле. Кязим Тапаны, къолуна Къуранны тутдуруп, ант этдиргенди. «Макъагъа къуйрукъ ёсюнчю, эшекге мюйюз чыкъгъынчы, сары жаудан шишлик этгинчи,— тютюн да, аракъы да ичмесге ант этеме!» — де», — дегенди. Этгенди. Тургъанды ичмей... Бир ауукъ замандан дагъыда келгендиле эгечлери. «Энди уа не болду?» — «Кязим, сенден алгъа ёлейик.. Биягъы Тапа... Бозагъа тюзелгенди да, айыраламайбыз, муну мындан бир тый!» — деп, жалынгандыла. Кязим, къулген да этип: «Да сиз бу жазыкны суусапдан ёлтюрюрге айлана кёреме да!..» — деп, Тапагъа жакъ басханды».

Быллай затла Кязимни адамлыкъ къыйматын, халкъ арасында намысы къалай жюригенин кёркюзтген шартладыла.

Аслангерий — Гайылары Хабийбуллах айтып табылгъан назму. Назмуну толусун билгенле бардыла...

Шыкъыда Аслангерий деп Шауаладан бир киши болгъанды. Бу, дейдиле, ийнек сойгъанды да, аны тегерегинде айланган сабийлеге юлюш чыгъармай къойгъанды. «Аслангерий, болушдуруп туруп, бизге эт бермей жибергенди», — деп, жиямсырап, сабийле Кязимге тарыгъа келгендиле. «Къоркъмагъыз, сиз уллу, бусагъат биз аны тап этейик», — деп, Кязим былагъа жыр этип юретгенди. Сабийле, болушханы, болушмагъаны да, жыйылып келгендиле да, Аслангерийни юйюне айланып жырлагъандыла:

*Аслангерий къысыр ийнек соймасын,
Сойса, эл киштиги жузгун къоймасын!..*

(Додулары Таубий эсгерген тюрюсю)

«Алан, къара манга, былай келчигиз, ай юйюнге, мен сизге эт берирге унутуп къойгъанма», — деп, хар бирине иги-иги эт ююшле кѣтюртюр жибергенди, — болушханына, болушмагъанына да. Жырны айтмаз эселе деп. Иги тыяр эдинг жырны уа! Бютюнда сабийле билген затны...

Ол сабийле бюгюн акъсакъалладыла. 1994 жылда, Қязимни туугъан кюнюнде, Шыкъыда, ол жырны эсгерип кюле эдиле. Чамгъа, кюлкюге къартлыкъ жокъду!

Къайры кетди Эней улу? — Назму биринчи кере «Оу дерге нек жарамайды?» деген статьяда («Шаудан, 1989. 02. 24 №) басмаланганды. Китапха тюшгени бу жолду.

«...Ма алайда, мен жаш заманда, Айдабол-Кешенени жарты оюлгъанын кѣргенме... Айдабол орус аскер жыйыны Узун-Къаладан иги кесек ары къуууп, аулакъда чач-тук этгенден сора, жыйыны бла артха айланганды.

Жаралы болгъанын билдирмей, тѣзюп келип, кеч къараныгы бола, Къуругъан Журтну (Къудохуртну, Къашхатауну аягъында. — Б. А.) башына жыйылгъандыла. Айдабол, къаны кѣп кетип, къарыусуз болганды. Алайда атындан тюшюп:

— Бюгече былайда къалайыкъ, жашла. Арыгъан да болурсуз,— деп, жамычысы тюбюне жайып жатханды.

Айдабол, ол жатхан жеринден турмай, ауур жарлсындан ѳлгенди. Айдаболну, адетде болгъаныча, сауут-сабасы бла алайда, ѳлген жеринде, басдыргъандыла. Уллу Тѣрени оноуу бла, халкъыбызны бек белгили, бек жигит, бек акъыллы адамларындан биринеча, Айдабол бийни къабырыны юсюне кешене шиленигенди...» (Хозаланы Хусей. МТ. 1993. 1 №).

«Халкъыбызны бек белгили, бек жигит, бек акъыллы адамларыны» юслеринден Огъары Малкъарда жашап кетген Хозаланы Хусей кѣп зат билиучю эди. Қязимни да, Эней улуи да алагъа къоша эди... Дагъыда — бу айтхан назмусунда эсгерилген адамланы да...

1977 жылда бу назмуну Хозаланы Хусей айтхан эди: «Биз кетсек да, назму къалсын», — деп. Ары дери Малкъондуланы Хамит да бир къауум тизгинлерин жазып алгъанын Хусей айтхан эди...

Назмуда атлары эсгерилгенле: Энейланы Мухаммат (1897—1928), Гемуланы Ако (1891—1931), Ностуланы Юсюф (1888 — 1922), Алийланы Омар (1896 — 1938), Улбашланы

Келлет (1884—1938) — совет быластны жылларында жоюлган халкъ ёкюллери.

«Учуп чыгълалмазса кёкге...» — «Колымада Асхат кыагыт алган эди — атасы Кязим жазып... Бу назмуну манга Асхат окъуган эди, анда, тутулуп тургъаныбызда...» (Акъболатланы Аздор, Барамта).

Дагыда бу назмуну айтханла: Уяналаны Мухаммат (Хабаз), Мамайланы Мухаммат (Хасания), Таумырзаланы Далхат (Хасания), д. б.

Китапда басмаланганы бу жолду. Бу төрт тизгин кесип аллына журюгени себепли, газетдеча болмай («Кязим», 1989. 1№), «кыошакъсыз» басмалайбыз.

«Мени сёзюм» деген китап чыкыгъанда жазылган назму — Биринчи кере 1984 жылда (НК. 273 б.) басмаланганды. Жазылганындан сора 45 жылдан. «Мени сёзюм» деген китапха («Кыабмалкъгосиздат», Нальчик, 1939. Жууаплы редактору — Ж. Залиханов, жууаплы секретары — С. Хочусев, ал сёзюм жазган — Керим Отаров) битеу да 18 назму киргенди. Ала — «Ленин», «Сталин», «Жигит батыр», «Совет власть», «Къарындашлыкъ», «Биз», «Колхозгъа», «Къара кюле», «Тарыгъу», «Жашыма», «Большевик излеген тенглик», «Окъуугъа», «Пионерлеге», «Жюреклени жарыуу», «Жангы жарыкъ», «Тойчулагъа», «Атынгы сен ариу эсгер», «Муну айтхан акъсакъ Кязим» — бары да 650 тизгин. Бу назмуладан сора Кязимни «Мени сёзюм» деген китабы чыкыгъанда жазылган назмусун окъуп кыояргъа керекди. Анда бары да айтылады. Айтылмагъаны — бу назмусу бла бирге ол назмула бары да бир китапда бюгюннге дери да басмаланганлай тургъанларыды. Кязимни сёзю эсге алынмай... Басмаланмагъаны жаланда «Сталин» деген назмуду. Кязим жазмагъан назму. Аны кыалай басмаланмагъанын кёрдюк.

1939 жыл совет тарыхында не заман болгъаны белгилди — социализм толусунлай хорлап, Сталинни байрагъы бийикде кыалай насыплы шууулдагъаны битеу дуннягъа — эсе да, совет кыралгъа, «алчы ниетли адамланы барына да» туура эди. Минг жылла бла кыарангылыкъ, жахиялик башларын басып тургъан халкълагъа «тейри жарыгъы» жайылады. Битеу да *иги* халкъланы бачамасы, битеу заманланы

да бачамасы, «сүйюлюннген сыйлы атабызны» кючюнден. Ол туудургъан Совет властыны да кючюнден дунягъа «насып эшиклери» ачыладыла. «Къара ниетли адамланы, буржуй националистлени, фашистлени» барын да жерге кёмген эдиле. Жетишалмагъанларын да жыйышдыргъан эдиле. Кече кетип, кюн къалгъан эди. Сыйлы атабызны кючю бла жаратылгъан «насыплы» дуняны «къысха тарыхы» алайды.

Аллай уллу ишлени жырларча уллу жырчыла да керек эдиле. Ёз халкъларында сыйлары-намыслары жюрюген, адамла сёзлерине ийнанган. Айтыргъа: «XX ёмюрюю Гомери» Сулейман Стальскийча, Джембул Джабаевча, Гамзат Цадасача... Бизде—Кязимча... Совет властыха дери «жазмалары болмагъан», хар «къарангы» халкъдан аллай бир жырчы болургъа керек эди — «жангы адабиятлагъа» мурдор салырча. Тарыгъууланы кёюп, жарыкъ жырланы жазаргъа керек эдиле — «жюреклени жарыуун», «жангы жарыкъны», «тенгликни», «къарындашлыкъны» (ары дери жюрюмеген), «колхозну» (ары дери болмагъан), тойчуланы (ары дери тепсей билмеген), Ленинин (ары дери аныча туумагъан), Сталинин (барыбызны да атабызны)... Бары да бир жырны жырларгъа керек эдиле. Жырламагъанны — жырлатыргъа — башында келген буйрукъ алай эди. Жангы «аллахны» буйругъу. Жанил динни кёюп, жангы динге табыныргъа керек эди. Чирик адетле кетерилни, жангы адет жайыла эди... Энди тууа келген фахму да «къарангыдан — жарыкъгъа» деп жырлай эди... Бир сёз бла айтханда: жангы дуня башлана эди — «ахыраты», «жаннети» болмагъан, эсе да — жаннет дуня. Бу болумда, бу халда Кязимми жазады, ким жазады — Кязимни аты бла Сталин атабызгъа аталгъан жыр керек эди. Китап этип чыгъарырча махтау назмула... Аллаи жыр салынмай, халкъ жырчыны китабы чыкъса — аны чыгъаргъанланы жаланда ишлеринден чыгъарып кёймазлыкъларын бары да бек уста биле эдиле. Кязим — халкъны сыйы-намысы, акъылы-эси, кесине тынгыламагъан да — Кязимге тынгылайды, анга ийнанады... Башха жырлагъанла — бош, кеслерни ючюн... Бу жырларгъа керек эди. Жырламаса да — жырлатыргъа. Тиерге, жояргъа угъай. Бусагъатда — угъай. Бусагъатда — ариу айтыргъа («Ариу айта булжуталла»), ангылатыу ишни бардырыргъа. Бу болумда Совет властыны махтамагъан китап чыгъаргъа боллукъму эди?!

Эки жанындан да угъай. Кязим да тынгылап турмагъанды. Жазгъанды. Алай не зат жазгъанды?... Чыккыгъанды, алай не зат чыккыгъанды?..

Кязим ол заманлада жазып, чыккымай кыалгъанны— халкъ битеу да кёлден биледи. Басмаланмай, чыккымай, киши да окъутмай тургъанны. Закый халкъ! Кязим жазмагъан, алай аны аты бла басмаланып, чыгып, китап этип, окъутуп тургъанны кёлюнден билмейди! Быллай фахмусуз халкъ! Сейир туюлюмюдү?! Халкъ эсинде сакълагъан назмуланы эшитсенг, сейир этесе — оюмну, сёзю тереңлигине, тилни ариулугъуна, шатыклыгына... Китапларындагылары окъусанг да сейирге кыаласа — сёзю такъырлыгына, тилни факъырлыгына, оюм кытлыккыгъа...

Кязимде: «Ишибиз бармайды тюзге. Не аман кезну келди бизге!»

Китапда: «Ишибиз баргъанды тюзге, Жарыккылык келгенди кёзге!»

Ол 18 назмулу китапда Сталинин аты (ал сёзюнде 11-ин айтмай) 16 (!) кере айтылады. «Сталинди бизни атабыз» дегинчинге дер. Аллахны аты уа бир кере да сагынылмайды. Кязиммиди?! Ол назмула бары да Кязим ёлгенден сора да чыгъадыла — хар китабында, Сталинин аты биринде да жокъду. «Бизни атабызны» жалаңда бир жерде эслейсе — «Биз» деген назмуда «Сталинди бизни атыбыз» дегени орунуна:

Ленинди бизни атабыз.

Сталинин орунуна — Ленин. Кыатышдыргъандыла. Ленини орунуна — Сталинмиди, Сталинин орунуна — Ленинимди?! Бизни атабыз кимди?!

Аллах керекмей эди. Аны орунуна энди бар эди.

Дин керекмей эди. Энди аны орунуна да бар эди...

Кязимни тауушлукъ поэзиясы, «суу бойнунда жангыз талчыгы», «бешик жыры», «чыпчыкчыгы», «жауур эшеги», «кыумгъаны», «эски юю» кимге керек эдиле!

«Тарыгыу» керек эди — «эски дуняда малы сатханча» деп айтдырыр ючюн.

«Жашыма» деген назмусу керек эди — аяккы жанын тюрлендиртип, «совет власть ючюн ёлюгюз» деп айтдыртыр ючюн.

«Тойчула» керек эдиле — кыалай насыпмыз дер ючюн.

«Бир заманда бийлик кълалмаз» дегени уа — угъай!

«Заман, заман, нечк сейирсе сен! Кеченг — кюнсюз, кюнсюз — айсыз къала. Ёмюрлени алай сюресе сен — Миннген атынг бир акъ, бирде къара», — деп Баба улу айтханча, заманны — кечеси, кюню, агъы, къарасы, къууанчы, бушууу... 17-чи жылда уа заманнга чек салыннган эди — ары жаны — къара, бери жаны — акъ. Ала — аман, была — иги! Чекден ётгенни тапгы къайда атыучусун, кюню къалай батыучусун — хар совет адам неден да аны иги биле эди. Сакъ эдиле...

Назмула бир бири ызларындан къалай тизилгенлерине да бир къарайыкъ, сейирди. «Ленин» — «Сталин» — «Жигит батыр» (Ворошилов, кызыл аскер) — «Совет власть» — «Къарындашлыкъ» — «Биз» — «Колхоз», сора — «Къара кюнле», «Тарыгъу» — «Назму этеме, кълум тола» («Жашыма»)... Алапат закый тизме! Тауушлукъ назму! Къайдан да билгендиле боллугъун? О заманда бу затны эслемегенлери уа!.. Китапны бек аламаты — тизмесиди. Сора — сураты. Къазимни сураты. Жаланда бу китап сакълагъан сураты. Китапха ыразы болайыкъ... Аны ючюн.

«Сыйлы атабызны» атын жашырып, башха сёзлеге букъдуруп, басмалай беребиз. «Ким кюрешди бу зат бла?» — деп сора береди Къазим да. «Мени сёзюмде» Къазимни сёзюм таныгъан бек байтамалды — «Жаныма», «Тарыгъу», дагъыда... Дагъыда — «Тойчула». Аны къалай жазылгъанын И. Рахай улу айтханды (МТ). Аз тийилгенлери болсала да, толуракъ сакъланнганлары аладыла.

Китап Къазим ючюн не халкъ ючюн чыкъмагъан эди — быласт ючюн чыкъгъан эди. Алагъа жаланда Къазимни аты керек эди, хаты угъай!

«Биз бусагъатда жашагъан насыплы жашауну болдурууда великий героический совет халкъны жол башчысыны — большевиклени коммунист партиясыны эм аны къурагъан великий вождьланы — Ленинни бла Сталинни уллу кыйынлары болгъанын **Къазим биледи**. (Мен белгилегенме.— Б. А.). Къазим Ленин бла Сталинни юсюнден стихлеринде былай айтады...» (Отарланы Керим. «Мени сёзюм» деген китапны ал сёзюнден).

Ким биледи, Къазимни ёмюрюн бирозгъа созгъан бу тизгинле болгъан эдиле эсе да. Ыразы болайыкъ китапха. Ыразы болайыкъ Къазимни сакълагъанлагъа...

Къайсыннга — Назмуну юсюнден кѣп айтып туругъа боллукъду. Женгил назму, жарыкъ назму, къууанган назму... Кязим Къайсынны фахмусун, жюрегин барындан да алгъа сезгенди... («Кесиме ушаш тели Къайсын келгенди...»). Назму-чула бир бирге, хау, ушайдыла. «Телиликлери» бла. Ачыкълыкълары бла. Тазалыкълары бла. Сабийлик къанларындан кетмейди, не кѣп жашасала да. Кѣп а жашамайдыла, не кѣп жашасала да. Сюйсенг — «сабийлик» де, сюйсенг — «тазалыкъ» де, — башха туююлдо.

Аны бла бирге тынгысыз да назму. Къайсынны къоруулагъан назму — аман кѣзден, аман сѣзден («Тели Къайсын келип юсюме аугъанды», «Хакъына бир аман китап бергенди»). Назму да туююл — дуады, аман кѣзден къоруулагъан дуа... Бош бир аман китап... Кѣз тиймесин дегенча айтханды. Сезгенди!.. Къайсынны келгенин сезгенди.

«Хакъына «аман» китап бергенди» (С. 156 б.) — кавычкала (нохта) къутхармай эди. Кертиси бла да ары тартып кетеди. Нохта болушмагъаныны билип, башха китабында тизгин нохтасызды (НК, 275 б.). Эки томлукъда «бир» табылып, тизгин жерине келгенди: «Хакъына бир аман китап бергенди» — тизгин тизгинге къошулады. Эркин атлайды.

Назмуну башха тизгинлери да бар эдиле:

*Эки тели мени ююме келдиле,
Саз бетиме жарыкълыкъларны бердиле,
Бир телиси сыгынланы къазады,
Экинчиси назмуланы жазады.*

«Бир телиси» — Аниш, «экинчиси» — Къайсын.

Къайсынны не кѣп махтап жазсанг да, Кязимни ол жаныгъыз сѣзюнде айтылгъанны бир адам да айталмазча, алай жазганды. «Кесиме ушаш тели Къайсын келгенди...»

Жарлы халкъым — Башха назмугъа «кетген» сатырлары (6, 7, 8) бери салынмагъандыла. «Тѣзюм болсун аз заманы» — назму бу тизгин бла бошалгъаны кѣрюнюп турады. Андан тѣбенин Кязим 1944 жылда «жазаллыкъ туююл эди» — 1928 жылда ала жазылып эдиле. Къол жазмала сакълангандыла. Жазылгъан жыллары салынып. Андан сора да, башын-

да айтылгъаны — тѣзюмлюкге чакъырады, тюзлюк болуруна ышандырады, жапсаргъан этеди.

Была уа (6, 7, 8) бу халда, бу болумда, бу кезинде, жазылгъан заманларын да хорлап, къозгъагъан, къозутхан, юсгюрген сѣзле окъунадыла.

Назмуну экинчи кесеги (бу да кѣчгюнчюлюк сѣзю эсе да), башы, аягъы да энчи назмугъа тартады. Ёню, сагъышы башхаракъды. Артдаракъда жазылгъаннга да ушайды.

Биринчи кесегинде — халкъны бу палахдан къутхарлыкъ — тѣзюмдю.

Экинчисинде — ишди.

ПОЭМАЛА

Жаралы жугъутур — Халкъны кыйынлы къадарын, азатлыкъгъа итинуюн суратлагъан бек закий чыгъармаладан бири. Поэманы юсюнден окъуу китапада, илму излемледе, «ал сѣзледе», «арт сѣзледе» да кѣп айтылгъанды, болсада алыкъа аны магъанасын шарт ачыкълагъан тынгылы кесамат сѣз жокъду.

*«Ай, жаралы жугъутур,
Мен да санга ушайма.
Жюрегими къан жууа,
Хапарымы башлайма, —*

деп башлаучу эди Кязим, бир мудах хапар айтырыкъ болса... Бу жырын гюрбежиде, темир тые айтыучу эди... Огъесе эндими тагъа тура эди?.. Темирден жугъутурну суратын да ишлеген эди...» (Холамханланы Т.)

Темирден ишленген къанатлы жугъутур... Къол аязыма сыйынган...

Мен аны къолума алып, нек эсе да, абызырап, сейирге-тамашагъа къалып турама. Ол къол аязымы жылытханча, жюреги тебе тургъанча кѣрюнеди. Ычхынып учуп кетмесин дегенча, ууучума къатыракъ къысама. Алай ол жууашчыкъды — къолгъа юйренгенча... Темирден ишленген тегене кыргъышчыкъ... Жугъутур сифатлы. Учуп баргъан жугъутур...

Кязим уста темирчи эди деселе, мен да бир элли иги уста темирчини кѣз туурама келтириучю эдим. Кязим сифатлы

темирчини. Ол кертиси бла да аллай бир бош элли адам окъуна болур эди — халы, сыфаты да. Маммеланы Ибрагим айтханча, «бир бош таулу къартчыкъ». Алай энди мен анга толу ийнаныпма: Қязим, дунияда болмагъанча аллай уста темирчи эди. Бош «уста» дегенча туйюл — закий темирчи! Назмуладача. Темирге да жүрек жылыу берген, жан салгъан. «Дин унамайды ансы, темирден адамны суратын ишлерик эдим», — дегени бюгюнча эсимдеди («Шаудан». 1988. 16.09).

«Жаш юйюр атасындан, анасындан айырылып, кеси юй болуп чыкъгъан заманда Қязим алагъа от къысхач, арауан, тегене къыргъыч ишлеп бериучю эди деп, анабыз алай айтыучу эди. «Тегене къыргъышчыкъ, от къысхач, арауан да берген эди бизге», — деучю эди. Кёчгюнчюлюкде тегене къыргъышчыкъдан къалгъаны тас болгъанды. Тегене къыргъышчыкъ турады...» (Қъара: ҚЭ. I т. 411 б.).

Бийчеккуланы Махайны жашы Ахмат Кёйделенден аллай къагъыт жиберген эди. Анасы айтхан замап 1907 жылгъа тюшеди, Қязим «Жаралы жугъутурун» жазгъан жыл...

Ол тегене къыргъышчыкъ угъай — жугъутурду, къанатлы жугъутур. Темирден угъай — хауадан ишленген. Мен аны ууучума къысып турама. Учуп кетмесин деп. Ол къарылгъашчыкъгъа ушайды, эсе да — тебе тургъан жүрекчикге... Дагъыда къол аязыма ёрге тутуп къарайма. Угъай, ол — учуп баргъан жугъутурду. Ёхтем жугъутур. Аз да арсарлыгъы болмагъан, эркинликге жан атхан, къаядан секирген жугъутур. Кёчгюнчюлюкде болгъан, андан да сау къайтхан, сау къалгъан жугъутур... Қязимни жаралы жугъутуру... Сау болмай тургъан жарасы...

Бузжигит — Қязимни назмучу сыйын шаркъ закийлени (Физули, Низами, Навои) даражаларына тенг этген, закийлигине ишеклик къалдырмагъак чыгъарма.

Сары къошда — Баям, поэманы башлануу башхаракъ болур эди. Поэма толусунлай (?) басмаланганлы, адабият илмуда алыкъа аны юсюнден тынгылы сёз айтылмагъанды. Қязимни биринчи кере басмаланган кёп закий чыгъармаларыны, Қязимни Экитомлугъуну юсюнден да. Ол — адабият илмубузну шарайыбыды.

Поэма Экитомлукъда чыкыгъаныча басмаланады. «ууакъ» халатлары тюзетилип.

Махетчи бла Салийхат — Кязимни китапларында биринчи кере басмаланады. Ары дери — «Минги-Тауда» чыкыгъанды (МТ. 1995. 1 №).

— ...Бу Кязимни затыды. Не болуп къалды эсе да, институтха да берген эдим... Санга аманат... — Бичиланы Хусей (Огъары Малкъар) къол бла жазылгъан къагъытланы манга узатды. — Соруп, сурап излегенме да — бары да Кязимни айтадыла...

Бу 1989 жылда эди. Кюз артында. Шыкъыда. Кязимни къабыр топурагъы туугъан жерине келген кюн...

Окъуп, сейир этип къалгъан эдим. Кязимни Къазахстанда тас болуп тургъан къабыры табылгъаны да, Кязимни жангы сёзю да, анда айтылгъан бушуу да — жюрегими, шайтан же лича буруп учундургъан эди. Махетчи, Салийхат, Каллан... Кязим — кёпге дери эсимден кетмей турдула. Жангыдан сордум, сурадым. Соргъаным — билмеди, сормагъаным айтды...

— ...Кязимни уа таныучуму эдинг, Келля?

— Танымай а!.. Къалай танымазем Кязимни уа?! — Алай сейирсинди, къалай айтып къойдунг алай дегенча.

— Да, не тукъум адам эди да?..

— Бир Аллах, Кязимни уа сийдиги да иги эди эндигилден!.. Аурууунгу алайым, сен а кимсе, къайданса? — деди.

— Мени танырыкъ туюлсе, Келля, мен Малкъарданма...

— Танымай а, къор болайым, мен да малкъарлыма...

Кязим... Малкъар... Аллах жюрегиме салып, Махетчини сордум.

— Махетчини уа таныучуму эдинг, Келля?

— Ким Махетчи?

— Эртте. Малкъарда... Махетчи бла Салийхат деп...

— А-а, харип... Алагъа Кязим жыр да этген эди...

Бу ушакъ да Бызынгыда эди. Кёчгюнчюлюкде къырылгъанлагъа Нальчикде эсгерме салынрыкъ жерге таш сайлай бара эдик. Этезланы Бахаутдин, Жанкишиланы Ибрахим, со-ра мен...

Машинабыз ичи ёрге алып, Бызынгыны ортасына жеталмай тохтадыкъ. Суу алыргъа тюшгенде, эл ортасына жетер-

жетмез, жолну сол жанында таулу ананы юйчюю... Анахаладан...

Бушууларын жыргъа салгынчы, малкъарлыланы жүрек-лери чёкмеучюдо. Жыр — халкыны жилигъаныды. Бушууну сынтыл этеди.

Махетчи бла Салийхатха кёп жыр этгендиле малкъарлыла. Бир бушуугъа жилий эдиле да, къатышдыргъандыла — жырны жыр бла, кюйню кюй бла... Энди жыр юзюк-юзюк сакъланады жүрекледе. Бушуу журун-журун болуп, къалып къалгъанды. Неда малкъарлыла кеслери да билмей, ол бушууну юлешипми кьойгъандыла — кётюрюрге алай тынчыракъ боллукъду деп?..

*Кёкге басхыч салгъанма, кюйюм,
Туманланы чачаргъа, кюйюм.
Атам Каллан кьоймайды, кюйюм,
Махетчи бла къачаргъа, кюйюм.*

*Къачсам и, барырем да, кюйюм,
Ажашмайын жолумда, кюйюм.
Атам тубеп къалыр да, кюйюм,
Жанкезлиги кьолумда, кюйюм.*

*Кюйсюзлюгюн кёргюзтюр, кюйюм,
Къайры бугъайым къачып, кюйюм,
Махетчи да къарайды, кюйюм,
Къабакъ эшигин ачып, кюйюм.*

*Тас ичинде турады, кюйюм,
Забакъланы къанлары, кюйюм,
Кюн тыякъгъа ушайды, кюйюм,
Махетчини санлары, кюйюм.*

Жырны — жыр тунчукъдурады.
Бушууну — бушуу басдырады.

*Ариу Салийхат, айт, сен болмасанг,
Сюймеклик юйюм жан берген
Ким болгъан болур Уллу Малкъарда,
Къанын тёкдюрмей, къан берген?*

«Махетчи ёлдю» деп эшитген бла
Тюзетип кёйдунг санынгы.
Сюймеклик кетди аллынгдан учуп,
Алдырдынг жарлы жанынгы.

Сюймеклик ючюн бичакълагъанлай
Не азап кёрдюнг, Салийхат!
Атанг бойнунгдан къучакълагъанлай,
Жанынгы бердинг, Салийхат!

Тартып алдыла сени атангы,
Энди уа неге жилийды?!
Сени бай жерге берлик эди да —
Байлыгъы энди былайды.

Оу ананг, ананг, ариу Салийхат,
Атанг къабыргъа салгъанды,
Атанг къабыргъа салгъанлай сени —
Алайда ёлюп къалгъанды...

Жырны — жыр тунчукъдурады.
Кюйню — кюй...
Жыр — халкъны жилигъаныды...

**ҚҰЫСХАРТЫЛҒАН СЕЗЛЕНИ
ТИЗМЕСИ**

КЭ — Мечиланы Қязим. Чығармаларыны эки томлугъу. Нальчик, 1989.

МЛИО — Малкъар литератураны историясыны очеркleri. Нальчик, 1978.

МПА — Малкъар поэзияны антологиясы. Нальчик, 1959.

МС — Қязим Мечиев. «Мени сёзюм». Нальчик, 1939.

МТ — «Минги-Тау» журнал.

НК — Қязим Мечиев. Назмула китабы. Нальчик, 1984.

С — Қязим. Сайлама чығармалары. Нальчик, 1959.

Абдуллах — Мухаммат фэйгъамбарны (Аллахны саламы анга болсун) атасы. Мухаммат туугъунчу ёлгенди. Арабчасы — Абд Аллах (абд — *къул*) — Аллахны къулу.

Абу-Бекир (Аубекир) (572—634) — Мухаммат фэйгъамбарны жолун тутхан биринчи халиф (632 — 634 жыллада). Мадинадан Меккагъа хаж къылыргъа чинг алгъа баргъанлагъа (631 жылда) башчылыкъ этгенди. Мадинаны межгитинде иймамчылыкъ этерге Мухаммат кесини орунуна Абу-Бекирни къойгъанды.

Абуталип (Абдул-Талип) — Мухаммат фэйгъамбарны ата къарындашы. Бу кеси, айтыудан, теири къачлагъа табынып болгъанды. Мухамматны ол ёсдюргенди.

Адам — Къуранда, Библияда да зптылгъанына кёре, жер юсюнде жаратылгъан биринчи адам. Аты *Адам* болгъанды. Аллах мёлеклени барын да Адамгъа табындыргъанды. Иблис Адамгъа табыныргъа унамагъанды. Ол заманда Аллах муну жаннетден къыстагъанды. Иблис да, аны дерт этип, Адамгъа бла аны къатыны Хауагъа Аллахны жоругъун буздуртханды. Ол гюняхлары ючюн ала да жаннетден къысталып, бир-бирден узакъгъа атылгъандыла. Ала бир бирлерин Арабда — Арафа тюзюнде тапхандыла. Аладан жашла туугъандыла — Абил бла Къабил... Адам улу алай бла жайыла башлагъанды, дейдиле бурунгулу дин таурухла.

Азырайыл — жан алыучу мёлек (Израил). Хар адамны къадаарын биледи, къачан ёллюгюн а билмейди, Аллахутала билдиргинчи.

Акъырап — чайн (*скорпион*).

Алий (? — 661) — Мухаммат фэйгъамбарны жолун тутхан тёртюнчю халиф (656 — 661). Мухаммат фэйгъамбарны эки-

ге айланган къарындашы эм да киеую, Фатиматны эри. Шийитлени дин башчылары, бачамалары. Уллу кишилиги дунягъа белгили аскер башчы.

Алина — ахлуна, *асхабына-алина* — ахлуларына.

Алиясах (Алиясагъ) — файгъамбар.

Алхам — къайсы буслийман да азбар билирге тийишли Къуранны ал сурасы.

Амбия — «файгъамбар» деген сёз.

Аминат — Мухаммат файгъамбарны анасы.

Арасат — кыямат кюн соруу этиллик майдан.

Арэ — дуняя.

Ассалату — тилек. Аллахха табынуу.

Ассы — бойсунмагъан, динсиэ.

Асхал — нёгер; файгъамбарны жолун тутханла.

Аттахийт — Къуранда бир сура.

Ауал — башлануу, энг аллы, башы.

Ауалия — шыйых.

Аубекир — *Абу-Бекирге* къара.

Аурат — уятлыкъ.

Ахия — файгъамбар (Иоан Креститель). Патчахны къарындашындан туугъан кызыны алыргъа унамагъаны ючюн асмакъгъа асылгъанды.

Аюп (*Айюб*) — дини ючюн кёп азап сынагъан, ийнаныуун тас этмеген файгъамбарладан бири (Иов). Кыямат кюн Аюп тёзюмлюккери, чыдамлыкълары уллу болгъанланы башчылары болуп сюелликди — ауруу, кыйынлыкъ сылтау болмагъаныны шагъатыча.

Аят — Къуранда сураланы бёлюмлери. Аллахуталаны келямы.

Багъдад — Иракны ара шахары. 762 жылда салыннганды. Шаркъда билимни, усталыкъланы да бек жюрюген жери болгъанды. Сыйы кыраллагъа тенг шахар. Кязим ары бир-эки кере да барып, кёп затха кёз ачханды, билимин, усталыгъын ёсдюргенди.

Бадил — ётюрюк, жалгъан.

Бади шахим мархаба — салам алейкум.

Бал — бёлюм, кесек.

Баракалла — Аллах болушсун!

Батил — терс.

Бейт — экишер тизгинли назму. Араб, фарс, тюрк поэзияда бек жюриюдю. Ушаш сёзле бла байланган эки назму тизгин бир бейтди.

Билл — дуняда бек алгъа, бек биринчи азан кычыргъан буслийман. Тукъуму Эфиопиядан (Хабешден) болгъанды.

Боракъ — файгъамбарны кёкге чыгаргъан къанатлы ат.

Гъакъуба — жазасын бериу, азап сынатыу.

Гъарасат — *арасатха* къара.

Гъарш (*Арш*) — Аллахуталаны тахтасы.

Гъафиллик — хунерсизлик, болумсузлукъ, жакхиллик.

Гъашыкъ (*Ашыкъ*) — сюйгенине термилиу.

Гъибадат — Аллахха къуллукъ этиу.

Гъийкъап — азап (кечген эт, тийишлибизни берип къойма).

Гъина — токъ.

Гъюзюр — эс берирча, кечерге боллукъ сылтау.

Гъулама (*гъуламах*) — эфенди, дин алими, сыйлы.

Дабийгъат — хал.

Далил — бегим.

Даулет — хурмет, намыс-сый, даража.

Дауут (*Давид*) — чюйютлюлени бурунгу патчахлары. Бизни ёмюрге дери X ёмюрге жашагъаннга тергеледи. Буслийманла файгъамбаргъа санайдыла. Дауут Сулейманны (Соломонну) атасыды. Бек акъылман адам болгъаны дин таурухлада айтылады. Забурну («Псалтырь») кёбюсюн Дауут файгъамбар жазгъанды.

Дулуллах (алхам дулиллах) — махтау Аллахха болсун.

Жаббар — Аллахны атларындан бири.

Жабырайыл — Аллахны бла Мухаммат файгъамбарны арасында хапарчы, жумушчу (Гавриил).

Жалил — Аллахны атларындан бири.

Жамал — бет къаны, нюрю, сыфаты. Ингилиги.

Жанабад — юсюнден жуууп кетерирге борч болгъан зат. Сёз ючюн, жууунмакълыкъ борч.

Жан ауул — жан алгъан, ёлген.

Жек — 1. Шайтан-жин. 2. Ауарадан, къайгъыдан башын тас этген.

Жюнюс — мажюсюлени бир Аллахха табыныргъа чакъыргъаны ючюн кёп азап да сынагъан, Аллах азападан да къутхаргъан файгъамбар (Иона).

Забанийле — гюняхлыланы жаханымге сюрюучю, азап чекдириучю мёлекле.

Забур — Аллахха махтау салгъан сыйлы китап.

Загъиф — къарыусуз.

Закир — зикирчи.

Закъкъум — уу.

Залил — сыйсыз.

Зекерия — Ахияны атасы (Захария). Тилегин табып, къартлыгъында жашлы болгъанды. Жашын ёлтюргенлеринден сора, терек къууушуна бугъуп болгъанды. Ибилис, тил этип, терек бла бирге тууратханды.

Зеяат — садакъа, борч, салым.

Земзем — Мекканы къатында къюю. Сууу дарманнга саналады. Хаж кылыргъа келгенле гитче орунчукъла бла земзем сууундан алып кетиучюдюле Елюрюню аллында андан бир тамычысын татхан адамны жаханымге 500-жыллыкъ азабы кечиледи. Къазим Шыкъыгъа земзем суу келтирген эди.

Зикир — эсгермеклик. Назмугъа, макъамгъа салып, Аллахны эсгермеклик; адамны кёлюне, жүрегине ырахатлыкъ, хошлукъ береди.

Зиярат — жокълау, кёре барыу, эсгериу. Сыйлыланы къабырларын кёре барыу, зикир, дууа окъуу, садакъа юлешуу.

Зулкъарней — Аллахны болушлугъу бла, кёп жерлени азатлагъан, къарыусузлагъа онг берген. Къуранда Искандерни (Александр Македонский) эсгертеди. Файгъамбаргъа саналады.

Зул-Къуфли (Зу-л-Кифл) — Къуранда Исмайыл бла, Идирис бла тенг айтылгъан файгъамбар. Аллахны атындан сёз бериучю, ышандырыучю. Библияда Исагъа, Иезекиильге келишдиредиле. Бир-бир таурухлада Любну жашыча да айтылады.

Ибадет — дин адетлени, жорукъланы бузмай сакълау.

Ибилис — Аллахны жауу. Адамны терс жолгъа терилтиучю. Адамгъа табыныргъа унамагъаны ючюн жаннетден кысталгъанды. Жин, шайтан.

Ибрахим — файгъамбар (Авраам). Аллахны шуёху. Хакъны бирлигине бек алгъа ийнаннган адамланы Аллахха табыныргъа чакъыргъаны ючюн, Вавилон патчахы Намруд (Немруд) Ибрахимни отха атдыртханды. Аллах, ол отну гюл

бахча этип кѳюп, Ибрахимни андан кѳутхаргъанды. Жашы Исмайыл бла Меккада Каабаны сюегенди. Шаркъ адабиятда тюзлук ючюн кюрешчилени сыфатыды.

Ибрахим халилуллах — Аллахны шуѳху Ибрахим.

Идирис — Аллах ѳлюмсюзлук берген, кыйынлыккълагъа чыдамлы файгъамбарладанды (Хызыр, Элияс, Идирис). Хызыр бла Элияс — жер юсюнде, Идирис а кѳкде жашайдыла. Идирис, Жабырайылны алдап, кыямат кюннге дери жаннетге кѳутулгъанды. Анга Аллах анда къалыргъа эркинлик бергенди. Бу таурухха тыянып, Идирисни Библияда Енохха келишдиредиле. Идирис бек билимли файгъамбаргъа саналады. Биринчи болуп, кѳолуна къалам алгъанладанды.

Изми (изму) — эркинлик.

Иймам — буслийманланы дин башчылары.

Ийман — ислам динни кертилигине ийнанмакъ, бойсунуу, табыныу

Илкъап — сыйлы ат, дин даража.

Илля-биллих — Аллахны аты бла къаргъаныу.

Ильяс — *Элиясха* къара.

Инжил — Иса файгъамбарны китабы (Евангелие).

Инша-Аллах (иншааллах) — Аллах этерге суйсе. Бизни тилибизде «Аллах айтса» дегени кѳбюрек жюриюдю.

Ирият — бедиш, налат берну.

Иса — Мухамматны аллында келген бек сыйлы файгъамбарланы санына киреди (Адам, Ибрахим (Авраам), Нух (Ной), Муса (Моисей), Иса (Иисус), Мухаммат). Солугъан тылпыуу ѳлгенни сау этген файгъамбаргъа саналады. Христианлыла аллаххача (Иисус Христос) табынадыла.

Ислам — Аллахны бирлигине табыныу, бойсунуу. Буслийман дин.

Исмайыл — файгъамбар. Ибрахимни Хажардан (Агарь) жашы. Сабийлигинде анасы бла кѳум тюзде атылып къалгъанда, жилип, аягъы бла жерни къакъгъанды. Ол кезиуде алайдан земзем суу ургъанды. Кѳурман байрам Исмайылны (адамны) ѳлюмден кѳутулгъанын эсгертген да байрамды. Атасы бла бирге Кааба межгитни сюегенди.

Исрафил — Аллахны оноуун башка мѳлеклеге билдириучю. Кѳуранда айтылгъаннга кѳре, кыямат кюн келгенин да, сургъа юфгюрюп, Исрафил (Серафим) билдирликди. Ол сурну

таушундан, жер жарылып, таула, каяла ичине оюлуп, кюл боллукъдула. Ёлгенле кябырдан кетюрюллюкдюле.

Исхакъ — Ибрахимни жашы, файгъамбар. (Исаак).

Ихтийкъат — ийнаныу.

Ихтиймат — кяйгъырыу, эс буруу, себенлик берну.

Кааба — Меккада тёрткюл формада къара ташдан ишленген бек сыйлы межгит. Буслийман юмметини бек сыйлы жери.

Кааба таш — Меккада кёкден тюшген сыйлы къара таш.

Кабахат — терслик.

Кевсер (Кяусар) — жаннет суу. Къуранда айтылгъанына кёре, сютден акъды, кёкден акъгъан къардан жангыды, шербетден татлыды. Тюбю жаухар таш бла сырылыпды.

Келам (келям) — сёз. Аллахуталаны айтханы.

Китап — Къуранны бир аты.

Кяфыр (куфур) — къаллай да бир дини болмагъан неда динден тайгъан, иймансыз адам.

Къабил — Адам бла Хауаны жашы (Каин).

Къадар — дуняда хар боллукъ ишни Аллах алгъадан белгилеп къойгъанды. Хар адамны да къадады — къалай боллугъу «мангылайына» жазылыпды. Адамны жашау жолунда сынарыкъ затлары, жолу.

Къадим — ёмюрлюк. Аллахны аты.

Къадир — кючю жетиучю. Аллахны аты.

Къарим — уллу Аллахны аты.

Къарип — сыйлы. Аллахны аты.

Къарун — хан сарайы алтындан ишленген кюйсюз, адепсиз хан.

Къатыран — кяйнагъан чайыр.

Къач — шарты, белгиси, жор.

Къуран — буслийманланы сыйлы китаплары. Аллахны келамы. Мухаммат файгъамбарны сёзю жазылгъан китап. 114 бёлюмден — сурадан — къуралады, хар сура — аятладан.

Къыбыла — жер жюзюню Меккагъа айланган жаны. Намазларын буслийманла ары айланып этедиле. Мал сойгъанда да ары айланып соядыла. Ёлген адамны кябыргъа сала туруп да, бетин ары айландырып саладыла.

Къыямат кюн (къыяма) — дуняны ахыр кюню, ёлгенле сау боллукъ кюн, саула ёллюк кюн. Жулдузла жерге тюшюп, таула, каяла оюлукъдула. Хар адам Аллахны аллында

сюелликди. Хар кимге соруу этилликди. Бары да сыйрат кёпюр бла сюрюллюкдюле. Мухаммат файгъамбар гюняхлары азлагъа жакъ басарыкъды. Гюняхсызла жаннетге ётерикдиле. Гюняхлыла кёпюрден энишге — жакханизмге кетерикдиле.

Лам — араб тилде «Л» харфны аты.

Ланат — къаргъыш.

Латиф — жукъа, назик, жумушакъ.

Лаух — таш къанга.

Лаухл мафхуз — жерге бек жууукъ кёк. Дунияны къада-ры жазылгъан жер.

Локъман — хансланы дарманлыкъларын ачхан, дунягъа айтылгъан акъылман. Аллах анга жети къушну ёмюрюн бергенди. Кеси Мисирден болгъанды. Аллахны бирлигине табыннганы Къуранда («Локъман» деген сурада) эсгериледи. Акъыл сёзлери халкъ чыгъармалагъа тюшгендиле. Буслийманла файгъамбаргъа санайдыла. Румлула Лукиян дейдиле атына. Алимле аны Валаамгъа (*Балам, Баураны жашы*), Ахикаргъа, Эзопах да ушатадыла. Буслийманла бюгюн да акъыллы адамгъа «Локъман кибик» дейдиле.

Лут — файгъамбар (Лот). Ибрахим айтханнга — Аллахны бирлигине ишексиз ийнанып, Ибрахим бла жолоучулукъда айланнганды.

Мадина — арабча «шахар» деген сёздю. Мухамматны шахары. 622 жылда Мухаммат Меккадан Мадинагъа кёчгенди, ёлгюнчю анда жашагъанды. Биринчи межгитни ишлетгенди. Асыралгъан да анда этгенди.

Мажюс оту — Иранда мажюсюле табыннган от.

Маза (мазар) — сыйлы жерле.

Мазаифле — сыйлаучу, хурметли.

Маразы — ауруудан сакъланмакъ.

Мариям — Исаны (Иисус Христосну) анасы (Мария).

Мархаба — саламлашыу, алгъышлау, хошкелди.

Мархумлукъ — ёлюм.

Маулют — туугъаны. Раббигъул ауал айны 12-де Мухаммат файгъамбарны туугъан кюнюне аталгъан байрам. Мухамматны туугъан кюню ишексиз белгили болмагъаны себепли, аны орунуна ёлген кюнюн белгилейдиле. Жашау жолун эсгереди. Анга аталгъан зикирле окъуйдула. Махтау саладыла.

Махлукъат — Аллах жаратхан затла.

Махшар — жыйылыу. Қъыямат кюн Аллахны аллына халкъ жыйыллыкъ жер.

Мекка — Сауд Арабда Мухаммат фыйгъамбар туугъан шахар. Ислам динни арасы. Онгу болгъан хар буслийманнга, Меккагъа барып, бир кере хаж къылгъан сыйлы борчду. Дунияны къалайында да, намазгъа сюелген буслийман, бетин Меккагъа айландырып намаз этеди. Ёлгенни да ары айландырып асырайдыла. Қъурманлыкъ тилеги да ары айланып этиледи. Қязим Меккада бир ненча кере болгъанды.

Мерес — ёлгенден къалгъан байлыкъ.

Мес тартыу — абдез алгъанда, суу бла юсюн-башын сылау.

Мигираш — фыйгъамбарны кёкге чыкъгъаны.

Мизан — гюнях-сууап ёнчелеучю базман.

Микъайыл — Аллахха бек жууукъ тургъан тёрт мёлекден бири (Михаил). Адамгъа бек алгъа табынганладанды. Таурухда, фыйгъамбарны жюрегини ачып тазалагъанладан бири.

Миллер — адам.

Миллет (*Ибрахимни миллети*) — дини, анга ийнанган къаууму, кесн башына эркин болгъан, Аллахны бирлигине табынган жамауат. Артдан-артха «халкъ» деген магъанатгъа айланып кетгенди.

Мим — араб тилде «М» харфны аты.

Мина тау — Синай тау. Аллах Мусагъа аны башында кёрюнгенди.

Мисир — Египет.

Мискин — насыпсыз, жазыкъ.

Михрап — къуууш. Межгитни ичинде, къыбылагъа айланган къабыргъасында къууушу. Намазны ары айланып этедиле.

Мубарик — сыйлы.

Муддакъи — къоркъуучу. Аллахдан къоркъуучу.

Мугътариф — билген, сезген.

Муджип — Аллахны аты. Жууаплы.

Мукъмин — керти ийнанган къул. Чынтты адам.

Мункар. Накир — ёлгенге бек алгъа соруу этиучю мёлекле. Дин таурухлада болмаса, Қъуранда сагъынылмайдыла.

Муса — фыйгъамбар (Моисей). Қъуранда айтылады: Синай тауну башында Аллах Мусагъа кёрюнген этгенди.

Муслим — буслийман. Ислам динни алгъан адам *муслим* болады. Ийнаныуу тамам тохташхан а — *мукъмин*.

Мухажир — кѣчген, кѣчгюнчю. Мухамматны Меккадан Мадинагъа кѣчген нѣгерлери.

Мухаммат — Аллахны келечиси. Буслийманланы бек сыйлы файгъамбарлары. 570 жылда Меккада туугъанды. Туугъунчу атасы ѳлюп, ата къарындашы Абу-Талип ѳсдюргенди (6-жыллыгъында анасы ѳлгенди). Жашлыгъында малчы болгъанды, кериуанлагъа жол башчылыкъ этип, саудюгерчилени ашырып тургъанды. Бек таза адам болгъаны ючюн, Аллахны келямы жюрегине тюшгенди. Ислам динни кийиргенди, Аллахха табыныуу жорукъланы белгилегенди. 632 жылда ѳлгенди. Мадинада асыралгъанды.

Мухдис — тюрлендириучю. Алим адам, кѣпню билген.

Мухтар — сайланган, уллу.

Наадан — адамла жыйылгъан жер.

Наби — файгъамбар деген сѳз.

Навои (1441—1501) — айтхылы ѳзбекли назмучу.

Наджип — тазалаучу.

Нажасат — адам, хайыуан кири.

Назир — энниклеу, жазыу иште эришиу.

Намуруд — тюзю — Немрод. Таурухлада айтылгъан бурунгулу кяфыр патчах. Аллах бирди, жаланда анга табыныргъа керекди дегени ючюн, Ибрахимни отха атдыртханды. Экинчи таурухда Намуруд, кесин Аллахдан бийик кѳрюп, тауну башында бийик къала ишлетгенди, андан атып Аллахны ѳлтюрлюкме деген мурат бла. Аллах чамланганды да, кяфыр патчахны элия ургъанды, ол, къаласы бла бирге оюлуп, жер тюбюне кетгенди. Алайы кѳл болуп къалгъанды.

Нар — от.

Низами (1141—1203) — айтхылы азербайджанлы назмучу.

Нигъмат — ахшылыкъ. Аллахны хатери.

Нияз — садакъа, жандауурлукъ.

Нух — Аллахны келечиси, файгъамбар (Ной). Жерни башын суу басханда, адам урлугъун къутхаргъанды.

Омар (591 [581?]-664) — Абу-Бекирден сора экинчи халиф (634—644 жыллада). Ислам динни чеклерин кенгертгенди.

Омтазу — айырылгъан.

Опуракъ — жангы хапчук-харакет.

Осман (?—656) — Мухаммат файгъамбарны жолун тутхан ючюнчю халиф (644—656 жыллада). Айтыугъа кёре, Къуранны жангыдан тийишдирип жаздыргъанды.

Осуй — иелик. Елгенни мюлкюн, сабийлерин аманатха алгъан адам. Аталыкъ-аналыкъ этген.

Осуаса — кёлюне, жүрегине келген зат, гурушхалыкъ.

Отан — Ата журт, туугъан жер.

Раббана (раппана) — Аллахны аты, юйретичю.

Раббана заламына — иебиз, кесибизге артыкълыкъ этдик демеклик.

Раббигъул ауал ай — буслийман айланы ючюнчю айы. Файгъамбар ол айда туугъаннга саналады.

Разакку — багъыучу. Аллахны аты.

Ракъип — Аллахны аты.

Рамазан — буслийман рузламада 9-чу ай. Ораза ай.

Расул — келечи. Аллахны келечиси. Мухамматны башха аты.

Раф-раф — къанатлы.

Рахия — къол тирмен.

Рахмат — жазыкъсынмакълыкъ.

Рекаят — намазны алты фарызындан бири.

Руза — ораза.

Рукъу — намазда ийилген.

Рукъугъ сежда — намазгъа къапланнган.

Салат-салам — тилек этиу, табынуу, алгъышлау.

Салауат — махтау салыу, гимн.

Салих — файгъамбар. Салихни файгъамбарлыгъына ишекли болгъан самуд халкъгъа Аллах уллу къыйынлыкъла бергенди.

Самум жел — араб тюзлеринде уллу жел, исси жел.

Сауал (сууал) — соруу, оноу.

Сафар — узакъ жолоучулукъ, уллу иш. (*Юлгюге* — хаж къылыу).

Сежде — ийилиу. Намазлыкъгъа ийилиу.

Ситират — жабыу, юс кийим.

Сулейман — Дауутну жашы (Соломон). Къуртну-къумурсханы да, къанатлыланы, жаныуарланы да тиллерин билгенди. Шайтан-жин да анга табынгандыла. Уллу желле анга бойсунгандыла. Аты айтылгъан аскер башчы, патчах, акъылман.

Эскандер (Искандер) — Александр Македонский. Бизни смюрге дери 356—326 жыллада жашагъанды.

Юммет — битеу буслийманла.

Юсюп (Юсюф) — Якубну бек суйген жашы. Ариулукъ шарты (Иосиф Прекрасный). Шаркъ чыгъармаланы жигити.

Якуб — файгъамбар (Иаков). Юсюпню атасы. Жашына жиляй сокъур болгъанды, жашына къууанып, кёзлерине дуня жарыгъы къайтханды. Ата бла баланы бир бирге суймекликлерини бир шарты.

АТЛАРЫ

Қязим. *Ал сёз.* 7

СЮИМЕҚЛИК — ЖАННЕТ ЧЫПЧЫҚЪ...

«Тау башында тау болмаз...»	17
«Санга кьайыкъ бла барыргьа...»	18
«Қьоншубуз. Ожакъ тютюнюнг...»	19
«Арбазынга кьарай озама...»	20
«Атанг келди да гюрбежиге...»	21
«Аллах бизге суймеклик жазды...»	22
«Тели болуп, жулдузлагьа кьарайма...»	23
«Жал борчум салып тузақъ...»	24
«Бели инчге — субай назы...»	25
«Салам жаздым санга артыкъ...»	26
«Кьара кьашынг, кьара кёзюнг...»	27
«Кьарап турдум баргьанынга...»	28
«Кьоннган кьушха, базынып...»	29
«Кьаламым, салтам — мюлкюм...»	30
Кьызы тарыгьуу	31
«Эки челек суу алгьанма...»	32
Тарыгьуу	33
«Жашлыкь, сен садақъ окъ эдинг...»	35

«БИСМИЛЛЯХИЙ» ДЕП БАШЛАЙМА СЕЗЮМЮ...

Иса хажи айтханды	39
Кёкге, жерге кьарасам	41
«Бир Аллахдан киши жугьун жашырмаз...»	43
«Бу дуняда сакъ болайыкъ намазгьа...»	44
«Бу дуняда ким, бай болуп, менсинмеди?...»	45
Алданмагьыз ахырзаман дунягьа	46
Дин кьарындашлабыз биз	50
«Байгьа сен байлыкь кёп бердинг...»	52
«Жарасы болмай — жүреги кюймез...»	53
«Сюйгенлеге узакь туююлду Багьдад...»	54

Халил — Ибрахим файгъамбарны дагъыда бир аты. Арабча «шуѳх» деген сѣздю. Халилуллах — Аллахны шуѳху.

Халиймат — Мухамматны эмчек анасы.

Халикъѳу — жаратхан. Аллахны аты.

Халиф — буслийманланы дин башчылары, аны бла бирге буслийман къыралны да оноучусу, олийи. Халийфат VII ѳмюрде къуралгъанды. Мухаммат файгъамбар ѳлгенден сора. Биринчи буслийман халифле — Абу-Бекир, Омар, Осман, Алий. XI ѳмюрню башындан сора, халифле, оноучу кеминден чыгып, кючлерин тас этип, дин сыйлары бла къалгъандыла.

Харап — халек болмакъ.

Харжын — бергени, артыгъы.

Харисинден — хар жеринден.

Харун — Мусаны кичи къарындашы. Онг билеги (Аарон). Ариу тилли. Муса Синай тауда болгъанда, израилчылагъа башчылыкъ этип тургъанды. Къабыры Иорданиядады, тау башында. Буслийманла ары хаж кылыргъа жюрюгенча жюрюйдюле.

Хасан (625—669) — Алийни бла Фатиматны тамата жашы.

Хаттап улу Омар — *Омаргъа* къара.

Хауа — Адамны къатыны (Ева).

Хожа — ѳфенди, файгъамбарны туудугъу.

Хийжарат — Меккадан Мадинагъа кѳчюу, 622 жылда

Хитап — белгиси, эсеби.

Худ — файгъамбар.

Хужура (худжра) — медреседе сохтала туруучу гитче отоучукъ. Тутмакъ, зиндан деген магъанада да жюрюгенди. Къазим кесини жазыу ишин этген энчи отоучугъуна хужура деучю эди.

Хукмат — къырал оноучула, правительство.

Хукму — оноу, бегим.

Хур — жаннетде къартаймагъан, ариулукълары таркъаймагъан кызыла.

Хура — Арабда тауну аты.

Хурият — эркинлик, азатлыкъ.

Хусейин (Хусей) (626—680) — Алийни бла Фатиматны жашы.

Хызыр — файгъамбар (Хидр). Адамланы Аллахха ийнаныуларына себепликлери тийип турур ючюн, ѳлюмсюзлюк берилгенледен (Иса, Элияс, Идирис) бири. Суусуз жерледе

кыйынлыкъга тюшгенлеге суу табады. Айтханы болуп къа-
лады.

Хыйкъап — кечмеклик, тийишлисин берип кыймай.

Хыйсап — къыямат кюн гюняхын-сууабын сюзген.

Хыят (хаят) — жашау

Шагъадат — Аллахны бирлигине бла Мухаммат аны келечиси болганына шагъатлыкъ этиу. «Аллахдан сора аллах жокъду, Мухаммат аны келечисиди»,— деп буслийманла керти дуниягъа бу сёзле бла атлайдыла.

Шаддат — Арабда жаннетге ушатып шахар ишлетеме деген зулмучу патчах. Аллахны чамландыргъанды.

Шам — Сирияны ара шахары Дамаск. Бурун заманлада къурч эритиую бла атын айтдыргъанды. Дуниягъа белгили шам кыйычлары бюгюн да айтыладыла Сириягъа Шам деп да къоядыла. 1910 жылда Кязим анда Кавказдан кечген тау-лулагъа жолукъгъанды.

Шафауат (шафагъат) — ыразылыкъ, себеплик.

Шейит — дин къазауатчысы, ийманы ючюн ёлген.

Шекирт (шакирт) — ортакъ.

Шериат — муратха жетдирлик тюз жол. Къуранны юсю бла буслийманлагъа буюрулгъан жашау жоругъу. Закон.

Шииш — фыйгъамбар.

Шохайып — фыйгъамбар. Дурус белгили туююлдо. Мусаны кыйын атасы болур, эшта, деген оюмгъа келтиредиле. Хар затда чекни-марданы билирге, ырысхыгъа, байлыкъгъа алданмазгъа, Аллахха ийнаныргъа деп юйретип, айтып тургъаны ючюн, атын ётюрюкчюге чыгъарып, ташла бла туююп ёлтюрюрге дегенлеринде иймансызла, эрттенликге бары да, Аллахны жазасы жетип, кырылып чыкъгъандыла. Жаланда Шохайып бла анга ийнанган аз адам сау къалгъанды.

Шухадахла — шейитле.

Ынгъылап — революция.

Элиф — араб тилде биринчи харф. Бир тыякъчыкъ тартылып къалгъанча жазылады. Тюрк поэзияда жангызлыкъны, субайлыкъны белгисиди.

Элияс — тенгизледе кыйынлыкъга тюшгенлени къутхарыучу фыйгъамбар (Илья). Жер юсюнде ол жумушну Хызыр толтурады. «Я Хызыр-Элияс!» — деп тилек этиучюдоле.

Къумурсхаланы къайгыларын ангылап, аланы уяларын чачдыртмаз ючюн, бара тургъан уллу аскерин тохтатып, башха жолгъа бургъанды. Бу затланы иги билген Қязим, баям, «Алам тилин Сулейманча билейик» деп андан айтханды. Сулейман, тыягъына тыянып тургъанлай, ёлюп къалгъанында, ёлгенин киши да сезмей туруп, ушакъларын бардыра бергендиле, тыягъыны тюбюн къурт ашап аугъунчу. Буслиймач таурухлада Сулейманны алты мюйюшлю жюзюгю сыйлы дуугъа саналгъанды. Эфиоплу патчахла Сулейман бла Балкъызыны къанындан жаратылгъандыла, деген таурух барды.

Сулх — жарашыу, мамырлыкъ.

Сурияний тил — баям, суралада айтылгъан келям.

Сур — уллу таууш этген быргы. Қыямат кюн Исрафила анга юфгюрлюкдю.

Сыйрат — жаханымни башы бла баргъан кёпюр. Чач тюкден иничке, къылычдан жютю.

Сюннет — файгъамбарны жолу, хадиследе айтылгъан жоругъу.

Сюфю — тарийкъатха байланган адамла.

Такбир — «Аллаху экбер» («Аллах бирди») деген сёзню айтыу.

Тарийкъат — жол. Аллахны жолу. Қилисаны да аты.

Тасбих — махтау, Аллахны сагъыныу, эсгерну.

Таурат — Мусаны (Моисейни) китабы (Пятникнижье).

Христиан дин китабы.

Таяммум — суу амалтын топуракъ-юзмез бла абдез алыу.

Тахир — бузугъу, гюняхы болмагъан, таза.

Тоба — Аллахха къайтмакълыкъ.

Тур тауу — Муса ол тауну башына чыгып, тилек этип болгъанды.

Тюрк — тюзюклей миллет, халкъ аты магъанасындан сора да, ариу деген сёздю.

Уалий — шыйх.

Уажип — сууаплыгъы тийген иш. Амалсызлыкъда амал табу.

Узейир — чюйютлюлени аллахлары. Буслийманла файгъамбаргъа санайдыла.

Уохий (охий) — Аллах Жабырайыл мёлекден ийип, адамлагъа ачылгъан зат.

Фазлук — ыразы болуу.

Фалак — кёк, кёкде затла.

Фана — хаух.

Фарис сууу, фарис оту — мажюсюлюк бла байламлы табынуула.

Фаркъ — көгет суу, сок.

Фарс — бурун заманлада — Парс. Иранны жеринде орналып болганды. Персия деп румлула атагандыла. Дуниягъа айтылгъан закий назмучуланы — Саади (1203 [1210?] — 1292) бла Хафизни (1325—1389/1390) туугъан жерлери.

Фархад бла Ширин — Низамини, Амир Хосровну, Навоини поэмаларында сюймеклик учундургъан къыз бла жаш.

Фарыз — борч. Ислам диннге кьуллукъ этмеклик борч.

Фасыкъ — борчун этмеген, гюняхлы, бузукъ адам.

Фатимат (605—633) — Мухаммат файгъамбарны къызы. Алийни къатыны. Сабийлери — Хасан бла Хуссейн. Сууаплыкъ жазуула Фатиматны чачында букъдурулупдула, кыямат кюн окъуллукъдула.

Физули (1494—1556) — айтхылы азербайджанлы назмучу.

Фитна — адамланы бир бирине этер ючюн айтылгъан жалгъан сёзле, хыйла ишле.

Фыргъауун (фараон) — Мусаны заманында жашагъан патчах. Кесин Аллахха тенг этерге кюрешгенди. Адамла анга Аллаххача табынырларын излегенди. Аллахны чамландырганды.

Хабиб — суйюлюннген. Мухамматны туудукъларындан жаратылгъан сыйлыла.

Хабил — Адам бла Хауаны жашы (Авель).

Хадасат — абдесизлик.

Хаддад — сыйыннгысыз байлыгъы болгъан, таурухлада айтылгъан залим патчах (Хаджадж).

Хадижат — Мухаммат файгъамбарны къатыны.

Хадис — тюрлениучю. Файгъамбарны сёзю, ууазы. Аны жашаууну юсюнден таурухла, айтыула.

Хажар — Исмайылны анасы (Агарь).

Хажирет (хазирет) — Аллах, файгъамбар, патчах болса да — уллулугъу болгъан, сыйлы, даражалы деген сёз.

Хакъ — 1. Аллах, кертилени кертиси. 2. Керти зат, тюз жол.

Хакъыйкъат — керти, хакъ (истина).

Халил — Ибрахим файгъамбарны дагъыда бир аты. Арабча «шуѳх» деген сѳзю. Халилуллах — Аллахны шуѳху.

Халиймат — Мухамматны эмчек анасы.

Халикѳу — жаратхан. Аллахны аты.

Халиф — буслийманланы дин башчылары, аны бла бирге буслийман кыралны да оноучусу, олийи. Халийфат VII ѳмюрде кѳуралгъанды. Мухаммат файгъамбар ѳлгенден сора. Биринчи буслийман халифле — Абу-Бекир, Омар, Осман, Алий. XI ѳмюрню башындан сора, халифле, оноучу кеминден чыгъып, кючлерин тас этип, дин сыйлары бла къалгъандыла.

Харап — халек болмакъ.

Харжын — бергени, артыгъы.

Харисинден — хар жеринден.

Харун — Мусаны кичи къарындашы. Онг билеги (Аарон). Арну тилли. Муса Синай тауда болгъанда, израилчылагъа башчылыкъ этип тургъанды. Къабыры Иорданиядады, тау башында. Буслийманла ары хаж кылыргъа жюрюгенча жюрюйдюле.

Хасан (625—669) — Алийни бла Фатиматны тамата жашы.

Хаттап улу Омар — *Омаргъа* къара.

Хауа — Адамны къатыны (Ева).

Хожа — эфенди, файгъамбарны туудугъу.

Хийжарат — Меккадан Мадинагъа кѳчюу, 622 жылда

Хитап — белгиси, эсеби.

Худ — файгъамбар

Хужура (*худжра*) — медреседе сохтала туруучу гитче отоучукъ. Тутмакъ, зиндан деген магъанада да жюрюгенди. Кязим кесини жазыу ишин этген энчи отоучугъуна хужура деучю эди.

Хукмат — кырал оноучула, правительство.

Хукму — оноу, бегим.

Хур — жаннетде къартаймагъан, ариулукълары таркъаймагъан кызла.

Хура — Арабда тауну аты.

Хурият — эркинлик, азатлыкъ.

Хусейин (*Хусей*) (626—680) — Алийни бла Фатиматны жашы.

Хызыр — файгъамбар (Хидр). Адамланы Аллахха ийнанууларына себепликлери тийип турур ючюн, ѳлюмсюзлюк берилгенледен (Иса, Элияс, Идирис) бири. Суусуз жерледе

кыйынлыкъга тюшгенлеге суу табады. Айтханы болуп къа-
лады.

Хыйкъал — кечмеклик, тийишлисин берип кыймай.

Хыйсап — къыямат кюн гюняхын-сууабын сюзген.

Хыят (хаят) — жашау

Шагъадат — Аллахны бирлигине бла Мухаммат аны келе-
чиси болгъанына шагъатлыкъ этиу. «Аллахдан сора аллах
жокъду, Мухаммат аны келечисиди»,— деп буслийманла кер-
ти дунягъа бу сёзле бла атлайдыла.

Шаддат — Арабда жаннетге ушатып шахар ишлетеме де-
ген зулмучу патчах. Аллахны чамландыргъанды.

Шам — Сирияны ара шахары Дамаск. Бурун заманлада
къурч эритиую бла атын айтдыргъанды. Дунягъа белгили
шам къылычлары бюгюн да айтыладыла Сириягъа Шам деп
да къоядыла. 1910 жылда Кязим анда Кавказдан кёчген тау-
лулагъа жолукъгъанды.

Шафауат (шафагъат) — ыразылыкъ, себеплик

Шейит — дин къазауатчысы, ийманы ючюн ёлген.

Шекирт (шакирт) — ортакъ.

Шериат — муратха жетдирлик тюз жол. Къуранны юсю
бла буслийманлагъа буюрулгъан жашау жоругъу. Закон.

Шиш — фыйгъамбар.

Шохайып — фыйгъамбар. Дурус белгили туююлду. Муса-
ны кыйын атасы болур, эшта, деген оюмгъа келтиредиле. Хар
затда чекни-марданы билирге, ырысхыгъа, байлыкъгъа ал-
данмазгъа, Аллахха ийнаныргъа деп юйретип, айтып тургъа-
ны ючюн, атын стюрюкчюге чыгъарып, ташла бла туююп
ёлтюрюрге дегенлеринде иймансызла, эрттенликге бары да,
Аллахны жазасы жетип, къырылып чыкъгъандыла. Жаланда
Шохайып бла анга ийнанган аз адам сау къалгъанды.

Шухадахла — шейнтле.

Ынгъылап — революция.

Элиф — араб тилде биринчи харф. Бир тыякъчыкъ тарты-
лып къалгъанча жазылады Тюрк поэзияда жангызлыкъны,
субайлыкъны белгисиди.

Элияс — тенгизледе кыйынлыкъгъа тюшгенлени къутхарыучу
фыйгъамбар (Илья) Жер юсюнде ол жумушну Хызыр тол-
турады. «Я Хызыр-Элияс!» — деп тилек этиучюдуле.

Эскандер (Искандер) — Александр Македонский. Бизни смюрге дери 356—326 жыллада жашагъанды.

Юммет — битеу буслийманла.

Юсюп (Юсюф) — Якубну бек суйген жашы. Ариулукъ шарты (Иосиф Прекрасный). Шаркъ чыгъармаланы жигити.

Якуб — файгъамбар (Иаков). Юсюпню атасы. Жашына жилий сокъур болгъанды, жашына къууанып, кёзлерине дуня жарыгъы къайтханды. Ата бла баланы бир бирге суймекликлерини бир шарты.

Кязим. *Ал сёз.* 7

СЮИМЕКЛИК — ЖАННЕТ ЧЫПЧЫКЪ...

«Тау башында тау болмаз...»	17
«Санга къайыкъ бла барыргъа...»	18
«Къоншубуз. Ожакъ тютюнюнг...»	19
«Арбазынга къарай озама...»	20
«Атанг келди да гюрбежиге...»	21
«Аллах бизге суймеклик жазды...»	22
«Тели болуп, жулдузлагъа къарайма...»	23
«Жал борчум салып тузакъ...»	24
«Бели инчге — субай назы...»	25
«Салам жаздым санга артыкъ...»	26
«Къара къашынг, къара кёзюнг...»	27
«Къарап турдум баргъанынга...»	28
«Къонниган къушха, базынып...»	29
«Къаламым, салтам — мюлкюм...»	30
Къызы тарыгъыу	31
«Эки челек суу алгъанма...»	32
Тарыгъыу	33
«Жашлыкъ, сен садакъ окъ эдинг...»	35

«БИСМИЛЛЯХИЙ» ДЕП БАШЛАЙМА СЕЗЮМЮ...

Иса хажи айтханды	39
Кёкге, жерге къарасам	41
«Бир Аллахдан киши жугъун жашырмаз...»	43
«Бу дуняда сакъ болайыкъ намазгъа...»	44
«Бу дуняда ким, бай болуп, менсинмеди?..»	45
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа	46
Дин къарындашлабыз биз	50
«Байгъа сен байлыкъ кёп бердинг...»	52
«Жарасы болмай — жүреги кюймез...»	53
«Суйгенлеге узакъ туююлду Багдад...»	54

«Муссаны кьатлап, Тур таууна чыкьдым...»	55
«Арабда да шашхынланы кёрдюк биз...»	57
«Рахму этер Аллах адам улуна...»	58
Ийнанма дунягъа	59
«Аллах, сен кеч: сейир этгеним уллу...»	61
«Хаж кьылгъан иги,— дауум жокъ анга...»	62
«Къачханнга — къач, къутул деген Аллах...»	63
«Бир Аллахны ташда, сууда излейбиз...»	65
«Къарындашым, тынгыла манга...»	66
«Къарындашым, беш намазны, кел, таны...»	68
«Хаж кылыргъа атлансанг да, мал жыйып...»	70
Къалабекланы Шалукну назмусу	71
«Узакъ къалып тауларыбыз...»	73
«Терекни бутакъларын...»	74
Биз — бу дуняны кьонакълары	75
«Азырайыл агъач атха жер салса...»	77

АЛЛАХ БЛА УЗАКЪ БОЛДУ УШАГЪЫМ

Аллахха махтау	81
Маулют	89
Ийман-ислам	116
Ибрахим	125
Расул	131
Дуня	135
Ажал	139
Беш намаз	142
Ёлюм	152
Сарнау этген кьатынлагъа	157
Эсгертиу	162
Тилек	167

КЕРТИ СЕЗ БОЛДУ ДИНИМ

Сагъыш	173
Бирликни атасы ёлдю	174
«Батырлыкъ — жютю къамача...»	175
«Таш эгурла сабаныбыз...»	176
Ачыкъ сёз	177
«Жер къармагъан къара кьоллу адамла...»	178
«Къара чарсда кюн отуна тёзгенле...»	179
«Тёреле сурала кибик...»	180

Жарлы Абидат	181
«Эр эл ючюн атланыр...»	182
Иги сёз	183
«Назмула жазама, темир тюеме...»	185
Азатлык деген — төзер	186
Ичги сёз	188
Қыар кюн арбазыбызда қыонган чыпчыкчыкығыа	190
Махтанчакъ бий улуна	192
«Элибизге туман кирип келеди...»	193
«Аллах да залимле жанлы...»	194
Адамды бизни атыбыз	195
Ишлеген	197
«Жерим артыкылыкдан, зулмудан толуп...»	198
«Бёрюле чапхан сюрюуча...»	199
«Дуния деген алай кыйын, тик жолду...»	200
«Бағъадаха, Стамбулғыа да бардым...»	201
«Бийик таулары башында...»	202
«Озған жауунну жамычы бла...»	203
«Жаным — қыанатлы мени...»	204
«Халкъ насыбы қыайдағысын билсем эд...»	205
«Бу дунияда қыуанч азы, бушуу кёп...»	206
«Уугыа барсын, айлансын қыазауатда...»	207
«Қыонгур ташым, бийик қыаянгдан тышюп...»	208
«Ажал деген хапар берип келмейди...»	209
«Кеме бла тенгизледен да ётдюм...»	210
Бешик жыр	211
Арабстандан юйге салам қыағыт	213
Арабстанда Локман хажиге этген осуятым	215
«Арабда, Тюркде да айланып келдим...»	218
«Жарлы халкым, кёп китапла окыдум...»	219
«Қыарыусузғыа хайырым тийсин деп...»	220
«Сакыат санларымы ат этип изледим...»	221
«Мен тейри жарығын кёрюрге...»	222
«Я илляхий, асыл қыушну...»	223
Тюзлюк	224
«Юйюм деген юйю тенгли таш кётюрюр...»	225
«Тик тауладан суула энишге кетелле...»	226
Жауур эшекге	227
«Бююн Сюйюнч улу жарлы Ахматны...»	229
Мараучуну анасыны жыры	230
«Арбазыма қыонган чорбат чыпчығы...»	231

«Емюрлюк чарыкъла этип...»	232
Таппасхан улу Акъболат	233
«Бир кишини эки болса душманы...»	235
Мусук улу Рамазанны тилеги бла жазылгъан назму	236
«Къыйындыла жоллары жерибизни...»	237
Суу бойнунда жангыз талчыкъгъа айтылгъан назму	238
«Боранла уралла, къарла жауалла...»	240
«Палах тау тарлада жолну бек тынч табады...»	241
Не этейим?	242
Балалагъа	243
«Къыйынлыкъгъа, зорлукъгъа чамлана...»	245
«Хар зулмучу, таш болуп, башыбызгъа...»	246
«Къыйынлыкъ, жауун болуп, кёкден жауады...»	247
«Аллах, адамла арасында чекни...»	248
«Сакъ жауунла гюрюлдешип жетелле...»	249
«Бюгюн гюрбежи аллында...»	250
«Кёзлерим кёреди чарс...»	251
«Кязим, ачы сёзюю кёп айтханса сен...»	252
«Меккада эшитдим ууаз...»	253
«Тарыгъаса, жарлы Кязим...»	255
Кириуют	256
Жарлы къоншум Гуа	259
«Кечеги къар ожагъымдан жауады...»	261
«Керти айт»,— деди Аллах...»	262
«Тюрленюу жокъду. Къарт эте замансыз...»	263
«Тюзлюк излеи, кёп жолланы къыдырдым...»	264
Мубарик Сагъид эфенди	265
Шауаланы Моллагъа	267
Эски ююю	271
Уучуну ёлюю	273
«Акъылман жомакъ бир байны...»	277
«Жутлукъ кёпдю, ырысхы жокъ, берим аз...»	278
«Къама, окъ жара да кёп саныбызда...»	279
«Жерлеринде чек бузулуп тапхандыла...»	280
Къарачайгъа окъургъа баргъанлай ёлген Шауаланы	
Керимни кюю	281
Уучула жыры	283
Солтан-Хамитни жыры	284
Жашыма	287
Иймамгъа уюгъан киши	289
Жашны айыбын ата алыр	291

«Шартын билмей, намаз кълса...»	293
«Аллах хакъын урлагъанны...»	294
«Жамауатда жашагъан сер...»	295
Чёпеллеу эфенди	296
«Бир заманда бийлик 'кълмаз...»	302
«Осуятым курсант жашха...»	303
Тынгылагъыз	304
Къарт айтханны жашла этмей...	305
Бузулгъанды тизиуюбюз	306
Оу балшибик, шау кадетле	307
Тенглик	308
Бири — къача, бири — къууа	309
Къзауат	310
Муратлагъа жетдирмейле	311
«Сабет былас — алтын терек...»	313
«Минг тогъузжюз онжетиде...»	314
«Сёзюм къаягъа садакъ окъ...»	315
«Энчини ариу кёрмейдиле...»	316
«Палтикагъа бек усталла...»	317
«Тохтамайла къутургъанла...»	318
Нюрлю Гяухар	319
«— Ойла, ойла, ойла болсун, ой келям...»	321
Къартлыкъ бла ушагъым	322
Азийза	324
Шыкъыдан Быллымгъа салам къагъыт	325
Хажы Локъманна саламы	327
Аслангерий	331
Назмучу жашлагъа сёзюм	332
Бызынгы къабырлары	334
Ийман бла къалыгъыз	337
Эски къумгъаныма	339
Эки тилли алтакъгъа	341
Не болур мынга тасха?	343
Къайры кетди Эней улу?	345
«Учуп чыгълмазса кекге...»	346
«Къыйынды жашау халыбыз...»	347
«Мени сёзюм» деген китап чыкългъанда жазылгъан назму	348
Мудах болма	349
Къайсыннга	351
Керимге	352
Ёлюм келир	353

Къашха ийнегиме	354
Жарлы бала	355
«Мен бир инсан. Жашадым, жанды отум...»	357
Жарлы халкъым	358
«Къыйын кюн айтама сизге...»	360
Таукел этейик биз бюгюн	361
Ыразылыкъ	363
Осуят	364

ПОЭМАЛА

Жаралы жугъутур	367
Махетчи бла Салийхат	378
Сары къошда	392
Бузжигит	417
<i>Тафсирле</i>	<i>483</i>
<i>Къысхартылгъан сёзлени тизмеси</i>	<i>575</i>
<i>Ангылатма сёзлюк</i>	<i>576</i>

Кязимни чыгъармачылыгы ёмюрледе таркъаймазлыкъ шауданды. Жангылыгъын, магъанасын тас этмезлик, бийиклиги эм фахмулулугъу бла сейирсиндирип турлукъ.

Хар бир адамны, хар бир тёлюню кесини Кязими болур. Белгили жазыучу — назмучу Бегийланы Абдуллах да бу китапны жыйышдырып, басмагъа хазырлап, Кязимни чыгъармачылыгына жангы кёзден къарап, жангы жарыкъ салып, кертини бла жалгъанны айыргъан аязында суууруп, Кязимге сүймеклигин айта, иши бла кёргюзте, аны закийлигине баш урады, кесини тёлюсюню атындан Кязимни бизни бла байлагъан, бизни Кязимге элтен жангы жолну ызлайды.

Кязимни сёзю хар бир таулуну жюрегинде жарытхан да, жылытхан да отча жанады, жашайды. Насыпха, бизни арабызда Кязимни таныгъан, аны назмуларын сабийликлеринден кёлден билген адамла энтда бардыла. Бу китап алагъа аталып чыгъады. Алагъа да, жаш тёлюге да саугъады. Келир заманны алимлерине уа — Кязимни чыгъармачылыгъын, жашау жолун теренирек да, кенгирек да тинтирге чакъырыуду, ол ишге уллу кёшумчулукъду.

Литературно-художественное издание

КЯЗИМ МЕЧИЕВ

СТИХИ. ЗИКРЫ. ПОЭМЫ

На балкарском языке

Составитель

А. М. Бегиев

Редактор А. Т. Додуева

Художник З. Х. Бгажноков

Художественный редактор В. Л. Захохов

Технический редактор Н. М. Мокаева

Корректоры:

З. К. Гуртуева, Р. А. Боттаева

ЛКБ № 1 от 30.09.91.

Сдано в набор 17.11.95. Подписано к печати 31.07.96.
Формат 84×100¹/₃₂. Бумага офсетная № 1. Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. печ. л. 29,25. Уч.-изд. л. 20,31.
Тираж 1000 экз. Заказ № 865.

Издательство «Эльбрус»

Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года

Мининформпечати КБР

Нальчик, проспект Ленина, 33

Кязим Мечиев

К Стихи. Зикры. Поэмы / Составление, предисловие, комментарии А. М. Бегиева.— Нальчик: Эльбрус, 1996.— 600 с.

ISBN 5-7680-1097-1

Сборник, составленный А. Бегиевым, еще один весомый вклад в кязимоведение — ярчайшую страницу истории балкарской литературы.

Прошло 50 лет со дня кончины Кязима, поэта планетарного мышления, и настало время по-новому осмыслить его жизнь и творчество, ибо не все им написанное еще собрано и опубликовано.

В этом сборнике составитель сделал шаг к уточнению искаженных в ранее опубликованных книгах оригиналов и датировок, а также попытался освободить поэтический лик Кязима от идеологической пелены и конъюнктурной регламентации.

Наряду с известными произведениями, впервые в книгу вошли поэма «Махетчи и Салийхат», значительная часть стихов и поэтических переложений и интерпретаций сюжетов и постулатов мусульманской религии.

Огромная работа составителя по сбору, поиску, дополнению и восстановлению оригиналов произведений автора убеждает в том, что неисчерпаемое творческое наследие поэта требует дальнейшего специального изучения и является еще одной ступенью на пути восхождения к Кязиму — высочайшей вершине балкарской поэзии, притягивающей к себе и завораживающей тем сильнее, чем дальше во времени он отстоит от нас.

4702100200-051 —96

К М 125(03)-96

Багъалы окъуучула!

Қязимни чыкъгъан китапларына кирмей къалгъан, сиз а кёлюгюзден билген чыгъармалары эмда аны жашаууну юсюнден хапарыгъыз бар эсе, бизни китап басмагъа жазып жибериригизни тилейбиз.

Бизни адресибиз: 360000, Нальчик ш., Адмирал Головкин аты орам, 6, «Эльбрус» китап басма, малкъар адабиятны редакциясы.